1021

Borbíró Virgil építész

1974.IX.21.Televizió 18.5o Gné /3/

Uj épitészet Magyarországon

Most pedig az Uj épitészet Magyarországon sorozat 5.adását tekinthetik meg, amely bemutatja nekünk az 5o-es évek épitészetét.

- A két világháboru között volt a magyar épitészetnek egy kitünő folyóirata, A tér és forma. Szerkesztője Borbiró Virgil volt, aki később tagja is lett a csoportnak, aki már korábban lehetővé tette, hogy minden évben egy számban a Sziám csoport müvei, akkor elkészült müvei megjelenjenek. 1938-ban amikor a bomlás bekövetkezett, amikor feloszbtt a csoport, amikor eléggé zilált volt a helyzet, hiszen a fasizmus felé menetettünk, akkor Borbiró más egyéb elfoglaltsága miatt feladta a Tér és forma szerkesztését és átadta Fischer Józsefnek, és még négyünknek, s attól kezdve mi tehát 42 decemberétől kezdve mi egészén 45-ig persze és aztán utána is szerkesztettük ezt a lapot. A lap elég bátran nyult az akkori kérdésekhez, amennyiben az uj épitészet gondolatait továbbra is társitva a politikai állásfoglalással, természetesen megjelentette ebben a lapban még 1944 októberében is megjelent. 1944 novemberében akartuk kiadni azt a deklarációt, amely aztán csak 45-ben, illetve 46-ban jelenhetett meg, azt a deklarációt, amelyet öten fogalmaztunk és irtunk alá Fischer József,Granasztói Pál, Lehner Jenő én és a fiatal Verszler, aki egyéni elpúsztultja volt ennek a csoportnak, pont a háboru befejezésekor. Aláirtuk és ebben kb azt mondtuk ki, hogy az uj épitészet elveit meg kell valósitani, elveit és módszerét érvényesiteni kell, ez azonban csak egy fejlettebb egy haladótabb, pontosabban igy fogalmazva egy haladottabb társadalómban képzelhető el. Ez a haladottabb társadalom elérkezett, 1945 után és mi neki láttunk, hogy ezeket a gondolatokat megvalósitsuk.

- A felszabadulást követő korszak épitészeti tevékenysége először csak a régi helyreállitására ujjáépitésére irányulhatott. Majd néhány év alatt egy tartalmában, emberi igényeiben technikájában és adottságaiban gyorsan megujuló épitészet kialakulásának lehetőségét teremtette meg. A budapesti Duna parton épülő irodaház átépités. A helyén álló, jórészt lerombolt lakóépületek átalakitása, ujjáépitése következtében a tervezőknek Benkhardt Ágostnak, Gábor Lászlónak, Godoros Lajosnak és Preizich Gábornak meg kellettelégedniök a tömegek, felületek, nyilások elemeinek egyszerü érvényesitésével. Az első tipus lakóházakat az u.n.csepeli tipust Gádoros Lajos tervét nemcsak Csepelen másutt is megépiti, S ezzel elindul a hasonló felfogásban alakitott, különböző tipusok egész sorának épitése. E korai ti-

pistervek közé tartoznak Shál József Élmunkás téri lakóházai is. A Budai Dunaparton épült pontház már helyénél fogva is hangsulyosabb az előző lakóépületnél. Hamar nyilvánvalóvá válik azonban, hogy a lakás kérdést nem lehet egyedi épületekkel, egyedi épitkezéssel megoldani. A tipus tervezést elsősorban a nagy, gyorsan kielégitendő igények tették szükségessé. De az igények gyors kielégitésének legjobb eszköze a nagyüzemi előregyártás is megköveteli ezt. E korszak legfontosabb müvei az uj rendelőintézetek, szakszervezeti székházak, az uttörő város és az egyetemi épületek, az ipari üzemek, erőmüvek már a szocialista társadalom szolgálatában készülnek. A Fehérvári uti SZTK rendelő Szendrői Jenő és Éévai Andor tervem szükszavu nagyvonalu megfogalmazásával feladatát jól betöltő épület. Az Ujpesti SZTK rendelő és uj egészségügyi intézmények egész sora érzékelteti a feladatok megujult jellegét, a társadalmi érdekek és célkitüzések érvényrejutását. A Kertészeti Egyetem épületét Lauber László és Szendrői Jenő tervezi. A kőburkolat és a fehér vakolat együttes megjelenése teszi kifejezővé a felületeket, az egyszerü tömegformák pedig az előadóterem különválasztása gazdagitja. Az Engels téri autóbusz pályaudvar Lauber egykori társa Méry István tervezi. Az épület rendeltetéséhez jól alkalmazkodó alakitás mozgalmas tömegformához vezet, amit a kőfalak üveg, beton, ferde üvegfelülete még inkább hangsulyoznak. A belső tér inkább nagyvonalu egyszerüségével hat. A MEMOSZ székház a kor legjellemzőbb és talán legtöbbet vitatott középülete. A homlokzat kiemelt oszlopainak a nyilásokkal áttört tetőfödémnek, vagy a belső és ives lépcsőnek kialakitásában a formai hatásokra való törekvések kerülnek előtérbe. A szerkezeti, funkcionális jellegből egyértelmüen következik, az uj ipari épitészet tisztább és egyszerübb formavilága. Az ipari épitészek szükségszerüen leghamarabb nyujtott lehetősége a nagyüzemi előregyártás kibontakozását hozta. A Nyiregyházi Dohány Fermentáló Rimanóczi Gyula müve, az uj ipari épitészet első kimagasló értékü alkotása. Ezzel az épülettel indul az ipari épitészet olyan fejlődésnek hazánkban, amelyet majd a 60-as évek elején a magyar ipari épitészet nemzetközi elismerése az épitészek nemzetközi szövetsége dijának elnyerése is regisztrál. Az 50-es évek elejének vasbeton épitészete már a változó társadalmi lehetőségek egyik jele. Az uj igényeket kielégitő mezőgazdasági létesitmények, ipari üzemek már az uj épitészet kibontakozásának tükrözi. A megváltozott igények az uj lehetőségeket feltáró nagy célkitüzések elsősorban az ipari háttér megteremtésére irányuló erőfeszitések jutottak kifejezésre, egykor megkezdett jelentős uj településsinkben Dunaujvárosban és Komlón. Az 50-es évek elején épülő Népstadion az

uj lehetőségeken alapuló vasbeton épitészet legjelentősebb eredménye e korszak főmüve, amely bizonyos részeiben tükrözi a következő időszak problémáit.

- A Népstadion öltöző épülete már épitészetünk következő periódusának jellemző alkotása. A változás okai között találhatók ugyan objektiv társadalmi gazdasági tényezők is, de döntő jelentősége a kor ideológiájának a müvészetről vallott nézeteinek van. A kort az épülő uj társadalmi rendet támogató müvészet fő követelménye, hogy tartalmában szocialista, formájában nemzeti legyen. A kor épitészete a történelmi formák utánzásának hibájába esik, ami ellentétben áll az uj épitészet elveivel. Egy időre háttérbe szorultak az épitőtechnika gyors fejlődésére irányuló erőfeszitések, a gazdaságosság a szerkezeti, használati szempontok elemzése. A Dunaujvárosi rendelő intézet a második kerületi Tanácsház, a Müegyetem ekkor épült uj részei, a Pannonia Filmstudió, vagy az Iparmüvészeti Főiskola épülete, amely a kor kritikusai szerint a dabasi kuriák hangulátát idézi, rendeltetésükben már az uj társadalmat szolgálják. Formáikban azonban a történeti korok emlékeit reprodukálják. Nem egyes épitészek, hanem egy korszak tévedései vetülnek itt elénk. Ezek az épületek a formai tévedések ellenére rendeltetésüket jól szolgálják. Hiszen tervezésükben, ha torzultanis, az uj épitészet elvei érvényesülnek.

- Az 5o-es évek középén fokozatosan előtérbe kerülnek a valóban lényeges és sürgetően aktuális épitészeti kérdések. A városrendezés a lakásépités, a középület együttesek, a tipizálás alapkérdései és az épitőipar szerkezet fejlesztésének követelménye, a gazdasági, technológiai változtatás kérdései. Sajátos módon nem az elmélet ellentmondásainak felismerése vezetett a korábbi szemlélet megváltozásához, hanem az a kényszerütő szükségszerüség, hogy ez az épitészet nem volt alkalmas a nagyipari épités megteremtésére. Ez pédig a társadalom és az épitészek egyik fő problémája volt. Az 5o-es évek második fele épitészetünk megujulásának korszaka. A fokozott lakásépités az előregyártás, a blokkos épités első eredményei a regionális tervezés már az épitészet fejlődésének helyes irányába mutat. Erőszakolt formai kérdések helyett ujra az épitészet tartalmi vonatkozásai kerülnek előtérbe. A Kecskeméti Aranyhomok Szálló Janáki István müve, vagy Borvendég Béla Szegedi Ravatalozó épülete, az 5o-es évek végén épült. Ezek az épületek már az uj épitészet alkotó módszereinek megujulását jelzik, az épitészeti gondolatok előrehaladásának tükrözi. Ebben az időszakban épült Juhász Jenő Kőbányai Gyógyszer rak-

tára, amely a kor talán legszebb nemzetközi összehasonlitásban is jelentős ipari épülete. Az uj épitészet elvei a müemléki környezetben megvalósuló épületeknél is jelentkeznek. E korszak egyik legértékesebb müve a Farkasdi Zoltán tervezte Uri u 32 szám alatti lakóépület. Ez volt az első kisérlet arra, hogyan lehet korunk szerkezete és formanyelvén a Budai vár utcaképébe illő épületet teremteni. A lakóház tagolásával a müemléki részletek felhasználásával az uj épitészet egyik alapkérdését, a történelmi folytonosság gondolatát segit megérteni.

Borbiró Miklós M.D.K.

Részt vett a pályázaton

Társtervező: Rohrböck József, Szlabony Lajos, Szalai László, Murányi Dezső, Dudás György

Sikeres volt a hűtőtároló tervpályázat

magyar Nemzet 196 . nov. 19. 3. 1.

MDK

Borbiró Tamás, ép.mérn.

foglalkozik az idegenforgalom szempontjából is fontos uj szállodatipussal.

Elkészült az első magyar"MOTEL" tervezete. - Népszava. 1958,ápr.15.- 7.l.

2

Borbert András [festő] MDK

19 művel szerepel. (Az Ébredő Hajógyár képzőművész szakkörének tagja.)

Cs. M.: Nem hivatásosak szép kiállítása

2.

ESTI HIRLAP

Bu. 1964. jún. 15.

<Bierbauer Virgil>

Könyve

<-> Repülőterek
építészete. Bp. 1938
Kny MMÉEkönt.
1938. 34. sz.

659/1907. 1/1

ONGARO JAKAB

ÉPITÉSI VÁLLALKOZ

SZÁRAZVÁM

Sopronmegye.

Mélyen tisztelt

Ezennel

500 K. azaz Ötsz

összeget a lajta

[illegible]

(Borbiró Virgil)

Likke

Bierbauer Virgil:

A palatinus stilus viszonya az európai klasszicizmushoz. MMÉEK

havi für. Bp. 1925.

feld?

további eljárás végett, az
nevezett kiküldetésének is
tekinthető kellően indokol
csak egy megszakitás figye
vényesithetők.

Budapest, 1914.

A miniszter

állam

A

Müemlékek Országos Biz

<Birbauer Virgil dr>

Könyve

<> Repülőterek
építészete, Külön-
lenyomata MMÉE
Közl. LXXII. kötet
27–34. számából

Bp. 1938.

4.–	20.–
4.–	20.–
4.–	20.–
4.	20.–
4.–	20.–

<Bierbauer Virgil>

cikke

<> Repülőterek építé-
szete. MMÉE Közl
1938. 27-30, 31-34.
sz.

kny. is

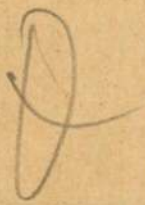

Tsz.:

Kelet	Beszélő neve (olvashatóan)	Hiv.	Magán	Inturb.	Kelet	Beszélő neve (olvashatóan)	Hiv.	Magán	Inturb.

Borbíró Virgil
Fischer József
Granasztói Pál
Kacz Gyula
Kiss Tibor
Kozma Lajos
Major Máté

voltak az 1945-ben alakult Magyar Művészeti Tanács építőművészeti szakosztályának tagjai 1946-ban.

Major Máté: A Szabadság-híd díszei
Budapest 1980/6 8.o.

Borbíró Virgil

tatarozta a II. világháború után az V. ker. Apácai Csere János u. 15 a-b. s. a. házat.

Berza László, Bernát György, Erdei Ferenc stb.: Budapest Lexikon, Budapest, 1973 1335 l

531

<Borbíró V.>

<> A m. építőmű-
vészet jelen álla-
pota és modern
irányú fejlődése-
nek akadályai.
Bp. 1928.

Not?

Májay Péter III a.

1949. XI 27.

II.

A hitvese Sychaeus volt, aki a Phöniciaiak
között aranyban a leggazdagabb ~~volt~~ és a
boldogtalannak a nagy szerelemmel szeretője vo
akinek atyja az érintetlent átadta és házass
gal (t) összekötötte. Azonban Tyrus királyságát
a minden más előtt [illegible]

Borbíró V.

cikke

A palatinus stílus viszonya az európai klasszicizmushoz. MMÉE Slavi füzetei 1925.

Zólyomi várfelügyelőség

2 szám
1912.

e

Müemlék
Bizo

Tolyó év
mu nagybecsü le
sági rénvénytársaság
tést és leirást 2 drb
és 1 drb. városi Sza
kérésem kapcsán

<Bierbauer Virgil dr>

< > A palatinus-stílus viszonya az
európai klasszicizmushoz. NMEE
Közl. Szávai Tüzetei
1925. 4-6. sz.

~~A Mérnökegylet 1925 tájékoztató tartott előadása~~

~~Pollár, Hild,~~
~~Architekt vel. elektrotechnikai stb.~~
~~ha nem volna feld.~~
~~Okv. polemiká.~~

Müemlékek Országos Bizottsága t. Elnökségének,

B u d a p e s t

Hőgyes Endre utca 10

<Bierbauer Virgil dr>

Könyve

<> Budapest lakásügye a statisztika és az építési szabályrendelet tükrében.
Különlenyomat a MMÉE közl.
1931. szept. 25. szá.
mából

Borbíró Elek

Jegyző

Ferk pzomfoisk vk

1939-41. 148. l

kir. mérnök úrnak.

Makó.

Bizottságunk vette Nagyságodnak gyűjteményünk számára felajánlt nagybecsű ajándékát: „Makó építészete a XVIII. század közepétől a XIX-ik század közepéig" című Rajzatos művet és az ahhoz tartozó Képalbumot. Nagyságod ez ajándékával példát mutatott arra nézve, hogy a hivatottaknak miként kell tettre váltani a hazai műemlékek, és kulturánk ez ékesen szóló bizonyságai iránti lelkes szeretetet. Fogadja azért Nagyságod Bizottságunk elismerő kö-

MDK.

Borbíró Elek grafikus

"Vörösberényi magtár" /akvarell/

VI.Magyar Képzőművészeti Kiállítás
Műcsarnok,1955. 27.1

MDK

Borbiró Elek

Vörösberényi magtár akvarell 45x28.5

VI.Magyar Képzőművészeti Kiállítás.Műcsarnok.
1955.Kat. 27.1.

M. D. K.

BORBIRÓ Elek festő

Tab, kultúrház. embléma (1955.)

Építész: Tillai Ernő

Belső: Németh Lajos

Sgrafittó: Pleidell János

Magyar Máté: „Vidéki" építészet

Magyar Építőművészet 1958. (VII.) 4/5. 16

126.-127. l.

Borbiró Elek MDK

Vörösberényi magtár, akvarell

Mücsarnok 1955 VI. Magy. Képzőm. Kiáll.

MDK

Borbiró Elek

Csendélet, akv.

Ernst Muz. M. Kisplaszt. és Graf. kiáll. 1954.

szept. 29. 1.

Borbíró Elek

Ferkèpzomfoiskòvk

1939–41. 141. l.

Borbíró Virgil

építész Králik Lászlóval 1937-ben tervezte a budaörsi repülőtér forgalmi épületeit.

Berza László, Bernát György, Erdei Ferenc stb.: Budapest Lexikon, Budapest, 1973. 1335 l

1231

BORBIRÓ/BIRBAUER/VIRGIL, műépítész
--- ---

1937-ben pályázat a pesti városközpontra. Granasztói Pál, Pál, Heim Ernő és Hönsch László együtt pályáztak. Vihar a terv körül, egyedülli ilyen terv. De megnyerték az egyik egyik első díjat, nagy összeg volt. - Mellettük állt Borbíró/Birbauer/Virgil is, majd Harrer Ferenc is később.
43.old

GRANASZTÓI PÁL: Műhely, 1974. 10.sz. Bp.
Tervek és valóság 39.old

VALÓSÁG, A TIT. folyóirata. 1974. 10.sz. Bp.

Borbíró Virgil, építén

B. V. – Valló J.: Győr városépítés-
története c. műve.

– : kis bibliográfiák 343–346.

KÖNYVTÁROS, Bp. 1970. június XX/6.

Borbíró V

cikke

A hatodik év elején. TésF.

1933. 100 l.

.....1738 "

.....1716 "

usenburg/.....1691 "

ohne Jahr

ch/ " "

.....1698 "

1912. 1713

? 1716 {2 Pläne, 2 Explikat}

Inland	e-V	2	1
		6	1
	e-VI a	3	1
		1	1
		1	1
	e-V a	3	1
		4	1
		5	1
Zusammen			14

Präsident.

< Bierbauer Virgil dr >

könyvel.

< > A Kelenföldi
30 K.V. kapcsoló-
ház. Tervezte –.
Különlenyomat a
Tér és Formából.

~~Könyvtáramba~~

<Bierbauer Virgil>

<> A magyar ház tor-
náca. Magyar Szemle
1940. 3. 7.

100

557 –

...akban s jobbra fordulva teljes arcélben ábrázolt
...lett ül... és melegszik. Teje elől kopasz; rövid ha-
...a s körszakálla öszbevegyült. Jobb térdét felhuzta s
... tartja. Bő újú szürke köntöre, melynek alja
...a szét áll. Tekése alól balra:

...e Zorton
...er aus dem dorf
...ch im Banuat Temeswar
... Jahr gestorben den 5ten
... 1724 dessen jüngster.
...noch lebt und 97 ... jahr
... a

... Dep. régi VI: 3. és inj 35 c).

... Lasza 557.

39

< Bierbauer Virgil>

< > Vidéki városok.
Komárom
példája.

Budapest

NYOMTATVÁNY

Különlenyomat
a Magyar Szemle
1941. dec. havá-
ból.

Budapest
1941.

ORSZÁGOS MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT

MEGHÍVÓ

AZ ORSZÁGOS MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULATNAK a Műemlékek Országos Bizottsága (IX. ker., Hőgyes Endre-u. 10.) tanácstermében június hó 10-én délután 6 órakor tartandó

RENDES ÉVI KÖZGYŰLÉSÉRE.

TÁRGYSOROZAT:

1. Elnöki megnyitó.
2. Titkári jelentés.
3. Pénztárosi jelentés és a költségvetés előterjesztése.
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése.
5. A tisztikar és a választmány megválasztása.
6. Esetleges indítványok.

Budapest, 1937. május hó 26-án.

Gerevich Tibor
elnök

BORBIRÓ /BIERBAUER / VIRGIL, épitész

Szerinte az épitészet nem elsősorban a házakat és a gazdag épittetők kiszolgálására hivatott, hanem a széles néprétegek elmaradt helyzetének épitési eszközökkel is a megjavitására. 11.old

GRANASZTÓI PÁL: Művészet-e ma az épitészet ? 9.old

VALÓSÁG, A TIT. folyóirata, 1973. 6.sz. Bp.

Borbíró Virgill, építész

a felszabadulás után egy új korszak indulását kell regisztrálni. A modern építészet legkiválóbb harcosainak, előharcosainak egyike volt Borbíró Virgill, aki szakfolyóiratában a „Tér és Forma"-ban megfelelő pozíciót biztosított ennek az irányzatnak.

Látogatóban Rados Jenőnél.

1978. márc. 31. TV. 22'10 [VGné]

Borbíró Virgil

Tervei vannak az Országos
Műemléki Felügyelőség Építészeti Műzeumban

Magyar Építőművészet 1975/5
60. old.

Borbíró Virgil

Budaörsi repülőtér felvételi épületének tervei, valamint az Aranyhegyre tervezett Nemzeti Stadionhoz készített ezüstös tervei az Országos Műemléki Felügyelőség Építészeti Múzeumában

Magyar Építőművészet 1975/5

60. old.

1994. IX. 9. 18.00. 123/V

Borbiró Virgil, kitünő szakpublicisztikai tevékenysége mellett, a korszerü épitészet elveinek realizálása terén is otthonos volt. Ezt bizonyitja a Budaörsi repülőtér felvételi épülete is. Nagyszámu épitészkollektiva, köztük több CIAM-tag épitette a Köztársaság téri bérházakat. Sikerült megvalósitaniuk a szokásos beépitési móddal szemben a tájolt, fésüs fogas beépitést. A tájolás miatt a térre merőlegesen elhelyezett épületeket a kor értetlenséggel fogadta.

- Ily módon, hire valóban kelt a csoportnak, de ez a hir számukra eléggé negativ jelentőségü volt, aminek következtében lassan, a korábbi harcos társaságban a bomlás jelei kezdtek mutatkozni. Ez 938-ig már, tehát alig 10 éves fennállása után

Borbiró Virgil épitész

Uj épitészet Magyarországon.

a csoportnak is következett, éspedig azzal, hogy Molnár Farkas felosztatta a felszólitotta felosztásra, a csoport tagjait. Mert hozzá kell tennem azt is ehhez, hogy Molnár Farkas volt a legnehezebb helyzetben a kiállitás megbukása után, éspedig azért, mert éppen 938-ban, a Magyar Mérnöki Kamara megvonta tőle a tagságát, a tagsági jogát, ennek következtében Magyarországon tervezést nem vállalhatott. Igy aztán kénytelen volt, ilyenfajta gesztussal, részben még kevésbé kellemes gesztussal magát valamilyen képpen mentesiteni ennek a következményei alól. Ehhez tartozik még az is, hogy 934-ben amikor Hitlerék átvették a hatalmat, és a Bauhauset felosztatták, akkor Kropinsch is járt MAgyarországon, de de Krayer Marcel hazajött, és az volt a szándéka, hogy Magyarországon megtelepszik, irodát rendez be, és megkezdi az aktiv tevékenységet. VEle is az történt, hogy Krayer Marcell nem kapott tagságot a mérnöki kamarában, ennek következtében tervezést nem vállalhatott és kénytelen volt kimenni külföldre. Ennek a kénytelnnségnek a következményeit meg már jól ismerjük már a világ szakirodalmából.

A MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLET KÖZLÖNYÉNEK
HAVI FÜZETEI

V. ÉVFOLYAM. 1—2. SZÁM SZERKESZTI: FEYÉR GYULA 1928 JANUÁR—FEBRUÁR

Nyugat-Európai építészeti tapasztalatok.

Dr. BIERBAUER VIRGIL.

Résumé: D'après les expériences d'un voyage d'études, fait en été passé, l'auteur communique des mouvements de l'architecture moderne à l'Occident de l'Europe, surtout des tendences et des principes fondamentals du développement de l'architecture allemande, après la guerre, ainsi que de la nouvelle architecture hollandaise, telle comme il avait l'occassion de la connaître dans les cadres du XI.-ème Congrès International des Architectes. L'idée principale de son essai est la suivante: l'architecture de nos jours se sépara de celle de l'ecclecticisme grèque-romaine, en conséquance des constructions modernes, qui s'étendent toujours plus en plus. Il nous paraît comme un mensonge de déguiser ces constructions modernes en formes antiques, ainsi que l'architecture même désire de plus en plus exprimer franchement les nécessité, qu'elle doit satisfaire. D'un part, l'auteur conseille la plus grande prudence envers l'idéologie d'une certaine côterie exagérante, de l'autre part, il attire attention sur l'importance des nouveaux resultate de l'architecture contemporaine.

I. Bevezetés.

Ha végigtekintünk az európai építészet történetén, e történelem ezer éven át sajátosan egységes képet nyujt. Az építőstílusok felvirágoztak és lehanyatlottak, új és régi irányzatok kereszteződtek, újabb stílusok keltek életre, hogy bizonyos idő mulva megint másoknak adjanak helyet. Az egyes irányok Európa különböző sarkain szöktek virágba, majd a Provence-ból indult el a fejlődés észak felé, majd meg az északi építszet termékenyítette meg a délit. Itália is tudomásul vette a gótikát, majd meg Itália árasztotta el a dél derűjével északot. A lényeges azonban az, hogy az európai építészet irányai nem maradtak elszigetelt helyi jelentőségűek, hanem a határokat átlépve közös európai stílus alakult ki, amely alapvető vonásaiban egységes volt, — bár az egyes országokban a megnyilvánulás tájék szerint nagyon is változatos, s az egységes stílus sokféle lokális színezetet kapott. Más alkalommal, több ízben szólottunk a száz év előtti európai építőstílus dunamenti változatának sajátosságairól s volt módunk e stílusnak mind magyarországi mivoltát, mind pedig európai összefüggéseit kimutatni, s az időbeli eltolódásokra is reámutatni.

Ha mai hazai építőművészetünkön végigtekintünk — úgy, ahogy az alkotásaiban megnyilatkozik —, akkor annak általános jellegét az igen komoly, jóindulatú konzervativizmusra való törekvéssel jelölhetjük meg. A hazai barokk és klasszicizáló építkezés példaképeiből kiinduló építőstílus a ma általánosnak, mondhatnók hivatalosan is elismertnek nevezhető irány. Ettől eltérő kísérletekre és törekvésekre csak ritkán akadunk s akkor is inkább csak az elbukott pályamunkákban, felépített művekben azonban még ritkábban.

Ha ezzel szemben végiglapozzuk a külföldi publikációkat, könyveket és folyóiratokat, csakhamar felismerjük azt, hogy a külföld nyugati országaiban, fel egészen Skandináviáig egy egészséges, erőteljes, fejlett, szélesen megalapozott új építőművészet van kialakulóban, amely a legmesszebbmenően alkalmazza a korszerű racionális szerkezeteket, megtagadja a régi építészeti irányokat s azoknak 2500 éves stiláris felszerelését, mert igyekszik alkotásaiban az új anyagok és szerkezetek sajátos kifejező eszközeit alkalmazni. Ez a helyzet Ausztriában, Németországban, Svájcban és Hollandiában, de bizonyos más értelemben a Skandináv országokban is felismerhető e jelenség. Amint átlépjük a trianoni határt, építészeti értelemben új világba jutunk.

Történelmi tapasztalatok alapján talán azt lehetne mondani, hogy a magyar művészetnek sajátos tulajdonsága az, hogy az európai stílusjelenségek évszázadok óta bizonyos eltolódással jelentkeznek nálunk. Ez az assynchronizmus az utolsó évszázadban 15—20 évet tett ki, amint azt *Ligeti* Pál egyik kitűnő tanulmányában pompásan bizonyított. (L. Magyar művészet II. évf.) Így azt lehetne gondolni, hogy a Németországban épp 10—15 éve kivirágzott új klasszicizmus, *„um 1800" mozgalom* hulláma hozzánk most érkezett meg.

Számunkra azonban ez a magyarázat nem kielégítő. Ha azokat az éveket áttekintjük, amelyek a világháborút megelőzték, úgy ott látjuk *Reichl* Kálmán, *Lajtha* Béla, *Jónás* Zsigmond és *Pogány* Móric legmodernebb irányú munkáit, amelyekben egy-egy mindenekfelett korszerű út keresése nyilatkozott meg. Lajtha Béla nagy érett művei — az Erzsébetvárosi Takarékpénztár és a vasutcai iskola — szinte megelőzték a nagy hollandusokat, Reichl Kálmán nem egy műve oly ígéretektől terhes, melyeknek kiérlelődését szinte egy-egy hollandus épületben véljük felfedezni. S ezt a fejlődést, ezt a már megnyitott utat derékba vágta ketté a világháború nagy európai átka. A háborút követő, szinte már teljes évtized ezzel szemben visszatért a történelmi stílusokhoz, s azokat igyekszik a mögöttük rejtve alkalmazott modern szerkezetekre illeszteni. Szemlélve ezt a jelenséget s keresve annak indítóokát, azt nem a művészekben, hanem a művészinek határain túl, a társadalmi jelenségekben találjuk meg. Rövid meggondolás után nyilvánvaló lesz mindenki előtt a válasz. Az a kemény, nehéz csapás, amely társadalmunkra 1919-ben lesujtott s az orosz társadalmi pestissel verte meg az országot — oka építőművészetünk stiláris visszahajlásának. Ez a keleti vész, mely a társadalmi előbbrehaladás köntösébe öltözve az önkény és a rablás módszereit kívánta meghonosítani, elvette kedvünket a haladás minden formájától, egyedül egészségesnek a hagyományok tiszteletbentartását állítván elibénk, úgyannyira, hogy minden, ami művészetünkben újszerű, külső megjelenésében is haladó és szerkezetileg indokolt, szokatlan bár és csak őszinte volt, bolsevizmusnak tűnt fel. Csak így magyarázható meg, hogy nem egyszer hallottunk korszerű, de szokatlan építészi tervekről olyan bírálatot, hogy azok kommunista irányzatúak. Persze az ilyen ítélet, bár lélektanilag érthető eredetű, lényegében azért nem fogadhatók el, mert hiszen a bolsevizmusnak a művészethez semmi köze nincsen s mert az újszerű formák nem egy bizonyos politikai felfogásból nőttek, hanem a művészi őszinteségből, az új anyagoknak és szerkezeteknek igaz és őszinte formálásából. A szigorúan polgári Hollandia, mint a kapitalizmust nagyszerűen megjelenítő rajnai iparkerület építészete, ugyancsak modern és mégis a bolsevizmus vádjával aligha illethető.

Ne feledkezzünk meg arról, amit Széchenyi István 1837-ben írt az építészetről, szólván: *Milyen szemtelenség néhány száz vagy ezer évvel előbb bizonyos szabályokat állítani fel a jövők számára, vagy inkább mily gyávaság ily szabályok rabja, sőt bolondja lenni örökleg! Győzzön ok és csak az ok, ne a régiség...*

Az elmondottak alapján úgy tetszik, hogy *építőművészetünk fejlődésében bekövetkezett konzervatívabb irány okai nem a művészekben, hanem egy társadalmi állásfoglalásban keresendők.* Ha azonban ezt ma — gróf Bethlen István nagy konszolidáló munkájának hetedik esztendejében — elfogulatlanul megállapítjuk, akkor a téves következtetés, vagy ha tetszik a ma már idejét múlta társadalmi előítélettel szakítanunk kellene s az országépítő munkával párhuzamosan meg kellene kezdenünk a továbbfejlesztést, a stílusépítő munkát. „Mert az a veszedelem fenyeget bennünket,

hogy azért nem tudunk előrenézni, mert régi megszokásból mindig hátrapislogunk." (Gr. Klebelsberg 1928 február 12-i cikkében.)

A bevezetőben mondottak szerint mindenekelőtt az szükséges, hogy építőművészetünket újra az európai építészet integráns magyar részévé tegyük, aminthogy a magyar építészet ezer éven át az volt, hiszen a mai magyar külpolitikai gondolatmenetnek is ez az alapvető tétele: *Magyarország Európa integráns része.*

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy művészetünk térjen rá az utánzás útjára, s így mintegy nemzetközivé legyen. A magyar építőművészet történetében az igazi nagy és eredeti korok európai mivoltuk ellenére nagyon is sajátosak tudtak maradni, s csak a kiegyezést követő idők építőművészete nyugatias a maga utánzásba elmerülő meddőségével. Hasonlóképen, ha a mai nyugateurópai építőművészet egészét áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy minden ország modern építőstílusában egészen sajátos tulajdonságok csillannak fel, bárha a gondolatokban, az alapelvekben rengeteg sok a közösség.

A magyar építőművészet művelőinek — úgy érezzük — egyik legsürgősebb kötelessége ennek a közösségnek újra megteremtése. Építészetünknek nem szabad megmaradni a mai visszafelé tekintő elzárkozódásban, hanem meg kell találnia a kapcsolatokat a korral — európai értelemben véve ezt. Bele kell kapcsolódnunk a modern törekvésekbe, hogy azok szellemében — de magyarosan alkothassunk. Ehhez mindenekelőtt meg kell ismerkednünk a világszerte megindult törekvésekkel, hogy azoknak alkalmazásáról és a magunk módja szerint való fejlesztéséről gondoskodhassunk. Mindenekelőtt tehát nyílt szemmel látni kell tanulnunk. Tanulni kell s nem utánozni és majmolni. Mert az elmondottaknak nagyobb félreértése el sem képzelhető, mint hogyha ezt bárki is az utánzásra való ösztönzésnek tekintené. De az utánzással teljesen egy szellemi szintre való süllyedést jelentene a tanulástól való elzárkózás is, amelynek alapja az, hogy másutt sem okosabbak az emberek, mint minálunk, s ostobaság, ha mindig csak a külföldtől akarunk tanulni. (Nem is szólva arról, hogy ez talán olyan prókátorok szava, akik a mást csak azért rosszalják, hogy a maguk igazát a maguk útján, a nyilvánosság előtt, mint egyedül üdvözítőt tüntessék fel.)

A leghatározottabban állítjuk, hogy mind a magunk társadalmával, mind pedig építőművészetünk jövőjével szemben legégetőbb kötelességünk a tanulás a 15 év alatt előnyt nyert külföldi építészettől. Kötelességünk közönségünk szemét felnyitni s felvilágosítani a közvéleményt azokról az új utakról, melyeket a külföldön vágtak, mialatt mi társadalomtörténeti okokból kénytelenek voltunk egy időre a mult felé fordulni. Úgy érezzük, hogy *Zelovich* Kornél műegyetemi tanár ünnepi beszédének megnyitó idézete ma száz év után, a magyar idealizmus újjáébredésekor ismét aktuális rigmus:

Recedent vetera, nova sint omnia
Corda, voces et opera!

(Félre a régivel, legyen minden új: szív, szó tett! Vas Gereben: Dixi.) Mert úgy, mint száz év előtt, a magyar megújhodás kezdő éveit éljük s mint ahogy akkoriban gróf Széchenyi külföldre ment tanulni, ma is oda kell fordulnunk tanulságokért!

E sorok írója minden lehetőséget megragad, hogy így felfogott kötelességének eleget tegyen s külföldi útjairól olyan tanulságokkal térjen haza, melyekkel építőművészetünknek használhat, s tapasztalatairól beszámolni társadalmi kötelességének tartja.

Az elmult nyáron alkalma volt a XI. Nemzetközi Építészkongresszuson résztvenni s így Európa nagy részén végigszántania. Bevallja, hogy nagy várakozással indult útra, igyekezett nyílt szemmel, mondhatni vágyakozással szemügyre venni mindazt, amiről a szaklapokból és könyvekből már hallott. Tágranyílt szemmel és szívvel tekintett a találkozások elébe, mindenütt a legnagyobb jóindulattal szemlélődve, mindenütt a jóakaratot várva és feltételezve. Mindez azonban nem jelentette a kritikai érzék félretételét! Ellenkezőleg, az volt a cél, hogy a jót a rossztól elválassza, a valósággal szemtől szembe elfogulatlan ítéletet alkosson, elfogulatlanabbat, mint amiket a leírások s a képek adtak.

A következő fejezetek közül az első a mai Németország építészeti irányáról kívan általános és a rendelkezésre álló tér keretében módszeres képet nyujtani. A második viszont a modern hollandus építészetről tajékoztat, mégpedig a kongresszus részleteinek ismertetése keretében.

II. A legújabb német építőművészet.[1]

1. *Új szempontok. Új szükségletek.* Valamely építészeti irány kifejlődését az anyagi és szerkezeti adottságokból megmagyarázni nem lehet. Semper művészettörténelmi materializmusának egyoldalúságan ma már túljutottunk. A stílusokra jellegzetes formákat bizonyos sajátos életfelfogások, szükségletek teremtik meg. Ugyanezek a szükségletek termelik ki az új anyagokat és szerkezeteket is, melyek a keresett, a szukségleteket kielégítő térformák megvalósítására alkalmasak. Az új anyagokból pedig a kor a maga felfogásának kifejezo formait is kicsiholja.

Ha a mai Németország korszerű építészetét ebből a szempontból vizsgáljuk, na fejlődésének ilyetén alapjait keressük és mindenekelőtt a polgari igényeket szolgáló lakásépíto tevékenységet vizsgáljuk, úgy ezen a teren a háborúelőtti helyzethez képest alapvető változást állapíthatunk meg, amelyet egyetlen mondattal fejezhetünk ki: a lakás újra a benne lakók, a család számára készül, nem pedig a ritkábban, avagy sűrűbben odaérkező látogatoknak. Míg a XIX. században — mind Németországban, mind nálunk — a család szűk és sötét, barátságtalan és levegőtlen ebédlőkben, s többnyire még rosszabb hálószobában élte le életét, azért, hogy két-három, esetleg még több díszes, jófekvésű szoba álljon rendelkezésére a vendégek megfelelő fogadására, — addig az új német ház középpontját tágas, szinte teremszerű lakószoba alkotja, mely körül a lehető nagyszámú, kicsi, de világos és levegős hálószobák csoportosulnak, lehetővé tévén azt, hogy a család minden tagja, ha szükségét érzi ennek, elkülönülhessen akár a pihenés óráira, akár az elmélyedő munka idejére. A reprezentáció számára külön helyiséget — legfeljebb igen nagyigényű házakban s ott is a legritkább esetben létesítenek, ha ennek meg van az anyagi háttere és társadalmi fontossága, ha a reprezentáció az egyének társadalmi kötelezettsége. Viszont a lakószobát tágas és kényelmes verandákkal és terraszokkal a szabad térbe is meghosszabbítják, legújabban nem ritkán teljesen felnyitható falakkal, úgyhogy kedvező időjárás esetén a szobák tágas loggiákká alakulnak át, mindent tartalmazva, ami az élet kényelméhez, szépségéhez és higienéjéhez csak szükséges. A hálószobáknak ugyancsak vannak terraszai, úgyhogy az év egy nagy részén az ágyból tornagyakorlatokra, nap- és légfürdésre egyenesen a szabadba lehet lépni. E terraszok a mind kedveltebbé váló lapos tetők divatjának elősegítői.

Felette érdekesek azok a kísérletek, amelyekkel egyes építészek azt célozzák, hogy ezek a szükségletek az adott lakásterületen belül minden egyes család sajátos igényei szerint legyenek kielégíthetők. Ezért újabban olyan módon szerkesztik házaikat, hogy csak a főfalak merevek, a lakás területét felosztó könnyű válaszfalak ellenben a lakók kívánságai szerint szabadon elrendezhetők. (Mies van der Rohe nagy bérháza a stuttgarti kiállításon.)

A legmesszebbmenő gondoskodás tárgyai a lakások higiénikus szükségleteinek kielégítésére célzó fürdőszobák. A fürdőszobák a modern lakásoknak nemcsak

[1] Előadta a szerző a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztályának 1927 november 6-i ülésén.

hogy megfelelően felszerelt, hanem gyakran legfényűzőbben felszerelt részei. Külön figyelmet érdemel a mai német építészeknek az a törekvése, hogy a bútorok minél nagyobb részét, mint fali szekrényeket, beépítsék a házba, ezzel angolszász mintára pótolni igyeházánál a három dimenziós tértestek felépítésére és összhangba hozására kell ügyelnie. Az építészet évszázados alapfogalmai megváltoznak! Az építész megszabadul a homlokzati felületek korlátaitól és újra a térben alkotó művész szerepét ölti magára.

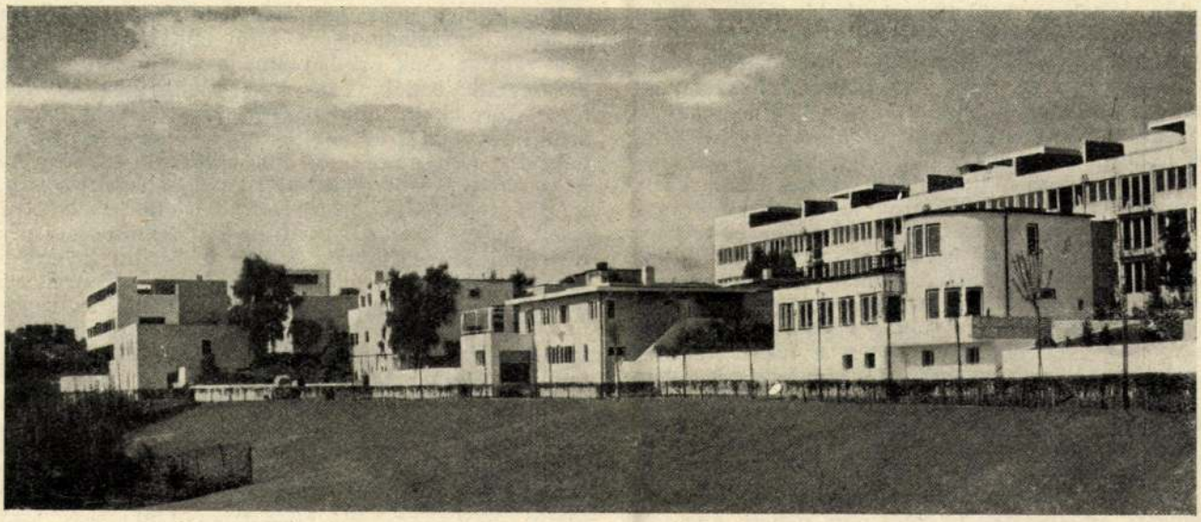

1. ábra. A stuttgarti Werkbund-kiállítás látképe.

kezvén a mozgatható bútorokat. A cél kettős: a fali szekrényekkel a szobák alapterülete sokkal jobban kihasználható, a kisebb szoba is tágasabb, mint hogyha egyetlen beállított szekrény a szoba egész hosszában egy 50 *cm*-es sávot elvon az élettől, a mozgástól. Egyik külön hajtása e törekvéseknek arra céloz, hogy a konyhát olyan beépített bútorzattal szerelje fel, amely a konyhában végzendő munkát a lehetőségig egyszerűsíti. Ezek a speciális szekrények, amelyek Németországban már gyári úton készülnek, olyan berendezésűek, hogy minden felszerelési tárgynak meg van a maga legcélszerűbb helye, ahol minden a háztartási munkában szükséges anyagnak — fűszernek, lisztnek stb. — egy-egy kisebb készlete ugyancsak célszerűen elhelyezhető. A szekrényt a konyhában úgy állítják fel, hogy a háziasszony úgyszólván egy helyről — lehetőleg ülőhelyéből — elvégezheti teendőit, mert az anyagot, a szerszámot éppúgy eléri, mint a tűzhelyet és a mosogatót. Ezzel a konyhai munka egyik nagy erőfecsérlő eleme, az álldogálás és ide-oda járkálás elkerülhetővé válik. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az így felszerelt és kiképzett konyha jelentősen kisebb lehet, mint megszokott tágas konyháink. E tekintetben a német építészek a vasúti étkezőkocsi konyháiról vesznek példát, melyekben még kisebb térben két ember 48 személy számára tud négyfogásos ebédet készíteni, mert a berendezések megfelelőek s az egész konyha tulajdonképen gép.

A lakóház ilyetén kialakítása, valamint az itt vázolt új szükségletek és igények természetesen annak külsejére is nagy befolyással vannak. A ház elveszti méltóságteljes arculatát! Hiszen nem a komolykodó reprezentatív homlokzat kedvéért épül, nem a háromablakos, a ház homlokzatának középtengelyébe helyezett fogadó a kiindulópontja, hanem a bennelakók élete, mely a klasszikus szimmetria kedvéért semmiesetre sem áldozható fel. Az empire tradicióból nőtt ideál: a tömbszerűen zárt ház tömbjét a tágas és a szobák szerint elhelyezett terraszok feloldották. A ház tömege a szükségletek szerint a különböző emeletsorokon belenyúlik a térbe. Természetesen ilyen esetben az építőművész külön gondja kell hogy legyen a szabadabban képzett tömegek játékának megkomponálása, a tömegek egyensúlyának kikeresése. Míg azelőtt megelégedhetett a háztömb felületeinek arányos megtervezésével, az új

És ez a felszabadulás, az élet szempontjainak fontosságbeli növekedése, hatalmas és nagyon kiterjedt építészi kutató munkának lett megindítójává. Ma, amikor Németországban csaknem mindenkinek legfőbb igyekezete az, hogy a saját házában lakjon, az építészek százai dolgoznak azon, hogy minél célszerűbb, minél jobban használható, kedvesebb és vonzóbb házakat, minél gazdaságosabban állítsanak elő, hogy az alaprajzokat minél jobban lecsiszolják és így bizonyos munka árán olyan standard alaprajzokhoz jussanak el, amelyek gyári úton, racionálisan előállított alkatrészek felhasználásával sorozatokban építhetők. E törekvések célja a legjobb és legolcsóbb ház!

E tekintetben a törekvések két irány felé haladnak. Az egyik a gazdaságosságot az építőanyagok jobb és teljesebb, lehetőségig tökéletes kihasználásával igyekszik elérni, tehát arra törekszik, hogy a megszokott, a gazdagabb évszázadok pazarló módszereitől elütő új építőmódszerekkel, esetről-esetre bebizonyítsa az építő hatóságoknak azt, hogy bizonyos mértékben elavult rendszabályaiktól függetleníteni lehet és kell magukat. A másik irányban a német építészet a házak olcsóbb és racionálisabb előállítására a gyári munka minél nagyobbarányú bevezetésére törekszik, nem véve figyelembe azt, hogy a nagyobbára még mindig kisipari alapon dolgozó építőipar e törekvések ellen erősen hadakozik.

S hogy a német építészek e társadalmilag roppant fontos törekvéseit milyen nagy érdeklődés kíséri, azt mi sem bizonyítja szebben, mint az a tény, hogy az elmult évben alig volt 100.000-nél nagyobb lakosú német nagy város, amely ne rendezett volna az eddig elért eredményekről a legnagyobb nyilvánosság előtt beszámoló lakás- és házépítő kiállítást. Stuttgart becslésünk szerint több mint egymillió márkát költött ilyen kiállításra, s kitűnő rendezésénél fogva a világ minden része felől a legnagyobb érdeklődést sikerült e nagyszabású kísérlet felé terelnie. Münchenben a nyáron s az egész évben lakható házak egész sorát építették fel s különösen a faházak terén elért eredmények arattak nagy sikert. Berlin a hétvégi házak változatos sorozatát mutatta be.

Az a nagy felfogásbeli változás, melyet a lakóházépítkezés terén figyelhetünk meg, az építészet más területein is jelentkezik. Itt van mindenekelőtt a német

építészet egyik új problémája, melyet épp a németek vetettek fel Európában: a *toronyház*, az égbeszökő irodaház alakjában, melyből már egész sorozat épült s ma már minden város igényt tart a maga *toronyházára*. Eredete kettős és az amerikaitól mindkettő eltő. Míg ott a toronyház nagyobbára a city felette drága és szűk telekviszonyaiból nőtt ki, addig Németországban ennek az épületformának bizonyos művészi és reprezentatív okok voltak a kifejlesztői. Az amerikaihoz képest szerény magasságú német felhőkarcolók egyik sajátossága az, hogy városépítészeti szempontból mindig kitűnően megoldottak s magasságukkal, elhelyezésükkel a városkép egy érdekes pontján állva, annak hatását nagyban emelik. Így például az elsők egyike, a düsseldorfi Wilhelm Marx-Haus a széles Hindenburgwall pompás befejezése és a Breite-strasse sarokpillére. A néhány száz méterrel odébb épített másik toronyház — a rajnai acéltröszt irodaháza, a kitűnő Paul Bonatz műve — elhelyezésében és alaprajzi megoldásában egyaránt a városkép mesteri fokozója, kis előudvar mellett fekszik, s így a zárt sorban is megkapja a szükséges távlatot, miután a feléje közeledő sarokról látja. Persze az építtetők gondolata is felette fontos tényező volt ezeknek az épületeknek és társaiknak felépítésében. A német nagyipar reáeszmélt arra, hogy gazdaságosabb, ha irodáit saját, külön e célra épült házaiban helyezi el, mint hogyha lakóházakban bérel helyiségeket s a drága bért olyan helyiségekért is megfizeti, amelyeknek hasznát nem veheti. Ezenfelül saját magának épített jeles építőművészek tervezte házai, nagyszabású formáikkal és megjelenésükkel annak a hatalomnak, tőkének és erőnek is ékesszavú

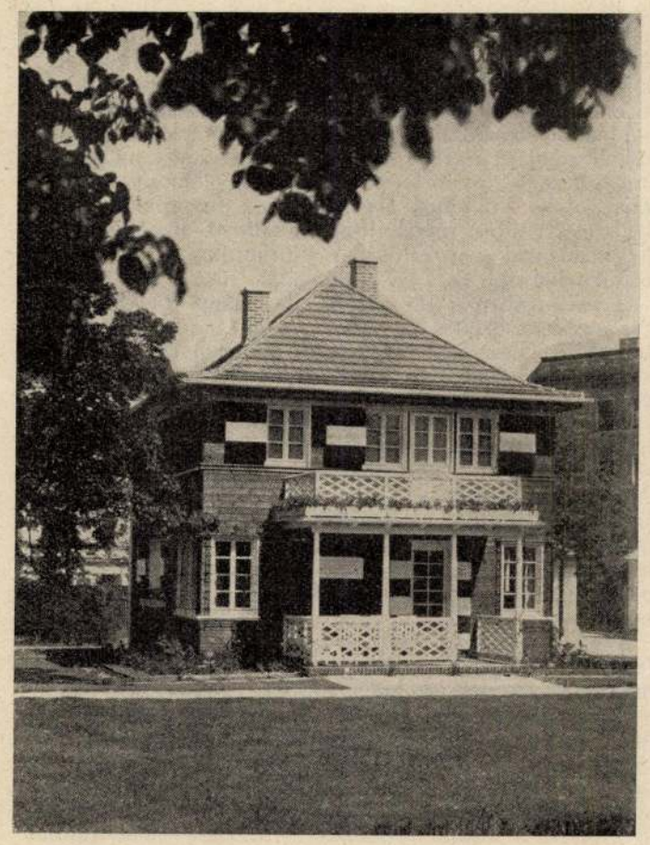

2. ábra. Faház a müncheni kiállításról.

hirdetőivé válnak, melyet ez a társadalom képvisel. Viszont a német szellem nagy felszabadulását felette szépen jellemzi az, hogy ezek az irodaházak nem épülnek római termák, gótikus városházak, renaissance hercegi paloták, avagy barokk kastélyok történelmi formáiban, hanem a maguk nemében új feladatokat képviselvén, formaiságukban is újszerűek és eredetiek: sajátos céljaiknak kifejezői.

Az építőművészet értékeinek megbecsülésében a német nagy- és nehézipari vállalatok nem állanak meg a székházak és irodaépületeknél, hanem az *AEG* immár közel kétévtizedes kezdeményezése nyomán a többi iparvállalatok is művészkezű építészek tervei nyomán építtetik meg gyáraikat. Hartlein építész a Siemens-Konzern gyárainak egész sorát építette meg kitűnően s a vállalat csak örülhet annak az előrelátó szervezőkészségnek, amely ezeket a célszerűségi épületeket olyan formákban oldotta meg, hogy a soha meg nem szűnő növekedés és bővítés igényeinek is eleget tegyenek. Ez a szempont az építőstílusnak egészen különleges sajátosságot adott, az alapelem ismétlését, az ismétlés lehetősége pedig az alapelem tökéletesen kiérlelt formaadását követeli meg. E tekintetben hasonló formákat keresett Fritz *Höger* a berlini Scherk illatszergyár, valamint a hamburgi Haus Neuerburg-féle cigarettagyár építészeti megalkotásában, s ugyanezekre akadunk a berlini Ullstein-nyomda házánál, melynek tovább kiépülő, egységesen kiképzendő szárnyain a hatalmas toronyépület uralkodik. Művészi szempontból e téren is egészen új alapelgondolás az iránytadó. A tagolás nem a homlokzati síkok rizalitos ki- és beugratásával, hanem egyes épülettömböknek magasba szöktetésével történik. A rizalitos képzésnek a gyáraknál egyrészt semmi értelme nem volna: hisz az épület tömegének egyik része sem tartalmaz különösen kitüntetendő tereket, mint például valamely kastély trónterme, másrészt a kiugrás üzemi és szerkezeti szempontból egyaránt kellemetlen és kényelmetlen, mert megbontja az egységes szerkezetet, zavarja a tér áttekinthetőségét, sőt esetleg a géni berendezés rendjét is megbontja, illetve végeredményben oda vezet, hogy a kiugró teret nem lehet semmire sem felhasználni. Így az új szükségletek a formák új útjait nyitották meg.

De nemcsak a nagy ipari vállalatok — melyeknél az építkezések mutatós mivolta a legcéltudatosabb reklám — tartják szükségesnek azt, hogy célszerűségi épületeiket művészesen képezzék ki. A nagy állami és községi erőművek, villamos áramfejlesztőtelepek, a modern nagyszabású és monumentális építkezéseknek valóságos iskolapéldái. A bajor vízierőművek a legváltozatosabb feladatokat adták az építészeknek s azokat még érdekesebbé tette az a szempont, hogy az épületnek bele kellett illeszkedniök a természet nagyszerű képeibe. A megoldások mintaszerűeknek nevezhetők. A modern technika egyik legnagyszerűbb remeke a berlini villamosművek gerincét alkotó Klingenberg Mű rummelsburgi telepe, mint az új német téglaépítészetnek egyik kitűnő alkotása.

Hogy milyen nagynevű építészeket, mily kitűnő művészeket foglalkoztat a német ipar, arra elég legyen három név felsorolása: Fritz Höger, Németország egyik legünnepeltebb építésze, számos gyár tervezője, Peter Behrens, az AEG gyártelepei után évek sora óta érdekesnél érdekesebb hasonló művet alkotott, s a finomkezű, inkább ünnepi építészként ismert Emil Fahrenkamp ezidőszerint a lewerkuiseni Bayer-féle aspiringyár bővítésén dolgozik. Új nagyszabású szellem nyilatkozik meg mindebben, amely a tömörített erővel dolgozó, minden rendelkezésre álló képességét felhasználó Németországra felettébb jellemző. Igen érdekes azonban az is, hogy az ipartelepek építészi kiképzése körüli felfogás húsz év alatt mennyire megváltozott.

Mikor Paul Bonatz az eltvillei — Wiesbaden melletti — pezsgőgyárat építette, annak a két félköríves kolonáddal bizonyos kastély jelleget adott, amely mögött senki sem sejti a gyárépületet. Ezzel szemben a mai ipari épületek szigorúan a célnak megfelelően épülnek, annak valóságát nem leplezik el, hanem éppen ellenkezően, minél pregnánsabb kifejezésére törekszenek, ebben találván meg az igazi művészi feladatot.

Az építészetnek ez a felfogása, amely mindenben a célnak megfelelőt kíván teremteni s formáit a megfelelő anyag alkalmazásával csak a feladatból vezeti le, nyi-

latkozik meg akkor is, amikor a mai Németország olyan épületeket emel, amelyek a közösség nagy céljait szolgálják. Két különösen nagyszabású épületre kívánunk itt a sok közül reámutatni. Az egyik a stuttgarti pályaudvar, Bonatz és Scholer műve, melyet közvetlen a háború előtt kezdettek meg s legfontosabb részeiben most fejeztek be. Az épület nagyvonalú hatalmas elrendezésével a célnak kitűnően megfelel. Sehol nincsenek rajta sarkok és szűk átjárók, amelyek a modern nagyvárosi pályaudvaron nyüzsgő forgalomnak akadályozói. Az épület megjelenésében felettébb sikerült és megkapó. Külseje teljes egészében szürke rustica, mely hatalmas kezelésében a firenzei Palazzo Vechióval vetekszik. Minden részletformát elkerültek az építészek, mert azt úgyis elnyelte volna az anyag. Nagyszerű az a hatalmas négyzetes alaprajzú torony, mely a katlanban települt városon uralkodik, de uralkodik a pályaudvar hatalmas, egyszerű, kitűnő arányú tömbjein is. A nagy csarnokok, nevezetesen a teljes egészében mélyszínű homokkővel burkolt pénztárcsarnok, úgyszintén a nyerstéglával kiképzett perroncsarnok rómaiasan nagyok, a maguk egyszerűségében és térbeli hatalmasságában. Az épület tervezésében a német építészet levetette itt a császári kor beteges pompaszeretetét, megvált a császári Róma e legrosszabb tulajdonságának másolásától.

A másik hasonlóan jellegzetes, háború utáni németországi épület, a Mühlheim an der Ruhrban épült Stadthalle, mint zenepalota, 2000 személy befogadására alkalmas nagytermével. Az épületet Joseph *Grossmann* tervei szerint építették fel, de úgy, hogy az épület belső kiképzését Emil *Fahrenkampra* bízták. A külső felépítés nagy elgondolásában, tömegelrendezésében érdekes, ellenben részleteiben, melyek később római és szíriai építészeti díszítmények különös vegyülékei, kevéssé megnyerő, mint a már túlhaladott historizmusnak egyik sajátos, késői és teljesen indokolatlan példája. Viszont a belső kiképzés egy mai gondolkodású, mai ritmusú művésznek pompás alkotása. Emil Fahrenkamp egy város nagyobb emberi közössége ünneplő óráinak akart színpompás keretet adni, de nem úgy, hogy ehhez valamely történelmi építészeti emlék formáit másolta volna le, avagy több ilyennek formáit vegyített volna egyetlen egységesnek feltűnő épületen összve, hanem a mai adottságokból igyekezett a termek ünnepi hangulatát kicsiszolni, értvén ezalatt mindazokat a technikai lehetőségeket, amelyek rendelkezésére állottak, mind pedig a mai ember sajátos igényeit a térrel és annak színes kezelésével szemben. Az épületre felette jellemző a famunkák nemes anyaga és ujdonságszámba menő megmunkálása. A fa itt nem mint konstruktív szerepet mímelő anyag lép fel, hanem mint gazdagon színezhető, mélyfényű burkolóanyag. A falfestés az elképzelhető legművészieseb és szinte felfoghatatlan, hogy mily eszközökkel és módszerrel volt képes elérni Fahrenkamp a festőmunka e tökéletességét. Egészen új értelemben ornamentális festés ez, amit itt megismerünk, melynek kivitelbeli tökéletessége művészkezű és szemű szobafestőmunkásokat tételez fel. A falak színe, színbeli gazdagsága a függönyökön és párnázott bútorokon pazarul alkalmazott pompásnál pompásabb sokszínű szövetekkel — valóságos színszimfóniát alkot. Az egész épületben sehol nem akadunk egyetlen olyan kis felületre, amely sablonos volna, ahol nem éreznők az alkotó mester szeretetteljes műgondját, ahol az alapul vett dekoratív ritmus bármit is elhalkulna.

Ez a Stadthalle a maga életörömet sugárzó színpompájában ugyancsak az új német szellem kifejezője. A háború előtt ezzel a közvetlenséggel, ezzel az őszinte színpompával hasonló alkotás fel nem épülhetett volna, mert minden német reprezentatív épületnél az építtetőnek és az építésznek a császári udvar imperátori konvencióra kellett gondolnia, egy esetleges császári látogatásra számítva. Fahrenkamp ezzel szemben a városi polgárság ünnepi csarnokát építette meg, színesen, ünnepélyesen, derüvel eltelten.

Hatalmas felfogásbeli átalakulás jellemzi a mai egész Németországot: a felszabadulás, bizonyos szellemi megkötöttségek bilincseiből. Ez a felfogás a maga kifejezési módozatait az új anyagok és szerkezetek keresésében, tanulmányozásában, kipróbálásában találja

3. ábra. P. Bonatz: A stuttgarti pályaudvar.

meg. S ezért ezek az új anyagok és szerkezetek most már nemcsak a téglafaltömegek belsejében, avagy a gipszrétegek alatt élhetnek rejtett életet, hanem a megjelenésnek nemcsak bevallott, hanem a formaalkotásra felhasznált elemeivé válnak.

2. *Új anyagok és új szerkezetek.* A mai német építészet jellegzetes formavilágát a szerkezeti problémák hatalmas fejlődése, az új építőanyagoknak alkalmazása teremtette meg. Az új építőmódszerek egész sora vonult fel az utóbbi években, s ezek közös alapgondolata egyfelől a gazdaságosság, az anyag kihasználásának fokozása, másfelől pedig az építőipari racionalizálás.

Az építőipar ma még általában Németországban is nagyobbára a kézművesség korszakát éli. A néhány évtizede használatba vett építőgépek azonban kezdik lassan átalakítani ilyetén természetét. A betonkeverőgép, de még inkább a betonöntőeljárások például már bevezették az építkezés terére az állandóan egyenletes anyag előkészítést, amely független a munkás díszponáltságától s kifáradásától. Azonban Németországban, mint Amerikában is nem elégszenek már meg ezzel az első részleteredménnyel, hanem igyekszenek a gépimunka előnyeit és hasznát az egész vonalon alkalmazni. Itt van mindenekelőtt a nagyobb méretű gépi elhelyezési módszerekre számított betonlapokkal való építkezés problémája, amellyel Frankfurt a/M.-ban nagyszabású kísérleteket végeznek. Az ilyen építőmódszereknél érvényesülő főszempontok a következők.

1. A lapok nagy műhelycsarnokban, az időjárás változásától függetlenül készülnek s így az építőipari munka évadszerűsége megszűnik.

2. A lapok anyagi összetételének egyenletessége és megdolgozása állandóan ellenőrizhető, akár valamely vasgyárban.

3. A számos apró, kisméretű tégla tehát 0·04 m^3-es elemek helyett gépi munka segítségével hatalmas darabok helyezhetők el pillanatok alatt, egy-két segédmunkás közreműködésével.

4. Az épületbe nem viszik bele a szokásos hatalmas vízmennyiséget, amely az egyéb alkatrészekre veszélyes is s így nem kell időt vesztegetni a kiszáradás bevárásával.

5. Az építési idő, s ezzel a drága időközi kamatok felére csökkenthetők.

Egy másik Németországban most mind kiterjedtebb alkalmazást találó módszer az amerikai mintára készülő vasvázas házak rendszere, ahol a falazatnak csak kitöltő szerepe van, mert a terhek hordását a vasszerkezet végzi el. E módszernél a gépeknek, nevezete-

sen az emelőgépeknek van felettébb nagy szerepe, más-felől pedig a vasváz, mint a hengerelt vasból szegecselt szerkezet teljesen gyári úton készül s mivel anyagát állandóan laboratóriumban ellenőrzik, racionális kihasználásának lehetősége sokkal nagyobb, mint a tégláé.

A vas- és vasbetonvázas épületek kitöltő falazatai terén a legszélesebb medret kitöltő, kutató- és kísérletezőmunka folyik s beláthatatlan azoknak az új falazati anyagoknak a száma, melyeket a különböző kiállításokon felvonultatnak s a bemutatott épületeken alkalmaznak. Az eredmények meglepőek s a legnagyobb reményekkel kecsegtetnek. A stuttgarti kiállításon a Gropius-féle szárazon szerelt házon a vasszerkezetbe 8 cm-es parafatéglát raktak, kívül pedig Eternit-palalapokat s belül lignatlapokat szegeztek fel 3—3 cm-es léghézaggal. E fal hőátvezetőképességét megvizsgálva a 15·1 cm-es falról kiderült, hogy az nemcsak hogy ugyanazt a szolgálatot teszi, amit a 38 cm-es téglafal, hanem ennek sokszorosával felér és a hőtechnikai kísérletek szerint 1·5 méteres téglafallal egyenértékű. Ez természetesen szélsőséges eset, de a fejlődési lehetőségekre élénk világot vet.

Persze tévedés volna azt hinni, hogy az új német építészet az építőanyagok terén az újat szinte divatszerűen keresi! Ellenkezőleg! A régi évszázados, s a mult században divatból elhanyagolt építőanyagok újra ifjúságukat élik. Ilyen új életre keltek mindenekelőtt a nagyértékű téglafajták pl. az oldenburgi üvegkeménységig égetett kongó tégla. Ez az anyag s az azt termelő ipar már-már a pusztulás szélén állott, mikor a nagy hamburgi építőmester, Fritz Höger értékes tulajdonságait felismerve, újra alkalmazni kezdette, s ebből a téglából, sőt annak egyik gyárában heverő selejtes darabjaiból felépítette a csodálatosan szép *Chilehaus* épületét. S íme az anyagnak azonnal akadt versenytársa a sziléziai nagy kohók salakjának felhasználásával készült *vastéglában*. Ezek a téglák nagyobb részükben a készítésük alkalmával megvetemednek, elvesztik pontos élüket. Épp ezért az elmult században egy ízlésbeli eltévelyedés folytán, amikor is a nyerstéglaépítkezésben a hézagokat vasvonalzóval egyengették, nem alkalmazták. Ma viszont felismerték az ilyen nem teljesen szabályos felületek festői mivoltát. Ezt csak fokozza az, hogy ezek a téglák nem állíthatók elő teljesen egységes színben, mert az anyag összetételének elkerülhetetlen, gyakran csak minimális változásai folytán a kongó tégla színe a világosvöröstől sötétliláig változik. Az anyag összetételének változtatásával ez a színskála még jobban bővíthető. Mindezeket a lehetőségeket és artisztikus értékeket csak fokozza a felületek halvány fénye.

Az építész feladata már most a színek kiválasztása, és a változatosnál változatosabb falazási módszerek megtervezése. E tekintetben a vezető művész a mai Németországban mindenesetre Fritz Höger, aki a már említett cigarettagyárnál legutóbb spirális pilléreket falazott téglából, meseszerűen dekoratív hatást érve el vele. Más építészek a téglának nagy síma felületekben érvényesülő erőteljes hatását alkalmazták sok szerencsével, így Fahrenkamp az acéltröszt számára különböző városokban épített vasraktáron, mások a berlini Klingerbergwerken, az Ullstein-nyomdán, ahol a tégla ötletes fogásokkal a vasbetonvázhoz illesztetten elsősorban mint burkolati anyag szerepelt, tökéletesen eltakarván azt.

Az új szerkezetek fejezetébe tartoznak a Németországban mindinkább divatos lapos tetők, amely szerkezetek megvitatásától hangos ma a német építészek világa. A vita nagyobbára gazdasági és szerkezeti téren folyik: vajjon olcsóbb e a lapos tető, mint a 30—45 fokos dőlt tető, gazdaságos-e, ha a hőszigetelés kedvéért a

4. ábra. Grossmann: A mühlheimi Stadthalle.

szokásos tetőhéjazat helyett kettős födémet készítenek s vajjon víz ellen szigetelő módszerek rendelkezésre állanak-e már kielégítő mértékben? Sok szó esik arról is, vajjon a tetővizeket merre kell levezetni, a ház

5. ábra. E. Fahrenkamp: A mühlheimi Stadthalle nagy hangversenyterme.

közepén át, ami a befagyás ellen biztosít, avagy az épület külsején? A lapos tetők ellenzői az első három kérdésre merev nemmel válaszolnak s a lapos tetőt, mint a német környezetbe nem illőt, mereven elutasítják.

A kívülálló előtt nyilvánvaló, hogy ez a kérdés sem gazdasági, sem szerkezeti alapon nem dönhető el, mert a lapos tetők bevezetése sem innen indult el, hanem művészi oldalról tett lépés volt. Az építészek egyik csoportja a háznak egyszerű, kockaszerű tömbjét előnyben részesíti, szebbnek tartja a kiugró párkányra támaszkodó dült tetős háznál. Ez kétségtelenül ízlésbeli kérdés, amelybe beleszólni alig lehet! Az így megformált ház is elfogadható lehet, ha szerkezetileg jó, azaz ha a tetővizek nem okoznak károkat a házban, ha a födém tartós s ezen felül mind a lehűlés, mind a túlságos átmelegedés ellen megfelelő védelmet nyujt. Ha mindezek a követelmények kielégíthetők, akkor a lapos tetőformájú ház ellen elvi kifogás általában nem tehető. Természetesen mindezektől függetlenül fennmarad még az a másik probléma, hogy az ilyen kockaformájú ház miként illeszkedik bele környezetébe! Valamelyik festői ónémet falucska közepébe vagy egyik elragadó borostyánborította várrom alá nem volna szerencsés dolog ilyen stílusú építményt állítani, viszont kertek közepébe, park, vagy akár erdő szélére, napsugárban tündöklő tó partjára kifogástalanul odaillik az ilyen ház. Mint látjuk ez is az ízlés kérdése — s általános, paragrafusba szedett törvénnyel nem intézhető el!

Németországban szerzett tapasztalataink szerint a lapos fedésű házépítésnek kérdése ez ízlésbeli problémákon túlmenően, jobbára pénzügyi kérdés, mert ha megvan a mód ahhoz, hogy költséges, de jó hő- és vízszigetelést, tehát olyan szerkezetet alkalmazzunk, amelyek kielégítő biztosságot nyujtanak, akkor a lapos tető alkalmazása ellen nem lehet kifogást tenni. Persze azt is volt módunk tapasztalni, hogy a párkány és eresz nélküli építés nem feltétlenül ajánlható. Az ilyen kiképzés mellett a mindenképen lecsurgó tetővizek — bármily kismennyiségűek legyenek is — nemcsak hogy bemocskolják a ház külső falfelületeit, de később még súlyosabb károkat is okoznak a nagyobb átázásokban. A dolog vége pedig a vakolat teljes lepergése, sőt a fal szétfagyása.[1] Ha mindezek figyelembevételével épülnek lapos tetejű házak, akkor azok sok esetben feletteb megkapók és kedves képet nyujthatnak.

A szerkezeti ujításokkal az újabb német építészek házainak felszerelésében, kiépítése körül is találkozunk. Ide vág mindenekelőtt az ablakok kiképzésének kérdése. Az újabb német építészet, ellentétben a mintegy 1900 óta divatos eljárással, már nem alkalmazza az ablakosztólécek sűrű hálózatát, hanem ellenkezőleg a minél nagyobb üveg alkalmazása mellett tör lándzsát. A mai táblaüveggyártás ezeket az osztásokat, amelyek a barokk-korban még indokoltak voltak s melyeket

[1] Igen tanulságos a Wasmuths Monatshefte für Architektur meg nem szűnő, képekkel illusztrált vitája a frankfurti May építésszel e téma körül.

20 év előtt az archaizáló divat vetett újra felszínre, nem teszi szükségessé s azért e szerkezetileg felesleges, a fény beáradását bizonyos mértékig gátló elemek most újra eltűnőben vannak. Az alblakokat minél

6. ábra. W. Riphalm: A kölni *Bastei*-étterem.

nagyobb szárnyakkal, minél nagyobbakra tervezik és készítik. Épp ezért itt-ott kezdenek eltérni a fakeretektől is s ezek helyett vas, sőt egyes esetekben bronzkereteket alkalmaznak. Természetes, hogy ezzel párhuzamosan halad a tolóablakoknak minél szélesebb körben való bevezetése és a kitűnőbbnél-kitűnőbb tolóablakszerkezeteknek gyári előállítása, valamint a tükörüvegnek bőséges alkalmazása. Az ajtók tekintetében az osztatlan, teljesen sík felületű ajtószárnyak válnak mind általánosabbá s így a feszített táblás munka helyett mind gyakoribbak lesznek a keresztbe ragasztott, lemezelt ajtók. A mázolás tekintetében is újításokra akadunk. Általánosan tért hódítanak a lakkozott mázolások s a házak belsejében a fehér színen kívül mind messzebbmenően alkalmazzák a derűs színes mázolást, a meleg galambszürkét, nápolyi sárgát, de nem egyszer karmin- és cinóbervöröset is, sőt a sötétkék is elég gyakori.

A padozatokban a hézagmentes padozati anyag a legkedveltebb, nevezetesen a pompás német linoleum, melyet újabban az óriási mennyiségekben visszamaradt egyik robbanóanyag félgyártmányából készít a német linoleumtröszt. De a linoleum mellett legújabban mindinkább tért hódít a felragasztott gumipadozat is, — amely ugyan felettébb drága, de valóban a legideálisabb padozati anyag (ára a linoleumnak kétszerese!).

3. *Az új formavilág.* A mai német építőművészet legszembeszökőbb stiláris tulajdonsága — legszembeszökőbb, mert bizonyos értelemben hatásában is külsőséges — az, hogy az az építészet klasszikus vértezetével, az antikos és abból leszármaztatott díszítő formákkal a leghatározottabban szakítani igyekszik, sőt azokat egyenesen megtagadja.

Kívülről nézve, a felületes szemlélő számára lehet ez divat, lehet ez szeszély, de a külsőség mögött rejtőzködő lényeget keresve, csakhamar megtaláljuk ennek a tagadó álláspontnak mélyebb okait. A modern építőszerkezetek mindinkább ellentétbe kerülnek az antikos stílushagyományokkal. Az építés mesterségének bármely mozzanatát, konstruktív részletét vizsgáljuk is, csakhamar nyilvánvalóvá válnak ezek az ellentmondások. Bármennyire is szeretjük és csodáljuk az antik építőművészetet azért a soha többé el nem ért harmóniájáért, mely azt mindenekfelett jellemzi, ennek az építőművészetnek belső logikája mindinkább összeütközésbe kerül a magunk építőmódszereivel. Sőt minél mélyebb szeretetünk Hellas építészete iránt, annál inkább az az érzésünk, hogy ezt az utolérhetetlenül szép formavilágot nem szabad olyan álarcnak tekinteni, amely minden szerkezetre reáhúzható. Emez ítéletünk alól csak bizonyos kényszerhelyzetekben adhatunk felmentést, amikor ugyanis valamely új épületet, esetleg egyik szükségszerűen új szerkezetekkel felépített házat régi környezetbe kell beleillesztenünk! Itt az alkalmazkodás nemcsakhogy indokolt, hanem az ízlés követelménye is. S ez az a pont, melyen német kartársaink egy részével nem vagyunk egy véleményen, ők ilyen esetben is fenntartják a maguk teljes művészi szabadságát.

Amint az antik építészet formavilágától való stiláris elszakadást néhány szempontból vizsgálat tárgyává tesszük, világosan fogjuk látni, miért kellett a német építőművészeknek, ha igazak és őszinték akartak maradni, erre az útra térni.

Itt van mindenekelőtt mint legtöbbet mondó példa a toronyházak esete. Ezeknek a 12—14 emeletes házaknak görögös oszloprendekkel való megoldása véleményünk szerint talán lehetséges, talán bizonyos felfogás szerint megengedhető is, de vajjon épp az antik építőművészet tradicióí szempontjából kívánatos-e? Vajjon milyenek lennének 50—60 méter magas oszlopok antik szabványok szerint? Hisz ezeknek átmérője 7—8 *m* kellene hogy legyen. Az ilyen elemekkel terhelt épület azt hisszük sem szép, sem használható nem lenne! Avagy két-három oszloprend következzen egymás felett? Avagy egynéhány emeletsor összefogása révén ékszerként kellene az antik portikuszt az épület főhomlokzatára illeszteni? Vajjon egy ilyen a magasban, avagy az épület alján elhelyezett motívum a maga művészi zamatát és ízét nem vesztené-e el?[2]

Arról mindezideig nem is szólottunk, hogy ezek a megoldások mennyire külsőségesek, mennyire hazugok. Nyilvánvaló, hogy az oszloprendek ilyen architektúrán csak utólag felragasztott ékítményekké válnak, mert hiszen szerkezeti szerepük nincsen. Sőt ellenkezőleg, az igazi szerkezetet a kedvükért túl kell méretezni, hogy ezt a dekoratív terhet is viselhessék! Azonban ezt a gyakorlati szempontot nem tekintve, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a görög oszloprendek mélységes igazságát is megszentségtelenítjük ezzel a félszeg próbálkozással, mert hiszen azok az oszloprendek ott, Hellas ege alatt, a szerkezetből nőttek, szerkezethűek voltak! Vajjon mi nagyobb visszaélés vagy éppen szentségtörés: a görög oszlopok ilyen hazug alkalmazása, avagy az őszinte leszámolás azzal a ténnyel, hogy napjaink építészete más utakon kénytelen járni, vagy gazdasági okokból kifolyóan, avagy pedig azért, mert az új szükségleteket csak így elégítheti ki.

És amit ez a különleges eset szemléltet, ugyanazt láthatjuk mai építészetünk egyéb területein is! Egész egyszerűen azért, mert a mai építészet alapvető elgondolása teljesen különbözik a görög templomokétól. Ott az oszlopok hordozták a tetőszerkezetet s azok a viselt tehernek megfelelő méretűek és megfelelő módon összekötöttek voltak. Nevezetesen a görög szerkezet csak függőleges nyomásokkal számolt, míg a mai épületet excentrikus nyomások okozta igénybevételekre, tehát a vízszintes erőhatásokra való tekintettel szerkesztik. Ennélfogva a mai ház egymáshoz kötött függőleges és vízszintes lemezek szerves egésze, amely minden irányból jövő erők játékának ellent képes állni. Az oszloparchitektúrában az egyes oszlop önálló egyed, a vasbeton-, avagy vasszerkezetű házban az egyes pillér valamely szerves egésznek együttműködő része, s ennek megfelelően szerkesztett elem. Elgondolható-e nagyobb művészi hazugság, mint az, hogy ezt a pillért görögös értelmű oszlopnak álcázzuk? Avagy, hogy a már befejezett lemezház homlokzatára, pillérére, avagy kitöltő falazatára valamely antik műremek mintájára pillért ragasszunk?

Persze az oszlop nemcsak szerkezeti tag volt, hanem egyúttal a művészi kifejezésnek eszköze is. Ezernyi lehetősége van azonban annak is, hogy a vasbetonpillér, a mai ház csontvázа, ne csak szerkezet legyen, hanem egyúttal és következetesen a kifejezés hordo-

[2] Ily megoldások százait láthatni Amerikában, így pl. Csikágóban a Federal Reserve-bank épületén, melynek földszintje előtt az Erechteion kapuzatát építették meg s felette egy siváran egyszerű homlokzat emelkedik a magasba. v. ö. E. Mendelsohn: Amerika, 11 old.

zója is! S éppen ez az, amit a mai német építészek ezerféle úton-módon elérni igyekeznek! Itt van mindenek-előtt a pilléreknek, ezeknek a pompás lendületű vertikális elemeknek, mint bordáknak, kiemelése és hangsúlyozása; itt van a vasbetontartók vízszintesének felhasználása felette erőteljes tagozásra. A művész temperamentuma és az adott helyzethez mérten alkalmazhatja ezeket a vonalakat. Itt van e hatások fokozására, művészi kiképzésére a vasbetonszerkezetre rakott téglaburkolat. S mindebben, mindennek térhódításában nyilatkozik meg a német építőművészet becsületes nagy úttörő és kutató munkája, amely mindenáron az *új kifejező* formák megtalálására törekszik. A maguk becsületességében és művészi igazságkeresésükben német kartársaink nem akarnak tovább erőszakot elkövetni egy nemes, de más talajon nőtt művészet elemeivel.

Persze a mai német építészek között is vannak játékos, erősen festői fantáziájú művészegyéniségek, akiknek ez az újat keresők természetében élő nagy belső szigorúság nem egyéni tulajdonsága. Ezek a más természetűek szabadon haladnak a maguk útján. Igen nagy hiba volna őket elnémítani s ezt Németországban nagyon jól tudják s ezért nem is tesznek rá kísérletet, mert a művészi szabadságnak, az egyéni ízlésnek lefaragása, elnyomása nemcsak az elnyomott irány számára jelent veszedelmet, hanem ugyanilyen veszélyt jelent a hatalmasabb irányra is. Nemcsakhogy az elnyomott nem fejlődhetik tovább, hanem a verseny hiánya, a másik irány is mind meddőbbé lesz. Meg kell mondanunk, hogy irigylésreméltó az a művészi szabadság, amellyel a német építészek rendelkeznek s irigylésreméltó az a kartársi érzés, amellyel e tekintetben egymásról gondolkoznak. Legyen szabad erre vonatkozóan két apró, felettébb jellemző esetről megemlékeznem, melyeket a hamburgi Fritz Höger közölt velünk. Az összeomlás után Hamburg építőhatósága a munka nélkül álló építészek számára pályázatokat hirdetett, anélkül, hogy a pályázat tárgyát alkotó épületek felépítésére gondoltak volna. Az egyik iskolára hirdetett tervpályázaton az első díjat Höger nyerte meg. Az ügy ezzel befejezettnek látszott. 1926-ban az iskolaszék azonban épp ennek az iskolának felépítését haláthatatlannak jelentette, mire a városi építőmesterhez, Schuhmacherhez fordultak a tervekért, mert hiszen az összes iskolákat ő tervezte eddig. Schuhmacher, akinek építészeti felfogása a Högerével nem mindenben egyezett és annál jóval konzervatívabb volt, kötelességének tartotta az iskolaszék figyelmét felhívni arra, hogy ez az ügy egyszer már eldőlt s az iskolát csak Höger tervei szerint lehet felépíteni! A másik esetben egyik városka polgármestere kereste fel Högert s előadta, hogy a városházára már ismételten pályázatott hirdetett, de a városház felépítése csak nem kezdődhetett meg, adjon Höger az utolsó tervekről szakvéleményt. A beszélgetés során kitűnt, hogy amennyiben Höger azt mondaná, hogy a tervek nem tetszenek neki, úgy őt kérik fel a tervezésre. Höger mielőtt a terveket látta volna, elutasította ezt az eljárást, amely kartársai érdekét sértette volna s csak akkor lett volna hajlandó a megbízás vállalására, ha pártatlan szakértők nyilatkoznak kedvezőtlenül a díjazott tervekről. Azt hisszük, ezt a valóban kartársias eljárást mindenki a legnagyobbfokú elismeréssel ítéli meg.

Ebben a szabad és egymás méltánylására épített környezetben fejlődik a mai német építészet új formavilága s így ebből a szemszögből nézve értjük meg igazán annak a munkának értékét, melyet a német építészek végeznek. Így válik érthetővé az a művészi elmélyedés és formaalkotás, amelynek egyes nagyszabású eredményeiről az elmondottak során több ízben szólottunk. Igazi valóban művészi versengés folyik itt, amelyért méltán tekinthetünk irígykedve az Új-Németország felé. Egyetlen művész fejlődésén kívánjuk ezt a kutató, fürkésző munkával telített atmoszférát teljesen megvilágítani, és pedig annak a művésznek a munkásságán, akiről e sorok írója azt tartja, hogy a mai Németország legizmosabb művésze, nevezetesen a Fritz Högerén. A háború előtti években két nagyobbszabású irodaházat épített Hamburgban: az egyik az építtető kívánságára teljesen klasszicisztikus stílusban épített *Hapag* hajóigazgatósági palota, a másik a Hansa városok jellegzetes téglastílusának hatása alatt tervezett *Rappolthaus*. Itt már közeledik a maga legsajátosabb irányához: helyi anyagokkal, a helyi formavilágba illeszkedik. A háború befejezése után megépíti a Schleswig-Holsteinscher Elektricitätsverband rendsburgi igazgatási épületeit és tisztviselő lakóházait, mely a helyi tradícióknak meleg szeretettel való ápolására jellegzetes. A tégla alkalmazásának remekei ezek a barátságos házak. Ez 1919—1920-ban volt. A következő két évet a hatalmas Chilehaus felépítése foglalja le. A feladat teljes újdonsága a nagy magasságba terjedő, csak irodákat tartalmazó ház felépítése, egészen új probléma volt. S benne a valóban alkotó, formákat teremtő művész nyilatkozik meg, aki nem régi formanyelven mondja el új mondanivalóit, hanem a mondanivalókból vezeti le a maga kifejezésmódját. Feleslegesnek tartjuk e mestermű részleteinek ismertetésébe külön bele bocsátkozni: minden nyiltszemű építész ismeri e házat s ismeri Höger kommentárjait is. Csodálatos az épület tömegmegoldása, de ugyancsak csodálatraméltó az is, ahogy ennek az épületnek bordázatát téglából úgy alakítja ki, hogy a napfény színeiben tündöklővé teszi a ház falát. S amit itt először próbált meg Höger, azt a következő években mind változatosabban fejleszti tovább, így a Hamburger Tageblatt épületének bordázatán, mint a szinte a fantázia birodalmába szögellő pilléreken, melyeket a Haus Neuerburgnál alkalmazott. Kőművesmesterségbeli ötleteivel Höger az északi gótika kora óta talán egészen egyedül áll. A berlini illatszergyárnál útja ismét fordulóhoz jutott: a nagy falfelületek felé fordul, melyeket gazdag téglaornamen-

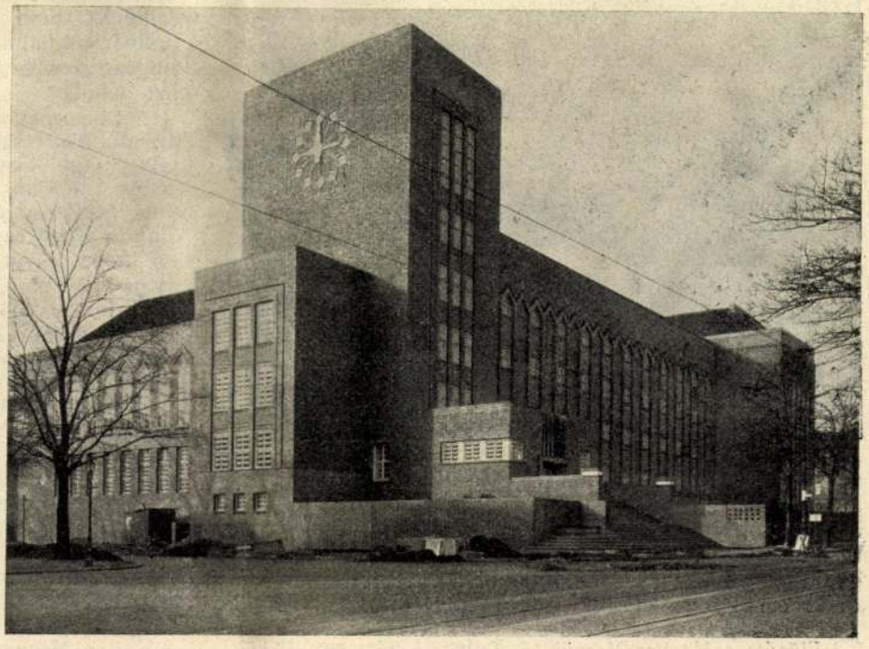

7. ábra: Fritz Höger: Liceum Hamburgban.

tikával díszít. Utolsó művénél, a befejezés előtt álló eppendorfi leánylíceumnál, már ismét egészen új útra vág: az épületet egyes nagy tömbök egészének fogja fel s mindenekelőtt ezek érdeklik, ezeknek arány- és térviszonyait csiszolja ki a tökéletességig s a felületeket simán hagyja, csak az ablakok körül tagolva. S e műve megépítése közben betölti életének 50. évét! Milyen fejlődés, milyen stiláris munka tölti ki e nagy művész életének ezt az évtizedét. S Höger munkája jellegzetes a német építőművészek formateremtő munkájára! Nem ismernek megállást; nem ismernek megállapodást valamely egyszer elért fokozatnál, valamely egyszer elért formatökélynél, hanem megállás nélkül haladnak és viszik előbbre nemzetük építőművészetét!

III. A XI. Nemzetközi Építészkongresszusról és az új hollandus építészetről.[1]

I. Bevezetés. A nagy nemzetközi kongresszusok programmja rendesen három részre oszlik. Ezek: a kongresszuson felvetett problémák hivatalos tárgyalásáról szólnak, bemutatások és kirándulások, végül pedig a társadalmi jellegű találkozások. A tagok érdeklődésük tárgya szerint maguk is csoportokba oszthatók. Vannak olyanok, akik elsősorban a tárgyalások anyaga iránt érdeklődnek, viszont olyanok is, akik a bemutatások anyagából kívánnak okulni s végül akadnak olyanok is, akik igen szorgalmasak, akik mindenütt mindenkor jelen vannak és fáradhatatlanok a kongresszus sürgés-forgása közepette. A csoportosítást úgy is megejthetjük, hogy vannak olyan kongresszuslátogatók, akik állandóan a maguk nemzeti csoportja körében érzik jól magukat s azon belül bizonyos kritikai álláspontot foglalnak el. De akadnak olyanok is, akik a kongresszus kínálta alkalmat megragadják nemzetközi érintkezések kiépítésére s az idegen kartársak véleményének és felfogásának megismerésére. Ez az utóbb említett törekvés épp a kongresszusok egyik nagy és fontos célja volna, jelesül, hogy összehozza a távolban élő embereket baráti kapcsolatok kifejlesztésére, hogy így egy-egy kongresszus keretein belül néhány száz jobb belátású ember meggyőződésből munkálkodhatik a nemzetek közti szolidaritásnak kiépítésén.

Az elmondottak alapján a XI. nemzetközi építési kongresszus lefolyását abban az értelemben kívánom ismertetni, hogy a hivatalos tárgyalásokra csak rövi-

8. ábra. Oud: Rotterdami munkásházak.

den fogok kitérni, viszont a látottakról és hallottakról bővebben fogunk szólani, annál is inkább, mert a tárgyalások anyaga az érdeklődőknek nyomtatásban rendelkezésre fog állani, viszont a látottak a maguk érdekességében és művészi jelentőségében inkább tarthatnak számot a behatóbb kritikai ismertetésre.

II. Előzmények. A legutolsó X. nemzetközi építészkongresszus 1912-ben ülésezett Rómában és azzal oszlott szét, hogy 1915-ben Szent-Pétervárott fog újra összegyűlni. A kongresszusokat irányító Nemzetközi

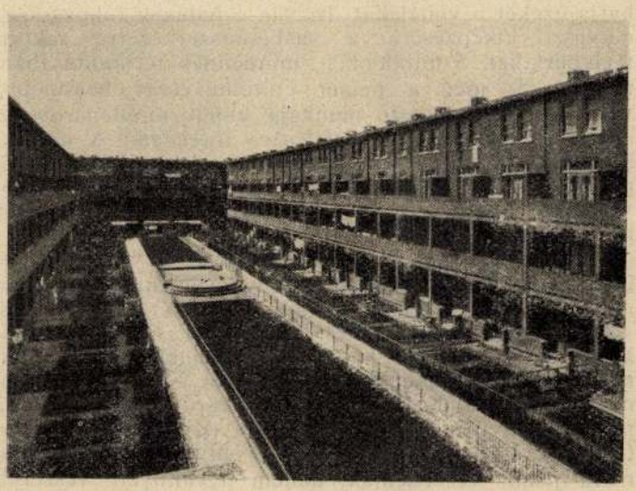

9. ábra. Oud: Rotterdami bérház udvara.

Állandó Bizottság, ezt előkészítendő, utoljára 1914 tavaszán ülésezett, azonban a közbenjött események folytán eredménytelenül. 1923-ban Brüsselben csonka kongresszust tartottak meg, melyen elhatározták, hogy Hollandia meghívását az 1927. évre elfogadják, még pedig a meghívás értelmében, úgyhogy oda ismét az összes nemzeteket meghívják. 1927 tavaszán a meghívások szétmentek, sajnos, a Nemzetközi Állandó Bizottság két magyar tagjának elhalálozása folytán erről a meghívásról, valamint a kongresszus programmjáról oly elkésve vettünk tudomást, hogy az azokra vonatkozó közléseket idejében már nem tehettük meg. Ennélfogva a Magyar Mérnök- és Építészegylet a Mérnöki Kamarával egyetemben külön füzetben küldötte meg az Állandó Bizottságnak a magyar hozzászólásokat. E füzet megszerkesztését kisebb bizottság vállalta. Ugyanez a bizottság fáradozott abban az irányban, hogy a magyar építészek minél nagyobb számban jelenjenek meg a kongresszuson, annak ellenére, hogy semmiféle kedvezményt nem remélhetnek. A fáradság meghozta eredményét, amennyiben a 23 nemzetségből való 250 kongresszusi között 18 magyar foglalt helyett, ezek közt 6 hölgy.

Itt kell még megemlítenem, hogy a Nemzetközi Állandó Bizottságnak a háború óta elhalt két magyar tagja: Nagy Virgil és Bobula János helyére új tagokat kellett kijelölni. Az eljárás ugyanaz volt ezúttal is, mint 1906-ban, amikor Magyarország a Nemzetközi Állandó Bizottságban először töltötte be a három tagsági helyet és pedig úgy, hogy néhai Nagy Virgil azokat nevezte meg, akiket a Magyar Mérnök- és Építészegylet mű- és középítési szakosztálya e tisztségre kijelölt.[1] Ez immár több, mint két évtizedes tradiciót követve, a működő bizottság határozata alapján Bálint Zoltán kartársunk, mint a régi tagok közül egyedül életbenmaradt, Medgyaszay Istvánt és e sorok íróját nevezte meg a Nemzetközi Állandó Bizottság magyar tagjaiul.

III. A kongresszus megnyitása (Hágában augusztus 29.) A kongresszus ünnepélyes megnyitása délután volt — ezt megelőzte a Nemzetközi Állandó Bizottság ülése. Az ülés tárgysorozatában mindenekelőtt a Bizottság kiegészítése szerepelt, nevezetesen az elhúnytak pótlása, a tisztikar ujjászervezése és egyes nemze-

[1] Előadta a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztályának 1927. évi október 31-i ülésén.

[1] V. ö. a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye XLI. köt. 64 oldal.

tek új tagságának megállapítása, esetleg a tagok számának felemelése. Ez minket annyiban érdekel, hogy egy negyedik tagsági helyet is kaptunk.

Végül a legközelebbi kongresszus helyének kérdését tárgyalták. Bálint kartársunk meleghangú felszólalásában Budapestet javasolta, Stubben (Berlin) Berlint; Dülfer (Dresden) viszont a maga részéről ugyancsak Budapest mellett szólalt fel, mint amely város vendégszeretét ő már ismételten élvezhette. A határozathozatalt egyik későbbi ülésre halasztották el.

A délutáni ünnepélyes megnyitóülés a legpompásabb hágai teremben, az ősi Ridderzaalban, a németalföldi őrgrófok palotájának udvarában álló faboltozatú csarnokban folyt le, amely a holland országgyűlés megnyitásának terme. A megnyitóbeszédet Slotemaker munkaügyi miniszter mondotta el, utána a nemzetek delegátusai beszéltek, magyar részről *K. Virágh Andor államtitkár*, a hivatalos beszédek után *Bálint Zoltán* szólalt fel s azokról emlékezett meg, akik 1914 óta elhagyták a világ építészeinek gyülekezetét. Végül általános tetszés közepette felolvasták Budapest város tanácsának meghívólevelét a legközelebbi 1920-ban tartandó kongresszusra.

A megnyitást követő első munkaülésen a nemzetközi pályázatok ügyét tárgyalták. *Hendricks* (Brüssel) a belga építészek panaszát adta elő a genfi népszövetségi palota pályázatának ügyében. Részletesen felsorolva a jury hibáit. A többi szónok a pályázatok fokozottabb ellenőrzésének módját ismertette. Anoni (Milano) kizárólag szakértőkből összeállított juryt követelt, Caluvaers (Brüssel) pedig a nyilt, névaláírásos pályázatok mellett tört lándzsát, mert a névtelenség úgysem valósítható meg. A tárgyalásokat összefoglaló határozat a genfi ügyre nem kívánt kitérni, viszont az ellenőrzés fokozásának kérdését a római kongresszusson hozott határozat kiegészítése értelmében a legközelebbi kongresszuson kívánta tisztázni.

Az ünnepélyes esti lakoma után a kongresszus tagjai a holdfényben úszó Buitenhofon keresztül zárt tömegben vonultak át a Binnenhof árkádos udvarában fényáradatban ragyogó Ridderzaalba, ahol a holland kormány látta őket vendégül. Felejthetetlen látvány volt a délinövényekkel díszített terem, amint fénytől sugárzó pompásművű gótikus faboltozat alatt zeneszó mellett csoportosult az ünnepiesen öltözött tömeg. Itt nyílt először alkalom a kongresszus tagjainak az ismerkedésre, itt élveztük először a hollandus kartársak végtelenül megnyerő vendégszeretetét. Az ünnepélyes fogadás után a holland építészek szövetségének hága csoportja az épület egy másik boltozatos termében, a hágai Kajinkben fogadta a kongresszus tagjait s itt az üdvrivalgással fogadott jazz-band hangjai mellett a hajnali órákig élvezte a társaság a tánc örömeit.

IV. Kirándulás Rotterdamba (augusztus 30.) A kongresszus második napján a tagok Rotterdamba rándultak ki. Ekkorra már némi képzetünk volt a mai Hollandiáról, valamelyest beleéltük magunkat ebbe az új világba és már bizonyos szempontokra tettünk szert a holland építészet megítéléséhez. Mindenekelőtt nyilvánvalóvá vált, hogy az az új építőstílus, amelyről már sokat hallottunk itt, nem szórványos jelenség, nem egyes újítók szeszélyes kezdeményezése avagy játéka, mint azt a hozzánk eljutott néhány könyv és egyébb publikációból hittük. Ellenkezőleg, a legszélesebbkörű mozgalom ez, olyan győzedelmes irányzat, amely mellett ma már semmiféle más irányzat nem tud érvényesülni. Határozottan stílusról van itt szó — e szónak régi, egészséges értelmében: amint hogy a gótika idejében senkinek eszébe nem jutott volna román stílusban építeni, mert az egyetlen, a *helyes* építési módozat a gótika volt — éppúgy itt sem jut senkinek ma eszébe az, hogy antikizáljon. De nyilvánvalóvá lett számunkra az is, hogy ez a stílus nem máról-holnapra született, hanem harminc év következetes munkájának érett gyümölcse.

Rotterdamban a délelőttöt a második munkaülés foglalta le, amelynek napirendjén a mérnöki cím és hivatás védelme, tehát a kamarai ügy állott. Mindenekelőtt azoknak az államoknak delegátusai szólaltak fel, akik a kamarai intézményt már megvalósították: Olaszország, Portugália, Magyarország és Jugoszlávia, a többi államok delegátusai a kamarák felállítását követelték. Meg kell állapítani azonban azt, hogy Magyarország kivételével a kamarák csak építészekből állanak, Olaszországban a mérnökök a vállalkozókkal közös szervezetben foglalnak helyet. A Budapesti Mérnöki Kamarának ilyen irányban való fejlődése mindenesetre kívánatosnak látszik.

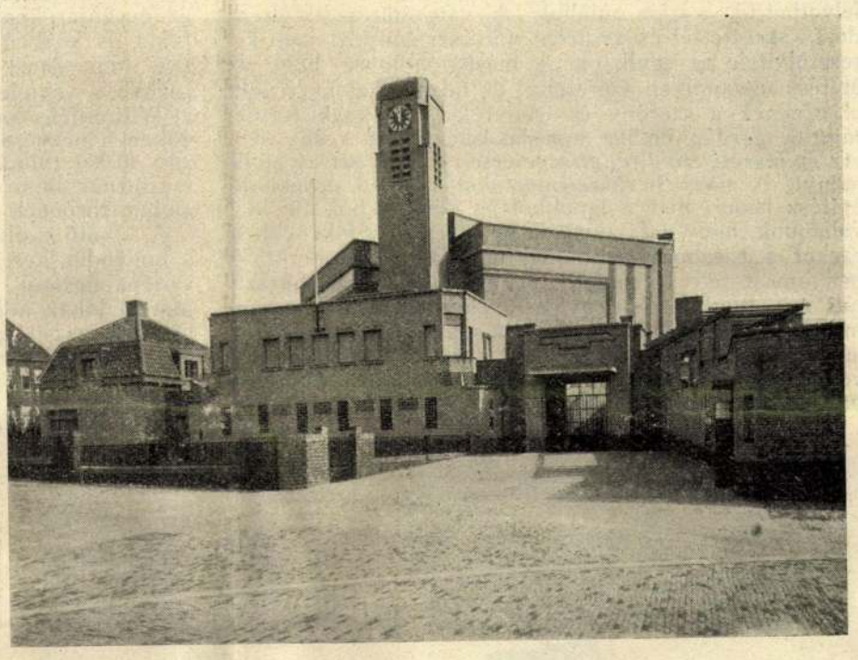

10. ábra. Berlage: Christian Science Church Hágában.

Ezenkívül tárgyalták a szerzői jogvédelem kérdését s oly értelmű határozatot hoztak, hogy az építészetet ugyanaz a védelem illeti meg, mint a festészetet, a szobrászatot, vagy az írói tevékenységet.

Mialatt ezek a tárgyalások folytak, a kongresszisták egy része a várost járta és ott igyekezett magának tapasztalatokat gyűjteni, nevezetesen az épülő házak szerkezeti titkaiba behatolni, kész lakásokat, illetve azok berendezését megismerni. Meglepetéssel állapítottuk meg, hogy a hollandus házak milyen egyszerű és könnyű szerkezettel épülnek fel, hogy a tér tekintetében milyen végső takarékosság uralkodik. Viszont a legkisebb terjedelmű lakás is legalább négy szobás, illetve két nagyobb szobát és két kisebb hálókamrát tartalmaz. Meglepő volt a lépcsők keskeny és meredek mivolta. (75—80 cm szélesség mellett 14 cm-es fellépés és 20 cm-es magasság is előfordul.) A hollandusok ezt azzal indokolják, hogy évszázadokon át a lakosság zöme hajókon élt és ott megszokta az ilyen lépcsőt. Természetesen bútorszállításról ilyen lépcsőkön szó sem lehet s ezért minden házon, illetve minden lakássor felett csiga számára szükséges gerenda áll ki a tetőből.

A Doelen-teremben elfogyasztott lunch után a kongresszus tagjait a vezetőség hatalmas autóbuszba ül-

tette a város megtekintésére. Újabb, régebbi és egészen ódon városrészek váltakoztak parkokkal s az ismételten érintett kikötővel. A meglehetősen rendszertelenül bemutatott városkép a modern hollandus építészetet tanulmányozó építésznek hűen feltárta a hollandus építészet fejlődését a XIX. század végétől kezdve a mai korszerű állapotáig. Sajnos, a kongresszus résztvevőinek legnagyobb része hiába várta a legmodernebb rotterdami építésznek világhírre vergődött épületcsoportjainak: J. P. Oud Polder Spangen és Tuschendyken bérházcsoportjainak, valamint az Oud Mathenese telepnek bemutatását. A jelenlevő hollandus kartársak legnagyobb megdöbbenéssel állapították meg, hogy az autóút rendezősége alig 50 lépésnyire elkerülte ezeket a csoportokat. Így a kongresszus egy kisebb csoportja a körút végén külön volt kénytelen felkeresni Oud műveit egyik hölgyasszistensének vezetése mellett. Az Oud Mathenese-telep apró földszintes házai a legszegényebb néposztályok részére, a legolcsóbb építési módszerekkel készültek s körülbelül a mi barakktelepeinkkel helyezhetők egy sorba. És mégis ez a telep fehér házacskáival bájos falu benyomását kelti. Méltán felvethetjük, vajjon miáltal? A városépítészeti elrendezés szeretettel és végtelen művészi gonddal való keresztülvitele az egyik ok. A másik pedig az, hogy az építész ugyanolyan szeretettel és odaadással készítette el ezeknek a szerény és igénytelen házaknak tervét, mintha gazdag ember luxuslakásairól lett volna szó. *Az építészeti etika fejlettsége* érte el tehát ezt az eredményt. A nagy bérházcsoportokat minden érdeklődő építész ismeri már a lapokból és könyvekből. Be kell vallanunk, hogy a távolból látva fekete-fehér képekben ezeket a hatalmas tömböket, bizony phalanszterszerű benyomást tettek reánk is, a valóságban a maguk színes mivoltukban, tele nyüzsgő élettel, valóban monumentális otthonoknak tűntek fel. Igaz, hogy sikerültebb lett volna, ha ezeket a tömegeket bájos faluszerű kertvárosok alakjában helyezik el — de ma még Hollandiában is csak a jövő álma ez s ma örülni kell annak, ha a bérházproblémát ilyen szépen oldja meg valaki. Különösen a házak udvari oldalán érti meg az ember e házak nagy előnyeit: a hatalmas háztömb egy 22×96 méteres udvart ölel körül, amelynek szélét a földszinti lakók kertjei foglalják el, közepe pedig gyermekjátszótér. A lakások konyhái s a lakások előtt elhúzódó erkélyek mind erre az udvarra nyílnak, úgyhogy az anyák gyermekeiket mindig szemmel kísérhetik. Újabb házaiban Oud másik gondolattal kísérletezik és pedig a Budapesten jól ismert függő folyosóhoz hasonló, de annál jóval szélesebb körülfutó erkéllyel, amelyre az élelmiszerárusok kis kocsijaikat felvonón emelhetik fel s így az árújukat a konyhaajtóban adhatják el.

A városbeli körút kimagasló része a rotterdami kikötőben tett hajókirándulás volt. Részünkre egészen ismeretlen méretekkel ismerkedtünk ott meg.. A rakpartokon végig óriási hajók rakodnak, vesztegelnek, mellettük a rajnai uszályokkal megterhelt apróbb vontatógőzösök jönnek-mennek, ide-oda cikáznak az apró munkásszállítógőzösök, majd meg a bálnaszerű úszóhidak hozzák óriási rakományaikat: 20—30 teherautót. Hatalmas hidak emelkednek fel a magasba, hogy utat engedjenek az óceánjáróknak. Portáldarúk tolják el roppant testüket és közben könnyűséggel emelik az óriási terheket. Más darúk vasuti kocsikat továbbítanak s így tovább a végtelenségig, a belefáradásig, míg egyszerre a Wilton-féle hatalmas dokk mellé kerülünk s meredeken felnézve alig érjük el felső peremét. Gyomrában egy 40.000 tonnás hajót tisztítanak Liliputból ideszármazottnak látszó munkások. A kikötőben általában az ember törpének érzi magát a gépóriások árnyékában.

A kikötő szélén a hatalmas repülőtér terpeszkedik: a hollandus kereskedelmi repülés központja. A füstös, szirénabúgástól, fogaskeréknyikorgástól zajos kikötő után valóban üdülés volt a teáscsésze mellől a repülőtér zöld pázsitjára nézni s a felkészülő büszke gépmadarak nemes formáit figyelni.

Este a város polgármestere a városházán fogadott. Fejedelmi pompa, a legkáprázatóbb fényüzés uralkodik ebben a palotában s ilyen volt a vendéglátás is, amelyben a város részesített. Minden szép és jó volt, amit szem, száj s fül kívánt. A büffet csodáin kívül nemes, régi és új muzsikában volt részünk. Azonban be kell vallanom, hogy a városházán látottak és hallottak sok meglepetésben részesítettek bennünket.

A városházát 1914-től 1922-ig építették németalföldi renaissance stílusban *Ewers* építész tervei szerint. A polgármester beszédében azt fejtette ki, hogy remélhetően ez a kongresszus is hozzá fog járulni azoknak az építészeti túlzásoknak lefaragásához, amelyből nekik Hollandiában az utóbbi időben túlontúl sok részük volt. Mind a városháza, mind ez a beszéd maga a modern hollandus építészet megbámult alkotásai közepette meglehetős furcsán hatottak reánk. A ház maga, mint itt maradt maradványa egy az utánzásban teljesen eltévelyedt kornak, késői tanuja annak a mozgalomnak, mely a szépet csak az utánzással vélte elérhetni s az esztelen anyagi fényüzésben látta önmaga kifejeződését: a beszéd pedig úgy hatott, mint egy halódó generáció utolsó tehetetlen felkiáltása mindaz ellen, ami körülötte győzedelmesen tör előre. Nem azért, mert divatos, hanem mert a dolgok való állását fejezi ki, s így a közösség érzéseinek, mai világának őszintébb hangja, mint a régit igazán csak divatból utánzó historizmus. Mindazok után, amit eddig láttunk, mind a hollandus kol-

11. ábra. Berlage: Az amsterdami tőzsde.

légákkal való érintkezésből mindinkább meggyökeresedett bennünk az a meggyőződés, hogy ez az architektura egy társadalom közös nagy akarásán, megértő segítségén nőtt fel, nem szeszélyes stílustörekvések, hanem ellenkezőleg a közösség nagy szükségleteinek kielégítésére. Ezt az architekturát bolsevizmussal megvádolni hatalmas félreértés s ilyet csak a távolból ítélve mondhatni. Kívánatos volna, hogy minél több építész ismerje meg azokat a művészi elveket és művészi szempontokat, amelyek a hollandus építészek mai generációját vezetik. Kívánatos volna, hogy minél többen tanulják meg azt, hogy *miképen lehet olcsón és tetszetősen építeni*, miképen lehet az építészettel a *mai kort kifejezésre juttatni*, miképen lehet az átvett és unalomig elcsépelt, s emiatt saját tartalmából kiforgatott formanyelv helyére a magunk őszinte építészi nyelvét tenni.

Hollandia forgalmáról és életéről érdekes képet kaptunk azon az úton, amelyen a késő éjszakai órákban autón Hágában visszatértünk. A pompás, téglával burkolt úton a szebbnél szebb autóknak zárt sora haladt a főváros felé: tele azokkal, akik dolgukat végezve, vagy vacsora után visszatértek 35 *km*-re fekvő otthonukba.

V. *A modern építészet Hágában* (augusztus 31). A harmadik napon délelőtt négy órán át kocsiztunk kényelmes autóbuszokon Hága új részein keresztül. Csodálatos napsütötte a smaragdzöld pázsitot, napfény szűrődött át az ősrégi platánokon és hársfákon a vörös téglaépületekre.

Egymásután következtek az érdekesnél érdekesebb új épületek, melyeket egyenkint méltatni és értékelni ezúttal nem áll módomban, csak néhány szóval óhajtom őket felsorolni. A város szívében láttuk *Smits* egészen újszerű, felette modern bérházát. A Haagsche Bosch pompás rétjeinek szélén áll *de Roos* és *Overeynder* Petróleum-háza, közelében *Limburg* gimnáziuma, melyhez képest azok az iskolák, melyeket mi látogattunk, valóságos fegyintézetek. Végtelenül bájos *Kropholler* 1923-ban épült temploma, sudár tornyában, egyik-másik részlet formáiban talán régi emlékek csillannak fel, de a templom egészének elgondolása és felépítése fiatalos erőről tanuskodik. Ami pedig az átvett részleteket illeti: azok is itt, e földből és hasonló lelkületből fakadtak, nem pedig *híres művek részleteit* tartalmazó mintakönyvek másolatát tükrözték vissza.

Scheweningen felé fordulva elérkeztünk a nagy *H. P. Berlage*nak az elmult évben befejezett *De Nederlanden* irodaházához, amely téglával kitöltött vasbetonváz. Széles nagy ablakaival, melyekre sárga csíkos marquiseok vetnek árnyékot, inkább bájos magánháznak látszik, mint poros irodákat tartalmazó épületnek. Egész hihetetlen, hogy az immáron csaknem 80 éves mester ennyire lépést tud tartani a legújabb iránnyal, sőt azt annyira megelőzi még ma is, hogy az ifjak szemében túlságosan radikálisnak tűnik fel! (Berlage a vasbetonkereteket, pilléreket és kiváltókat nyiltan megmutatja, bár Hollandiában ma divatos a vasbetongerendák elé álló téglasort ragasztani, illetve azt már a zsaluzásba berakni. Erre vonatkozóan több ízben felvetett kérdéseinkre azt a választ kaptuk, hogy a portlandcement az ilyen téglasort biztosan tartja, úgyhogy le nem eshetik, s egyébként mindenki tudja, hogy azon a helyen a tégla csak burkolat! Berlage őszintébb, épp olyan fiatalosan őszinte, mint volt 30 év előtt.)

A Scheveningsche Boschon keresztül visszatértünkben, a kevéssé szerencsés Békepalotát megkerülve, *Berlage* legfrissebb művéhez értünk, a Christian Science Churchhöz, amely az agg mestert a legradikálisabb építészek közé sorozza. Egészen csodálatos, hogy az igen komplikált városépítészeti helyzetet hogyan aknázta ki

12. ábra. Piet Kramer: Bérház Amsterdamban.

Berlage, nevezetesen, hogy a gracht melletti fekvést milyen előnyévé és díszévé tette az épületcsoportnak. Különösen szépen sikerült a vasárnapi iskola terme, s nagyon meglepett az is, hogy a színes luxfer-téglákból milyen csodálatos, szinte misztikus világítási hatásokat ért el.

A Carnegielan bájos ligetében egymásután tűntek fel a szebbnél szebb magánvillák s a mult évben *Broese* és *Groenou* tervei alapján felépült nagy lakásokat tartalmazó kertes bérház. Itt sokat lehetne tanulni arról, hogy milyennek kell lenni egy jó és fényűző kiállítású bérháznak, mi az, amire a költséget fordítani kell, hol és mely anyagoknál indokolt a költekezés. E környék házainál a főhelyiségek ablakainak legnagyobb része tükörüvegből készült, pompásan működő tolószerkezet: a kert és a lakás közé nem kerül a rossz cseh üvegválasztófal.

Ebből az igen előkelő negyedből a város keleti, egyszerűbb ízlésben épült részébe vezetett utunk. E munkásnegyed építészi tökéletessége minden építész szívét megdobbantotta. Ezek a házak csinosak, egyszerűek és olcsók s lehetővé teszik a szegény ember számára is, hogy emberhez méltón olyan otthonban lakjon, amelyre örömmel gondol munkája közben is. Egy-egy ilyen városrész többet használ a népegészségügynek, az erkölcsök javulásának, az antialkoholizmusnak és a polgári gondolatnak — minden vándorelőadásnál! Útközben alkalmunk volt azt is megfigyelni, hogy miképen épülnek ezek a házak, mi szerkezetük és — olcsóságuk titka.

Ezeket a nagyobbára kétemeletes házakat úgy építik, hogy a szerkezeti falak két-két házat elválasztó, tehát az utcára merőleges falak sorát alkotják. Ezekre kerül a födém, és pedig élére állított, egymáshoz merevített pallókból. Ezekre a $^{6}/_{4}$"-es pallókra felül deszkázatot szögeznek, alul pedig lécfonatot, amelyet gipszhabarcsesal csapnak be. Mikor a födémek s az igen gyakori lapos tető elkészült, építik meg az utcával párhuzamos falat s egyidejűleg elhelyezik az ablakokat is. Ez a fal nem hord semmiféle terhet.

A falvastagságokról a következő adatok tájékoztatnak:

a) *Belső terhelt* falak legkisebb méretei

	Amsterdam	*Rotterdam*	*Hága*
A legfelsőbb födém alatt.....	11 *cm*	14 *cm*	8 *cm*
A felülről számított második födém alatt	22 „	18 „	9 „
A felülről számított harmadik födém alatt	22 „	21 „	11 „

b) *A nem terhelt külső* falak legkisebb méretei

	Amsterdam	*Rotterdam*	*Hága*
A legfelsőbb födém alatt.....	22 *cm*	16 *cm*	16 *cm*
A felülről számított második födém alatt	22 „	18 „	18 „
A felülről számított harmadik födém alatt	22 „	20 „	22 „

c) *A terhelt külső* falak legkisebb méretei

	Amsterdam	*Rotterdam*	*Hága*
A legfelsőbb födém alatt.....	22 *cm*	16 *cm*	16 *cm*
A felülről számított második födém alatt	22 „	22 „	18 „
A felülről számított harmadik födém alatt	33 „	25 „	22 „

Megjegyzés: A belső falaknál nem vétetik tekintetbe a hővédelem, viszont ugyanez oknál fogva a külsők vastagabbak, ha nem is hordanak.

A mi fogalmaink szerint e házaknak be kellene dőlniök, azonban az ilyen jelenség Hollandiában épp olyan ritka, mint nálunk! Míg nálunk egy normális bérház födémjének számításánál m^2-kint 700 *kg*-ot veszünk fel, amiből 450 *kg* a födém önsúlya, addig itt a hasznos és szerkezeti teher együttesen 280 kg/m^2.

Az építési költségek így alakulnak: beépített 1 m^3 bérházakban 15 holland forint, azaz 34·5 pengő. Azonban a kőmíves órabére 80 cent, azaz 1·64 pengő. Ha tehát a hollandusok a mi túlságosan méretezett szerkezeteinket alkalmaznák, nem építhetnének a mi köbméterárunkon, hanem a kétszeres árakhoz jutnának el, azaz nem építkezhetnének, mert nem volna érdemes lakást építeni, vagyis a mi helyzetünkbe jutnának. De ebbe Hollandia nem hajlandó belenyugodni, mert a lakosság tízévenkint 1,000.000 lélekkel növekszik jelenleg s ez tízévenkint 300.000 lakást tesz szükségessé. A lakáshiányt Hollandia nem tartja megengedhetőnek, sőt egy 1901-ben hozott törvény az egészségtelen lakások fokozatos megszüntetését rendelte el s az eziránt teendő intézkedéseket a községekre bízta. A háború óta, mint a többi európai állam, olcsó kölcsönökkel tette lehetővé a lakásépítkezést. Azonban a helyzet veleje a könnyű és olcsó építkezési mód alkalmazásában rejlik.

13. ábra. Piet Kramer: Bérház Amsterdamban.

Mint megtudtuk, ebben a kérdésben a hollandus közvélemény a következő gondolatmenethez igazodik. Ezek a házak bebizonyítottan tovább használhatók 25 évnél, s ezalatt olcsóságuknál fogva nemcsak törlesztik költségeiket, hanem szép hasznot is hajtanak, de mivel ezután is használhatók, feltétlenül előnyös felépítésük. Ehhez járul még az, hogy az újabb városrészek városi telkeken, avagy kisajátított telkeken épülnek örökbérleti alapon, tehát a telekspekulációnak nincs tere. Végül pedig arra is gondolnak a hollandusok, hogy tartósabban azért sem érdemes lakóházat építeni, mert a lakásigények olyan fejlődésben vannak, hogy ki tudja, vajjon 25—30 év mulva ki lehet-e még ezeket a házakat adni. Itt ennek a kérdésnek felvetését a családiház-települések óriási fejlődése teszi indokolttá.

Ha talán nem is oszthatjuk mindenben ezeket a véleményeket, mégis be kell vallanunk azt, hogy sok olyan gondolattal állunk itt szemben, amelyek bizony nálunk is megszívlelésre tarthatnának számot. Elsősorban az építést ellenőrző hatóságok végsőkig merev és megértés nélküli bürokratikus keménysége volna enyhítendő, mert végre is bebizonyított dolog, hogy a mi épületeinknél jóval könnyebb házak sem veszélyeztetik a lakók életét, s jobb, ha a polgárságot könnyű, de rendesebb és egészségesebb házakba helyezhetjük el, minthogy a nálunk megszokott szűkös nyomortanyákon társadalmi elégületlenségre neveljük csak azért, hogy épületeink a régi jó osztrák bürokrácia szabályainak megfeleljenek!

A munkásnegyedekből Piet Kramer pompás Bynenkorf-áruházának monumentális tömege, majd egyik szép új kolostor (*Klynen*, 1922) is egy iskola (Roosenburg. 1924) mellett elhaladva a marloti kertvároshoz jutottunk, bájos kispolgári településhez, s azután északnak fordula megkerültük Hága legelőkelőbb kertváros negyedét: Wassenaart. Itt mindenekelőtt az angol kertes házak hatása ötlött szemünkbe, az egymást váltogató bájosnál-bájosabb cottagekben, melyek közül igen sok a nádfödél melegsége alá húzódott. A Haagsche Bosch hatalmas négyszeres fasora alatt tért vissza a kifáradt társaság a város szívébe.

A délutánt kirándulás foglalta le. A kongresszus tagjai a delfti műegyetem meglátogatása után a szép, régi városon sétáltak keresztül egy egészen elütő világba jutva, amely azonban mégsem volt egészen idegen, mert az új hollandus architektura ugyanebből a tradícióból nőtt naggyá. Az új stílus megteremtőinek segítőtársai a téglafalazat és a kitűnő tégla voltak. Meglepetéssel hallottuk, hogy a 100 kg/cm^2 teherbírású téglát itt egyáltalán nem hajlandóak átvenni s a 180—190 kg/cm^2 az, amit a nyomópróbánál megkövetelnek. Viszont ennek a jó anyagnak felhasználásával könnyű és takarékos szerkezeteket építenek.

Este, a királynő születésnapjának ünneplése alkalmából Scheweningenben tündéri tüzijáték kápráztatta el a kongresszus látogatóit, Hága utcái örömmámorban úsztak, a pazar fényáradatukkal kápráztató kávéházak és mulatók zsúfolásig megtelve voltak vendégekkel. Feltűnő a kávéházak és mulatók díszítésében a hollandus gyarmatok, nevezetesen Jáva buja színpompájú díszítményeinek nagy befolyása.

VI. A modern építészet első remekénél (Amsterdam, szeptember 1.) A kongresszus a következő napokra Amsterdamba tette át főhadiszállását, itt folytatva tárgyalásait és tanulmányait. Az első délelőttöt nagyfontosságú ülés foglalta le, melynek tárgya az építész és a vállalkozó egymáshoz való viszonyának megvitatása volt. Ez a nálunk is sokszor szőnyegre hozott kérdés részletes megbeszélések és ismertetések tárgya volt, s csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy a világ építészei egyhangúan azon az állásponton vannak, hogy a tervező és a vállalkozó mestersége a legszigorúbban elválasztandó egymástól. Magyar részről *Frantsek* Imre, *Lavotta* Gyula és e sorok írója szólaltak fel — mindhárman a fenti értelemben. A határozat, mint ismeretes, részletesen körülírta e felfogásunkat.

A kora délutáni órák programmpontja az építészet utolsó huszonöt évének volt szentelve. Sajnos, hiányos technikai előkészítés folytán az előadások alig nyujtottak valami újat; a bemutatott anyag nagyobbrészben ismeretes volt a számos publikációból, sőt a kevéssé szerencsés kiválasztás folytán még azoknál is kevesebbet nyujtott.

Öt óra felé a kongresszus tagjai az amsterdami börze dísztermében — a modern építészet bölcsőjénél találkoztak. Mély megindultsággal jártuk körül ezt az épületet s léptünk be csarnokaiba, mert alig érhető fel ésszel annak a bátorságnak mértéke, mely kellett ahhoz, hogy valaki 1898—1903-ig a történelmi stílusokkal szakítva, a modern szerkezetek elleplezését, álarcokba bujtatását feladva, ilyen bátor őszinteséggel mert a nyilvánosság elé állni, mint azt *Berlage* itt tette. Az építészettörténet egyik legérdekesebb fejezete az a tervsorozat, amelyen keresztül Berlage a kiviteli tervhez eljutott. Ezeken a rajzain világosan látni, miként vetette le a régies köntöst, hogy az épületet minél egyszerűbbé és okszerűbbé tegye s annak monumentális tömegét minél inkább megjelenítse, érzékeltesse. Az első terv romantikája helyére végül a kivitel nagyszerű valósága lépett. De érdekes az is, hogy a Damm felőli oldalon alig néhány mellékes részletet kellett elhagyni: e homlokzat osztása nagyobbára teljesen meg volt már az első terveken is. Látnivaló tehát, hogy a historizmus milyen külsőleges, ha ily könnyen eltávolítható! Igen jellegzetes a városépítészeti szempontból oly kitűnő torony arányainak fokozatos változása karcsú templomtoronyból zömök harangtoronnyá, amely arányaival a legtökéletesebben illeszkedett a végén bele az épület hatalmas tömegébe, míg előbb egy közeli régi templomtoronnyal igyekezett karcsúságában versenyre kelni. A téglaanyag erőteljessége talán sehol sem jut annyira érvényre, mint itt — s az is mesteri felfogásra vall, ahogy Berlage a követ egyes helyeken felhasználja s mintegy abból formálja az épület csuklóit.

A lépcsőházak nem reprezentatív jellegűek, hanem csak a célt szolgálják. Már itt érezni, hogy Berlage miként szakított a barokk tradíciókkal. Az egész épület a cél érdekében épült! De még fokozódik ez a nagy tőzsdetermekben, amelyek nem ünnepi termek, — bál-, avagy tróntermek akarnak lenni, hanem csak fedett csarnokok, melyekben a szenzálok igen prózai mesterségüket üzik. A belső teret is csupasz téglafalak határolják, emeletenkint íves szerkezetű folyosók szolgálják az irodák közti közlekedést és a kívülálló látogatók kíváncsiságát. A hatalmas üvegtetőket csupasz, szegecselt tartók hordják, amelyeknek egyetlen dísze a szegecselés! És ez a legvégső egyszerűség nem szegényesen, hanem ellenkezőleg monumentálisan hat — amint ahogy a gabona- és árucsere itt Amsterdamban, a gyapjú egyik nagy eladási gócpontjában is nagy, de nem cicomás mesterség — mi sem lenne indokolatlanabb itt, mint gipszdíszítmények rengetegének, féldomború kartusoknak, puttókkal és dagadó női testekkel, aranyozással és a gazdagság szűnni nem akaró fitogtatásának alkalmazása. De nem szabad azt hinni, hogy Berlage nem tudott gazdag és reprezentatív architektúrát is alkotni! A bőrze ünnepi terme, ahol a kongresszust a városi tanács fogadta, a legművészibben gazdag és reprezentatív. A falakat faburkolat, az ablakokat a terem részére szőtt bársonyfüggönyök, a padlót hatalmas, a terem részére készült süppedős szőnyeg borítják — és a nyugati oldalon fekvő, magas mellvédű

14. ábra. Piet Kramer: Bérház Amsterdamban.

ablakon széles kévékben árad be a napsugár, megaranyozva mindent, mély tündöklést öntve emberekre és bútorokra egyaránt. Felejthetetlen kép volt, amint a város tanácsa fekete redingotban az ablak alatti pódiumra lépett, s a polgármester hosszabb francia beszédben üdvözölte a megjelenteket. *De Vlugt* polgármester szavai mélyen megvilágították a mai Hollandia gondolatvilágát, azét az országét, amely súlyos aranymilliókat áldozott azért, hogy megőrizze semlegességét, hogy a fegyverszünet első hónapjaiban pénzzel és gabonával segítse az éhező középeurópai népeket, később a gyermekek százezreinek egészségét feljavítsa — s közben a maga lakosságának otthonokat teremtsen. A beszéd legkiemelkedőbb — sokaknak felejthetetlen része — az a szinte bibliás mondat volt, melyben afeletti örömének adott kifejezést, hogy a háború után az első valóban nemzetközi építészkongresszus a népek békéjén dolgozó Hollandiában gyűlt össze, s abbeli reményének adott kifejezést, hogy a kongresszuson jelen volt és képviselt országok építészei, akárcsak az egész hollandus nép, azon fognak dolgozni, hogy *elkövetkezzen a jóakaratú és békés emberek világa!* A kongresszus elnökének, *Slothouver*nek beszéde Berlage mester ünneplésének volt szentelve, s ettől kezdve a fogadás *Berlage triumphator* jelében folyt le. Az agg, meggörnyedt mestert, aki szerényen a terem egyik sarkába húzódott, valósággal előre tuszkolták, s megindító volt látni, amint a nemzetközi gyülekezet szerencsekívánatait fogadta, amint a maga korosztálya csakúgy, mint a jelenvolt leghatalabbak egylélekkel ünnepelték azt, akinek műve 30 év előtt forradalmian új volt, de ma is friss és fiatalos, ma is eleven építészet, mint a régi korok sok száz éves emlékei, amit az 1900 körüli kísérletek közül bizony csak kevésről lehet elmondani.

Este a hollandus építészek szövetségének amszterdami csoportja fogadta a kongresszus tagjait nagy művészestély keretei között. E célra az állatkerti vendéglő egyik nagytermét vette a szövetség bérbe s a nem valami szerencsés, stukkókkal agyonterhelt ízléstelen termet a három vezető hollandus építész: *Wijdeveld, Kramer* és *van der Mey* teljesen a mai építészeti felfogásnak megfelelően alakította át. Az átalakítást ezek a kartársaink úgyszólván maguk végezték el kölcsönvett celotextáblák, kölcsönvett lécek segítségével. A világítást hatalmas, rögtönzött gerendába rejtették, vázlatpapír mögé, a falak mentén lépcsőket építettek fel, s azokra tarka párnák százait szórták, s mikor a meleg szürkésbarna falak előtt tarka és festői csoportokban elhelyezkedtek az ünnep vendégei, csodálatosan szép kép alakult ki. A dobogón hamarosan elkez-

dődött a művészi programm. A prológust Wijdeweld kartársunk mondotta, egyszerre négy nyelven tartott beszédje a következő volt:

Üdvözöljük azokat, akik sok-sok országból jöttek el mihozzánk, azokat, akik meleg szeretettel nyúlnak a nyersanyaghoz, hogy azt a szellem birodalmába emelje fel. Mint barátainkat üdvözöljük azokat, akik velünk dolgoznak korunk kőberakott époszán! Boldogak vagyunk, hogy önökkel együtt lehetünk kis országunkban, a grachtok és a szűk utak hazájában, a nagy töltések és a dagadó fellegek országában, melyet a tenger ölel körül és csókol, üdvözöljük önöket az örökké megújhodó építészet istennője nevében!

Játszani akarunk, de úgy, hogy az élet komolysága és derűje együtt legyenek, egymással ölelkezzék e két érzés. Csak azt a tréfát ismerjük el, amely a komolyság kedvéért mosolygós.

Mesterségünk az építészet, mert szeretünk építeni. Észszerűen és gazdaságosan akarunk építeni, s feladataink a szükségletek bilincsei szabják meg! Korszerűek akarunk lenni! Modern építészet azonban még nincsen, csak az érte folyó küzdelem, és az a hitünk, hogy el fogjuk érni ezt az eszményünket. Keressük a rendet és a formát, keressük az új szerkezeteket és az új törvényeket. Keressük az anyagnak helyes felhasználás módját, mely az életet kedvessé és széppé teheti. Keressük a szerény és igénytelen művészetet. Keressük a művészetet, melyet a szellem ösztönöz és amely megjelenésének nagyságában tiszta. Szeretjük az egyszerűt!

Építeni annyit tesz, mint olyan értelmesen szerkeszteni meg valamely házat, mint ahogy a gépeket, vasutakat és repülőgépeket szerkesztik. Az építészet szenvedélyes szeretet, szent életszimbolum! Az építészet legyen nagy és mindent magával ragadó, mindent átfogó. Az új ház ne legyen árok és falak által körülzárt vár, hanem nyíljon tágra a természet felé, legyen nyilt, világos, derűs, napsugaras és meleg. Az új ház nyugalma az utcát a mozgásnak adja. S az építészet nagy megújhodása egy nagyobb világ megújhodásának a jele! A világot kertekre és utcákra akarjuk osztani — s az élet maga legyen derűs, mint a játék!

Ismerjük a gépek erejét, a természet nagy erőit, de az eszme mindennél előbbrevaló! Utunk az elképzelés világába vezessen, mert többet akarunk, mint a puszta valóságot! Az építészetbe a felszabadulást hoztuk. Az újat hordozzuk agyunkban mi, a modernek! Minden sötétszemű pillanat vesztegelés a tökéletesedésnek útján. A kétségbeesés tagadás. Igéretektől terheseknek érezzük a jövőt, mely bennünk él, mert vágyódunk! Szeretjük a stílust, amely még a jövőnek méhében nyugszik, amint az anyák szeretik a még meg nem született gyermekeiket. És ha a XX. század idegességében szenvedünk is — várhatunk! Mert mit jelent a várakozás annak, aki szellemében bízik! S mi biztosak vagyunk győzelmünkben! Lelkünk derűs és fürge a kritikában, éles és kemény, ha egyszer megszerzett belátásunkat kell megvédeni. Szívesen vesztünk az anyagiakban — ha nyerünk, győzünk szellemiekben. Mi vagyunk a kisebbség, amely a leghatalmasabb. Mi vagyunk a fáklyahordók, mi terjesztjük a világosságot és a fényt. Mi nem építünk meggyőződésünk ellenére! Mi belső feszültségünkből élünk — és ezért gazdagok vagyunk —, mi a tettek autóin vágtatunk!

Építész barátaink! Éljük át az égbeszökő házak dalát, éljük át a magasbaszökés kéjét, az autóversenyek gyorsaságát, éljünk a börzék és a bankok forgatagában, éljünk a gyárak zúgásában, hadd építsük fel a jövő világának tornyát, bele az égkék boltozatának végtelenjébe, építsük fel egy új világ házát!

Sajnálatra méltók azok az építészek, akik nem élnek az eljövendő új építészet hitében. Akarjuk, hogy a szobrászok és a festők, a muzsikusok és a költők velünk haladjanak. Együtt győzni fogunk!

De minek beszélni! Ne érintsük durva szavakkal az új művészet pillangószárnyait, mint a hímpor elszállanak a legszebb és legmélyebb gondolatok, mert azok igazi értelme kimondhatatlan! Útra fel, bár tudjuk, hogy ez az út kemény, de tudjuk azt is, hogy a lélek derüje uralkodni is tud! Éljen a modern művészet! éljen testvériségünk gondolata! Háromszoros hurráh a modern művészek együttmunkálkodására!!!

Szűnni nem akaró hurráh, szűnni nem akaró, ritmusba kötődő taps jelezte azt, hogy a megjelentek Wijdeweld kartársunk felfogását teljes mértékben osztja, hogy beszédével a lelkünk legmélyebb húrjait érintette. S az a forma, ahogy beszédét négy nyelven — gondolatról-gondolatra változtatva a nyelvet — elmondotta, mindenkit megkapott, mert egyszerre szólott e jelenlevők mindegyikéhez.

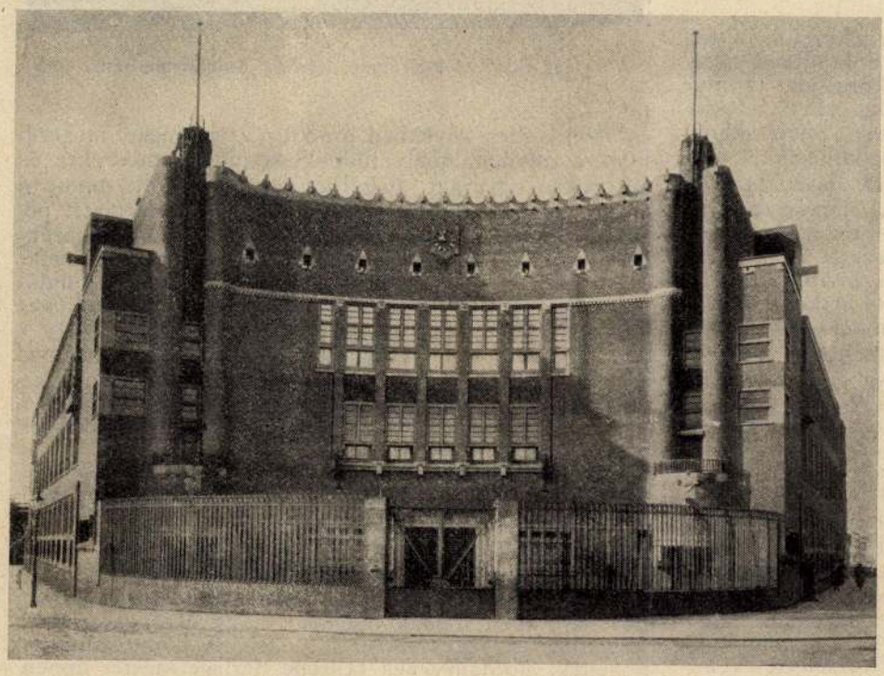

15. ábra. Amsterdam város építőmestere: Ipariskola.

A beszéd után modern francia dalok mélabúja csendült meg, Debussy zongoramuzsikája, később Dodjana jávai herceg lejtett exotikus gamelang-zenekíséret mellett misztikus templomtáncokat. Egészen meglepő volt az a mozgásművészet, amelyről a mai európai embernek fogalma sincsen. Egy ősi nagy kultúra jelent meg e táncokban minden kifinomultságával és tökéletességével. Végül a jókedv felkeltésére egyik Amszterdamban élő bécsi utcai muzsikus játszott óriási harmónikáján bécsi utcai dalokat.

Ezután a kertben három filmet pergettek le: az elsőt a világhírű Philips lámpagyár üzeméről. Utána jávai templomok következtek, végül egyik párizsi filmszalag: Etudes de mouvement de Paris! A mai hollandus gondolkozásra nagyon is jellemző ez a műsor, amelyen a legmodernebb technika, minden kicsiszoltságával, kifinomodottságával, az ősrégi művészet és a mai élet egyik jellegzetességének képbefoglalása, a nagyváros lüktető forgalma jelentek meg egymás mellett.

Végül groteszk álarcos játék fejezte be a programmot, hogy aztán átadja a teret a hajnalig tartó táncnak.

VII. *A modern amszterdami építészet.* (Szeptember 2. és 3.) Az Amszterdamba érkező kongresszustagok-

nak első pillanatban észre kellett venniök, hogy ez a város egészen más természetű, mint Hága. Míg az a nyugalmas előkelő székváros, addig ez a nyüzsgő életű, igen nagyforgalmú kereskedőváros. A város belső övezetében járó-kelő építészek csakhamar észrevették azonban azt is, hogy a város magja, a city, teljes átalakulásban van. Lépten-nyomon feltűntek 10—20 apró, ósdi ház körül a sürgölődő bontó munkások csoportjai, a teherautó-vonatok, amelyek a bontási anyagot és hulladékot hordták. Itt is, ott is feltüntek olyan hatalmas utcák, amelyeknek egyik oldalán csupa hatalmas, újdonatúj üzletet és irodaházat szemlélhettünk, bizonyságául annak, hogy az utcát egy gracht betöltésével szélesítették ki, egyik oldalát teljesen újjáépítik. Ezt tapasztaltuk pl. a Veijzel straton, ahol a Németalföldi Kereskedelmi Társulat óriási új székháza van, továbbá a város szállodája s egy árkádos irodaház épülnek. A pályaudvarról a börze mellett elvezető Damm folytatását alkotó Rokkin betöltése a legközelebb kerül sorra, s ezzel a város szívét hatalmas útvonal fogja átszelni. A perifériák felé feltűnt a grachtokon átvezető, sokszor pár százéves hidaknak, köztük felvonóhidaknak kiszélesítése, azzal a célzattal, hogy a city felé haladó forgalom megtalálja a maga útját. Még tovább haladva ki, a nagy munkásnegyedek felé megfigyelhető volt a város növekedésének egész természetrajza. Az egyes utcasorok úgy épültek itt fel, mint ahogy a fa kérgei nőnek és lerakodnak, vastagítván törzsét. Még az idegen is megismerte az egyes házsorok korát s azok időbeli egymásutánját, a legutolsó években épült egészen modern és korszerű házakig.

Ezek voltak azok, amelyek megismerésének a kongresszus az utolsó két nap délelőttjét szentelte, amikor is a hatalmas nyitott autobuszok a királyi palota előtt állottak fel és az építészek nemzetközi társaságával sok órás körútra indultak. Az első napon az Y-pavillonban végződött a körút, s a kikötőn és a grachtokon átvezető hajókázással folytatódott, a második napon pedig a pályaudvaron, ahonnan a kongresszus Hilversumba utazott.

E végtelenül érdekes és tanulságos kirándulások lefolyásának részletes ismertetésébe nem kívánok belefogni, nevek felsorolását is mellőzöm, hanem inkább arról a képről kívánok részletesen beszámolni, amelyet e kirándulásokon a modern hollandus építészetről nyertünk. Ezzel mintegy kritikai mérlegre tesszük a fiatal hollandus építészgeneráció munkásságát, amelyről annyiféle és bizony sokszor egymásnak ellentmondó vélemény kering. A magunk részéről — ezt előre kell bocsátanunk — jóleső örömmel ismerkedtünk meg korunk e legelevenebb és legfrissebb építészi hajtásával, sokban, igen sokban egyetértünk hollandus kartársainkkal, de megvalljuk azt is, hogy nem egy részletnél szkeptikusan figyeljük meg tapogatózásukat, viszont — s ez a tény ugyancsak dícséret — ez az új építőművészet még nem jutott el a fejlődési folyamatok végéhez, fiatalságának jele az, hogy vannak még tökéletlenségei, kiforratlan vonásai.

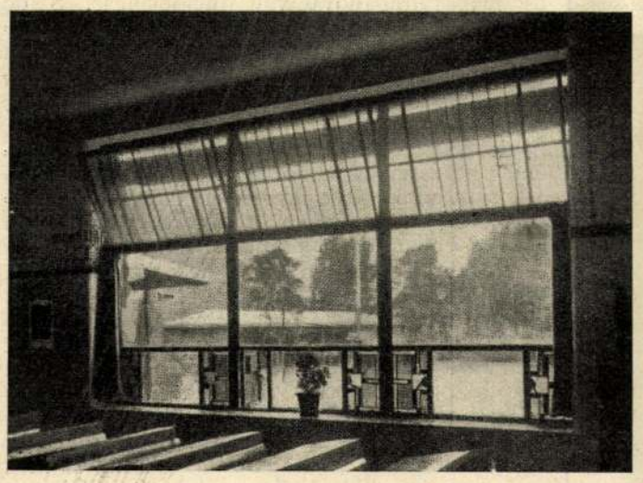

16. ábra Holland iskolaterem.

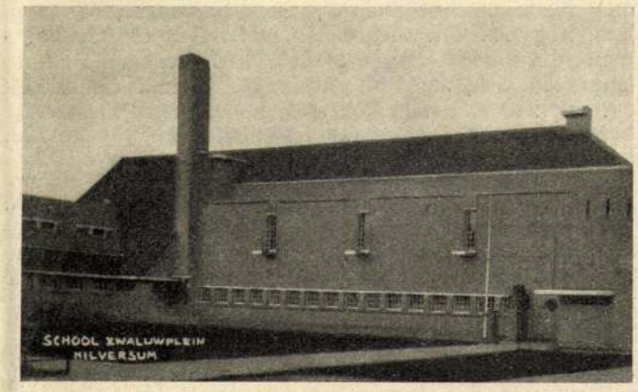

17. ábra. Dudok: Iskola Hilversumban.

A leghelyesebbnek látszik, ha bírálatunkat rövid történelmi vázlattal vezetjük be, mert ha látjuk, miként nőtt fel az építészetnek ez a virága, akkor annak sajátosságaiba is jogosan belevilágíthatunk.

A XIX. század elején, nevezetesen a francia uralom s az azt követő korban Hollandia, mint minden más európai ország, klasszicisztikus stílusban építkezett. Ezután az eklektikus korszak következett, s ez, mint mindenütt, a század végéig tartott el. S mint a többi európai országokban, úgy itt is feltűnt néhány igen erőteljes eklektikus tehetség, nevezetesen *P. J. H. Cuypersé*, akinek két főműve: az amszterdami pályaudvar és az óriási méretű Rijksmuseum közismert az egész világon. Cuypers az igazi nagy művész formáló kezével nyúlt feladataihoz. Azonban korának megfelelően ő is a stílusépítészekhez tartozik, csak éppen nagy egyéniségével életet öntött abba is. Viszont nagy érdeme az, hogy a honi stílusra utalt, a nagyszerű holland renaissance-stílusnak teremtett újra helyet, ahelyett, hogy messze idegenből hozott formanyelven fejezte volna ki gondolatait. Mint templomépítő, a gótikus stílus nagy racionalizmusát alkalmazta, azzal a készséggel, amelyet Viollet le Ducnél sajátított el. Érdeme tehát kettős: a művészi egyéniség érvényesítése az archeologikus másolás helyett és a szerkezeti racionalizmusnak újjáébresztése.

Berlage, a következő generáció képviselője, ugyancsak a stílusépítészettől indult el s fiatal korában résztvett a milánói dóm főhomlokzatának tervpályázatán, 1889 körül pedig egy hatalmas mauzoleum fantasztikus tervén, mint abban az időben annyian, a stílusok összeolvasztásával kísérletezett s akárcsak a mi Lechner Ödönünk, egy új építőstílus kiforrását vélte elérhetni, míg azután a börze nagyszerű feladatának megoldásánál megtalálta önmagát, a saját maga építőstílusát. Érdekes e tervnek kialakulását mégegyszer figyelemmel végigkísérni: az első fogalmazás térbeli elrendezése és felépítése mondhatni a maga egészében a kivitelnek megfelelő, azzal azonos, csakhogy külsőségeiben, dekoratív eszközeiben történelmi köntöst kapott. A második és harmadik terv részint leveti ezeket a sallangokat, amelyektől végre a kiviteli terv teljesen megszabadul. A mester ráeszmél, hogy művének lényege a térbeli felépítés, a térhatás nagyszabású megszervezése, annak plasztikus megjelenítése, a régebben fontosnak hitt történelmi álarc pedig ahhoz képest csak jelentéktelen és mellékes részlet, s így az alkalmazkodás, a részletek másolgatása, átvétele kicsinyes, hozzá nem méltó ügyeskedés, viszont nagyszerű lelkesítő mű-

vészi feladat a nagy elgondolásnak megjelenésbeli részletformáit abból, avagy talán még inkább a saját maga művészi egyéniségéből — amely az egészet teremtette — levezetni, kicsiholni. S ez Berlagenak csodálatos tökéletességgel sikerült is. Persze tagadhatatlan az, hogy az épület külsején Berlage sem szabadult meg bizonyos építőtechnikai reminiszcenciáktól, azonban, hogy ezek a továbbélő emlékek építőtechnikai s nem díszítmény természetűek, képességeinek, alkotó lángeszének legnagyobb dicsősége. Formai tanulságok és emlékek neki nem kellettek, hanem csak mesterségbeliek, nevezetesen ott, ahol a történelmi anyagokkal: kővel és téglával dolgozott s nem a mai anyagokkal, pl. az acéllal a csarnokok tetőszerkezetének esetében. Ez ugyancsak jellemző megnyilvánulása művészetének. Mindenekfelett anyagszerű kívánt lenni és a szükségszerűt alkalmazó. Ennek következtében Berlage szinte aszkétikusan kereste az egyszerűt, a símát, kerülte mindazt, ami felesleges. Végsőkig racionalista volt, ellentétben a történelmi alapokon dekoratív Cuyperssel.

És éppen ez váltotta ki a legközelebbi fontosabb fejlődési mozzanatot az új hollandus építészetben, nevezetesen *van der Mey* sokat emlegetett Hajózási épületét, amelyen a vasbetonra ragasztott téglaburkolat a végsőkig menő dekoratív tendenciáknak adott helyet. A művész maga ezzel védi a művét, bármilyen építészi képtelenségnek is látszik, amit tényleg csinált: szerinte minden józan ember tudhatja, hogy a tégla itt csak burkolat! Nyiltan megmondja azt is, hogy hajózási épületről lévén szó, a háznak hajószerű formát akart adni, nevezetesen a saroktoronynál. Hogy mindez művészi szempontból különösen szerencsés volt-e, ne kutassuk, elégedjünk meg annak a ténynek megállapításával, hogy van der Mey felfogása szerint az építésznek joga van a dekorálásra, ha olyan anyagot talál, amely erre alkalmas, s nem lehet az építésztől azt követelni, hogy csak az anyagszerűségnek és a célnak legyen szolgája.

És míg van der Mey a részletek festőiségében és gazdagságában tombolt, addig másik kartársa, *M. de Klerk*, a háború után a fantasztikusnál fantasztikusabb, szeszélyes és bizarr formáknak festőiségét kereste. Az amszterdami P. L. Takstraat csodálatos, furcsa házai groteszk tornyaikkal, sajátságos részleteikkel, nevezetesen a vízszintesen elnyúló s szögben kiugró ablakaikkal végigjárták az építészet világsajtóját, s éppen ezek voltak azok az építmények, amelyek olyan sokhelyütt a legélesebb kritikát váltották ki mindenki számára érthetetlen mivoltukban.

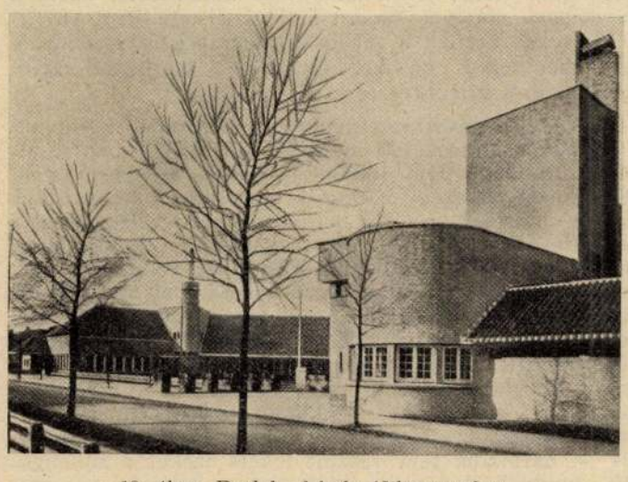

18. ábra. Dudok: Iskola Hilversumban.

Azonban ezek a művészek csak hangot adtak egy bizonyos ellenzékiségnek, amely Berlage nagy puritánságával szemben kialakult. Megjelenésüknek ez a jelentősége, de arra is reá kell mutatnom, hogy a boldog Hollandiában a gondolatszabadság akkora, hogy az építészek minden gondolatának módja van megjelenni és a megvalósulást követelni! Az ennek nyomában bekövetkező építészi fejlődés hatalmas vonala pedig azt mutatja meg, hogy ennek a szabadságnak milyen nagy-

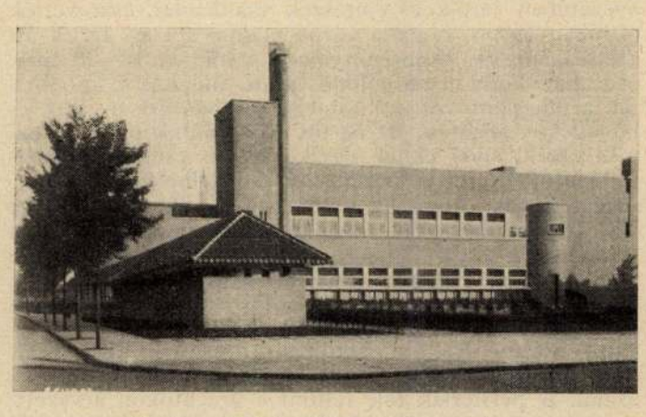

19. ábra. Dudok: Iskola Hilversumban.

szerű hatása van. Ugyanis az az ellentmondás, amelyet van der Mey és de Klerk szólaltattak meg, azonnal újabb fordulatot váltott ki, visszatérést a berlagei nagysághoz és egyszerűséghez, de meggazdagodva a dekoratív kitérés által bizonyos igazán művészi és az adott anyagból — a téglából. Hiszen el kell ismernünk, hogy a szerkezetet a tégla teremti meg, egyúttal tömegek képzésére is alkalmas, ezzel az anyaggal tehát eljuthatna egy nagyszabású, minden pedáns észszerűségtől mentes építőstílusnak kialakulásához. Szinte a hegeli történelemfilozófia alapgondolatmenete nyomán pergett le ez a fejlődés.

A művészi vitának, a pro és kontra mérkőzésének termékenyítő hatását talán a legszebben a, sajnos, oly korán elhúnyt *de Bazel* utolsó és legnagyobbszabású műve szemlélteti, a *Németalföldi Kereskedelmi Társaság* amszterdami székházában. Valóságos kolosszusként áll a széles Vijzeelstraaton ez a nagy mű, ez a téglából rótt moles. Monumentális nagyszerűségében versenyzik Berlage börzéjével, tagoltságában, művészi kicsiszoltságában, okszerű szerkezeti felépítésében, az amerikaiaktól ellesett lépcsős felépítésében a háború utáni európai architektúra egyik reprezentatív remeke. De érdekes az is, hogy az alkalmazott téglafalazási technikák változatosságával mennyire gazdaggá díszessé és magávalragadóvá vált megjelenése. S de Bazelnek itt ezenfelül a tégla és beton társítása, összekomponálása is pompásan sikerült. Szinte érthetetlen az, hogy a vízszintes vonalzás az épület rajzának függőleges magasbaszökését semmiképen meg nem töri, el nem fojtja.

De míg de Bazel e nagy műve egy zseniális egyéniség hatalmas művészi cselekedete, addig az építőművészek egész sora ugyancsak levonta a nagy vita eredményeit s hatalmas szélesen hömpölygő áradatban vitte tovább a hollandus építőművészet ügyét, különösen az amszterdami új lakónegyedek lakóházaiban. Az általában uralkodó építési módokról, mint azoknak gazdasági feltételeiről Hága és Rotterdam tapasztalatai alapján már szólottunk. Az ott elmondottak itt fokozottan érvényesek, mert a hollandus lakásépítés állandó alapjaihoz tartoznak. Hollandia olcsón és egyszerűen akar nagyszámú és viszonylagosan magasszintű lakásokat, otthonokat teremteni polgárainak. A hollandus építész pedig e feladatot az ország sajátos anyagainak, a mai építőtechnika eszközeinek felhasználásával akarja korszerűen és szépen megoldani. Ezen az úton akar szépet alkotni. Lássuk, hogyan éri el ezt?

Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy ezek az építészek Berlage nyomán egyszer és mindenkorra száműzték az antikos eredetű európai történelmi stílusok emlékeit a maguk művészetéből. Téglából, gipszből, avagy betonból görög oszlopokat, habarcsból és

összekötözött sodronyokból boltíveket és boltozatokat alkotni az ő felfogásuk szerint botor dolog, és pedig azért, mert egyfelől ez hazugság, másfelől pedig felfogásuk szerint a mai anyagokból és szerkezetekből ugyancsak lehetséges szépet faragni, és pedig olyant, ami ma, a mai életben még szebb, mint az idegen, hozzánk nem illő szépségeknek ismételt felújítása, akár szolgai másolat formájában, akár pedig egyéni átdolgozásban történik is az. Ezenkívül pedig felvetik azt a kérdést, hogy vajjon egy igazi művész hajlandó lehet-e arra, hogy a formaképzés, a formaalkotás mélységes örömeiről lemondjon, azaz ne tegye meg azt, amit a görög és gótikus építészek megtettek, s amivel úgy akkor, mint azóta évszázadokon át az emberiség elismerését érdemelték ki.

A hollandus építészeknek ehhez az álláspontjához, mielőtt az eredmények tárgyalására térnénk át, annyit kell hozzáfűznünk, hogy ez az álláspont természetesen nem zárja ki azt, hogy más kitűnő építészek az ellenkező nézetet vallva alkossák meg egészen kitűnő műveiket. Emlékeztetünk a dán és svéd művészek egész sorára, akik a klasszicizmus új kivirágzása kapcsán egy igen érdekes és ugyancsak újszerű építőművészet alapjait vetik meg napjainkban.

Azonban ebből a negatívumból — hogy t. i. az antik építőművészet formavilágától elszakadtak — még nem alakulhatna ki az új művészet, hisz ez még nem tartalom! Előre kellett ezt bocsátanunk azért, mert a modern építészet elleni kritika ezen a ponton szokott először támadóan fellépni. A modern hollandus építészek művészetének mások a kiindulópontjai és alapjai: mégpedig azok, amelyek minden korok eredeti építészetének őskiindulópontjai voltak: a cél és az anyag. Felesleges elmondani, hogy mely anyagok azok, amelyek a mai építésznek elsősorban eszközei. A hollandiai lakóházépítkezésnek szükségleteiről pedig már szólottunk. Amszterdamban azután volt alkalmunk látni, hogy ezeket a szükségleteket nagy és legnagyobb keretek között hogyan valósítják meg. Mindenekelőtt fennállanak bizonyos kialakult legcélszerűbb szabványos lakásalaprajztípusok. A házak már most ezeknek az egységes típusoknak sokszorosai, tehát a feladat nem olyan nehézkes, mint nálunk, ahol minden bérházra új és végnélküli kisérletezéssel kell sokféle lakástípusokat a telek adta vonalzásba szorítani. S mivel itt egy-egy egész utcatömb házai egyszerre épülnek fel, még pedig olymódon, hogy csak a telek külső kerületét építik be, a feladat a legjobb típus megválasztásában, s a kiválasztottnak megfelelő módosításában, illetve idomításában és felosztásában rejlik. Ez az eljárás biztosítja azt, hogy a házak a legjobb és legalkalmasabb, sokszor kipróbált alaprajzú lakásokat tartalmazzák, azaz a sokszori egymásután szerzett tapasztalatok nem vesznek el, hanem a szabványok állandóan csiszolódnak és tovább fejlődnek. Vannak azonban ennek nagy és messzemenő művészi következményei: nevezetesen a bérházak sorainak megjelenésében. Ha valamely telektömb házai így egyszerre, egységes elgondolás szerint épülnek fel, az utcafal nem lesz többé egymáshoz nem illő, egymásnak építészileg ellentmondó homlokzattöredékek zavaros, nyugtalan, idegesítő mozaikja, hanem a maga egységében s nagyságában monumentális épületté válik, a bérházépítés pedig a nagyszabású, monumentális építészet síkjára emelkedik. A bérházépítés így, ezekben a keretekben, valódi építőművészeti feladattá bővül.

Az ilyen házak formáinak eredetét ezekután nem lesz nehéz megérteni. Kiindulópont a hosszú, sokszor 150—200 *m* hosszú töretlen sík homlokzati felület. E hatalmas felületnek egyszerű elemei: az ablakok, esetleg az erkélyek és loggiák e síkon belül fekszenek és egy-egy ilyen homlokzaton 10—15-ször egyenletes ritmusban ismétlődnek. Az elemek változtatására belső ok nincsen, mert hiszen az egyszer választott lakásalaprajztípus állandóan ismétlődik. De a hollandus építészek nem is akarják az elemek változatosságát fokozni, hanem a ritmus szabályozásával igyekeznek azt behízelgővé, kellemessé tenni. Néhány megoldási formát a következőkben ismertethetünk. Az egyes házelemeket a ritmusban, vertikálisok csoportosításával és egymástól való megkülönböztetésével érezteti, avagy a másik igen gyakori megoldás szerint: az emeletsorok hatalmas vízszintesének adják a domináns akkord szerepét, s ezt a főmotívumot az épület két végén sarokházak közé fogják. Pompás példája ennek *Piet Kramer* bérháztömbje. Amszterdam West negyedében. Ő a vízszintest minden második lépcsőházcsoportnál pillérszerű kiugrással tagolta, a sarkokat pedig két emelet magasbítással hangsúlyozta. Látnivaló, hogy az építészi formaadás kategórikusan korszerű s csak a mai szerkezetekkel, nevezetesen a vasbetonnal valósítható meg. Formai eredetiségét, megkapó mivoltát dícsérni felesleges volna, célszerűsége ugyancsak kiváló, mert hiszen úgyszólván a lakás egész oldalát megnyitja a napsugárnak és a levegőnek. Kramer e bérháza a legkitűnőbbek egyike s számos olyan követőre talált, akik ezt az elvet hasonlóan, avagy mérsékeltebben alkalmazták.

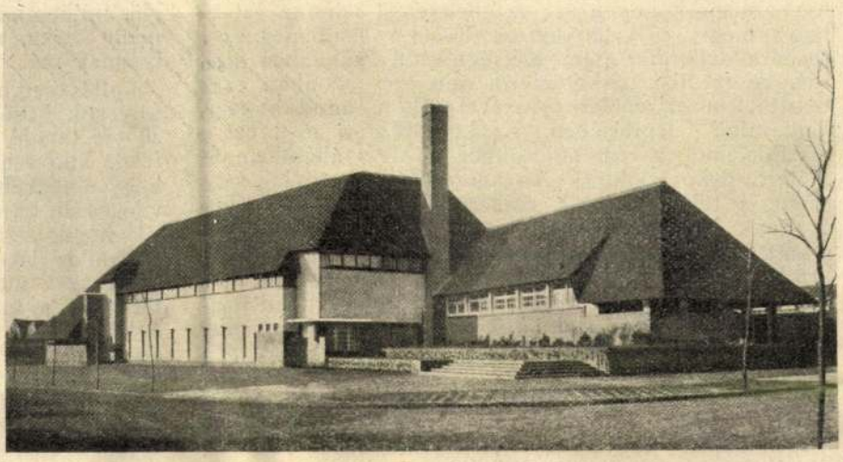

20. ábra. Dudok legújabb iskolája Hilversumban.

E szempontok megvilágítása s e jellegzetes eset ismertetése után feltesszük azt a kérdést, hogy vajjon hol is szerepelhetne egy így elgondolt és felépített házon oszlop-, avagy pillérsor úgy, ahogy görög minták szerint századok egymásutánja és építőstílusok egész sora azokat alkalmazta? Ez nemcsak hogy indokolatlan, hanem szinte fizikailag lehetetlen is volna! Az ablakoktól, amelyek a bentlakók érdekében nagyok és szélesek, hely sem marad számukra, mert konstruktív szempontból nincs reá szüksége. Azaz: ez a dekoratív elem a lakóknak — s végre is a ház ezek számára épül — kárára volna, és ugyan kinek okozna örömet és gyönyörűséget?

Nem szabad azonban azt hinni, hogy ezek az amszterdami építőművészek a puszta célszerűségnek szolgái, hogy másra, mint a szükségesre nem gondolnak! Ha így tennének, nem lennének építőművészek, hanem pusztán szerkesztőmérnökök, a Németországban divatba jött *Wohnmaschinek* — lakógépek — gépészmérnökei. Pedig mi sem áll távolabb tőlük. Személyes érintkezésben volt alkalmunk megismerni legkiválóbbjaikat, vendégeik is voltunk egyik művészestén, ahol mint elmondottuk, mély s erősen romantikus, de annak ellenére igazán modern embereknek ismertük meg őket. Mint művészek, a cél reális megvalósításán túl a megvalósulásnak érzéki megjelenítését is feladatuk-

nak érzik, persze ezt is a maguk módján, azaz a maguk művészetéből levezetett s nem átvett idegen formák segítségével kívánják elérni.

Másodszor is konkrét példán kívánom megvilágítani módszerüket, s újra *Piet Kramer* egyik művét mutatom be. A Cooperatieplein sarkán álló *De dagerrad* ház ez az igen jellegzetes példa, amely nemcsak ezt a nagy művészt jellemzi, hanem a hollandus építészek egész sorát. A feladat itt is az volt, hogy hosszabb házcsoport sarkát hatalmas bástyaszerű motívum hangsúlyozza s egyben a hosszú házsor dinamikus lendületét befogja, megállítsa, a magasba vezesse. Az előbb teljesen síkszerűen dolgozó mester itt a téglaanyagot mint plasztikát szólaltatta meg. A hosszanti házsorok, mint látni, lépcsősen visszaugranak s az így támadt közből hatalmas, erőteljes plasztikájú torony szökik a magasba. A torony az udvarba is beszögellik, s az abban elhelyezett szobasor onnan nyeri világítását. A visszaugrásokban apró kamrák foglalnak helyet, a Hollandiában és onnan nyugat felé mindenütt ismert és kedvelt járható faliszekrények számára adván pompás teret. Bár így a mi gyakorlatunktól elütő furcsa torony belső tere teljes mértékben kihasználást nyer, mégis könnyen azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy mégis csak anyagfecsérléssel valósul meg ez a tisztára dekoratív elem. Kétségtelenül van ebben igazság, mert hisz dekorációról van szó: azonban ez a díszítőelem az épület egészével rokon, mind anyagában, mind felépítésében. Ez különbözteti meg ezt a díszítőelemet, a régi stílusokból átvett s állandóan ismételt dekorációktól! Anyagszerűsége aránylag egyszerű, a tulajdonképeni épülettel párhuzamosan elvégezhető, felépíthetősége, amint azt alkalmunk volt szemlélhetni, minden kétségen felül áll, nem is szólva arról, hogy művészi értelemben mennyire eredeti. S bizonyos az is, hogy a falazat mennyiségének némi megnövekedése távolról sem okoz akkora költségeket, mint a régebben szokásos gazdagon díszített homlokzatok kialakítása.

Külön kell még szólanunk e hatalmas bérházak néhány szerkezeti sajátosságáról. A pince a talajvíz nagy magasságánál fogva egyenesen ismeretlen fogalom. A házak csaknem kivétel nélkül pilóta alapozásra olyan átmenő szigetelő lemezen épülnek, mely felett légür marad a hőszigetelésre. Igen érdekes az is, hogy a földszint alatti csatornahálózatot a földszinti falazás megkezdése előtt helyezik el, s így az árok kiemelését megtakarítják.

A házakat általában lapos tetővel látják el. Több ízben meg is mutatták a szigetelés rendszerét, amely nem tér el a mi ismeretes kiviteli módjainktól, de csak a legelsőbbrendű anyagok felhasználásával készül, s ezáltal megbízható és kielégítő. Néhány esetben megfigyeltünk átázási károkat — ezek oka az olcsó és silány kivitelben keresendő, mint holladus kartársaink mondották. Természetesen a lapos tetőnél hiányzik a padlás is. Ezért igen gyakran a legfelsőbb emeletsor fölé egy alacsony kamraemeletsort építenek a lakók számára, amelynek egy része, mint hálókamra a legfelsőbb emeleti lakásokhoz tartozik.

A homlokzatok anyaga csaknem mindig tégla. Ennek alapfeltétele egyrészt a kitűnő minőségű anyag, másfelől a kivitelbeli nagy készség. A fekete-fehér képek nyomán nagyon is egyhangúak. Valójában ez tévedés, mert a hollandiai tégla igen sokféle színárnyalatban készül. Van olyan, amelyik szinte világos rózsaszínű, van mély megyvörös, de lilás tégla is akad. E két véglet között számtalan árnyalatban égetik azt a valóban nemes anyagot, szinte a sárgástól a cinóber vörösig. Az építészek az anyagnak ezt a változatosságát ki is használják s láttunk olyan egységesen épített utcafalakat, ahol a vörös változatai egymást követték, eleven életet hozva az utca képébe.

Az elmondottak alapján az új hollandi építészet művészi eszközeit a következőkben sorolhatjuk fel: a modern szerkezetek alkalmazása s ebből kifolyóan teljesen szabad mozgás a nyílások és a felületek tagolása terén; a téglafelületek plasztikus kezelése mint kifejezési eszköz. Ezekhez a megállapításokhoz a lakóházépítkezés terén jutottunk el, de azok teljes mértékben, sőt némi kibővítéssel helytállók a középületekre, nevezetesen az iskola és hivatali építkezésekre is, amely téren, különösen az elől említettekben óriási a szükséglet Hollandiában. S amit itt elértek, az magasan az európai átlag felett álló! Nincs módunkban egyenkint ismertetni a megszemlélt épületeket, de néhány szóval szólani kívánunk az iskolákról általában.

A hollandiai iskolaépületeknek fogalommá kellene válniok érdemük szerint. Itt az iskola már megjelenésében, formájában, napsugárátjárta termével, barátságos, behízelgő berendezésével a gyermeknek valóságos második otthona, ahol elveszti azt az érzését, hogy itt kényszer alatt áll, hogy dolgoznia kell. A gyermek boldogan és örömmel jön ebbe a szép épületbe, melyet a szájaíze szerint építettek fel és rendeztek be, amely nem egyszer inkább van hozzá szabva, mint a nagyok otthona. Itt van helye, ahol mozgásvágyát kiélheti. Itt a falakon olyan képek függenek, amelyek az ő ízlésének felelnek meg — s nem a nagyokénak —, mert a nélkülözhetetlen pedagógiai falitáblák csak akkor kerülnek elő, amikor mulhatatlanul szükség van reájuk, különben pedig tarka, nagyon artisztikus gyermekképek mosolyognak reá.

Építészileg a *kiindulópont a gyermek kényelme*, tágas folyosók bőséges ruhatári fülkékkel, soha több, mint 20—25 tanuló részére szabott tantermek, s a mindenek felett álló szempont a tantermek olyan megvilágítása, hogy a legbelső padoszlopban ülők számára is gazdag világosság álljon rendelkezésre. Ez adja aztán az iskolák homlokzati kiképzésének alapvonalait. A modern hollandus iskola megjelenését elsősorban az ablakok határozzák meg, azok nagysága, sajátos formája. Legtöbbször a tantermek egész külső fala, a mellvéd és a két szélső pillér kivételével egyetlen óriási ablak, amelyet erőteljes osztószerkezetek tagolnak. A pillér mint árnyékot vető elem olyasvalami, amit mindenesetre és mindenáron el kell kerülni. Viszont igen érdekes az a hosszanti, vízszintes osztótag az ablak magasságának alsó harmadában, amelyet nem egyszer mint vasbetonlemezt képeznek ki. Ennek indoka az, hogy általában csak az az alatt fekvő harmadot nyitják ki szellőzés céljaira, másrészt pedig felső belső felületére cserépvirágokat állítanak, amelyeket a tanulók a maguk munkaotthona számára hoznak és maguk ápolnak. Természetesen sehol, de sehol nem látni a mi nyilvános iskoláinkban még ma is gyakran alkalmazott homályos üvegezést — vagy fehér mázolást, — amellyel egy idejét mult pedagógia azt kívánta megakadályozni, hogy a gyermek kinézzen a szabad világba, lássa a kék égnek csábító szépségét. Hollandiában erről az a vélemény, ha a tanítás olyan, hogy a tanuló figyelme nem marad meg a tanításnál, akkor a hibát nem a gyermekben kell keresni, hanem a tanítóban, aki nem tudja lekötni a gyermek figyelmét, sugárzó érdeklődését. Az iskolákban mosdóhelyiségeket mindenütt találni, s nem egy helyen zuhany- és kádfürdőket a tornateremmel kapcsolatban. E helyiségek sorát rendesen északra, az udvar felé fordítják, eleve így választják meg a telket, — de ha ez lehetetlen, úgy teljes bátorsággal az utca felé is megépítik homlokzataikat, amelyeken ellentétben az ablakokban feloldott falsíkokkal, apróbb, nem egyszer egymás felett sorakozó ablakocskák alkotják a tagolást. Ezen az oldalon a nagy falfelületeken van a hangsúly.

Megemlítést érdemel az a körülmény is, hogy a folyosók oldalán az ablakok nagyobbára magas fekvésűek, hogy minél több ruhatári fogasnak maradjon hely, — mivel itt nincs szükség a kilátásra, mivel a gyermek természetes ösztönei úgyis megtalálják a maguk táplálékát. Hogy azonban a folyosók is kapjanak napfényt, a tantermek felőli falakban mintegy 2 *m* magasságban ablakot szeretnek alkalmazni, melynek belső padkáján ugyancsak virágcserepeket szoktak elhelyezni.

Az amsterdami újabb középületek közül különösen a

következők érdemelnek említést: az amsterdami városi vasutak igazgatósági épülete, érdekes utcai, és határozottan monumentális gracht felőli homlokzatával; a forgalmi rendőrség, egészen újszerű homlokzatával, melynek homorú hajlása nekünk talán még idegenszerű, de minél többször látjuk ezt a minden részében lecsiszolt homlokzatot, annál inkább kiérezzük az ízét ezeknek a formáknak. A forgalmi rendőrség épületén ezek szinte a tartalmat fejezik ki.

Az iskolákat, mint ezeket az utóbbi épületeket is, nem magánépítészek tervezték, hanem a városi építőmesteri hivatal, s bár erősen érezni a különböző mesterek kezenyomát, sikerül azoknak névtelenségüket fenntartani, s olyanképen dolgoznak együtt, mint egy-egy nagy gótikus katedrális bauhüttéjének tagjai. Azonban a hivatali tervezés itt másként bonyolódik le, mint egyebütt. Mindenekelőtt nem vezet az egyéniség pusztulásához! A hivatal tervező építészei a maguk művészi felfogása kifejezéséül épp oly szabadon alkothatnak, mintha szabad építészek lennének, s ezt nemcsak hogy megtehetik, hanem meg is teszik, becsvágyukat helyezik bele, bárha személyiségüket fel nem is fedhetik. Számukra, mint ama régi mesterek számára, a fontos, a legfontosabb az építészi alkotás lehetősége. És úgy érezzük, hogy ahol ez lehetséges, ott az építőművészet ismétvisszanyerte azt a régi erejét és egészségét, amelyből a középkor nagyszerű névtelen remekei fakadtak.

Ennek a névtelenekből álló hivatalnak szelleméről különben ma egy másik nagyszabású tény is tájékoztatott. Amsterdam város beépített területe, mint egyszer már említettük, a fa évgyűrűinek rendszeréhez hasonló évgyűrűkkel növekszik. Az építkezés előfeltétele az igen mély területek előzetes feltöltése tengeri homokkal. Ezeket az óriási műveleteket magánosok el nem végezhetik, mert hiszen összefüggő hatalmas területeken kell ezeknek történnie. A feltöltést tehát a város végzi el, ahol csak lehet hidraulikus homokszállítással. A feltöltendő területek egészét a város megvásárolja, avagy kisajátítja (lakásépítés céljaira Hollandiában bármely terület kisajátítható) s azután a közművek létesítését követően teljes tömbökben, avagy azok néhány töredékében eladja vagy örökbérletbe adja az építeni szándékozóknak. Azonban a szabályozási tervek elkészülte után a város a rendelkezésre álló szokványos lakásalaprajz-típusok alapján általános beépítési tervpályázatokat hirdet az egyes tömbökre. Már most, ha a telektulajdonos építeni akar, akkor közlik vele, hogy telkének beépítésére a pályázat alapján melyik építészt jelölték ki. A telektulajdonos e kijelölés elől nem térhet ki, legfeljebb telkének továbbeladásával, mert építési kötelezettség is nehezedik reá. Az elmondott módszer a titka tehát azoknak a monumentálisan felépített, nagyszabású, egységes utcáknak, amelyekről behatóan beszámoltunk. Az építészi szellemnek az az emelkedettsége, mely ez intézkedésekben él, az építőművészet történetének legékesebb lapjait juttatja eszünkbe. Amsterdam város, mint építő hatóság, e téren úgy jár el, ahogy a barokk-kor nagy, felvilágosodott kényurai eljártak, amikor felépítendő székhelyük városrendezési terveit alattvalóikra reákényszerítették. Mint ott, úgy itt is egy-egy nagy építészi elgondolás szép körvonalai rajzolódnak az évek során a város szélére. Hogy milyen nagy mesterek vesznek részt a legfiatalabb amsterdami építészek mellett ebben a munkában, arra jellemző, hogy Amsterdam-West hatalmas középső terét, a Mercatorpleint, nem kisebb ember mint *Berlage* tervezte meg és építette körül egészen újszerű, árkádos házaival. Vajjon megvalósulhatott volna ez az egységes hatású tér a városépítésnek e módszere nélkül? A módszer városépítési előnyeit nem kell külön hangsúlyozni. A szűk, terek nélküli sűrű utca- és háztömkeleg helyett tágas, szellőjárta építkezési mód valósulhat meg. Egy másik hatalmas új negyedben, melynek gerincét az Israelskade, az Amstel egyik szabályozott ága képezi, ugyanennek az elvnek a diadalát láttuk. A hatalmas lakóháztömbök terjedelmes sétányok között feküsznek s a kerület építészetileg kimagasló pontjai az iskolák hatalmas, monumentális csoportjai.

Irigykedéssel néztünk kitűnő hollandus kartársainkra, akiknek munkáját az építő hatóság ilyen nagyszerű hozzáértéssel irányítja, s ezzel a városépítési módszerrel nemcsak hogy alkalmat ad nagyszabású alkotásokra, hanem ezenfelül azoknak érvényesülését is biztosítja. Kívánatos volna, ha mindnyájan sokat tanulnánk tőlük!

VIII. Egyik modern hollandiai kertváros; Hilversum. (Szeptember 3, délután.)

A kongresszus tanulmányi programmjának utolsó napján a kora déli órákban a tagok vasúton az Amsterdamtól mintegy 20 *km*-re fekvő Hilversum városkába utaztak.

Útközben megtudtuk, hogy ez a városka nemrégiben ünnepelte alapításának ötszáz éves fordulóját. Jelentősége az utóbbi évtizedben növekedett meg: mert míg 1890-ben a lakosság száma alig érte el a 12.000-t, addig most a 47.000-t is meghaladja. Első megpillantásra a városka igénytelennek mutatkozott s nagyon is modern hírét semmiképen sem igazolta. Ismét hatalmas autók sora várt reánk s azok hatalmas kerülőnek vágtak neki. Csakhamar elérték a város északi perifériáját, hatalmas kiterjedésű erdős területet, amely jellegzetes hollandus mezőséggel határos. Az egész terület felhasználási módja a legkisebb részletekig szabályozva van, s így sem az erdőt irtani nem szabad, sem a mezőket befásítani, avagy beépíteni. Így a városnak ezen a szélén bájos erdei villák sorakoznak a pormentes út mentén s élvezik a csatornák átszelte rétek jellegzetes hollandus távlatát. A szabályozás azonban nemcsak a község területére terjed ki, hanem a szomszédos községek szabályozási és felhasználása tervével is szoros harmóniában van, amelyek összeegyeztetése a törvény értelmében tartományonként oldandó meg.

Az itt látott villák nagyobbára angolosak, igen sok a csodaszépen kidolgozott nád- és zsuptető, látnivaló azonban, hogy a lakáskultúrának igen magas foka az, amely ezt a negyedet létrehozta. A házak tulajdonosai — mint értesültünk — nagyobbára Amsterdam leggazdagabb kereskedői, akik reggelenkint kerékpáron mennek a pályaudvarra, s 30 perc alatt elérik Amsterdam pályaudvarát, ahol az autójuk vár reájuk. Úgyhogy ilyenformán reggel és este munkahelyük eléréséig mintegy 45 percet töltenek úton. A villanegyed kiterjedéséről némi képet nyujthat az, hogy az autóbuszok közel egy órán át haladtak, míg Hilversum szívébe, a régebbi városrészbe értünk, s addig mást, mint kertvárost nem láttunk.

A Palace-hotelben, a lunch közben *Cuypers* a Nemzetközi Állandó Bizottság nevében közölte a kongresszussal a hozott határozatokat, majd azt az elvi döntést, hogy a legközelebbi kongresszus 1930-ban Budapesten fog ülésezni. A magyar delegáció részéről e sorok írója köszönte meg e határozatot s kérte meg a jelenlevő kartársakat, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg a hazánk fővárosában tartandó kongresszuson.

A villásreggeli után hamarosan elfoglaltuk helyeinket a kocsikon, hiszen most következett a kirándulás legérdekesebb része: a modern Hilversum, most kerültünk szemtől-szembe *Dudok* építész híres alkotásaival, amelyeket a szaksajtóban ismételten láttunk, s amelyekről a fekete-fehér képek nyomán alig tudtunk magunknak fogalmat alkotni. Mindenekelőtt megtekintettük a híres fürdőházat, ezt a szinte csatahajóra emlékeztető téglaépületet, amelyet úgy hisszük, mindenki ismer legalább képekből. S be kell vallanunk, hogy a lehető legnagyobb meglepetést okozta a valóság! Amíg ugyanis képekben ez az épület kiagyalt, természetellenes tömegnek tűnik fel, addig a valóságban, a fák között, erőteljes meggyvörös téglaszíneiben pompás eredeti alkotást láttat! Már ez első találkozásnál nyilvánvalóvá lesz, hogy *Dudok* alkotási módja elüt nemcsak az általános régebbi építési módoktól, hanem a hollandus építészek mai stílusától is. A homlokzati síkot mint kiinduló pontot, — avagy, ha tetszik, mint a belső tereket egységesen el-

Bierbauer Virgil

1928 Ian

határoló kérget — ő nem ismeri. A térformák az ő épületén plasztikusan jelennek meg s a ház eképen plasztikus tömegek harmónikus egésze. Művészetének e lényegét, értelmét a délután folyamán több ízben volt még alkalmunk megismerhetni.

A város valóságos falu jellegében felépült újabb részén átvezető körsétánk leírhatatlan építészi gyönyörűségekkel szolgált. Az utcák — munkás- és iparososztályok negyede csaknem kivétel nélkül földszintes, legfeljebb kiépített padlású házakból alakultak. Az utcák tágak, de a kocsiút maga a szükséges méretre szorítkozik, noha a por ismeretlen. Viszont a gyalogjárókat a házaktól széles pázsitcsík választja el, amely érintetlen smaragd színben ékeskedik. Az utcák elrendezése, beépítése mind *Dudok* tervei szerint készül el. — Boldog az az építészkartársunk, — mondottuk neki, — aki egész várost építhet fel! A válasza az volt: Ó, nem, nem várost, hiszen Hilversum falu!

Sétánk végén eljutottunk az *iskolák negyedébe:* a Geraniumschool, a Fabritiuslaanschool, az Eikboscherwegschool csoportjához. Lankás dombalkotta, pázsitborította katlan szélén állanak ezek az iskolák, mindannyian *Dudok* mester legpompásabb alkotásai, amelyekbe minden tehetségét, lelkesedését, szeretetét és emberiségét belevítte. Mondanunk sem kell, hogy a hollandus iskolák már vázolt szeretetreméltósága itt fokozott mértékben érvényesül. Itt minden úgy készült, ahogy azt a gyermeki szív és szem kedveli. Az ajtókat nem festették arra az utálatos komor barnára, amely a mi iskoláinkban uralkodik s a tanulók jókedvét, életvidámságát elzárja a világtól, az élettől. Itt *Dudok* iskoláiban a jókedvű, töretlen színek virulnak a fényes lakkkéreg alatt. A termek, a folyosók falainak festése derűs, világos, az ég kékjének fényességével versenyzik. A bútorzat színe meleg aranysárga és smaragdzöld. Egyik helyen feladott kérddésünkre megtudtuk, hogy az iskola három éve használatban van és a festésen alig látszik ennek nyoma. Az óvodákban és az elemi iskolákban a fogasokat és a padokat nem rideg számokkal jelölték meg, hanem apró tarka színekben viruló jelvényekkel. Így mehetünk tovább ezernyi apró részleten, amelyek mind egyetlen melegszívű ember találékonyságának mézes virágai és édes gyümölcsei.

Lássuk most az architektonikus elgondolást. Mint említettük, *Dudok* nem zárt tömbökbe, a legkisebb külső felületű tömbökbe illeszti bele az egyes téregységeket, hanem azok megjelenítésével, az épület festői felépítésére használja fel. Csodaszép körvonalú, plasztikus tömegekben valósítja meg a programmot. Képeken — nevezetesen alaprajzok hiányában — ezek a tömbök szinte érthetetlenek, felfoghatatlanok. Állandóan azt kérdezzük, vajjon mit is tartalmazhatnak. Ha a kiadó jóvoltából alaprajz is megjelenik, akkor is nehéz munka követni a cél és rendeltetésnek a plasztikus megjelenéshez való viszonyát, s nem hiszem, hogy sokan elemezték volna ezt a legvégsőkig. A valóságban azonban minden a legtermészetesebb. Azt kell mondanunk, hogy *Dudok* elmessége és találékonysága mesteri. Egy-két példa tájékoztatni fog.

Az Eiksboscherwegi iskola félkörű nyúlványa, melyen a felső részen egyetlen ablakot sem látni, a következő célokat szolgálja. A földszinten mosdóhelyiség fekszik: a körperiférián elhelyezett mosdókkal; az emeleten pedig könyvtár van a henger belső felületén álló szekrényekkel, amelyek egy üvegtetőn kapják a megvilágításukat! A legtöbb iskolán hasábalakú, ablaknélküli torony látható, mely a városi vízvezeték egy-egy magas medencéjét rejti magába. A Zwalupleini iskola északi oldalán a folyosók fekszenek s az emeleti folyosó a három erkélyajtón kívül a tantermek felől nyeri megvilágítását. S. i. t.

Dudok a síma téglafelületeknek szerelmese. Imádja ezt az anyagot, színéért, pompás texturájáért és mégis egy-két esetben megválik attól, csakhogy a színgazdagságot fokozza. Így egyszer-máskor levakolja, avagy vakolat helyett sűrű szilikátfestékkel sárgára színezett mésztejjel festi le a falfelületet, miközben a textura megmentésével meleg, krémsárga szín ellentétjével gazdagítja, pl. a zsupfedeles Fabritiuslaani iskolát. Miként az amsterdami mesterek, ő is szereti a téglafalazatot tisztára plasztikus célok elérésére felhasználni, tornyocskák, jelvényszerű pillérek formájában, abból indulva ki, hogy minden külsőleges dísz, nevezetesen szobrászmunka alkalmazásánál hálásabb az épület művészi egészének, nevezetesen a kontúrnak ilyetén kikerekítése. A felhasznált néhány köbméter téglafalazat többlete az épület költségeit százalékonkint alig növeli.

Visszatérve az autóbuszokhoz, egy újabb kerülőben *Dudok* további műveit láttuk, nevezetesen a monumentálisan nagy és komorságában felette érdekes vágóhídtelepet, s az egyik iskolában tanulmányozhattuk a már néhány év előtt elkészült városházterveket, melyekre a kiviteli megbízást decemberben kapta meg a kitűnő művész. Így *Dudok* iránti tisztelettel eltelve érkezett a kongresszus vissza a Palace-szállodához, ahol a város polgármestere és tanácsa teára várta vendégeit. *Reymers* polgármester háromnyelvű beszéddel üdvözölte a lelkesedés tüzében égő nemzetközi építésztársaságot. Beszédének leglényegesebb része az volt, amelyben abbeli reményének adott kifejezést, hogy a kongresszus tagjai azzal a meggyőződéssel hagyják el a várost, hogy ez a város valóban mindent megtesz azért, hogy itt öröm és boldogság tegye teljessé a polgárok életét! Viharos egyetértéssel fogadták szavait, s a *Dudok*ot ünneplő hurránk, a megszűnni nem akaró ütemes taps, miként azt a Het Vaterland tudosítója cikkének elején írta, *Dudok triumfátornak* szólt.

Nehéz szavakkal beszámolni azokról a benyomásokról, amelyek elárasztottak e délután folyamán. Tanui voltunk annak, hogy az építész mivé lehet, mit művelhet, ha a közösség, a város vezetősége áll mögéje, s neki nemcsak arra adhat módot, hogy bizonyos *költségvetési keretek* között építhessen, hanem őt mint szakértőjét, bizalmi emberét, arra érdemesíti, hogy a *joie de vivre* kereteit legjobb tudása, legjobb művészi meggyőződése szerint teremthesse meg. Az első érzés *Dudok*kal szemben szinte az irigység érzése lehetett volna, de *Dudok* tudása, lelkesedése, végtelen odaadása az ilyen alantas érzést felszínre sem hagyta jutni, ellenben elfogott az öröm a felett, hogy *végre sikerült az építésznek nagyobbat alkotni, mint egyetlen házat,* egy elszigetelt egységet a jelenségek tengerében. Heteket szerettünk volna Hilversumban tölteni, hogy tanulhassunk *Dudok* műveiből, végtelenül szeretetreméltó emberi természetéből. Sőt azt szeretnők, ha nemcsak építészek százai keresheténk fel Hilversumot, hanem velük együtt minél nagyobb rajokban jöhetnének oda a főváros és a vidéki városok laikus vezetői, hogy meglássák, miként lehet és kell megbízni az építészben mint a közjóért alkotó művészben. Itt meg lehetne tanulniok, hogy az építésre szánt összegek egységes és egyértelmű, tervszerű felhasználása milyen kulturális, társadalmi és egészségügyi haszonnal járhat valamely község számára. Kedves gondolat volna számunkra, ha sikerülne a városok kongresszusának egy Hilversumba irányított kirándulását megszervezni.

IX. Befejezés. Hilversumból visszatérve a kongresszus tagjai Amsterdamban nagyszabású hangversenyre voltak hivatalosak, melyen a kongresszus védnöke, *Henrik* mecklenburgi herceg is megjelent. Utána az amsterdami építészek társaságának helyiségében, az amsterdami Krinkjben hajnalig táncoltak a legfáradhatatlanabbak. A másnapi délelőttöt kirándulás foglalta le, amely Vollendamba vitte a kongresszus tagjait, erre a jellegzetesen hollandus vidékre, a hollandus népviselet utolsó menedékébe, este pedig nagy ünnepi banketten utoljára gyűltek össze a 23 nemzet építészei. A pompásan díszített teremben a pohárköszöntőknek végnélküli sora hangzott el. Ezzel az alkalommal magyar részről *Thoma Frigyes* és *Bálint Zoltán* beszéltek.

Már vasárnap délután a négy világtáj felé kezdtek elszéledni a kongresszus tagjai. Egyrészük Párizs felé vette útját, másik részük a német építészek hamburgi

49—50. szám. LXII. kötet. Budapest, 1928 december 9.

A MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLET KÖZLÖNYE

A BUDAPESTI MÉRNÖKI KAMARA HIVATALOS LAPJA.

Mellékletei: „A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének Havifüzetei", a „Technika és Közgazdaság", „Tüzeléstechnika" és az „Ipari Szabványosítás". Hozza a „Magyar Ipari Szabványosító Bizottság" hivatalos közleményeit és szabványtervezeteit.

TARTALOM: A magyar építőművészet jelen állapota: modern irányú fejlődésének szükségessége és akadályai. *Dr. Bierbauer Virgil.* 317. l. — A pilisi ciszterci apátság és a Szentkeresztnek szentelt pilisi pálos kolostor építészeti maradványai. *Krompecher László.* 329. l.

SZEMLE: A Bem-mauzoleum Tarnowban. *Báró Balás György.* 333. l.

SZAKIRODALOM: Könyvismertetések, bírálatok. Rovatvezető: *Dr. Lósy-Schmidt Ede,* egyleti könyvtárnok. A vasút Magasépítmények. I. rész. Építési anyagok. Írta: *Bertalan Imre.* Ism.: *Rédl Sándor.* 334. l. — Magyar szerzők irodalmi munkássága 1927/28-ban. Közli: *Dr. Lósy-Schmidt Ede,* egyleti könyvtárnok. 334. l.

EGYLETI KÖZLEMÉNYEK: Halálozás. 334. l. — A mű- és középítési szakosztályok 1928. évi október hó 29-én tartott együttes ülésének jegyzőkönyvei. 334. l. — Az 1928—29. évi Wellisch Alfréd pályázati programmja. 335. l. — Téli tanulmányutak. 335. l.

A BUDAPESTI MÉRNÖKI KAMARA KÖZLEMÉNYEI: A Kamara választmányának 106. üléséből. 336. l. — A Kamara új tagjai. 336. l. — Hirdetés tagfelvételről. 336. l. — Hirdetmény. 336. l.

MÉRNÖKI TANÁCS KÖZLEMÉNYEI: Elvi határozatok. 336. l.

A magyar építőművészet jelen állapota: modern irányú fejlődésének szükségessége és akadályai.

Dr. BIERBAUER VIRGIL.*

Résumé: Les architects hongrois, rentrés de l'étranger, constatent avec étonnement, que, tandis que l'architecture européenne acheminait pendant la dernière dizaine d'années des voies parfaitement nouvelles et qu elle créait une tendance bien contemporaine — chez nous, elle s'est retournées à un éclecticisme de bon goût, mais trop étendu. L auteur traite surtout les questions fondamentals de l'architecture moderne, à savoir: l'empoie conséquant des constructions nouvelles, le rationalisme dans l architecture, la formation des maisons de loyer plus pratique et plus hygiéniques, la typisation des maisons de famille et leur construction en série, la simplicité des formes nouvelles, et finalement la composition architecturale en plus grandes unités. Après les problèmes de l'architecture d'habitation, il traite ceux de l'architecture monumentale et il constate d un part, que la routine académique est longtemps dépassée, d autre part, que la possibilité des nouveaux devoirs s'élargissait beaucoup. Après avoir énumeré les obstacles, qui chez nous empêchent la développement naturelle de l'architecture moderne, il mentionne l éthique de celle-ci, qu il considère surtout dans les devoirs socials et propagatifs des architects. Dans la recherche d un style national hongrois, il fixe son opinion dans les suivants: ce style, déjà longtemps souhaité doit se développer sur des bases architecturales et non de l'ornementation extérieur.

I. Bevezetés.

Mind több magyar építőművész járja Európa országait és mind többször hallunk arról a megdöbbenésről, amely szívüket eltölti mikor ismét hazatérnek és az építészet terén itt uralkodó viszonyokat a külföldön tapasztaltakkal összevetik.

Első szempillantásra talán csak az bántja őket, hogy míg idehaza úgyszólván alig épül valami, az irodák zöme üresen áll, s minden nagyobbszabású építkezés szinte eseményszámba megy — addig a határokon túl mind a semleges országokban — Hollandiában, Skandináviában, Spanyolországban — mind a háború sujtotta országokban — Németországban és Ausztriában, a leghatalmasabb arányú építőtevékenység folyik.[1]

De a mennyiségen felül még sokkal megdöbbentőbb az, hogy míg a külföld nagyszabású építkezéseiben a tervezők csaknem minden kivétel nélkül arra törekszenek, hogy minél korszerűbbet alkossanak, s a kínálkozó nagy feladatokat arra használják fel, hogy az építőművészet fejlődését hatalmas lépésekkel előbbre vigyék, korszerűvé tegyék, azaz, hogy az új feladatoknak új anyagok és új szerkezetek alkalmazásával minél jobban megfeleljenek, addig az a kevés, ami minálunk épülhet, csaknem kivétel nélkül túlhaladott formákban valósul meg, úgyhogy a külföldet járó építészek bevallottan félve néznek az 1930-ban Budapesten összegyűlő nemzetközi építész kongresszus elébe. Mert hiszen a ma élő, ma alkotó, a mának alkotó külföldi építészt elsősorban az érdekli, hogy más nemzetű kartársai napjaink nagy problémáit miként oldják meg, abból akar okulni, azon akarja a maga munkáit csiszolni. S mindebből itt minálunk igen keveset fog kaphatni. A magyar építőműszet sajnos, az elmult tíz évben teljesen elkötelezte magát a mult építészetének követésére — nem egyszerű hű utánzására, — s sajnos igen kevesen vannak egyfelől, akiknek megvan a merészségük ahhoz, hogy korszerűen formálják feladataikat, másfelől azok, akiknek megvan az alkalmuk arra, hogy igazi őszinte építészeti meggyőződésüket tettekben, alkotásokban, meggyőződésük szerinti alkotásokban juttassák kifejezésre.

S ez annál megdöbbentőbb, mert ha visszatekintünk a háborút megelőző évekre, azt kell látnuk, hogy akkor építészeink egész sora, oly alkotásokat teremtett és teremthetett, amelyek a külországokban is megállhatták volna helyüket, sőt nem egyszer bizonyos értelemben megelőzték az európai építészet nagy törekvéseit s olyan utakra tértek, amelyeket a ma vezető országok csak a háború utáni nagy fejlődésben értek el. A háború ezt a fejlődést ketté vágta: és újra elkövetkezett az eklekticizmus — elismerjük igen sokszor igen előkelő és ízléses formájában.

Nagyon sokan tudjuk ezt. Nagyon sokan búsulunk ezen. Sok klubközi és kávéházi beszélgetésnek témája ez. Epés megjegyzések burjánozzák körül ezt a nagy és igen súlyos problémát, de ezek a gondok mindezideig még nem léptek a nyilvánosság elé, viták és vitairatok formájában, a nagy nyilvánosság mintha

* Előadta a mű- és középítési szakosztályok 1928. évi nov. 5-i ülésén.

[1] A mind nagyobb arányokat öltő építőművészeti irodalom ugyanezt a jelenséget tárja elénk. A B. D. A. 1928-ban kiadott Jahrbuch der Architektur-ja tagjainak az utolsó években alkotott műveiből hozott kis gyüjteményt. A berlini Hübsch-Verlag 15 német építész monográfiáját adta ki az utolsó két évben s ezenfelül vagy 12 német közép város építészeti fejlődéséről számolt be testes monográfiákban. Az Aida-Verlag ugyancsak egész sor építész-monográfiával szolgált. S a legérdekesebb könyvek egyike: a kieli múzeum a Schleswig Holsteinscher Kunstkalender 1927-ben az 1,462.000 lakosú Schleswig Holstein háború utáni építkezéseit mutatta be 15 íven! S ez csak Németország! Wattjes két nagy kötetben számolt be az új hollandus építészetről, Yerbury és Robertson nagy albumokat adtak ki a svéd, dán, holland, francia építőművészet legújabb alkotásairól... Az építészeti folyóiratoknak, szemléknek világszerte se szeri se száma — s tartalmuk: az *új építészet!*

még nem eszmélt volna ezekre a kérdésekre, sem szóban, sem írásban.

Nemrégiben ugyan megjelent az új építészetről egy szép kiállítású könyv, a külföldi hasonló könyvek nyomán, írásban és képben,[2] amelynek szerzője igyekszik közölni a közönséggel azt, hogy mi történt a külföldön az építészet legszélsőbb balszárnyán, de nem foglal állást a külföldi szélsőséges törekvésekkel szemben, azokat kritika nélkül magasztalja, s ami még nagyobb hiba, egyáltalán nem nézi azokat hazai szempontokból s nem hozza összefüggésbe a mi viszonyainkkal.

A magunk részéről pedig úgy érezzük, hogy mindenekelőtt erre volna szükség! Fel kellene tárni a magyar közönség előtt — az építészek társadalma és a kívülállók széles rétegei előtt, hogy hova halad az építészet, ott ahol nagy iramú fejlődésben van — melyek az új építészet nagy elvi kérdései — másfelől ezeket a törekvéseket össze kellene egyeztetni a magyar viszonyokkal! Ebből kialakulhatna a magunk új építőművészeti törekvéseinek első vezérfonala, melyek nyomán a fejlődés megindulhatna nagy és véleményünk szerint nemzeti jelentőségű céljai felé.

A következő fejezetekben az itt kitűzött feladatnak első kísérletét szeretnők adni. Nem hisszük azt, hogy meggyőződésünkből fakadt írásunk az új építőművészet magyar alapjait egészében megtudja teremteni, de mivel minden szavunk meggyőződésből fakadt, — s nem a szavakkal való játék, nem a leírt szó feletti öröm, — e nagy alapvetés egyik kövét hisszük munkánkkal lerakhatni. Mindenekelőtt foglalatát kívánjuk adni az új európai építészeti törekvéseknek, úgy ahogy azokat utazásainkon és tanulmányaink közben megismertük és pedig hazai szemmel nézve, azonnal viszonylatba állítva azokkal a viszonyokkal, melyekkel küzdünk napról-napra. Azután ki fogjuk mutatni, hogy véleményünk szerint építőművészetünk modern irányú kifejlődésének mik az akadályai. Végül pedig szólni fogunk azokról az etikai és társadalmi természetű tényekről, amelyekkel az új építészet szoros összefüggésben látszik állani.

II. Az új építészet elvi alapjairól.

1. *Célszerűség.* Ha a korunk megszabta építészeti munkásság alapjait nézzük, úgy csakhamar szemünkbe ötlik annak egy az előző korokéval teljesen ellentétes sajátossága. Mindenekelőtt meglepi a történelmi szemlélőt az, hogy a célszerűség elve mennyire homloktérbe nyomul. Ma mindenekelőtt célszerű házakat akarunk építeni. Olyan házakat kell építenünk, amelyek nemcsak nagy általánosságban, hanem minden egyes apró részletükben célszerűek. Ez a felfogás mindinkább beleidegződik gondolkodásunkba, úgyannyira, hogy szinte csodálkozással vesszük újból szemügyre az építőművészet nagy korszakainak alkotásait, amelyek látszólag úgyszólván nem ismerték ezt a szempontot. A versaillesi kastélyban és rokonaiban, ezekben a legtúlzóbb fényűzéssel épült palotákban a mai legszerényebb polgári kényelemnek még a sejtésére se akadunk.

Mert ezek a paloták elsősorban az udvari reprezentáció céljait szolgálták s nem az emberi élet, minden egyes emberi élet csendes zavartalan felvirágzását a maga munkájában. A középkori várak, mint erődítmények ugyan célszerűek lehettek, de mint emberi lakóépületek a legképtelenebbek. Láttunk olyan várat, amelyben a konyha 250 méternyire feküdt a kúttól, úgyhogy minden vödör vizet erre a távolságra kellett szállítani! Viszont csaknem ugyanilyen hosszú utat kellett megtenni, amíg a kész ételek az emeleti ebédlőcsarnokba kerültek. Annak idején az óriási személyzet mellett mindez lehetséges volt s a háborúból-háborúba vonuló, kényelmetlenséghez hozzászokott embereket mindez nem zavarta. Amily kevéssé ismerték őseink a kényelmet és a célszerűséget, ugyanannyira kell azt magunknak keresnünk. Feltétlenül szükséges, hogy ez ma vezetőszempontté váljon éspedig az építőművészet egész területén. A mai lakásépítés, lakásberendezés alapgondolata ez. Üzemi épületeken mellőzhetetlen, de a két véglet között ugyancsak teljes mértékben uralkodó gondolat, már csak azért is, mert célszerűtlen épületekkel eléggé meg vagyunk verve. Azok szaporítása az elképzelhető legnagyobb bűn volna. *Mai házainkban nem szabad a legkisebb olyan területnek sem lennie, amely nincs teljesen kihasználva.* Ma már összehasonlító számításokat állítanak fel a németek arról, hogy egy-egy lakás hány százalékig helyesen felhasznált[3] és igyekszenek a kihasználatlan, de néha elkerülhetetlen területeket csökkenteni. Ugyanilyen fontos az egyes helyiségek szoros összefüggése, alaprajzi formaadása, a természetes és mesterséges világítás és szellőztetés kérdéseinek minél tökéletesebb megoldása. Kézenfekvő, hogy ma elsősorban ez alkotja az építészi munka velejét s az *így kiépített ház külső megjelenésének formálása másodlagos feladattá válik,* amelyre csak akkor kerülhet a sor, ha az előrebocsátottakat már elintézték. És akkor az építész ennek az organizmusnak legjobb kifejező formáit kell, hogy keresse. Ez az a nagy ellentét a multtal szemben. Hiszen tudjuk mindannyian, hogy még nemrégen az alaprajznak az előre megállapított, akadémikus szabályok szerint felépített homlokzatrendszerhez kellett alkalmazkodnia. Amit a lakásépítkezésnél megfigyelhettünk, vonatkozik ez egyéb építkezésekre is. Ma az iskola, a kórház, a hivatalos épület, vagy az irodaház részünkre másképen elképzelhetetlen, mintha annak minden apró részlete a célból levezetett formát ölti magára. Hogy üzemi épületeknél, gyáraknál a célszerűség elkerülhetetlen, azt mindenki tudja. Míg az egyéb feladatoknál az építész nagy összefüggéseken belül szabadon rendelkezik az üzemieknél, meg kell találnia azt a térformát, amely a gépi berendezés szabatos igényeinek nem egyszer centiméterek határán belül megfelel. És ha ezt sikerült elérnie, akkor e sokszorosan összetett épület megjelenését kell az építésznek úgy alakítania, hogy sajátos céljait, térbeli felépítését szemléltesse.

Javíthatatlan romantikusok, az elmondottakat fejcsóválva veszik tudomásul s az építőművészet alkonyáról szeretnek beszélni, *hol van itt még művészet, hol van itt még szépség.* Ez a kívülálló esztétának a szépség, a kész műhöz hozzáadott díszítmény a céltól független életet élő dekoratív felszerelés. A kívülállónak úgy tűnik, hogy valamely épület szépségei elképzelhetők annak céljától függetlenül is! És ezt a véleményt alátámasztani látszik az építészet történelme is. Itt azonban egy távlati hibára kell rámutatnunk. Egy nekünk célszerűtlennek látszó rokokó-palota szépségét elvitatni nem lehet valójában pedig úgy van a dolog, hogy a rokokóban, annak idején az épület nem volt célszerűtlen, mert az életberendezkedés, az igények, mások voltak. Egyedül Sain-Simon hercegnek volt szüksége a versaillesi palotában egy csendes kis írószobára, más azt nem nélkülözte. A reprezentációs igényekből fakadt épület a maga egész formaiságában *díszítéseivel egyetemben organikus egységet* alkotott a kor életakarásainak, a kor életörömeinek, tökéletes kifejezése volt.[4] Egy példa a sok közül. A rokokó magánkönyvtárterem minden cirádájával, térbeli pompájával ma már indokolatlan volna, akkor, a kevéssé forgatott, de díszes kötésű, nagyértékű, ritka könyvek reprezentatív kiállítási terme volt. Ma, a nyilvános könyvtárak korában, a könyvtárterem raktár és pedig minél célszerűbb raktár — viszont az olvasóterem, célszerűsége mellett reprezentatív helyiség is. Valljuk be minden egészséges kor épületeinek egésze organikusan nő — de részletei, nevezetesen díszítései, más gyökerekből virágoztak és át nem vihetők.

[2] Forgó Pál: Új építészet. Budapest, 1928. V. ö. az általa képviselt irány egyik folyóiratában, a *Bauhaus*, 1928, 4. szám, 27. oldal megjelent bírálatot.

[3] Tér és forma, Komor Sándor cikke. 1928, 62. old.

[4] V. ö. Peter Meyer: Moderne Architektur u. Tradition. Zürich, 1927.

Viszont a mai kor nagy kérdéseire térve: a célszerűség szempontja a mai építkezéseknek lényege és ez az utolsó egészséges korhoz képest, melynek magva még a reprezentáció volt, nagyon is előtérbe nyomult.

Nem érdekesség híján való ennek okait megtalálnunk. Kézenfekvő, hogy a gazdasági helyzetnél fogva a térrel való takarékoskodás; az építőanyagokkal és a szerkezetekkel, tehát a költségekkel való gazdálkodás elsőrendű pontosságaira vált, különösen a háború utáni Európa anyagi helyzetében. Azonban azt hisszük, a gazdaságosságra vonatkozó törekvés egy még ennél is mélyebb gyökerű társadalmi okozat. Egy barokk nagy úr sokezer jobbágya munkájának hatalmas talapzatán állott s a maga nagyméretű életigényeit a végsőkig fokozva, építtetett magának palotákat — de a számára dolgozók nagyrészének lakásigényeivel nem törődött. A mai társadalomban mind általánosabb lesz az a meggyőződés, hogy *a lakásnak, mint legelemibb életigénynek minél tökéletesebb megalkotására és berendezésére minden dolgozónak joga van.* A közületek, községek és államok igyekeznek a lehetőségszerinti jobb állapotot megteremteni, de a társadalom mind szélesebb rétegei is megkövetelik ezt. Ugyanezt állapítjuk meg egyéb téren. Kultúrális és jóléti igényeink száma és kiterjedése oly mértékben szaporodik, hogy azok építészetileg csakis úgy elégíthetők ki, ha a legnagyobb gazdaságossággal dolgozunk. Ilyen körülmények között minden elfecsérelt köbméter beépített tér a nemzet ellen elkövetett vétek, s ugyanígy minden pengő, amelyet feleslegesen, nem az épület egészéből következő alkatrész beszerzésére fordítottunk, még fokozottabb vétségnek minősíthető. Megdöbbentő összegekhez jutnánk, ha az utolsó 10 év ily értelemben elpazarolt összegeit kiszámít hatnók. (Hiszen például Budapesten 1918 óta 43.462 szobányi lakóház épült 14.156 lakással.)

Azonban még e gazdasági és szociális szempontokon túlmenően is, mindinkább erre felé terelődik az építőművészet. Az elfecsérelt tér, a felesleges dísz — mint erről még szólni fogunk — *modern, tiszta szervezettségre törekvő érzékeinket bántja és zavarja,* talán azért is, mert feleslegességével a célszerűségnek egyszerű áttekinthetőségét elhomályosítja.

2. *Új anyagok és új szerkezetek.*

Az építőművészi alkotás, mint minden művészi alkotás leglényegesebb formameghatározói: az anyag és a szerkezet. Mindenki előtt érthető az, hogy milyen átalakulást jelentett a festőművészetben az, amikor a viaszfestékek helyét az olajfesték foglalta el. Mindenki tudja, hogy az emberi alak mily más felfogásban jelenik meg, ha azt márvány helyett bronzból formálja a művész. Az építőművészet történetének ismerője jól tudja, hogy a középkori boltozat fejlődése milyen változásokon ment keresztül a nagy faragott kő alkalmazásától az apró kőig. És mégis ma kevesen vonják le a konzekvenciát abból, hogy az építőanyagok és szerkezetek terén minő hatalmas változások állottak be, mindenekelőtt két elsőrendű új szerkezeti anyag: a hengerelt vas és a vasbeton bevezetése óta. Míg ezek racionális alkalmazása előtt az épületszerkezetekben — kivéve a tetőszerkezeteket és a falkötővasakat — legalább elvben *az erők játéka kizáróan a nyomás formájában pergett le, addig ezek az új szerkezeti elemek a húzásra való igénybevételt is lehetővé tették.* Bevezetésükig a falban — legalább elméletben — vonóerők fel nem léphettek. Azóta a függőleges térzáróelem a vízszintes vagy ahhoz közeledő elemekkel együtt működve, azok horizontális nyomatékait is átveheti. Ez a változás legalább olyan jelentőségű, mint az, amely a görög építészet gerendarendszerétől a rómaiak boltozataira való átmenetben jelentkezett. Az új szerkezeti lehetőségek a fal hagyományos szerepét szinte megszüntették — a tartófal és az áthidaló szerkezet egyneművé váltak. Egy mai elgondolású függőleges teherbíró elem, végső következésben, a vízszintes összeköttetés nélkül meg sem állhat, mert nemcsak, hogy átveszi annak erőit, hanem azon keresztül, mint keretszerkezet, a szemközti fallal közösen működik.

Ezzel a fal elveszti összefüggő, szinte textilszerű jellegét és bizonyos mértékig a gótikus rendszerhez hasonlóan tartóvázzá és kitöltő falazattá alakul át. Viszont a váz függőleges elemei, a pillérek, ellentétben a klasszikus szerkesztési módokkal a vízszintes áthidalásoktól már nem függetlenek többé, hanem azokkal a legnagyobb mértékben egységesek, a vasbetonnál monolithkereteket alkotnak. De ezen az egész általános szemponton túl a két új anyag szerkezeti elve minden részletre átháramlik és számos oly újítást enged meg, amelyről előzően álmodni sem lehetett. Így a nyílások, kiváltások, a mennyezetekkel egy síkba kerülhetnek, a ház szerkezeti váza teljes egészében előre felépíthető és a kitöltő falazat később készíthető el és pedig második helyen következő sorrendben. A függőleges és vízszintes tagok összefüggő mivolta folytán a történelmi stílusok egyes apróbb dekoratíven kidolgozott elemei: pl. lábazatok és oszlopfejek, mint itt megokolatlan, értelmetlen elemek elhalnak. Az emeleteken átmenő vasbetonpillért vagy vasoszlopot, ilyenekkel ellátni ellentmondás, vagy legalább is bőbeszédűség, amit legjobban a mult századbeli vasszerkezetek bizonyítanak, amelyekre szerelés közben teljesen felesleges öntöttvas oszlopfőket húztak. De még messzebbmenő *ellentmondás az, ha valamely nyulánk vázból és azt kitöltő részekből álló falra klasszikus arányú pillérsort vakolunk* s azt a látszatot akarjuk felkelteni, hogy a fal a klasszikus szerkezetek anyagának megfelelően készült. Nem is szólva arról, hogy az ilyen rendszer kedvéért az ablakok többnyire olyan helyre kerülnek s oly méreteket kapnak, — amelyek a célnak és a szükségletnek meg nem felelnek. Egészen csodálatos jelenség az, hogy ugyanaz az építész, aki — esetleg saját autóján — gyönyörűséggel látja annak finom, a mérnöki vonalzásból levezetett síma formáit, — a rajztáblán, a maga előírta mérnöki formákat egy kétezeréves ruhába öltözteti, ahelyett, hogy azoknak a szerkezeti formáknak megfelelő kifejező alakját igyekeznék megtalálni, amint azt a görög építőmesterek tették. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy azokat a formákat, a maguk sajátos szerkezetszerűségéből, anyagából vezették le, és így nyerték el tökéletességüket.[5]

Ezekkel az elsőrangú új szerkezetekkel és anyagokkal egészen párhuzamosan, szinte napról-napra újabb anyagok kerülnek forgalomba, amelyek alkalmasak az építési módszerek számottevő módosítására.[6] Nehéz volna mindezeket felsorolni, csak egynéhány elvi jelentőségű részletre kívánunk rámutatni. Három év előtt a Párizsban tárgyaló nemzetközi építészkongresszus egy bizonyos vasbetonvázba illeszkedő anyag ideálját vetette fel. A kívánatos tulajdonságok között szerepeltek: kis fajsúly, jó hőszigetelőség, fűrészelhetőség, szögezhetőség. Ma már több ilyan anyag áll lendelkezésre és alkalmas arra, hogy számos nehéz, rosszul kezelhető anyagot gazdaságosan helyettesítsen és új szerkezetekkel könnyen összeépíthető legyen. Mégis az építészek idegenkedéssel fogadják, s alig alkalmazzák azokat, ami nemcsak elterjedésüknek állja útját, hanem árszintjüknek süllvedését is megakadályozza. Ugyanez a helyzet a belső kiképzés terén. Ismét csak egy-két példát sorolunk fel: ma már egészen nyilvánvalóak az ú. n. feszített asztalosmunkák hátrányai és a keresztbe ragasztott fatáblák előnyei. Alkalmazásuknak akadálya az, hogy ma még drágák. Ezzel szemben javításra soha nem szorulnak. Egységáruk is nagymértékben csökkenhetne, ha néhány típus szerint készítve az ipar nagyban való gyártásukra rendezkedhetnék be. Ez azonban ma még lehetetlen nálunk, és pedig azért, mert nemcsak hogy *két házban nem találunk azonos ajtót,* hanem igen ritkán törekszünk arra, hogy *egyetlen ház ajtóit minél kevesebb típus szerint készíttessük el* — bár igazán nem előnye az épületnek, ha ajtói mind különböző mére-

[5] V. ö.: Le Corbusier: Vers une architecture.

[6] V. ö. dr. Bierbauer Virgil: Nyugateurópai építészeti tapasztalatok. Magyar Építész- és Mérnökegylet Közlönye, 1928.

tűek. (A Malomsoky-gyár típus-asztalosmunka kísérlete nem sikerülhetett, mert egyfelől a minőség nem volt kielégítő, másfelől a formaadás is kevéssé szerencsés volt.) A nálunk alkalmazott *kézimunkájú olajmázolás hiányait* mindenki eléggé ismeri és még sem alkalmazzuk a légnyomással felfecskendezett mázolást, bár az teljes egyenletessége miatt nemcsak hogy értékesebb, hanem egyúttal sokkal tartósabb is.

A példákat soká lehetne folytatni, de e tanulmány keretén túlfekvő feladat volna ez. Csak reá kívántunk mutatni az új anyagok és szerkezetek világának gazdagságára és arra a körülményre, hogy azok a formát mennyire befolyásolják, egyfelől mert a tradicionális formák ezáltal csak természetük meghamisítása révén állíthatók elő, másfelől mert az új anyagok és szerkezetek természetéből új formák következnek. Ezek elől kitérni — úgy tetszik — a restséggel határos és a művészi lelkiismerettel össze nem egyeztethető.

3. *A tervező technikai tervezése:* a bérház tervezése.

A célszerűségi szempontokról szólva, már rámutattunk azokra az alaprajzbeli változásokra, amelyek bennünket a történelmi épületektől elválasztanak. Valamely renaissance palota számunkra lakhatatlan, avagy csak igen körülményesen lenne használható. De nem is kell ilyen messzire mennünk, hogy észrevegyük az alaprajz tervezési fejlődésének menetét. Elég, ha Budapest házainak 125 éven belül épült tipikus alaprajzait megfigyeljük. A tervekhez homlokzatok sem kellenek. Köztudomású, hogy a biedermeier-kor óta miként változtak az alaprajzok, de hogy az utolsó harminc év alatt ez a fejlődés milyen gyors iramban tört előre, az már a meglepőbb tények közé tartozik. Itt van pl. a hatalmas térpompájú renaissance lépcsőház, amely 1896 körül divatozott, s amelynek kísérői voltak a több emeleten át ismétlődő árkádos folyosók. Ez a forma teljesen elenyészett, a mai lépcsőházak szinte összehasonlíthatatlanul szűkebbek. Érdekes megfigyelni az előszoba méreteinek, de főkép a helyzetének megváltozását. Régebben valóságos szoba volt, ma még folyosónak is alig nevezhető. Megváltozott a mellékhelyiségek összefűzése a lakószobákkal. Ezek a változások azt bizonyítják, hogy a tervező-technika egyfelől sok rugalmassággal követte az életformák megváltozását, másfelől pedig, hogy számolni volt kénytelen a tőke elhelyezkedésének, a kamatszolgálat és az építési költségekkel való gazdálkodás követelményeivel. Az utolsó években a telek, a beépített tér, a magasság kiuzsorázása mind merészebb lendületet vett és ezzel szemben a lakások átlagos terjedelme rohamosan csökkent, anélkül, hogy a lakók kényelméről való gondoskodás ezt az iramot követte volna. A mind drágább lakások, mind rosszabb formát öltöttek, ma úgyszólván minden lakás a szükséglakás jellegét viseli magán, amelyet a lakók 100 közül 99 esetben csak *átmenetnek tekintenek* egy jobb lakás, *a saját ház felé.* Épp ezért mondottuk már bevezetőül, hogy elkerülhetetlennek kell tartanunk a lakások hamaros elértéktelenedését. Kellemetlen gondolat, de jó lesz, ha a bérháztulajdonosok és a bérházépíttetők ezzel megbarátkoznak.

A német építészek az átlagos bérházakra (2—3 szobás kis lakásra) szinte teljesen kiforrott alaprajzi típust érleltek ki és azt kisebb-nagyobb változtatásokkal az egész birodalom területén alkalmazzák. Ez az alaprajz a mai viszonyoknak eléggé megfelel s tipizáltsága révén általában alkalmazható. Alapfeltétele természetesen az, hogy a német építési szabályrendeletek ma már csak — nagy közös udvarral — a telektömb körülépítését engedik meg s az ú. n. hátsó épületeket, a telek körülépítését tiltják. Ez a rendelkezés vezetett a tipizáláshoz, a telek kerületének többé-kevésbbé változatos típusalaprajzok szerint való beépítéséhez.

Mi a helyzet azonban nálunk? Hiába ismerjük, hiába is kutatnók az átlag bérházlakók igényeit s állapítanók meg így a lakás helyes beosztását, a helyiségek méreteinek arányát és egymás mellettiségének részleteit, hiába érlelnők ki így számolva napjaink minden igényével a budapesti, a magyarországi alaprajztípust, a beépítési lehetőségek révén mindez alkalmazhatóvá nem válhat. Egy budapesti bérház megtervezése nem annyira építészi feladat, mint keresztrejtvény megfejtéshez hasonló szellemes játék, amelynél igyekszünk a lehetőség szerinti legjobb megoldást megtalálni, de végül is meg kell állapítanunk, hogy az alaprajz igazán jó nem lehet.[7]

És mégis — legalább is azt hisszük — kari tisztességünknél fogva feladatunk az volna, hogy lakható lakásokat építsünk, otthonokat és ne kénytelenségből elfogadott átmeneti szállásokat. Nyilvánvaló, hogy a lehetőségek igen nagy körére tekinthetünk ezen a téren. Bizonyos az is, hogy a magyar építészi karban megvolna a készség arra, hogy jó bérházakat építsen, de hiányzik ehhez a hatalmunk. Amíg nem siet segítségünkre az építőhatóság, addig szavunk a pusztában vész el.

Az alábbiakban megpróbáljuk a bérházépítés követelményeit röviden összegezni:

a) A telektömb csak a külső szélén építhető be.

b) A lakásokat minden esetben két traktusban kell építeni, hogy az átszellőzés lehetősége meglegyen.

c) Két szobánál kisebb lakást csak kivételesen legyen szabad építeni.

d) A szobák egymástól független megközelíthetősége biztosítandó.

e) Az előszoba csak a közlekedést szolgálja s ezért a lehető legkisebb területet vegye igénybe.

f) Fürdőszobanélküli lakás ugyancsak kivételesen legyen építhető.

g) A légudvart feltétlenül el kell kerülni és ki kell küszöbölni.

h) A konyha alapterülete célszerű, takarékos kiszolgálást biztosító bútorzattal, mosogatóval és gáztűzhellyel csökkenthető, amivel a konyha alvásra való használata is lehetetlenné tehető.

i) Kívánatos volna a szobaméret szabványos közelítő értékének megállapítása és pedig a lakók, a bútorgyárosok, az orvosi testületek bevonásával.

Az *a)—i)* pontig elmondottak az építési szabályrendelet módosításával kapcsolatosan volnának kötelezővé teendők.

Mindezeken a szempontokon felül messzemenő gondosság lenne fordítandó a lakások megtervezésekor a háztartások minél egyszerűbb vitelének előkészítésére. Bármennyire kevéssé tetszetős gondolat is, mégis meg kell barátkoznunk azzal, hogy a kispolgári háztartások egyre növekedő tömegeit rövidesen háztartási alkalmazottak nélkül kell vinni, ami azt jelenti, hogy a házi-asszonynak, az anyának kell ellátni a háztartási munkák zömét is. Ez pedig szükségessé teszi azt, hogy az építész *úgy tervezze meg és szerelje fel a lakást, hogy a háztartási teendők ellátása minél kevesebb munkát okozzon.* A német építészek amerikai mintára mind messzebbmenően alkalmazzák az oly új konyhaberendezéseket, amelyek célszerűségüknél fogva a háztartási munka egyszerűsítésére alkalmasak. Ezentúl kerülni kell mindazt, ami pl. a por lerakására alkalmas, milyenek a porfogó profilok. A parkettánál könnyebben kezelhető burkolatokhoz kell fordulni, a porosodó és nehezen tisztítható szobafestés helyett a célszerű mosható tapéták kívánatosak. (E téren a legújabb találmány az aluminium tapéta.)

[7] A nagy német városépítőművész, Theodor Fischer, 1927. évi rektori beszédében e tárgyról szólva a következőket mondotta: Soha többé nem szabad ilyen szűken és ilyen egészségtelenül építeni, ahogy ez háború előtt egészen általános volt. A törvényhozók gondja legyen az, hogy azokat a törvényeket, amelyek ezt megengedték, sőt bizonyos értelemben előidézték, a lehető leggyorsabban eltűnjenek,... Türelmetlenül várjuk az egyszerűbb és a tárgyibb alapú építési törvényeket. A tágasságot alapozza meg a hátsó és szárnyépületek tilalma, a túl nagy emeletszám elleni szabályok mozdítsák elő az alacsony építkezést (Flachbau) — Németország újabb építkezései ebbe az irányban láttatják a kívánatos jövőt. (Der Stadtebau Verlag Reinhardt. München.)

4. A családi ház tervezése.

Az előzőkben a sajnos túlon-túl elterjedt bérházakról szólottunk. Külön fejezetet érdemel a sajat ház kérdése. Nem tartozik e tanulmány keretébe, a családi ház fontosságának hangsúlyozása, túlon-túl ismert kérdés ez, amelyre részletekben kitérni felesleges volna. De annál inkább kell szólani arról, hogy ezek megtervezése körül, mely szempontok azok, amelyekre építészetünk egészséges előrehaladása érdekében gondolnunk kell.

Amerikai családi ház tervek gyüjteményét átnézve s a magunk szempontjából vizsgálva azokat, egészen különös megállapításokra jutunk. Akárhányféle gyüjteményt is veszünk kezünkbe, csakhamar észrevesszük azt, hogy azok bizonyos kisszámú terjedelemben eltérő típus állandó ismétléséből, változataiból állanak. A szükségletek teljesen kijegecesedtek és egységesedtek, úgyhogy X és Y háza ha terjedelemben azonos, alig tér el egymástól, legfeljebb megjelenésben a külsőnek stiláris megoldásában. Ezzel szemben nálunk, ha A. és B. építenek, bárha életstandardjuk, társadalmi elhelyezkedésük, jövedelmük, családjuk nagysága azonos, vagy csaknem azonos, mégis kettőjük háza bizonyára elütő lesz egymástól. Típus kialakulásáról száz vagy ezer hasonló eset után sem lehet szó. *Az építtetők mindegyike ragaszkodik ahhoz, amit a maga egyéniségének szeret nevezni* s amit az építésszel szemben a végsőkig hangsúlyoz. Igenis megkívánja, hogy az ő háza ne legyen olyan, mint a szomszédjáé. Sőt volt rá esetünk, hogy az építtető a leghevesebben tiltakozott az ellen, hogy a háza szomszédságában a terv mégegyszer felépüljön. De ugyanakkor, ezeknek a magukat egyéniségben megkülönböztető családok, egymásnak készakarva ellentmondó házaiban a bútorzat típusszerűen ugyanaz. Kis eltérésekkel mindenütt megtaláljuk azt a bizonyos ebédlőt, azt a bizonyos hálószobát és azt a bizonyos férfiszobát, melyeknek egyes bútordarabjai rendeltetésükben, számukban, méreteikben jóformán azonosak. Csudálatosképpen itt nem nyilvánul meg az egyéniség, az asztalosok és bútorgyárosok egész természetesen és észszerűen típusra dolgoznak, aminek természetesen megvan a maga indokoltsága. Ha ugyanis nem tennék ezt, ha egyéni bútorokat készítenének, vajjon mikor adhatnák el a raktárra készült bútort? Mivel azonban a kiismert állandó szükséglet kielégítésére törekszenek, az egyes mintákat sorozatszerűen állítják elő, amivel bútoraik jelentősen olcsóbbak lesznek, minthogy ha minden esetben új formára készülnének.

Mondottuk: Amerika már eljutott a házak tipizálásához és az eredmény az, hogy a megélhetési viszonyokhoz képest mindinkább javul a lakások formája és még inkább növekszik a családi házak száma. Ugyanide törekszik Németország is, ahol az épülő házak mind nagyobb százaléka családi ház.

Már évek előtt rámutattunk erre és megmondottuk azt is, hogy a kormányzatnak miképpen volna módjában eziránban áldásos hatást gyakorolni az egyesekre. Nem volna szabad megengedni, hogy a Láb. és tisztviselő házépítő kölcsönöket ne fordítsák továbbra is egyéni építkezések céljaira, hanem a közösség segítségével építőket olyan kisebb-nagyobb szövetkezetekbe kellene tömöríteni, amelyek egységes formában, területben egységesen, és egyidejűleg építenék fel házaikat.[8] Az építkezés így olcsóbbá válna, s az állam segítsége igénybevételével többen építhetnének, és városépítészeti szempontból is előnyösebb települések alakulnának ki. Engedjék meg, hogy e kérdést kissé bővebben megvilágíthassam! Egy-két budapesti példa elég lesz erre! *Itt van mindenekelőtt a Pasarét*, ez a két domboldal közé ágyazott, 10 év előtt dél felé fiatal fenyvesliget lezárta bájos völgyfenék, mely a háború végéig puszta rétség volt. A tanácsköztársaság első gyümölcse volt az, hogy e fenyőliget a szabadrablás áldozatául esett. Azután következett a második felvonás, mely még ma sem ért véget, bár a fejlemények drámai része már lezajlott, a tragikus vétség befejeztetett. *A családiházépítő tevékenység a legintenzivebben rávetette magát e terület beépítésére. Ez csak természetes volt, söt ezt már évekkel előbb meg lehetett jósolni*, hiszen e vidék a főváros egyik aránylag könnyen megközelíthető villaterülete. Az eredmény ismeretes. Az építési szabályrendelet keretein belül mindenki úgy épített, ahogy neki tetszett, illetve ahogy az általa kiválasztott tervező és többnyire egyúttal végrehajtó vállalkozó véletlenül ajánlotta. Az egyes felépített épületek kritikájába bocsátkozni nem akarunk, mert felesleges, de reá kell mutatnunk e rendszertelen építkezés átkára. Ez a terület olyan ma, mintha a mesebeli óriás házakkal öntötte volna tele, jóval, rosszal vegyesen. Avagy minthogyha egy hegyipatak mindenféle sziklát, követ és törmeléket sodort volna erre a lapályra. Hegyek között egy ilyen törmelék avagy omladékrakás hatalmas látvány lehet, de egy város szembetűnő helyére tán mégsem nagyon illik! A legszörnyűbb városépítészeti látványok egyike ez, amely Budapest egy egyébként kies városrészét száz évre tönkretette.

Már most, *lehet-e a nagyobbára laikus építtetőt hibáztatni* az ilyen dolgokért? Avagy a tervezésre nem nevelt kőműves mesterkéket? Lehet-e ezektől elvárni azt, hogy *városépítési feladatokra vállalkozzanak?* Ezek igazán nem hibásak! De hibás az építészi kar, a maga nemtörődömségével, és még nagyobb hiba az, hogy a városszabályozási tevékenység ugyancsak nemtörődömséggel nézte ennek a tíz évnek munkáját! Szerény véleményünk szerint a tanács városépítő ügyosztályának az első parcellázások, az első építkezések megkezdésének pillanatában, illetve már a téglagyár megszüntetésekor a maga nagy gyakorlatánál fogva tudnia kellett volna, hogy ide házak százai fognak épülni. És ekkor nem lett volna szabad az utcák kitűzésével megelégednie, hanem *beépítési tervet kellett volna készítenie*, amint az ma más másutt megtörténik. Hiszen ma már mindenütt a beépítés egységességére törekszenek! A városépítészeti ügyosztályt *megfelelő jogkörrel kellett volna ellátni*, hogy ez a városrész jól és szemetgyönyörködtetően épüljön fel. *A laikus a jóakaratú tanácsra hallgatott volna*, különösen akkor, *ha a hatóság szakértője nem mint ellensége, hanem mint jóindulatú barátja, segítője lépett volna fel.*

Sokszor zsörtölődtünk, hogy a 80-as években felépített ú. n. Tisztviselőtelep milyen szerencsétlen képet kapott. De ma a Pasarét rosszul sikerült beépítése után azt kell mondani, hogy ez még annál is sokkalta roszszabb. Bármilyen helytelen alaprajzúak és vigasztalan felépítésűek legyenek is az Orcy-út menti házak, az egész település egységes jellegét nem lehet tagadni. Az legalább nyugodalmas külső képet ad! A Pasarét viszont az egyéni önkényességnek, az egymásnak készakarva ellentmondó építkezésnek mintapéldája, sajnálatos beteg gyümölcse. Van ott egy pár jobb ház, de ki fedezi fel azokat, *azok értékét a többség — és pedig készakarva — lehengerelte. Ez a túlzottan egyéni építkezés szomorú diadala és egyúttal erőpróbája!*

Persze hiába siránkozunk most ezen az eseten. *Szolgáljon a hibák mentségére a háború utáni idők kétségbeesett fejveszettsége, kedvetlensége, bár Németország a maga nem kisebb bajában, soha nem tapasztalt erővel karolta fel a városépítés ügyét, s épp azóta létesültek a legmintaszerűbb települések.*

Bűnbakok keresése helyett szolgáljon mindez tanulságul! Bevalljuk szinte félve nézünk a legközelebbi eset elébe: *mi lesz a Tabánnal?* Van *kitűnő szabályozási tervünk*, amely a terep minden nehézségét, az útvonalakat mintaszerűen megoldja. De a Pasarét tanulsága az, hogy *ma ez magában nem elég! Az egyes telkek beépítési módjával is foglalkozni kell*, irányt kell szabni a magánépítő tevékenységnek. Ha már lehetetlen néhány a 90-es években épült s legújabban megfejelt bérház miatt az, hogy ez a város szívében fekvő családiháznegyed a dunaparti parkokig nyúljon s a szemközti partról pá-

[8] V. ö. Magyar Építész- és Mérnökegylet Közlönye. 1926. évf. Havi füzetek, 9—12. szám.

ratlan képet nyujtson, akkor legalább ezen a határon belül úgy kell felépíteni a tabánt, hogy építészeti hatása jó legyen, *hogy ott végre harmonikus, egységes kép alakuljon ki.*

A régi városok képe ilyen volt. Azokban építési rendőrség nélkül létrejött ez a harmónia, de akkor *a városi polgárságban egy bizonyos nagy, belső közösség érzése élt*, amely megteremtette a szerencsés városképeket. Ma ehhez az szükséges, hogy az az *istenáldotta kéz*, amely a város gerincét alkotó utcavonalzást megrajzolta, ezt a sajnos, hiányzó közszellemet *egyéniségével pótolja* és a maga elképzelésének megvalósulását részleteiben is irányítsa.

S innen, e történelmi összehasonlítás magaslatáról nézve, érkezünk elhagyott gondolatsorunkhoz vissza. *A régi városok harmónikus képének egyik titka az, hogy a város egésze egymáshoz nagyon hasonló, azonos szellemből született, tehát tipizált házakból épült fel.* Van számtalan, de mindig a típussal összefüggő eltérés és variáns. Az új építőművészet jó példái ugyanezt tanítják, s magunk is ide szeretnők a magyar építészvilág figyelmét terelni. De látnivaló az is, hogy *nem forradalmi újítást követelünk*, amikor a tipizálás mellett törünk lándzsát, hanem csak ugyanazt, *ami a multban is bevált*, s aminek a természetes rendjét csak a XIX. század mesterségesen kitenyésztett individualizmusa és műromantikája bontott meg.

A tipizálás ilyen általános előnyeit látva, nézzünk kissé a dolog mélyébe és gondoljuk át annak további jelentőségeit is. Vezetőnkül megint egy rövid történelmi gondolatmenetet választunk.

A középkor a mesteremberek munkájára építette fel iparművészetének magas szintjét. Az a láda, amelyet a gazdag ember rendelt leánya hozományának, minden részében művészi munka volt. Faragása, vasalása, odaadó művészi lelkesedés gyümölcse volt. A mester életének sok-sok hónapját áldozta reá, s e munkájából meg is tudott élni. A rendelő műremekhez jutott és ezt szívesen meg is fizette, ne kutassuk kiknek munkája árán. Ma is így van ez. Vannak, akik hasonló módon rendelik egyéni bútorzatukat, sok-sok munkás sok hónapi munkájával ékesített, agyondíszített berendezésüket. De ma a kevés gazdag mellett, sok szerényvagyonú polgár, sok egyszerű ember is megkövetel egy bizonyos életstandardot. S hogyan elégítik ki ezt: a réginek szolgai és gyári utánzataival, de persze úgy, hogy aztán ez a rossz bútor sok-sok éven át a család rémévé teszi a hónapok elején beköszöntő pénzbeszedőt s mire ez a rém elmarad, a bútor fénye, hamis pompája is oda van: a rossz minőség bosszút áll a reá kényszerített formán.

Ez a régi út. Milyen legyen a mának igazi, helyes útja? A helyes útra akkor lépünk, ha a mai munkamenetnek, a tömeggyártásnak megfelelő formákat kikeresve, megtervezzük, és pedig úgy, hogy az ily tervek szerint gépen előállított cikk formájában és minőségében a régivel versenyre kelhet. A mai előállítási módokhoz alkalmazkodó forma. Mely nem jelenti azt, hogy csúnya lesz. Ellenkezőleg, egyszerű, nagy, síma formáiban újkeletű szépségnek kell elömlenie rajta. Lehet nemes anyagból is, de annak megfelelő korszerű megdolgozásban. Mindennek *előfeltétele a kifogástalan terv, amely már ezért sem lehet olcsó*, mert csak sok kísérlet, meggondolás és próbálkozás árán születhetik meg a tervező asztalán. A benne fekvő munka nem lehet kevesebb, mint az, ami a régi mesteremberek alkotásait terhelte, sőt annál több is. A tervezőnek nem szabad játékos díszítéseket adnia, hanem szigorú fegyelmezettséggel keresett formákat. Mivel azonban nem egyetlen készülő darabba adja ezt a kitűnő munkát, hanem egy igen nagy sorozatra, a költség eloszolván, megfizethető lesz.

S amit itt a bútorra vonatkozóan világítottunk meg, sokszorosan igaz a házra is. A régi ház az egyén számára szánt és az egyén megfizette művészi teljesítmény volt. A renaissance házon, a barokk villán nincsen egyetlen olyan részlet, amelyet művészkéz át nem dolgozott volna. Tervben úgy mint kivitelben — *az egyszeri kivitelben* — a homlokzat, a részletek megrajzolása és kőbe faragása az ajtók és ablakok munkája a vasmunka, a belső szobrászmunka stb., stb., mind igazi műalkotás volt, minden részlet eredeti megérzésből fakadt és áradt.

De mi történik ha valaki ma építtet így? *A részleteket* — tisztelet a kivételnek — az igen nagyszámú és mindenütt fellelhető *mintakönyvekből másolják* s azután gyári úton sokszorosítják, öntik, miközben utolsó varázsukat is elvesztik. És bár az eljárás folytán talán olcsóbbak, mégis csak igen költségesek és felesleges anyagi megterhelést jelentenek.

Az atavisztikus út átkai ezek: akár az előző példában. Mi lenne tehát a korszerű út? *A háztipus végsőkig menő kiérlelése* a rajztáblán, az, hogy *egy házra 10 ház munkáját fordítsuk a tervezéskor, s azt 20—30-szor felépítsük, a típusok keverésével érjük el a változatosságot*, elevenséget. Az így tervezett ház, merjük állítani, lelkiismeretes munka esetén ugyancsak felvehetné a versenyt a régi házakkal, tetszetősségben, de még inkább korunk követelményének, a célszerűségnek kielégítésében. És az építtető nemcsak, hogy jobb házat kaphatna, jutányosabban jutna ahhoz, hanem egyúttal a tervezésre fordított — s rendesen oly keservesen kifizetett — építészi tiszteletdíjszámla is csökkenhetne. Persze *ehhez egyfelől az volna szükséges, hogy a sorozatos építés útjaira lépjünk; másfelől, hogy a tervező irodájában fekvő kiérlelt kész tervek közül az építtető választhasson.* További következéseiben ez a módszer odavezethetne, miként ez Berlinben is kialakult, hogy a vállalkozók egyes építészek típusterveire bemutatott modell alapján szabott árat kérhessenek, azaz szabott árért vállalhatják a felépítést, minek folytán az építtető álmait nem fogják a pótköltségektől való állandó rettegések megzavarni.

De ha ez így van — s hiszem, hogy így van —, akkor miért nem térünk erre az útra, *miért nem igyekszünk a társadalmat felvilágosítani*, mert ez a propagatív munka a mesterségünkhöz tartozik. Az építész nemcsak művész, hanem társadalmi tényező, s ezért mindezzel nemcsak a művészetének tartozik, hanem a társadalomnak is.

Szorosan összefügg ez a terv a tipizálás kérdésével, az alkatrészek tipizálásával. Ha olcsóbbá akarjuk tenni a családi házat, akkor arra kell törekednünk, hogy minél több része nagy, igen nagy sorozatban készülhessen. Itt van pl. az asztalosmunka. A lakásokban alkalmazott ajtók nagyobbára azonosak, miért ne lehetne ezeket gyárból készen kapni, miért kell ezeket minden esetben részlet és műhelyrajzok alapján rendelni, ami természetesen erősen drágítja az előállítást. Bizonyos mértékben hasonló a helyzet az ablakoknál is. Egy-két élelmes és becsületes gyáros, néhány jóízlésű építész és a kollégák támogatása elég volna arra, hogy ezek típus szerint legyenek megrendelhetők. A lakatos munkáknál a helyzet az, hogy akár tetszik, akár nem, minden esetben néhány rossz rajzú, túlhaladott és célszerűtlen formát kell alkalmaznunk, avagy cizellált munkát rendelnünk. Ez pedig képtelenség. Az építésztársadalom feladata volna kívánatos korszerű típusok megtervezése, valamint annak egységes kimondása, hogy ezentúl csak ezeket alkalmazza és mást el nem fogad. Egészen bizonyos, hogy így jobb kilincseket kapnánk.[9]

E két példa legyen elég a továbbiak megvilágítására is. Közelfekvő, hogy ez a kérdés is csak az építészektől, azok társadalmi egységétől és komolyságától függ. Mint a tervezésben, úgy itt is a forma átgondolása, kiérlelése és jó kivitele az az alap, amelyből ki kell indulnunk, ha azt akarjuk, hogy előbbre jussunk s minél többen a magunk szép otthonában lakhassunk.

5. *A monumentális építészetről.*

Míg az előzőkben elsősorban a polgári magánépítkezés problémáit vitattuk meg, addig most a nagy, úgy-

[9] V. ö.: Das Neue Frankfurt. 1928. évf., 1. szám. A Frankfurt város által előírt szabványok Englert és Schlosser kiadónál kaphatók.

nevezett monumentális jellegű építőtevékenységről kell szólanunk. Azokra a sokszor igen nagyszabású, néha pedig kisebb terjedelmű épületekre kell áttérnünk, melyeket a közösség épít, az állam és a városok emelnek adópénzekből, s amelyek a közösség nagy akarását kifejezni volnának hivatva. Ez a terület mind szélesebb lesz, egyfelől mert a közösség együttes alkotásainak határai mindjobban kitágulnak, másfelől pedig, mert a magánosok együttes vállalkozásai országos jelentőségűvé növekednek, különösen a nagy ipari és pénzügyi közkereseti társaságok formájában.

Mielőtt azonban az építőművészet e feladataira áttérnék, beszélnünk kell bizonyos nagy tévedésekről, amelyeknek rabjává lett az utolsó száz év.

Ebben az időszakban ugyanis úgy tetszett, hogy a monumentális, vagy ahogy mondani szerették az emlékszerű épület *formaisága valamiképen a cél felett lebeg*, a célon túli valami, avagy azzal csak szűkösen függ össze. Egy-két jellegzetes esetet idézek emlékezetbe. Münchenben felépítették a Maximilian-Strasset lázáró nagy kulisszát, aminek hátsó épületrészeit felhasználták a Pagerie előkelő fiúnevelő intézet céljaira; Budapest nagyon megszerette Alpár Ignác pompás elgondolású történelmi épületcsoportját s utólag elhatározták annak végleges jellegű felépítését is. De csak később vetődött fel az a kérdés, vajjon ezt az épületet mire is lehet majd felhasználni? És így került oda a világ csodájára a mezőgazdasági múzeum, s bevalljuk sohasem voltunk képesek a cél és az építészeti megjelenés ilyetén összefüggéstelensége felett túltenni magunkat. De e két konkrét eseten túl, ideális pályázatokon nem egyszer fordult elő az így megfogalmazott feladat: tervezendő egy monumentális épület. Különösen a párizsi Ecole des Beaux arts volt igen nagy e téren). S a tervezők roppant méretű tereket fűztek plasztikus egésszé. Hallatlan munkát fordítottak ilyes feladatokra és soha senki sem gondolta meg e munka mérhetetlen meddőségét és esztelenségét. Vajjon mit is alkottak ezek a *művészek*, külsőséges formát, ami semmivel sem volt értékesebb, mint a nyelvtanok hirhedt értelemnélküli stílusgyakorlatai. Persze külsőséges rutin szerzésére ez a módszer felettébb alkalmas volt. Aki jól tudott rajzolni, nagy díjakat is nyert s ez valamint a rutin tette számára lehetővé azt, hogy később az így lelketlenül begyakorolt formát mindennemű épületen nagy virtuozitással alkalmazzák. Sőt *enélkül monumentális épületet el sem lehetett gondolni*, mert *ez a forma volt a lényeges*. A forma és a cél összefüggését, szükségszerű egymásból fakadottságát senki sem kereste. És egy tekintetben célszerű is volt, mert az ilyen monumentális épületbe a legellentétesebb rendeltetésű intézményeket is el lehetett helyezni. A számtalan *igazságügyi palotába* bármikor beköltözhetne például valamely tudományos egyetem, avagy fordítva. Persze nyitvahagyott kérdés volna, pl. a helyiségek, mondjuk laboratóriumok jó megvilágítása.

Az utolsó tíz év Európaszerte változást hozott e téren is. A formát újra a célból vezetik le. És itt egészen különös fejlődésnek voltunk tanui. Az európai építészek egyszerre ráeszméltek arra, hogy mi minden válhat monumentálissá az építészeti megoldás révén. Például gyárak, erőműtelepek, irodaházak és nyomdák, ujságpaloták és üzletházak a célból levezetett, erősen benyomásteljes megjelenési formát kaptak. És most ráeszméltünk, hogy ez így logikus is. Valamely erőműtelep, gyár, vagy nagy vállalat székháza a nemzeti élet megnyilvánulásának olyan hatalmas gazdasági és szellemi tartalmát testesíti meg, hogy annak monumentális felépítése felettébb kívánatos.[10] És a tapasztalat arra vezetett, hogy mindez elérhető akadémikus formák alkalmazása nélkül, sőt éppen ezek nélkül! Aki Hamburgban járt, el nem felejti a Chilehaus nagyszerű, jellegzetes vonalait, tömegeinek szépségét. Aki a berlini Ullstein-nyomdát vagy Hannoverben a Planetáriummal koronázott újságpalotát látta, az kell, hogy e vállalatoknak a nagytőkén felül képviselt, sőt *nemzeti jelentőségét igen erősen megérezte légyen.*

A monumentalitás fogalma megváltozott, egyfelől a forma elmélyült, elvesztette külső, reárakott köntöskés jellegét, hogy ahelyett a célból és az új anyagokból nőjjön ki. De másfelől ugyanakkor a monumentalitás térségei kibővültek, mert ilyen értelmű feladatokká váltak olyanok is, amelyeket azelőtt annak nem tekintettek, amelyekre bizonyos megvetéssel nézett az építész — hiszen azok tisztára *célszerűségi épületek* voltak! És hogy ez így történt, annak oka az, hogy a hatalmas épületek belső tartamaiknak építészi kifejezésévé válhattak. Ha az Ullstein-házra az attól anyira idegen klaszszikus architektúrát ragasztották volna, az eredmény mosoly és unalom lenne, viszont az új forma megszólaltatta a ház céljainak nagyságát.

6. *Az új formáról.*

Az alapvető kérdéseket az előzőkben behatóan tárgyaltuk, itt az ideje, hogy a *stílus*ról is beszéljünk. Most már a formai síkon tesszük fel azt a kérdést, milyen is a modern stílus? És újra be kell vallanunk, hogy az új stílus *szabályzatát* dogmatikus körülírással nem adhatja meg senki, de nem is akarja senki megadni! Amit elértünk, az mind az egyéni alkotás, az egyéni harcok eredménye és stílust csak sokak közös és egyértelmű munkálkodása teremthet. És éppen ez az, amit elérni igyekszünk, jelesül azt, hogy minél többen igyekezzünk korunk szellemében alkotni, hogy minél többen teremtsük meg az új építőművészet egységes harcvonalát, hogy minél többen igyekezzünk a kor lelkébe behatolni és azon belül a vázlatosan körvonalazott elvek szerint elhelyezkedni. A stíluskérdésekben is csak az elvi kiindulópontokra mutathatunk reá, tehát nem annyira a formákra, mint a formakeresés lélektani alapvonalaira.

Ezen a ponton tulajdonképen ismétlésekbe kellene bocsátkozni, s mindazt, amit a kisház tervezésről szólva elmondottunk, itt újra el kellene mondanunk. E helyett inkább a modern dolgozó ember sokcélú, sokféle érdeklődésű lelkébe igyekszünk néhány fénycsóvával belevilágítani. Szeretnénk mind többekben tudatossá tenni azt, ami mindnyájunkban megvan, de csak ritkán válik tudatossá.

A modern európai ember elfoglaltsága, csakúgy, mint az amerikaié is, lényegesen eltér a száz, az ötven, sőt a harminc év előtti ember elfoglaltságától. Az emberiség számban megnövekedett és összesűrűsödött, a világnak sokkal több kenyeret kell termelnie, mint valaha is, és pedig nemcsak azért, mert többen vagyunk, hanem mert nagyobbak is az igényeink. A nagy tömegek életszintjét a középkorral összehasonlítva és közös egységre hozva, az életstandard mérhetetlen megnövekedésének vagyunk tanui, — bárha az alacsony keresetűek nyomorát állandóan hangoztatjuk. A művelődéstörténet menetét követve, azt kell állítanunk, hogy a régi idők azonos csoportjainak nyomorához hasonlítva a mai ember nyomorát annak nem is nevezhetjük! A társadalom legalsóbb rétegeinek arányszáma ugyancsak megfogyatkozott. És mégis, társadalmi lelkiismeretünk kiérlelődésével, még ezen az állapoton is minden erőnkkel javítani igyekszünk. Mindenki a magáénál jobb életstandardra törekszik és e törekvését a társadalom nemcsak helyesli, de elő is segíti.

Ez azonban csak mindenkinek fokozott munkája árán érhető el. Az élet ebbe a meggyarapodott munkateherbe mindenkit belekényszerít. Vajjon ki az, akinek a nap 24 órája, bár a legintenzivebb munka közepette is, nem tűnik fel kevésnek? A társadalom úgy segít magán, ahogy lehet. A kézműves munkahelyét a gyár foglalta el s a gyár a sorozatos munkától eljutott a megállásnélküli folytatólagos munkamódszerhez és a 100%-os munkaeredmény elérésére törekszik, hogy a termelést olcsóbbá tehesse. Ugyanezt tapasztalhatjuk a szervezésben és a munka vezetésében is. A körülményes irodai kézimunkát gépekkel javítjuk és rövidítjük.

[10] V. ö. a szerző cikket: Magyar Művészet 1928. 117. old. Kelenföld—Rummelsburg.

Az irodákban írógépek, számológépek és regisztrálógépek zakatolnak, két-három különféle telefonrendszer csönget, csakhogy az időt jobban kihasználhassuk, autókon rohanunk, csakhogy az utakat megrövidítsük, csakhogy így a meg nem vásárolható időből minél többet mentsünk meg magunknak, munkánknak.

Ilyen mai életünk. S az építész nem lehet más, mint ez élet legmegfelelőbb keretének megalkotója és megszólaltatója. Ha más, akkor hamis és hazug. Sőt munkája kellemetlen és bántó.

A modern nagyvárosi utca robogó, rohanó életének ez a kerete nem lehet többé a régi értelemben vett reprezentatív. Valamely iskolás homlokzat, rajta minden elismert szépségével, tolakodó és zavaró elemek egészében. Viszont a síma, nagy egységekben komponált architektúra jótékonyan hat túlfeszített érzékeinkre. Sőt, amire a történelmi forma nem képes, nagy ütemeivel megállít és megdöbbent korunk nagyobb egységekben lepergő gondolkodására és munkájára emlékeztet, belénk dörgi azokat az erőket és hatalmakat, amelyeknek kényszerű és mégis önkéntes szolgái vagyunk. A nagy forma, keresése, a nagy formára épített művészi öröm ugyanis szigorúan párhuzamos azzal, hogy az életet sokkal nagyobb egységekben látjuk, mint őseink, sőt apáink, viszont a kis egységekben elgondolt mind távolabb esik tőlünk.

Az egyszerű, a nagy egységen belül mindig újra *egyéni részletforma* elvész, — a végsőkig csiszolt és *ritmikusan ismétlődő részletforma* megfogja szemünket. Úgy tetszik, *ez a részletformának új értelme.* És ez az építészi *formaképzésnek új lélektani kiindulópontja.* Módfelett érdekes megfigyelni azt, hogy a nemrégiben dívó építészeti reálizmus ma már túlhaladottnak tűnik fel. Céltalannak és fölöslegesnek találjuk a szerkezetnek végsőkig menő őszinte szemléltetését, akár a zolai naturalizmus fárasztó tömegeit. A részlethalmozás nem érdekel, de nem érdekel a beteges őszinteség sem, a nagy formákat óhajtjuk és keressük.

És itt egy egészen új értelemben vett klasszicizmushoz kezdünk közeledni. A dolog megvilágítására hasonlattal élek. A dór templom száz oszlopának mindegyikén, nagyon nyugodt, nagyon erőteljes formában, ugyanaz a kicsiszolt és lekerekített szigorú oszlopfő ült. Már a jón stílusnál az oszlopfő szabadabbá vált, könnyebbé virágzott, de még mindig mint típus ismétlődött. A korintusi stílus tovább vitte a felszabadulást és előrehaladott fokán keverte a típusokat, az egységesség, mint végső ideál, kezdett szétbomlani. Végre a középkor csodálatos oszlopainál — pl. a román keresztfolyosókon — minden oszlopfő új minta szerint készült, mindenik egyéni gondolatokat tükrözött vissza, és ma kezdünk az egyszeri, kicsiszolt formának ritmikus sorához visszajutni.

De így van ez más tekintetben is! A modern, korszerű *homlokzat főékessége arányainak szépsége, tisztasága, egyszerűsége és összhangja.*[11] Persze, ezek az arányossági törvények örökérvényűek és mégis sok tekintetben újak a mai lehetőségekből csordultak. Hogy csak egyet említsünk meg: szerkezeteinkből folyó nyúlt arányok nem vezethetők le a klasszikusokból. Viszont tagadhatatlan az, hogy vannak örökös arányok és arányossági viszonyok, amelyek szépek.[12]

7. *Tradíció.*

Úgy tűnhetne fel valakinek, hogy mindez a multnak, a történelmi örökségeknek egyenes megtagadása. Szembefordulás mindennel, ami volt, mindannak, amit száz európai építészgeneráció teremtett. Reméljük, kevesen tévedtek ennek a felfogásnak útjaira, mert hiszen alig van valami, ami tőlünk távolabb állna.

Csak a külsőséges utánzást — a részletformák utánzását — utasítjuk el, viszont a századok szűlte nagy eredmények mély tanulságainak követését soha nem vetettük el. Tagadjuk, bizonyos utánzó módszerek időszerűségét és küzdünk az ellen, hogy a régi külsőségekbe préseljük bele a mának életét. Miért lakjunk rokokó hercegek kastélyaiban, mikor oszloprendjeink felett a gépmadarak zúgva-búgva keringenek. És vajjon ki volna hajlandó a rokokó kastélyából magát hordszéken vitetni az irodájába?

De a tradíció megbecsülése alatt valami mélyebbet és szebbet értünk, mint a külsőségek lelketlen másolását. Az örök emberi formát és az emberiség által évezredeken át kiérleltet, annak legbenső lényegét, de nem apró részleteit.

Állítjuk, hogy a mult kincseinek sutbadobása még senkit sem avatott modern építőművésszé. Azáltal, hogy minden tíz évnél régebbit rossznak és elvetemedettnek minősítünk, még semmi korszerűt sem alkottunk, avagy cselekedtünk.[13]

És néhány mai nagy építőművész korszerű munkái megerősítenek e véleményünkben. Gustave *Perret* munkáiból nekünk úgy tetszik a francia géniusz évezredes hangja szólal meg, bárha módfelett korszerű irányában, a latin szellem világossága, diszciplináltsága és a gótika szerkezeti merészsége csodálatos harmóniában egyesül. Fritz *Högerben* a német lélek elmélyedése, gótikus szigorúsága és ősi részletképző játékossága öltött modern formát. *Le Corbusier* nem egy munkájából a földközi tenger partjainak 3000 éves derűje mosolyog reánk, valamiképen a görög kolóniák lelke sugárzik fehér házaiból felénk, sok mindennek dacára, ami nála még kiforratlan és éretlen. A konzervativ Theodor *Fischer* az idén ősszel Würzburgban és Nürnbergben megtartott műemlékgondozó vándorgyűlésen mondotta: *az új építőművészet egészséges magjával közelebb áll a régi művészethez, mint történelmit utánzó művészet.*

Azonban mindezek a nagy művészek, ezek a mai művészek a régit nem külsőségeiben utánozzák, hanem annak elvi, lényegi ismeretéből merítenek. A mult értékei számukra élményeket jelentenek, amelyeket annyira magukba szívtak, hogy azok alkotó munkájukban bensőségesen, de tudat alatt, együtt működnek a maiból levezetett tudatos akarásaikkal.

8. *A nemzeti építőstílus nagy kérdéséről.*

Gondolatmenetünk e ponton egy 25 éve sokat vitatott kérdés határára érkezett, amelyet a jelen gondolatmenetünkből kihagyni nem lehet. Szólanunk kell a nemzeti építőstílus problémájáról is — bárha a legmesszebbmenően igazat adunk *Padányi Gulyás* Jenőnek, mikor reávilágít arra hogy mennyire *furcsa lenne az idegen számára, ha azt hallaná, hogy huszonöt éve vitatkozunk arról, hogy a magyar építész építsen magyarosan!* Más boldogabb országokban ez másképen nem is lehetséges.[14] Ott — például Németországban — arról keseregnek, hogy a nemzeti építőművészet bizonyos korokban látszólag szinte teljesen behódolt valaminő idegen befolyásnak.

Tény az, hogy mi már bizony jó ideje folytatjuk — mindig újra fellobbanó hevességgel — ezt a vitát. Vajjon miért? Miért, hogy nincsen olyan építőstílusunk, amelynek magyaros mivoltához szó nem fér?

Bátran ki kell mondanunk, hogy *építészetünk* az ezeréves történetünk ellenére is *végtelenül fiatal!* Az ezer év alatt ugyan mennyi ideje volt e leglassúbb növésű palántának nyugodt, békés növekedésre? S a nekilendüléseket vajjon hányszor tapodták el durván a Duna—Tisza völgyébe özönlő hadak? Mohipuszta, Mohács, Trianon ... S ma a helyzet az, hogy körültekintve, meg kell állapítanunk, ha őszinték akarunk lenni, hogy az

[11] V. ö. Le Corbusier. Vers une architecture. 61—62. old.

[12] V. ö. Lechner Jenő dr. nyilatkozatát a Pesti Napló 1928. nov. 4. számában.

[13] V. ö. a Bauhaus 1928. évf. 4. sz. már idézett birálatát. *Mert minnél nagyobb a történelmi tudatlanság, annál nagyobb a lelkesedés a XX. század híres nagy haladása iránt, amelyet az úgyszólván teljesen kibérelt magának!* Ugyanez a bíráló még élesebben megmondta lesujtó véleményét a kolozsvári *Korunk* 1928 novemberi számában.

[14] V. ö. Tér és Forma 1928. 205. o.

ország építkezéseinek nagyobbrésze alig-alig lépte át az építőművészet mesgyéjét, nevezetesen a lakásépítés terén. A falusi ház, nevezetesen a török, tatár, orosz, oláh hadak járta Alföldön még ma is alig több, mint az időjárás viszontagságaival szemben léltesült *menedék* — viszont a védettebb Székelyföldön, a Kalotaszegen a ház már *artisztikum!* S mindez még nem elég. A falusi ház természetes és végtelenül lassú fejlődésének vonalát derékba törte az építés mesterségének a céhek megszűntével bekövetkezett felbomlása. A falu építője az ott még, avagy már, gyökértelen, félig iskolázott kisiparos lett, aki a természetes fejlődést nem volt képes továbbvezetni. Természetes, istenáldotta naív, művészi lelkületét elvesztette, a városi civilizációnak pedig meg csak a külsőségeit hozta magával. S így mit tehetett egyebet, minthogy a megszokottat a félig megértett városival keverte.

Mi lett ennek a következménye? Az, hogy *a városi építészet elvesztette a maga természetes, termékeny altalaját.* A városi építészet merőben idegen lett a falusi ősi népiestől. Két világ ez, amelyek összekötő kapcsa hiányzik.

Egészen más a helyzet az irodalom terén. A XVII. század népdala és a külföldieskedő főúri irodalom között Balassi Bálint és más kisebbek költészete teremti meg azt a csatornát, amelyen az egyiknek a szelleme a másiknak életébe átáramlik. Nagy művészek, mint Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey, falusi udvarházuk mécsesénél rótták papírra rigmusaikat, miközben áthangzott a cselédház danája. És ott van mindegyikük legnagyobbika, Arany János, a nép fia, a nép nevelte istenáldotta lángész, aki egyúttal kora romantikus lelkületének, a kora megbecsülte nagynevű költőknek lelkes kedvelője. A szalontai paraszti rektorlakban ott élt a magyar nép lelke — és a polcon ott sorakoztak Ossián, Shakespeare és Byron kötetei mellett Aristofanes vígjátékai. Erre a gazdagon meghordott, mélyen felszántott televényre rakta Arany János a műköltészet tornyos világát, az egyéni költészet más léptékű felépítményét.

Építőművészetünk egészében tehát hiányzik ez a televény altalaj és ez az összekötő kapocs! S e felfogásunkat bizonyítja *Kós* Károly művészete. Ő a székely ház, a kalotaszegi ház gyermeke, erre az alépítményre reáépítheti a maga nagy egyéni művészetét, mert az összefüggésben áll a tősgyökeres építészeti termőtalajjal.

Amíg ez így van — s meggyőződésünk, hogy így van! — a magyar város igazán és teljességében tisztára magyaros építészetét megteremteni nehéz dolog lesz. Az út, amely ide vezet, az elmondottakban foglaltatik. Úgy érezzük azonban, e nehéz útra reá kell térnünk, csakhogy komolyabban és bensőségesebben, mint ahogy ezt eddig tettük. Mindenekelőtt bele kell mélyednünk a magyar lélek felépítésének titkaiba, meg kell ott keresnünk a magyar térérzés jellegzetes vonásait, a kezdetleges magyar építészetből kell erre vonatkozó tanulságokat szereznünk, le kell hordanunk azt a sok réteget, melyet a műveletlenség reáborított az elmúlt száz év alatt. *Bartók* Béla, *Kodály* Zoltán, *Lajta* László zenei kutató módszereiből kell tanulnunk: ők a magyar dalt nem a műdalban keresték — hanem az ősi paraszt dalban, ahogy azt öreg kanászok, vénasszonyok emlékezete megőrizte számunkra. Azzal, hogy az általános európai szabású építészetünkre a hazai díszítőművészet részleteit felhordjuk, komoly építészi értelemben vett magyar építőstílust nem teremthetünk.[15] Az ilyen módszer az eklekticizmustól csak abban különbözik, hogy a felragasztott, külsőséges díszek magyar eredetűek — de az építészeti lényeg magyarrá nem lesz.

Viszont e követelés szemszögéből nézve *minden más magyarországi architektúrát magyartalannak nevezni,* építészetünk elleni *bün. Laczkó* Géza, ez a világoslátású kritikus egy Móricz-dráma alkalmából ezeket írta:

Én nem vagyok hajlandó a magyar művészetből kizárni a falu és a kisváros magyarjaiért sem a városi handlét, sem a kazinczys lateinert, sem a külföldies mágnást, aminthogy a magyar szellem alkotásának tartom Széchenyi német Blickjét, Rákóczy francia naplóját, Janus Pannonius latin verseit is. Nemcsak a lelógó gatya, az abaposztó nadrág magyar viselet, a Mátyás apródjainak olaszos trikója, a trézsia korbeli franciás kurta bekecs, csakúgy az, mint a sanyarú vendelek Ferenc Józsefje s a mai zakó is az. *Nem ismerem el a dúsgazdag magyar világnak semminemű megcsonkítását* az itt-ott egyedül üdvözítőnek kikiáltott regionalizmus javára, hiszen akkor nem lehetne magyar a népdalos Petőfi idejében írt ködös és idegenül nehézkes Karthausi sem.

Karinthy Frigyes pedig, aki groteszk paródiáin túl, mélygondolkodású filozófus, kevéssel Laczkó után ezeket mondotta: *Alkotás közben elég nekem, ha azt tudom, hogy magyarul írok. Hogy magyarán írok-e, ez már nem lehet elhatározás dolga... A nemzeti irodalom nem jelenthet nemzetieskedő irodalmat.*

S mindez teljes mértékben vonatkozik a magunk művészetére is. Erősen magyarnak érezzük a jáki templom ósdi tornyát, bár nincsen rajta tulipán, avagy galamb, — magyarnak érezzük az egri barokkot, *Pollack* Mihály klasszicizmusát és *Schuleck* Frigyes tündéri Halászbástyáját is. Mindezek a nagy európai művészetnek magyarváltozatai.[16]

Meglehet, sőt bizonyos, hogyha építészeti kultúránkat kifejlesztjük, ha térérzésünk megérik, még erősebben magyar lesz, amit építeni fogunk. Azonban egy-egy zseniális példának követésével, utánzásával a magyar építőművészet stílusának ügyét előbbre vinni nem lehet! Először meg kell szereznünk ehhez az alapokat, s ha ez meglesz, *magyarán fogunk építeni* — nekünk legalább ez a meggyőződésünk.

Addig is, amíg építőművészetünk ezt a nemzeti jellegzetességét eléri, az, akiben a nemzeti lélek él, magyarul, magyar szellemben fog építeni — s ha az építőművészet európai, sőt Európán túli célkitűzéseibe bele is kapcsolódik — ezt meg kell tennie! — éppúgy magyarosat fog alkotni, mint a száz év előtti nagy mesterek. S ez az öntudatlan, de nem akaratos, hanem ösztönös magyarosság *értékesebb, mint a kényszerűen vállalt tüntető és külsőséges irányú magyarkodás.* A külsőségeket az egészen kívülálló, a magyartól távol álló természetnek is könnyen sikerül magára öltenie, mint az egyes esetek szembeszökően bizonyítják.[17] Erre azonban aligha vágyódunk.

III. A modern irányú művészet hazai kifejlődésének akadályai.

1. Művészetpolitikai rögeszme s annak hatásai.

Mint megállapítottuk, a magyar építőművészet háború előtt a legkorszerűbb fejlődés igéreteivel volt terhes. Igen korszerű irányba haladt, s e haladást keresztbetörte a háború s utána következett az újabb, a jobb klasszicizmushoz való visszafordulás. Mint egy alkalommal e lap hasábjain már volt alkalmam kifejteni,[18] egészen nyilvánvaló és kézenfekvő, hogy az építőművészetet az igazán korszerű irányból a történelmi stílusok konzervatívizmusa felé való hajlás főokát az 1919-es év átkos

[15] V. ö. Ignotus: Az új építészet. Nyugat 1928. évf. 553. o.

[16] V. ö. Dr. Bierbauer Virgil: A palatinus stílus viszonya az európai klasszicizmushoz. M. M. és É. E. Közlönye 1925.

[17] V. ö. Czakó Elemér elnöki beszédét az Etnográfia 1928. évf. 69. old. Az Iparművészeti Múzeum belső díszítéséről szólva ezeket mondja: *Akként dekorálta magyarosan ezt az épületet, hogy egy müncheni szobafestő kezébe adta Huszka könyvét, aki azután a német renaissance indák közé behelyettesítette a magyar suba motívumokat.*

[18] V. ö. Dr. Bierbaner V.: Nyugateurópai építészeti tapasztalatok. M. M. és É. E. Közlönye 1928.

politikai eseményeiben kell látnunk. Azt a szélsőségesen radikális politikai felfogással telített szélsőséges gondolkodású demagógok esztelensége, politikai iskolázatlansága idézte elő. Amikor azután sikerült véget vetni a rémuralomnak, akkor mindenkinek úgy tűnt fel, hogy mindennemű előrehaladás csak átkává válhat az országnak, a politikai jelszó a konzervatívizmus lett — amely azonban lassan, 10 év áldásos, de nehéz munkája árán korszerű államdoktrinává alakult át, ma már minden helyes, modern politikai és művészeti gondolatnak utat nyit. Az 1919. év őszén senki sem mert volna álmodni azokról a korszerű szociálpolitikai alkotásokról, amelyek most kezdenek megvalósulni. De amíg a köznevetség tárgya lenne az, aki az automobilizmus fejlődésének gátat akarna vetni, aki a repülőforgalmat be akarná tiltani, aki a világ rádióforgalmából hazánkat ki akarná zárni, — addig az építészet terén még ma is *az a helyzet, hogy korszerűen építeni alig lehet.* Európa mai építészeti stílusának megfelelő szerkezeti berendezésű és megjelenésű házakat alig építünk, középületeink tervezői megbízásában nélkülözhetetlen, sőt természetes az, hogy régieskedő stílusban kell tervezni.[19] S ez a legszélesebb mértékben érvényesülő gondolatmenet a tervpályázatok elbírálásában is érvényesül. Ismételten volt alkalmunk annak megfigyelésére, hogy olyan tervet, amelyek modern felfogást árultak el, még bírálatra sem méltattattak, hanem egyszerűen kiselejteztettek. (Szovjetstílus!)

A helyzet tíz év alatt odáig fejlődött, hogy most már a teljesen üzemi célokat, napjaink céljait szolgáló épületek is megkapják a maguk stílusköntösékjét, bármilyen indokolatlan is a gépeket tartalmazó épületet renaissance-cirádákkal agyonhalmozni, bármily kevéssé szerencsés — és költséges is — a modern sportot és testedzést szolgáló épületből rokokó kastélyt formálni.

Annak az irányzatnak, amely ezekben a tényekben megnyilvánul, mélyreható következményei vannak és lesznek. Ismételten megtörtént az, hogy egész modern gondolkodású építészek pályázatokon olyan művekkel jelentek meg, amelyeknek meggyőződéstelen eklekticizmusa mögött a szerzőket senki sem sejtette. Utánajárva a dolognak, megtudtuk, hogy az illetők a maguk nyílt, egyenes útján munkához nem juthattak s ezért így próbálták a szerencse kerekét magukhoz csábítani. Így az eklekticizmusnak egyedül üdvözítő voltát hivatalosan kimondva, a jövő tehetségeit fojtják meg a bíráló bizottságok, derékba törik azokat egy indokolatlan politikai rögeszme érdekében. De a további kihatásokat is kezdjük már észlelni. A külföldön mindenfelé találni magyar építésztehetségeket, akik ott a maguk mai akarásával közbecsülésben állanak — de idehaza hazugságokra volnának kényszerítve.

Súlyos és nehéz vádak ezek, amelyekkel nem illetünk egyeseket, hanem illetjük azt a közkeletűvé vált rögeszmét, amelynek áldozatává válhat az egész magyar építőművészet jövője, ha nem eszmélünk magunkra, ha nem nyitunk utat minden magyar tehetség saját hangján való megszólaltatására.

Ez pedig azt jelenti, hogy *ki-ki úgy formálhassa meg feladatait, amint azt művészi lelkiismeretével legjobban összeegyeztethetőnek tartja.* Elismerjük, hogy az, aki természetével szorosan összenőtt a mult forma nyelvével — jogot formál magának arra, hogy annak nyelvén szólaljon meg, de másfelől a más meggyőződésűeknek is szabadteret kell nyitani, hogy a bennük rejlő tehetséget — ezt a nagy magyar kincset — egészében odaadhassák nemzetüknek, hogy a magukével is hozzájárulhassanak a magyar kultúra kincsesházának gazdagításához. S éppen ezért ebben kell látnunk az elkövetkező 10 év feladatát. Teljes elismeréssel állapíthatjuk meg azt, hogy a római magyar kollégium építésznövendékeinek kiválasztásakor *Gerevich* Tibor egyetemi tanár a maguk saját útját taposó fiatalok közül választotta ki jelöltjeit. Az új és őszinte utak hivatalos elismerésének első jelét kell ebben a tényben üdvözölnünk.

[19] Ez év tavaszán hozzáfogtak egyik nagy állami intézmény önálló kiegészítő iroda épületéhez, — az építésznek az 1896-ban készült főépület kevéssé szerencsés történelmi formáihoz kellett magát tartania.

2. *A magánépítések bajai.*

Mindezideig csak a középítkezések terén megnyilvánuló visszásságokról szólottunk és ezek káros hatásait taglaltuk — nem szólva arról, hogy ugyanez a jelenség mennyire elterjedt a magánépítkezések terén is, pedig minden jobbízlésű és gondolkozó építész hátborzongva látja azokat a barokk és rokokó palotákat mímelő új házakat, amelyek homlokzatának pompája az építtető a közhangulatnak és a romlott közízlésnek megfelelően nehéz pengőket pazarol — viszont a ház belsejére minél kevesebbet igyekszik költeni, megverve a lakót célszerűtlenül és korszerűtlenül alakitott lakásaival.

Sokak által vallott felfogás szerint mindenkinek joga van saját pénzén olyan házat építeni, amilyen neki tetszik. Ha kedve van, kívül akár a legdrágább munkával és anyagokkal építheti házát — belül pedig a legszegényesebben, legszűkösebben képezheti ki. Annál is inkább így tehet, mert hiszen a lakásra úgy is talál aranybért fizető lakót. Engedjék meg nekem, hogy ezzel az igen általános felfogással többféle szempontból mégis szembeszálljak. A fölépített ház az építtető korlátlan tulajdona ugyan, de egyúttal *a nemzeti vagyon integráns része.* A reáfordított munka és anyag, — mely utóbbinak *igen jelentős része a külkereskedelmi mérlegben is szerepel* — többé másra nem használható fel, tehát ha felhasználását helytelenül végeztük, soha többé jóvá nem tehető hibát követtük el, mert bárha a házat lebontjuk is azért, hogy anyagából jobbat építsünk — a használhatatlanná vált anyag és az első felépítés munkája vissza nem térithető vesztesége a nemzeti vagyonnak. A magángazdaság szempontjából nézve a helyzet ugyanez — sőt talán éppen a háztulajdonos részére még rosszabb. Van ugyan háza, amelyet ma arany lakbéren is értékesíthet, de amely háznak célszerűtlensége rövidesen nyilvánvalóvá lesz — s ezért bérbeadása újabb, jobb, célszerűbb házak felépültével mind nehezebbé válik s *jövedelme mind rohamosabban fog csökkenni.* És itt újra belekapcsolódik az egész kérdés a közérdekbe. Az ilyen, az építtető kívánságára *rosszul felépített ház útját állja a jobb házak felépítésének,* mert hiszen az ország tőkéje nem határtalan. Vannak házak, van elég lakás, ha nyomorultul rossz is, — ki fog tehát jobbat építeni? Kevesen! Az ilyen házak hadseregei a jobb házak létesülésének kerékkötői.

Ez a dolog anyagi oldala, de van ennek kulturális oldala is! Városaink utcái 50, sőt 100 évnél többre is ezekkel az *izléstelen, sőt izlésrontó* szörnyetegekkel vannak elektelenítve. A közizlést ezeknek az ugyan pompázatos, eklekticisztikus, tehát *jóindulatú* házaknak sokasága évszázadokra megrontja. Mindenkit, aki csak nem kapott különleges izlésben nevelést, arra idomítanak, hogy ilyen palotákat kívánjon magának, — hisz ez vagyonosságának kifejezője, bár a fürdőszobákban borotválkozni csak mesterséges világítással lehet, bár a hálószobákban alig lehet megfordulni, bár a lakás alapterületének igen nagy része közlekedési tér, bár az ajtók és ablakok nem zárnak jól s bár a helyiségek nagy részének fűtése tökéletlen, mert a kürtők nincsenek észszerűen elhelyezve... és így tovább. De csodálkozhatunk-e azon, hogy a laikus magánépíttető így gondolkozik, amikor nem okulhat máson, mint a középületeken, amelyeknek túlhaladott irányú ékessége csábító példaként áll előtte! S az állam, a város, amelynek műszaki építészi téren képzett tanácsadói vannak, csak értenek hozzá! A nyilvános építkezések terén fennálló hibás vélemény így bosszúlja meg magát a magánosokon is, *így kerül építészetünk mindinkább abba a zsákutcába,* amelyből csak az építészi kar belátása, egységes fellépése, felvilágosító munkája vezetheti ki.

Ha egészen tisztán akarunk látni, meg kell még vizsgálni az építész szerepét is ebben az összefüggésben.

Nyilvánvaló, hogy a 99%-ban rossz, oktalan beépítési módokra az építtető kényszeríti az építészt, hogy így a telket a megengedett végső határig kiuzsorázza. Viszont felfogásunk szerint az építésznek, mint a megbízó bizalmi emberének, az építtető szakértőjének, kötelessége volna minden egyes esetben bebizonyítani azt, hogy az építtető magasabb szempontból nézve önmagát csalja meg, amikor azt hiszi, hogy az építkezés helyes módja az, ha a telket kiuzsorázza, ha tehát olyan házat épít, amelyben minél több lakást tud elhelyezni, figyelmen kívül hagyva azt, hogy azok jók vagy rosszak-e. Továbbmenve, úgy véljük, hogy az *építészek összességének is kötelessége volna az, hogy a legszélesebb méretü felvilágosító munkát indítsák meg abban az irányban, hogy a laikusok, az építtetők magukat károsítják meg azzal, hogy ha beidegzett felfogásukat a szakértő építészre is reákényszerítik* és rossz alaprajzú, kívül pompázatos, belül úgyszólván már ma is hasznavehetetlen, kényelmetlen lakásokat építtetnek.

Bizonyos, hogy ez a felvilágosító munka, az építtetőkkel s azok elavult nézeteivel való ez a szembeszállás, nehéz feladat, s végső konzekvenciájában oda kellene, hogy vezessen, hogy az építész, jobb meggyőződése ellenére ne engedje magát tervezésre kényszeríteni. De vajjon ki vállalhatja ezt ma magára, ki vállalhatja ma a megbízások visszautasítását, kinek van ideje és módja felvilágosító munkára? Bizonyos, hogy a mai viszonyok között ezek szinte lehetetlen követelések, és mégis, ha nyilvánosság, a hivatalos közvélemény és hatalom támogatná az építészeket, néhány év elegendő volna a helyzet teljes megjavítására. Újra és újra fel kell vetnünk a kérdést, miért van az, hogy akár a főváros, akár a többi törvényhatóságok, és a Közmunkák Tanácsa még mindig nem tudták magukat elhatározni az építési szabályrendelet gyökeres korszerűsítésére, miért nem siet ezzel egyfelől a jóakaratú és tisztánlátó építészi kar segítségére. Miért van az, hogy a főváros és a törvényhatóságok nem igyekeznek megértetni a telektulajdonosokkal és az építtetőkkel azt, hogy a mai építőszabályrendelet révén elérhető telekkihasználás rossz építésmódra, a vagyonuk hamaros károsodására vezet? Miért van az, hogy a kedvező kilátások ellenére is, ezek a hatóságok nem igyekeznek egy megalkotandó olyan *építési tanácsadó testülettel*,[20] amely az engedélyezésre beadott terveket felülbírálja, — az elavult és túlhaladott módszerek megjavítására? Egyszerű számítással ki lehet mutatni azt, hogy az agyondíszített homlokzat költségeivel mennyivel lehetne javítani és értékesebbé tenni a lakásokat, hogy egy-két lakás elhagyása árán a bérház alaprajzát mennyivel lehet megjavítani. Persze, amíg a *városházán* alantas képzettségű segédtisztviselőkkel végeztetik az építési engedélyek kiadását, és így úgyszólván *csak rendőri munkát végeznek*, minderről szó sem lehet.

3. *Az építőművészeti kritika hiánya.*

Végül még egy nagy bajra kell reámutatnunk, — amelyet építőművészetünk rákfenéjének szeretnénk nevezni, — s ez az építőművészeti kritika teljes hiánya. Valljuk be egész őszintén, hogy nincsen egyetlen olyan hely a sajtóban és a nyilvánosságban, ahonnan az építészek munkálkodását bírálni lehetne, ahonnan reá lehetne mutatni a rosszra és a jóra, ahonnan kifogásolni lehetne a hibákat és őszintén feldicsérni a jót, úgy, hogy őszinteségünkben hinni is lehessen. A kritika úgyszólván csak az epés magánbeszélgetésekben, szúrós megjegyzésekben élheti ki magát, de a kartársi körökön túl nem haladhat. Ebbe az áldatlan helyzetbe már a lakikusok is beleszólnak,[21] már a szaklapokon túl is szóbeszéd tárgyává teszik ezt.[22] Teljesen példátlan állapot ez. Tessék elképzelni irodalmi életet, bírálat nélkül, színművészetet és zenét, pikturát és szobrászatot kritika nélkül. Mindenkinek, aki könyvet ír, aki zenét szerez, vagy zenét előad, színművet mutattat be, szerepet játszik el, képet fest vagy szobrot farag, számolnia kell a nyilvánosság és elsősorban a szakértők legmesszebbmenő bírálatával, kivétel csak az építész. Sőt mind gyakoribb az, hogy ha valakinek munkáit bírálat tárgyává teszik, és ez a bírálat kedvezőtlen, akkor az fegyelmi panasszal fordul a Mérnöki Kamarához, bírálóját hitelrontással vádolván meg, s a szerencsétlent nem egyszer el is ítélik azért, mert véleményét merte nyilvánítani.

De tekintsünk el e végletes esettől. Tessék elképzelni, hogy valaki szakfolyóiratban vagy nyilvános előadásban bírálatot gyakorol másoknak művei felett, tárgyilagosan kifejti, hogy ez vagy az miért nem jó, miért nem üti meg a mértéket, a bírálatot szenvedő örök ellenségévé fog válni s a merész bíráló élete fogytáig viselheti véleménynyilvánítása következményeit. S valljuk be azt is, elég kevesen vagyunk arra, hogy senki sem kíván magának 60—70 tervező építész kartársa között ellenségeket szerezni. Végre is odajutottunk, hogy mindenki azt gondolja magában: *Én azt csinálom, ami meggyőződésem szerint jó, és békében hagylak, mert feltételezem, hogy akkor te is erre az álláspontra fogsz helyezkedni. Persze, ez nem jelenti azt, hogy a fehér asztalnál, a klubszékben, ne mondjam meg annál élesebben a magam véleményét.*

Ez az álláspont, mindegyikünk álláspontja, lehet igen célszerű és kényelmes, de ha művészetünkre is adunk valamit, ha szívünkön viseljük nemcsak a magunk munkájának, hanem a magyar építőművészet egészének sorsát is, akkor ez végzetes, lehetetlen álláspont. Ha van véleményünk és ítéletünk valamely építészeti munkával szemben, akkor mondjuk ezt el, de ne titokban, hanem vállaljuk és vállalhassuk szókimondásunkért a felelősséget éppen mindnyájunk érdekében — feltételezvén mindig azt, hogy a kritikának komolyan átgondolt, indokolt és tárgyilagos tartalma van és a munkának szól, nem pedig a személynek.

Közelfekvő, hogy ennek a fonák helyzetnek kettős gyökere van. Az egyik az, hogy kevesen vagyunk s a felfogásainkhoz képest kialakuló csoportok szűkek és kicsik. Kevés a velünk egy úton haladó barátunk — de másfelől kevés a munkánk is s azt a keveset mindenki félti a másik ítéletétől.

De úgy tetszik, hogy éppen mert kevesen vagyunk és jól ismerjük egymást, mert kevesen dolgozhatunk együtt és sajnos, csak kis intenzivitással művelhetjük mesterségünket, kellene éppen összefognunk azért, hogy az eredmények minél becsesebbek legyenek. Követeljük meg a kritikát és legyen a kritikának szabad tere, értvén ez alatt azt, hogy *másnak kritikájában meggyőződést látunk*. Másfelől persze kritikának csak azt nevezzük, ami komoly és nem személyes jellegű támadás. A modern gondolkozásúaknak fel kell tételezniök, hogy azok, akik meggyőződésből eklektikusak és azon a téren jót alkotnak, megbecsülendő kartársak, viszont az eklektikusoknak nem szabad nevetség tárgyává tenni a modern irányban küzdőket és haladókat. A kritika ilyen elvi téren legyen tudományos és tárgyilagos — azontúl az értékeket kereső és megbecsülő, a hibákra barátságosan reámutató —, mert a *nil nisi bene* álláspont művészetünk sírjához kell hogy vezessen.

4. *Összefoglalás.*

Összefoglalva az elmondottakat, építőművészetünk mai szerencsétlen helyzetének okait a következőkben véljük felsorolhatni:

a) *Az egyedül helyes eklekticisztikus irány politikai eredetű rögeszméjében;*

b) *a nyilvános építkezések nem szerencsés példaadó hatásában;*

c) *a komoly építészi kritika hiányában;*

d) *az építési szabályrendeletek elmaradottságából eredő kiuzsorázási lehetőségekben*, amelyek rossz alaprajzra ösztönzik az építtetőket;

[20] V. ö. Wolf: Praktische Baupflege. Berlin, 1923.
[21] V. ö. Tér és Forma 1928. évf. 198. old.
[22] Protestáns Szemle, 1928. évfolyam, 562. l.

Bierbauer Virgil dr

e) *az építészi kar nehéz anyagi helyzetében*, amelyben minden megbízás után kapva kapnia kell.

f) *az építési engedélyek kiadásának helytelen módjában*, amely ahelyett, hogy szakértő tanácsadás volna, tisztára rendőri ténykedés.

IV. Befejezés.

Elmondottuk azokat a gondolatokat, amelyek már évek óta foglalkoztatnak s amelyeknek a nyilvánosság elé hozatalára az utolsó órát elérkezettnek véljük. Mindezek a gondolatok úgy hisszük tovább véka alá nem rejthetők, szemükbe kell néznünk azoknak s a vita eredményét építészeti előrehaladásunk gerincévé kell tennünk. A haladástól elzárkózni, avagy azt mondani, aminek jönnie kell, az úgy is el fog jönni, nem lehet.[23]

Az elmondott gondolatokat tetszetős, kedves ötleteknek tekinteni, amelyeket bármikor viszájára is fordíthatunk — senkinek sem szabad, mert az, amit az új építészetről, követelményeiről és akadályairól elmondottunk, nekünk nem szavakkal való játék — hanem hitünk és mesterségbeli meggyőződésünk! Az új építőművészet olyan meggondolásokból eredt, amelyek az erkölcsi szinten feküsznek. A XIX. században az építész meggondolás tárgyává tette azt, hogy valamely feladatát gótikus vagy barokk stílusban építse meg, mivel mind a két lehetőség csak megtanulhatta — az új építészet nagy szükségességekből *egyértelműen* fakadt, úgy ahogy annak idején a góth stílus a románból nőtt bizonyos kényszerítő szükségességek és a szellem átalakulása folytán. Azokat a gazdasági, társadalmi és szellemi szükségességeket, amelyek az építőművészet átalakulását követelik, megtagadni nem lehet, ha a művészet kérdéseit erkölcsieknek tartjuk. A művészet — nevezetesen az építőművészet — minden korok lelkének kifejezője, leghamisíthatatlanabb kifejezője volt. S a magunk részéről nem tudjuk elképzelni azt, hogy bárki is a mai építőművésztől megkövetelhetné, hogy tagadja meg önmagát, tagadja meg a maga korát, a maga emberiségét.

S végül ne feledjük el azt, hogy a modern, korszerű irány vállalása az építészetre nézve — ha az komoly művész, — nem könnyű feladat! Minden korszerű irányba törekvő építész ismeri munkájának sajátos, felfokozott nehézségeit. Nem elég, hogy a közönyt és a megszokásból fakadó ellenkezést kell leküzdenie, a maga belső nehézségei sem kisebbek. Meggyőződéssel tervez meg valamit, s eljut a megvalósítás percéig s ekkor bizonyos, tagadhatatlan elfogódottsággal adja ki terveit. Vajjon jó lesz az, amit csinálni akar? Vajjon a rajzban elért kielégítő hatás a kivitelt igazolni fogja-e? Hiszen ha eredetit alkotott, példákban nem bízhatunk. Hisz, amit megtervezett, azt még sehol sem láthatta — legfeljebb a hasonló törekvéseknek lehetett tanulmányozója! Ez a lelkiismeretbeli vívódás elkerülhetetlen és nem pillanatok dolga, hanem a kivitel hónapjain át zaklat bennünket. Feszült várakozással nézünk az állványok lebontása elé, vajjon kifogja-e elégíteni a forma akkor, amikor változtatni már alig lehet. De úgy tetszik, ezzel számolni kell, ettől szabadulni nem lehet, ezt vállalni kell. És vállani kell az esetleges balsikert is. Ezt azonban csak akkor lehet, ha nyugodt lelkiismerettel elmondhatjuk, hogy a tervbe a legjobb tudásunkat vittük bele, ha elmondhatjuk, hogy nem garasoskodtunk a tervező munkában, hanem azt a végsőkig csiszoltuk s a legmesszebbmenő önkritikával ellenőriztük magunkat.

E kritika leglényegesebb kérdése, hogy a célt menynyire elégítettük ki, azaz hogy a forma mennyire tiszta, száz százalékig megfelel-e céljának. Ha bármily kevéssé is erőszakot követtünk el a célon, valamely előre elképzelt forma javára, már bajok vannak. S ugyanígy baj, ha a forma kedvéért az anyag és szerkezet természetén túltettük magunkat. Az önkritikának mérlegére kell tennünk a céit és a szerkezetet — a forma ezeknek harmóniájából virágzik ki. Annak tökéletes csengése a megoldás helyes mivoltának jelzője.

S ki mondhatná azt, hogy ez egyszerű és könnyű dolog. A szerkezetek, miként a célok sokat változtak, s a formák ezekből vezetendők le. A közelmultban a kézikönyvek minden feladat megoldására bőséges példatárt nyujtottak. Oly hatalmas vállalatok, mint a Handbuch der Architektur a tervező munkát nagyon megkönnyítették. Iskola kell: Majd elővesszük az iskolák kötetét és így tovább. (S a bírálók is ebből készültek munkájukra!) De ma egyszerre megváltoztak ideáljaink, elannyira, hogy a *típusokat újra kell alkotni*. Az az iskola, amelynek építészeti megoldását a nyolcvanas években körülírták, nekünk egyszerűen elképzelhetetlen. Mást, egészen mást követelünk, mást akarunk adni az ifjúságnak. S ugyanígy van a szerkezetekkel is. Csak természetes, hogy a kettőből folyó megjelenés sem lehet más, mint teljesen új. Csupa új probléma, csupa olyan kérdés, amelyekben példákhoz és mintaképekhez nem alkalmazkodhatunk.

Nyilvánvalóak az újatkereső munkájának nehézségei. És mégis vállaljuk, vállalnunk kell, mert meggyőződésünk, hogy ez az a helyes út, amelyről nem szabad eltérnünk. Úgy tetszik az építtetővel a megbízóval szemben jelentkező kötelességünk az, hogy a meggyőződésünk szerint legjobbat és leghelyesebbet adjuk, mert hiszen bizalmi állásunk erre kötelez.

És itt botlunk bele egyik olyan kérdésbe, amelyet szeretnénk őszintén megvitatni. Minthogy *az építtetők általában* — tisztelet a kivételnek — *szeretik az építész munkáját alábecsülni*, igyekszenek a tiszteletdíjon takarékoskodni, gyakran előfordul, hogy az építész többé-kevésbbé fölényes álláspontra helyezkedik azokkal szemben. Mindnyájan — ismét tisztelet a kivételnek — könyen beleesünk e hibába és éppen ezért, bizonyos mértékig az építtető hibájánál fogva a munkákat a lefokozott tiszteletdíjhoz mérten állítjuk be. Ki kell mondanunk, hogy itt valami nincsen rendben! Mindenekelőtt, — legalább is elvileg, — az építetőben jóta akaró laikussal állunk szemben. Azért fordult hozzánk, — legalább is elvben, — mert tőlünk a legjobbat várja. S ebben a tényben van valamely megbecsülés, megtisztelés, amely egyenlő értékű azzal a megbecsüléssel, amellyel a reánk bízott feladattal szemben tartozunk.

De ezenkívül nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a kész épület, bár vagyonjogilag az építtetőé, saját *művünk*, bizonyos értelemben a saját gyermekünk. Maradhatunk-e tehát azzal szemben a legkisebb mértékben is közönyösek? S ha ez általában így van fokozottabban érvényesül művészetünk mai helyzetében, mert hisz az építészet újjászületésének korszakát éljük! Nekünk építészeknek minden munkánk egy-egy lépcsőfokot kell hogy jelentsen fejlődésünk menetében. Bármelyik lépcsőfoknak kihagyása a magunk életműve, előrehaladásunk és művészetünk fejlődésének válik hátráltatójává. A típus formálás útjának elősegítője, kicsiszolója minden egyes alkotás — hogyan mondhatnánk le arról?

Ezt az erkölcsi kötelezettséget nem szabad egyedül az anyagi kivitel minőségére vonatkoztatni, éppúgy kötelező ez a formára is. Vannak körülöttünk forma szerint sajnálatosan jelentéktelen házak, amelyeknek szolid mivolta ellen a legszigorúbb szakértő sem tehet kifogást. Ez az, amibe a magunk részéről belenyugodni nem tudunk! *Nehéz kereseti viszonyaink ellenére is minden esetben a legkvalitásosabb munkát kell teljesítenünk.*

Ha annak a mozgalomnak, amely az építészi tervezőmunkát a legmesszebbmenő mértékben a tervező építészek karának kívánja biztosítani, szétválasztaná a vállakozást a tervezéstől, létjogosultsága van, akkor erről csak az elmondottak figyelembevételével lehet szó.

[23] Igen elcsodálkozna pl. a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet gépészeti szakosztálya, ha valaki kijelentené, hogy a nagynyomású gőzkazánok kérdésével nem kíván foglalkozni, ha az majd beválik, akkor úgyis el fog érkezni hozzánk is! A Magyar mérnök- és építész társadalom egyetlen osztálya sem foglalhat el ilyen álláspontot.

A befejező fel hasáb Krompecher László coomagjában.

LXXII. kötet. 43—44. szám. Budapest, 1938 október 23.

A MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLET KÖZLÖNYE

OFFIZIELLES ORGAN DES UNGARISCHEN INGENIEUR- UND ARCHITEKTEN-VEREINES

BUDAPEST, IV., REALTANODA-UTCA 13—15

ALAPÍTÁSI ÉV: 1866 TELEFON: 185-330 GRÜNDUNGSJAHR: 1866

Melléklete: „A MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLET KÖZLÖNYÉNEK HAVIFÜZETEI"

TARTALOM: Adatok a magyar tanyavilág építészetéhez. *Dr. Bierbauer Virgil.* 333. old.

SZEMLE. Rovatv.: *Dr. Lengyel Béla.* A szeptemberi időjárás. *Dr. Aujeszky László.* 338. old. — A felnémeti páloskolostor. *Ifj. Csemegi József.* 338. old. — Mezőgazdasági villamos berendezések állandó felülvizsgálatának kötelezettsége. *Borus Ferenc.* 339. old.

SZAKIRODALOM. Rovatv.: *Dr. Lósy-Schmidt Ede.* A mezőgazdasági felsőoktatás problémái. *Jakab Árpád.* 339. old. — A folyók élete. *Ifj. Molnár Dezső.* 340. old. — Az Egyleti Könyvtár újabb szerzeményei. 340. old. — Légoltalmi magyar irodalom. Összeállította: *Förster Rezső.* 340. old.

EGYLETI KÖZLEMÉNYEK. Személyi hír. 341. old. — Tervpályázati eredmények. 341. old. — Dr. Hans Kölzow ny. városi műszaki tanácsos, a Verein Deutscher Ingenieure (V. D. I.) ügyvezető igazgatójának előadássorozata. *—y—.* 341. old. — A IV. Nemzetközi Sínértekezlet. *—y—.* 342. old. — Villamos energia-fejlesztés a német konjunktúrakutatás szolgálatában. *Szerk.* 342. old. — Tudósítás az Anyaegyletben tartott szakosztályi ülésekről. A vízépítési szakosztály 1938 május 3-i ülésének jegyzőkönyve. *Sikó Attila.* 342. old. — Az út-, vasút- és hídépítési szakosztály 1938 május 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve. *Gyengő Tibor.* 343. old. — A vízépítési szakosztály 1938 május 10-i ülésének jegyzőkönyve. *Sikó Attila.* 343. old. — Az út-, vasút- és hídépítési szakosztály 1938. évi május hó 12-én tartott ülésének jegyzőkönyve. *Gyengő Tibor.* 344. old. — A mű- és középítési szakosztályok 1938 május hó 16-án tartott ülésének jegyzőkönyve. *Bardon Alfréd.* 344. old.

TECHNIKA ÉS KÖZGAZDASÁG. Az ipari decentralizáció jelentősége Magyarországon. *Huberth István.* 344. old.

Adatok a magyar tanyavilág építészetéhez.

Dr. BIERBAUER VIRGIL.

Magyarország lakosságának több mint fele falun lakik és földművéssel foglalkozik. Ennélfogva a magyar építészet számára a falusi építkezés, a falusi népesség lakáskérdése a legnagyobb fontosságú, amint hogy a magyar építészet multjának és jelenjének egészéről csak úgy volna szabad beszélni, ha a falu építészetével épp úgy foglalkoznánk, mint a város építészetével.[1]

Ennek ellenére a magyar falu építészetével alig 50 éve foglalkozunk tudományosan. Ez a munka a háborúelőtt vett újabb lendületet, amikor a Magyar Mérnök- és Építészegylet megkezdette *Kertész* és *Sváb* munkájának kiadását a magyar falu építészetéről és e kérdésről két nagyalakzatú kötetet adott ki. A falusi építkezés felismerését szolgáló építészeti irányú vizsgálódások mintegy 10 év előtt vettek újabb lendületet, amikor is a *Tér* és *Forma* építészeti folyóiratban 35 oldalas rendes és színes képekkel gazdagon ellátott tanulmánysorozat jelent meg, melynek egyes cikkeit Győrffy István, Kós Károly, Padányi Gulyás Jenő, Viski Károly és Wiegand Ede írták.[2] A legutolsó években pedig egy lelkes építészcsoport odaadó és önfeláldozó munka árán több ezer fényképet gyűjtött össze, hogy a már-már pusztulásnak indult ősi népies építészet emlékeit a késői jövő számára megőrizze. Ez a rendkívüli arányú gyűjtőmunka kitűnő ösztönnel elsősorban a magyar falu építészetének formai és esztétikai értékeivel foglalkozik, művességének értékeit kívánja közismertté tenni, tetszetős kiadványaival.[3] A faluban és a városban egyaránt fel akarja kelteni ez értékeknek újramegbecsülését, — de arra is törekszik, hogy, egyfelől a falut ösztönözze a legigazibb építőhagyományainak megőrzésére, másfelől oda kíván hatni, hogy a városi ember bizonyos épületszükségleteinek, — mint hétvégi házak, nyaralók és kertes családiházak — megvalósításában ennek az ősi építészetnek nyomdokain haladjon. Kétségtelen az, hogy e munka jelentős kulturális célzatokkal teljes és minden dícséretet megérdemel már most, amikor az összes magyar községeket felölelő munkatervének első részét lebonyolította. Úgy hisszük, hogy a lelkes kutatócsoport is azon a véleményen van, hogy munkájának mai értékes eredményei további és pedig sokoldalú, az esztétikai és művességi kutatáson túlmenő kiegészítést fognak igényelni. Végre is építészeknek azt a felfogást kell vallaniok, hogy az építésnek nem lehet egyedüli célja az esztétikai hatások elérése, bárha ezekről sohasem kívánt lemondani. Az építkezés mindenkor életszükségletek kielégítésére törekszik, de természetesen a szép és megkapó formák szemelőttartásával. E szépség pedig igazi szépség csak akkor lesz, — amint azt már a görög filozófia is tanította — hogyha az életszükségleteket tökéletesen kielégíti.[4] S csak természetes, hogy ez sokszorosan vonatkozik a falu építészetére, amely a maga tárgyszerűségében, céltkereső mivoltában e tekintetben az első helyet foglalja el az építészet egészében. *Egyszerűen nem ismernek haszontalan magának-valóságot,* — írja Erdei Ferenc, a makói hagymásgazda fia, Parasztok c. kitűnő könyvében és így folytatja: *Haszontalanságot nem csinálunk, azonban igyekszünk, hogy mindennek formája legyen.*[5]

A magyar falu háza a nemzeti életet nemcsak szépségével szolgálja, hanem elsősorban építészeti valóságával. Ezért a kisgazda ház a céloknak szigorúan megfelelő élettér. Megvalósítását a falusi élet szegénysége, állapotai, szűk gazdasági keretbe szorítják. Pazarlásról szó sem lehet s a szépségértékeknek az adott lehetőségekből kell kinőniök. Viszont elsőrangú nemzeti érdek, nemcsak gazdasági, hanem eszmei is,

[1] V. ö. Bierbauer Virgil: A magyar építészet története 5. old.

[2] V. ö. Tér és Forma. 1929. évf. 1—35 oldal.

[3] E gyűjtőmunka eredményeként jelentek meg, Tóth Kálmán és Nászay Miklós: A Balatonvidék népének építészete (1936), Padányi-Gulyás Jenő, Miskolczy László és Tóth Kálmán: A Fertővidék népének építészete (1937), Tóth János: Így épít a vasi nép (1938) című kötetek.

[4] V. ö. Xenofanes sokratesi dialógusát.

[5] V. ö. Erdei Ferenc: Parasztok, 54 old.

Bierbauer Virgil

hogy a falusi ház minél megfelelőbb legyen, minél célszerűbben szolgálja a földművesnek az életét és így könnyítsen azon, hogy a falusi és tanyai ház egészségügyi viszonyai kedvezőbbekké váljanak s ezenfelül, hogy megnyerő megjelenésükkel valóban emberi otthonok legyenek. Világos tehát, hogy a magyar építészmérnöki karnak elsőrangú nemzeti feladata a falusi és tanyai ház gondozása, megjavítása és újraszéppététele, még akkor is, ha e munkától anyagi előnyöket egyáltalában nem várhat.

Jelen közlemény első és a befejezésben kifejtetteken túlmenő célja az, hogy a magyar falusi építészet egyik részletébe, egyik prózai fejezetébe belevilágítson, nevezetesen, hogy a tanyavilág építészetének ismeretéhez néhány adatot szolgáltasson. Megállapításaim és megfigyeléseim bemutatásában az a cél vezet, hogy a magam részéről is szolgáljam magyar építészettörténetem befejezésében következőképpen fogalmazott gondolataimat:

Egyesek nagy odaadással gyűjtik össze a magyar falusi építészet emlékeit, fényképezik az ország különböző tájainak parasztházait, — mások a korszerű falusi lakáskérdés szervezete okszerű megoldásának, a falurendezésnek kérdését vetik fel. Eltérő munkamódszereikben a mult és a hagyományok iránti érdeklődés, meg a népi lakás, a ma és jövő nemzeti nagy létkérdését felvető mozgalom jól kiegészíthetik egymást. Csak a két irány szerencsés együttműködése szolgálhatja igazán a jövőt, mert enélkül az egyik csak romantika lehet, a másik pedig utópiákhoz vezethet.[6]

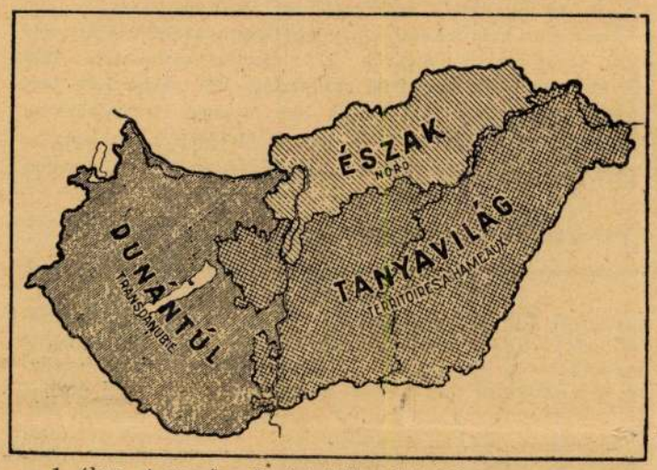

1. ábra. A mezőgazdasági külterület jellegzetes tájai. (Thirring nyomán.)

A felvetett kérdés különálló fontosságát néhány számszerű adattal támasztom alá: Dr. Thirring Lajos megállapítása szerint az ország népességéből közel másfélmilliónyi lakik az ú. n. agrár-külterületeken és pedig:

	Külterü'eti lé'ekszám	Az ország egész lakosságának %
A Dunántúl agrárkülterületén . . .	308.235	3.5
Az északi részek agrárkülterületén .	85.485	1.0
A tanyavilág agrárkülterületén . .	1,055.945	12.2
Összesen:	1,449.638	16.7%

tehát az ország összlakosságának egyhatodát érinti a tanya lakáskérdése.[7] A tanyai külterületek térbeli elterjedését pedig Thirring nyomán jól szemlélteti az *1. ábra.*[8] Hogy a kérdés nemzeti szempontból minő fontosságú, az kitűnik dr. Thirring nevezett dolgozatának adataiból. E szerint a tanyai lakosságnak 95.6%-a magyar anyanyelvű, 98.3%-ában keresztény hitfelekezetű, 85.4%-a földműves és mindössze 2.3%-ban napszámos, — tehát a tanyai lakosság jellegzetesen nemzetfenntartó elem. Jellemző adat az is, hogy míg a belterületi lakosságban 100 keresőre 113 eltartott jut, addig a tanyavilágban ez arányszám 100 : 137-hez, ami a nagy, gyermekekben gazdag családokra jellemző, amint hogy a tanyai lakosság a nemzet fiatalságát képviseli. Megemlítjük még azt is, hogy Kecskeméten a született gyermekek 41.9%-a a belterületre jut, 58.1%-a pedig a külterületre.[9]

Az előadott tények élesen kidomborítják a tanyai lakóház építésének nemzeti jelentőségét. Azt, hogy a tanyai területeken minő meglepő arányú építkezési tevékenység folyik, jellemezze néhány Kecskemétre vonatkozó adat. E nagy tanyavárosban 1920—1930 között 3962 ház épült, ebből a külterületen, tehát a tanyák világában 2233 ház. Mivel a kecskeméti külterületi lakosság 1930-ban az ország tanyavilága külterületi lakosságának 4%-át tette ki, arra lehet következtetni, hogy e 10 év alatt 50.000—60.000 ház épült az alföldi tanyavilágban. Tovább vizsgálván a Kecskemétre

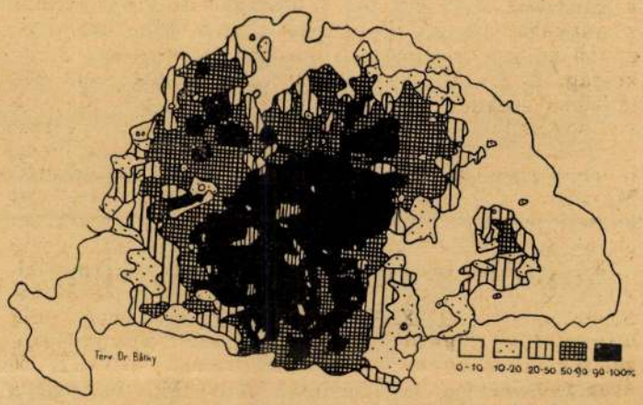

2. ábra. Vályogházak elterjedése Magyarországon. (Bátky nyomán.)

nézve dr. Thirring által feldolgozott adatokat, a következőket állapíthatjuk meg:

Építőtevékenység Kecskeméten 1920—1930 között.

	Összes házak	%	Belterü'eti házak	%	Külterü'eti házak	%
Téglából épült	276	8.8	113	14.9	163	4.9
Téglaalappal sár- v. vályogfalból	534	16.8	214	27.1	320	15.2
Téglaalap nélkül sárból vagy vályogból	2358	74.4	438	18.8	1920	79.9

Amint e kimutatásból kitűnik, az 1920—1930 között Kecskeméten épült házaknak 91.2% készült sárfallal, vályogból, a külterületieknek pedig 95.5%-át rakták így.

Az egész országra vonatkozó helyzetet jellemzi a következő, legutóbb közzétett adatcsoport: 1920—1930 között hazánkban 295.588 ház épült, ebből földszintes 285.800, kőből vagy téglából raktak 105.138 házat (35%), téglaalappal vályogból avagy sárból 90.637 (31%), ilyen alap nélkül, vályogból vagy vert földből épült 102.823 ház (35%). Tehát az egyik évtized alatt épült házaknak 70%-a földépítésű.[10] A helyzetet jellemzi Bátky Zsigmond térképe *(2. ábra.)*.

A kérdés tehát az ország szempontjából elsőrendű fontosságú tanyakérdésnek egyik sajátos és igen nagy-

[6] V. ö. Bierbauer Virgil: Magyar építésztörténet, 285 old.
[7] V. ö. A korszerű közszolgálat útja, III. köt., 73 old.
[8] V. ö. Thirring cikkét a Statisztikai Szemle, 1932. évf.,
[9] A korszerű közszolgálat útja, III. k., 78. l.
[10] V. ö. Thirring Lajos: Lakások, háztartások és lakóházak a népszámlálás szerint. Budapest, 1938. 37. old.

jelentőségű műszaki fejezete. A tanyavilág nagy életkérdéseit különböző szempontból taglalták már: gazdasági, kulturális és közigazgatási, történelmi és folklore szempontból tették azt vizsgálat tárgyává s úgylátszik, elérkezett az ideje annak, hogy e kérdéseknek műszaki vonatkozásait is végre vizsgálat tárgyává tegyük. De különös fontosságúvá tették e kérdést vitéz Imrédy Béla kaposvári beszéde és gr. Teleki Mihály államtitkárnak beszéde, amelyek bejelentették, hogy a kormányzati programban külön fontos szerepet juttatnak a falusi lakosság házhozjuttatásának. Újabb közlemények szerint 5 év alatt építendő 45.000 falusi házról van szó, tehát évenkint 9000 új paraszti házról, ami azt jelenti, hogy e kormányprogram végrehajtása során másfélszer annyi ház épülne állami segítséggel és ellenőrzés mellett, mint amennyi különben magankezdeményezés révén készül.

II.

A tanyakérdés gazdag irodalma ma már mindenki számára megközelíthetővé teszi a kérdés lényegének ismeretét. Kitűnő szakemberek magyarázták meg, miképpen is jött létre a Tisza—Duna közén, a Tiszántúlon a tanyavilág, a török idők után következő újjáépítés korszakában. A török hódoltság alatt a falvakból a nagyobb és biztonságosabb városokba futott össze a lakosság. A XVIII. század második felének békésebb idejében ezeknek népessége gyorsan felszaporodott, a városok szűkekké és kényelmetlenekké váltak s ezenfelül az új igények kielégítésére kijelölt földek hovatovább mind messzebb estek a város középpontjától. Másrészt a gazdálkodásban mindnagyobb szerepet kezdett játszani a gabonatermelés, egyrészt mert nagyobb sajátszükségletet kell fedezni, másrészt pedig mivel a XVIII. század végén megindult a gabona kivitele és európai jelentőségűvé vált a napoleoni háborúk idejében. A XIX. század második felében pedig megindult a kertgazdálkodás is s a szőlő, a gyümölcs, a zöldség mind fontosabb termelési ágakká váltak. E 150 éves fejlődés folytán fokozatosan lehetetlenné vált a mind távolabb eső földeknek a városi házból való művelése. A külső kezdeti menedékek fokozatosan az egész életre szánt tanyai lakóházakká alakultak át. Jellemzők a következő adatok is. 1803-ban a kecskeméti külterületi lakók száma még csak 803 volt és 8 lakotthelyet vettek számba. 1855-ben a tanyák száma már 177 volt s ezek lakossága meghaladta a két és félezret. A rohamos fejlődés azonban csak a 90-es évek során indult meg, amikor is a kecskeméti külterületi lakosság lélekszáma 20.500-ra emelkedett, míg 1933-ban már megközelítette a 45.000-et. Ezalatt az idő alatt pedig a belterületi lakosság hányada 58.7%-ról 43.8%-ra esett, s ugyanakkor a külterületi hányados 41.3-ról 56.2%-ra növekedett. Mindezt jól szemléltetik dr. Thirring térképei *(3—4. ábra.)*.[11]

Ugyanaz, ami Kecskméten lejátszódott, ment végbe a magyar alföldi tanyavilág egészében is. Hasonlók a viszonyok az összes alföldi városokban. A tanyavilág ilyetén benépesedése, mint ismeretes, mind súlyosabb feladatok elé állítja a kormányzatot és a közigazgatást és pedig mind rendészeti, mind pénzügyi, közművelődési és közegészségügyi szempontból egyaránt. Jellemző az, hogy az utóbbi évek nagy erőfeszítései ellenére, pl. Kecskemét 93.364 holdnyi határának 44.679 külterületi lakosára mindössze csak 10 iskola, 7 orvos és 5 csendőrörs jut. Hódmezővásárhely esetében a 98.843 holdnyi határnak 20.000 és egynéhány lakosára ugyancsak 10 népiskola, 3 orvos és 2 csendőrörs jut.[13]

A tanyakérdés terén az irodalomban egy különös félreértés jelentkezik, ugyanis az alföldi tanyavilág népének életberendezkedését nagy általánosítással egységesnek tekintik. A közfelfogás szerint az egykori pásztorszállások állandó lakóhellyé, tanyává alakultak, az egykori kertes város, ahol a földmívelés, állattartás a városi beltelekről folyt, felbomlott tanyarendszerré. A tanyán lakókat a földekre kiköltözötteknek minősítik, akik úgyszólván elszakadtak a várostól, illetve csak bizonyos szükségletek és kötelességek hívják azokat oda vissza rövid látogatásra, a közigazgatási ténykedések és termények eladásának lebonyolítására. Mindehhez járulnának bizonyos laza rokoni kapcsolatok fenntartását szolgáló látogatások. Ez a felfogása például a magyar tanyavilág történelmi fejlődését legjobban ismerő Győrffy Istvánnak is, és kétségtelen, hogy nézete a Kis- és Nagykúnság tanyavilágára vonatkozóan messzemenően helytálló.[14]

Másnak látszik a helyzet a Tiszántúlon, a Tisza—Maros szögében, ahol is például Hódmezővásárhelyen vagy Makón a tanyarendszernek egészen más a társadalmi értelme. A makói tanyán a fiatalok gazdálkodnak, míg az öregek, a szülők városi házukban laknak. A fiatalok és az apróbb gyermekek hétről-hétre vasárnapon, sőt hétközben is bejárnak a városi házba az öregszülékhez, a család házába. Ott tartják a lakodalmakat, ott születnek a gyermekek, a nagyobbak onnan járnak iskolába, odaviszik, ha valaki beteg és az öregek ott halnak meg, — épp ezért olyan feltűnően alacsony a tanyavilágnak születési és halálozási száma is. A városi ház a család székhelye, odakapják a postájukat, ott őrzik jobb ruháikat, mindenfajta értékeiket, az a család otthona és élettere — míg a tanya csak munkahely, a dolgos életkornak hajléka. Míg a városi

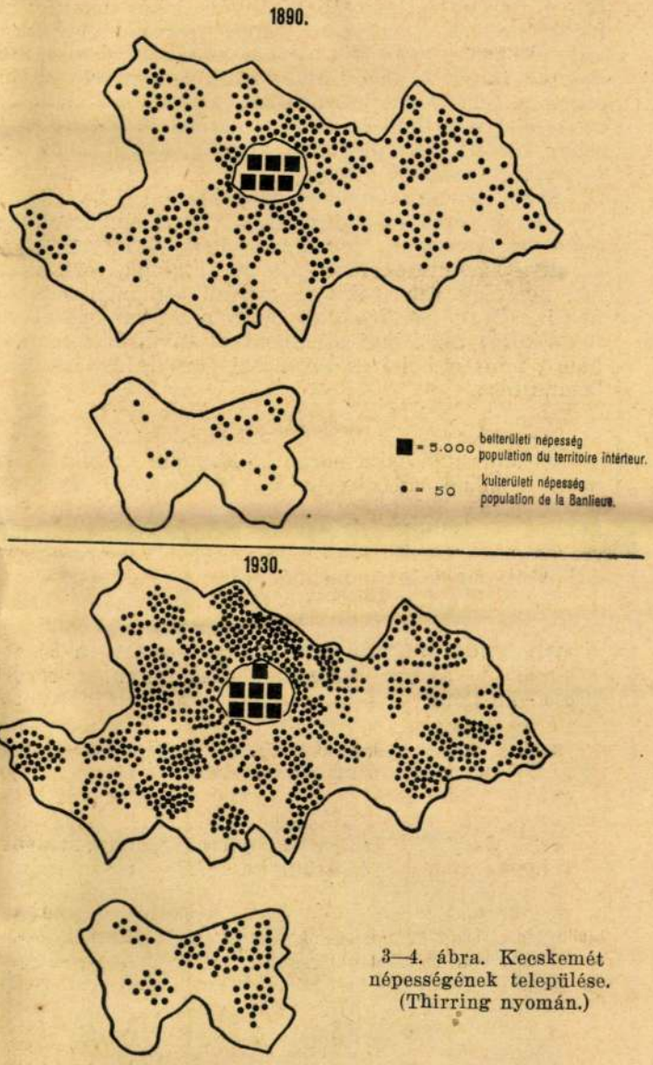

3—4. ábra. Kecskemét népességének települése. (Thirring nyomán.)

[11] Magyar Statisztikai Szemle, 1935. évf. 401. old.

[13] L. A korszerű közszolgálat útjai III. köt., 101. és 112. old.

[14] V. ö. Földrajzi Közlemények, 1937, 82. lap.

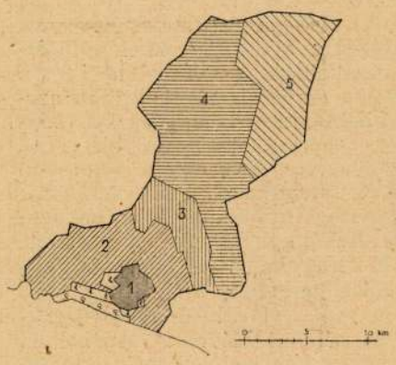

5. ábra. Makó határának tagolódása: 1 város, 2 járandó, 3 ugar, 4 tanya, 5 puszta. (Erdei adatai nyomán.)

ház terjedelmes, bőséges és polgáriasodott, addig a tanya szerény és igénytelen. A városi ház nem egyszer téglából épült, a tanyának falait kizáróan földből tömik. Ebben tükröződik a *kun* tanya és a tiszántúli *magyar* tanya — ahogy ott nevezik — alapvető különbsége. A kun tanya a városból kiszorultak lakó- és munkahelye, otthon és üzem egyaránt. A Tisza—Maros szöge közötti magyar tanya viszont csakis üzemi hely és sohasem családi otthon.[15]

Ebből természetszerűen következik az, hogy a tanyai háztól nem szabad olyan, a városi embert elvarázsoló ősi szépséget, formagazdaságot várni, amilyenre a falusi házkutatók más tájakon találnak, ott, ahol a ház nemcsak üzem, hanem családi otthon, nemzetségi ház is. Csak természetes, hogy a tanyai házzal való foglalkozás esztétikai szempontból távolról sem olyan hálás, mint a boltíves tornáccal ékes falusi házaknak bemutatása.

III.

Alföldi utazásaim során alkalmam nyílott arra, hogy a makói tanyai telepedés rendszerébe és építőmódszereibe beletekintést nyerjek és azokra vonatkozóan rendkívül érdekes és értékes tapasztalatokat szerezzek. A kérdés jobb megértéséhez bevezetésképpen a következőket kívánom előadni:

Makó lakossága 1930-ban 35.824 főnyi volt, területe 46.640 kat. hold, amiből a beltelekre kb. 1800 hold esik. A belügyminisztérium tanulmánya szerint a 3 kialakítandó tanyakörzet lakossága 4149 főnyi és területe 26.835 kat. hold.

[15] V. ö. Erdei Ferenc dolgozatait: Népünk és Nyelvünk, 1935, 250 old. Magyarságtudomány, 1936, 153 old.

7. ábra. A Dál-tanya kacsaúsztatója.

A határnak tanyarendszerbe való felodásáról képet ad az 5. ábra térképe. A városias magot körülölelő terület: a *járandó*, 1863-ig közlegelő volt. Akkor telkekre osztatott és ma falusiasan művelt, kis táblákból álló szántóföld, melybe nyugat felől belenyúlnak a hagymások kertjei. Utána következik az egykori *Ugar*, mely a legrégibb szántóműveléses területe a határnak. Ma néhány tanyát is találunk rajta s ezek körül hagymás földeket. A szomszédos északról délre elnyuló terület a *Tanya* földje, melyet 1789-ben osztottak szántókra és ez a makói tanyák jellegzetes világa. A palotai országúton járva, a Szárazér csatornájához érve, feltűnik, hogy most minő sűrűségben következnek a tanyák. Végül jön a *Puszta*, melyet 1865-ig legelőként használtak s később tanyásoknak osztottak ki. A tanyavilág az ugar külső szélén, mintegy 9 *km*-re a város főterétől veszi kezdetét, a városhoz legközelebbi tanya tehát 2 órai gyalogolással, avagy csaknem egyórai kocsizással érhető el. Közelfekvő tehát, hogy ilyen távolságra naponta a munkához kijárni szinte lehetetlenség volna, a tanya tehát, mint munkahely, egyszerűen nélkülözhetetlen, — viszont a városi háznál, a családi otthonnal a kapcsolat állandó fenntartása igen jól elérhető.

6. ábra. Kusz Sámuel tanyája Dál-pusztán.

8. ábra. Kusz Sámuel makói lakóháza.

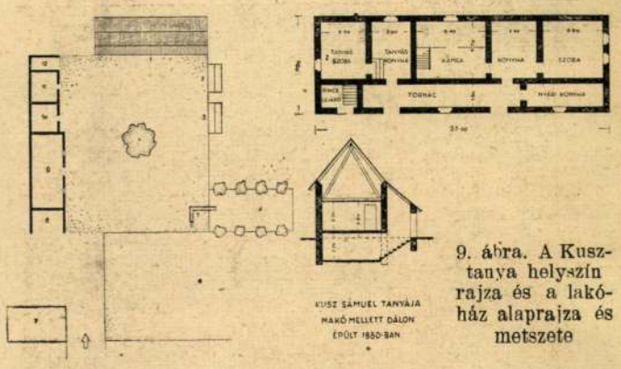

9. ábra. A Kusztanya helyszín rajza és a lakóház alaprajza és metszete

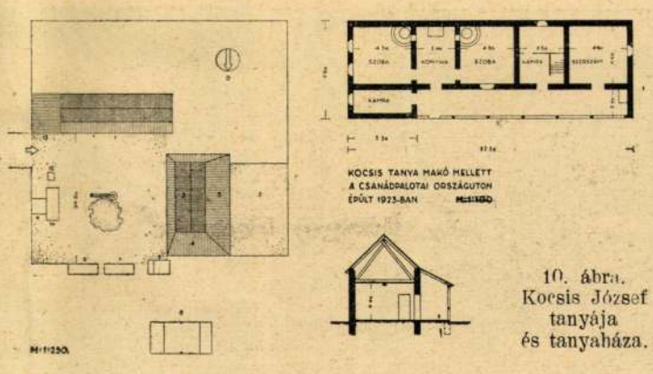

10. ábra. Kocsis József tanyája és tanyaháza.

A tanya belsősége több épületből áll. A lakóházból, a gabonahombárból, a tengeri tárolására szánt kotarkából, amely alatt húzódnak meg a disznók, kifutójuk a kotarka külső oldalára kerül. Kis füstölőkamrát is szoktak építeni. Szűkösebb viszonyok között a házba kerül az istálló, tágasabb viszonyok mellett külön épületet emelnek az állatok és a kocsik számára, melyhez nyári használatra istállót is fűznek. Néhol megvan még a birkaól is. Előfordul az is, hogy nyárra külön kocsiszínt építenek, amelynek akácágasokból készült tetőszékét kukoricaszárakból rakott máglyára állítják.

A lakóház lakószobából, konyhából, nyári-konyhából, tágas kamrából áll, nagyobb épületekben külön helyiséget létesítenek a hagymaszárítás céljára, avagy a második szobát használják fel erre. Ezekből az épületekből alakul ki a belsőségnek általában négyzetes udvara, középen álló kúttal. Mindezt a következő ábrák és leírások szemléltetik. Utazásaim során több makói tanyát volt alkalmam ebből a szempontból megtekinteni. Az egyik Kusz Sámuel tanyája Dálon, Makótól 9 *km*-re. Ez a tanya egykoron Diós-Szilágyi Sámuel 50 holdas gazdáé volt és 1882-ben épült. A tanya tágas udvarával, hatalmas istállóépületével, hombárjaival, nagyméretű lakóházával az 50 év előtt még ritkán lakott makói tanyavilág egyik központja volt, ahol alkalomszerűen közigazgatási eljárásokat is tartottak, finom ebéddel zárván le a hivatalos tevékenységet. Épp ezért a lakóház is tágasabb a rendesnél s nyugati végéhez második, önálló lakás csatlakozik, ez a *tanyás* lakása. Feltűnő, hogy ez alatt a második lakás alatt tágas pince készült Diós-Szilágyi uram jó borai számára. A nyári konyha és a pincelejáró közötti széles, egykor faoszlopos tornácot utóbb befalazták. Két ajtó és az ablak ad a hosszú folyosószerű térnek enyhe világosságot. Általában étkezésre használják. Nyári meleg időben igen kellemes hűvös tartózkodási hely, télen pedig jól védi a hidegtől mindakét lakást. Az egész tanya terjedelmes belsőségével, bőven csurgó artézikútjával és azáltal táplált kristálytiszta vizü kacsaúsztatójával, kis magaslaton, idillikusan áll a táj közepén jegenyéi között. Az értelmesfejü Kusz Sámuelné szavaiból elénk domborodott a makói tanyai élet miléntje. Az öreg szülők Makón egy polgári házban bérelt lakásban tartózkodnak, a fiatalok rendszerint bejárnak a vasárnapi istentiszteletre és az azt követő ünnepi ebédre. Két virágzóan szép gyermek tavasztól késő őszig a tanyáról jár iskolába, télen a nagyszülőknél lakik *(6—9. ábra.)*.

Szűkebb belsőséges tanya a Kocsis családé, 5 *km*-re Makótól a tanyavilág belső szélén fekszik. Kocsis János (35 éves) apjának Kocsis Józsefnek (65 éves) 60 holdas földjén gazdálkodik, van két pár lovuk, 12 marhájuk kinn a tanyán, a sertéseket az öreg szülők nevelik a városi ház udvarán. A házban a konyhához csak előszobául csatlakozó második szobát hagymaszárítónak használják. A lakószoba mellett, az udvar felé előrenyuló kiskamrától az udvar hosszában faoszlopos, deszkázott mellvédes tornác húzódik el. Különösen szép és formás a Kocsis tanyán az istállóépület, melynek magassabbra nyúló tetőszékét formásan veszi körül az alacsonyabbra szabott nyári istállónak és színnek kisebb lejtésű tetőszéke. Ez az istálló szép tetőelrendezésével a makói tanyavilágnak egyik jellegzetes épülete. Tömegelrendezésben ősi, szinte keleti ízű építészi alakítást látunk. A fiatal Kocsisék kettesben telelnek a tanyán, mert a fiú és a leányka polgári iskolába járnak, az öregszülék Aradi-utca 9. sz. alatti tágas házából. Az utca felől egészen polgárias megjelenésű ház-

udvara és istállója.

13. ábra. A Kocsis-tanya karámja.

1938.

14. ábra. A Kocsis-tanya nyári színje.

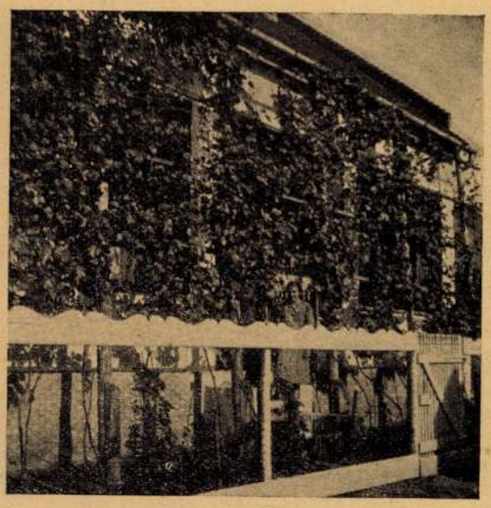

15—16. ábra. Kocsis János makói lakóháza.

nak kapujától jobbra hatalmas gabona-kamra csatlakozik. Az udvarba mélyen benyuló épület pilléres ambitusát sűrűn befutotta a szőlő. Az udvar végében az ólak előtt nyüzsögnek az öreg Kocsisék ápolta csirkék, kacsák és malacok. Polgári jólét uralkodik itt, amire jellemző az is, hogy a kislánynak fényképezőgépe is van és sikerült képeket készített a tanyáról, valamint a városi házról. Az egész háztáj az életbe való kényelmes elhelyezkedésről tesz tanúságot. A ház mutatós mivoltában szöges ellentétben áll a tanyának egyszerűségével. Míg ott a feltétlenül szükségesre szorítkoztak, addig itt, tartózkodóan is, elárulják társadalmi helyzetüket. De ezt is, mint mondom tartózkodva, szinte úri ízléssel, kérkedés nélkül teszik. Szinte valami angolos önmegtartóztatás nyilatkozik meg a jólét kifejezésében *(10—16. ábrák.)*.

(Folytatjuk)

SZEMLE.

Rovatvezető: DR. LENGYEL BÉLA.

A szeptemberi időjárás. Szeptember első fele az augusztus 21-e óta fennallott esős és hűvös időjárás folytatását hozta. A hónap masodik felében a magyar éghajlat egyik legkellemesebb és idegenforgalmi szempontból is legelőnyösebb sajátságát, a szép száraz koraőszi időjárást élveztük. Az *első időszak* nagy esőzése és csekély párolgási lehetőségei miatt (az augusztusi beszámolónkban részletesen vázolt) műszaki következmények továbbra is fennállottak, sőt még súlyosabbakká váltak. A *második időszak* éppen ellentétes időjárást, bőséges napsütést, előnyös száradási viszonyokat hozott. A nappal és éjszaka közötti hőmérsékletingadozás — amely az elozo hetekben szinte teljesen hianyzott — most rendkívüli méreteket öltött: nappal gyakran 25 C° körüli, tehát nyárias hőmérséklet állott be, éjjel mégis sok helyen talajmenti fagy lépett fel. Hőtágulási károk keletkezésére e szerint bőséges alkalom volt; ebből folyóan az októberi szélviharok alkalmával számos épületalkotórész lezuhanásával és ezzel el előálló balesetekkel, szavatossági esetekkel kell majd számolni. Ezek a balesetek a tetőhéjjalások, tornyok, reklámtáblák stb. dos átvizsgálása útján még megelőzhetők!

Zivatarok szeptemberben már alig voltak, a villamo vezetéki hálózatok meteorológiai szempontból igen kö időszakot éltek át. A derült, fagymentes időjárás a v tási áramszükségletet igen egyenletessé tette, meteorol okokból előálló meglepetések az áramellátást nem érté

A légvédelmi előkészületek nagy érdeklődést keltett óvóhelyek fontos meteorológiai kérdései iránt. Az épít meteorológiát a légoltalmi óvóhelyek követelményei f új nehézségek elé állították. Az óvóhelyek légellátása, mentesítése, hőgutaveszedelemtől való megszabadítása, tőzések kockázatának csökkentése mind fontos meteoro kérdésekkel állnak kapcsolatban. Ezen a helyen csak óhajtunk rámutatni, hogy az óvóhelyek legnagyobb delme nem a levegőhiány (amint — légmentesen lezárt ségekről lévén szó — első pillanatra gondoskodhatnók), a túlságos hőség, illetve az életveszélyes fülledtség. Sok összezsúfolása esetén ugyanis a lélekzéshez szükséges lassabban fogy el, mint amilyen gyorsan fellép az ill lyiségben a veszedelmes hőfelhalmozódás. A sok embe hőkisugárzása és a kilélekzett vízpára sokkal hamarabb okoz életveszedelmes fülledtséget („hőgutalevegőt"), mint amilyen hamar az oxigén aggasztó mértékben megfogyatkozhat. E veszedelem megfelelő műszaki intézkedésekkel természetesen leküzdhető. Hasonló a helyzet a fertőzések veszélye tekintetében is. Tudvalévően a világháború volt az *első* olyan hadjárat az emberiség történetében, amely pusztítóbb járványokkal (legalább is 1918 elejéig) nem járt együtt, mivel a korszerű orvosi intézkedéseket betartották. Igen valószínű azonban, hogy a jövőben a fertőzések és a pusztító járványok ismét óriási arányokat fognak ölteni minden háborúban, minthogy a légoltalom szükségletei folytán a lakosság minden rétegébe tartozó egyének óriási tömegeit kell majd olyan szűk földalatti helyiségekbe kergetni, amelyek napfényt soha nem kapnak. E súlyos veszedelmet ismét csak megfelelő műszaki intézkedésekkel, illetve berendezésekkel (tisztasági kellékek, óvóhelyi elkülönítő fülkék, ultraibolyalámpák, *mesterséges napfény)* mérsékelhetjük. Ezek megfelelő alkalmazásával talán elkerülhető lesz, hogy háború esetén a fertőző betegségek több emberéletet vigyenek sírba, mint maga a szűkebb értelemben lett hadviselés.

Szeptember utolsó két napján a nyárias jellegű időjárás megszűnt, a rendes őszi idő a hónapfordulóval ismét jogaiba lépett.

Dr. Aujeszky László.

forgalom síma lebonyolítása égető szükséggé lett. Ilyen pusztára materiális magyarázattal nem lehet az életjelenségeket megvilágítani. A mai ember a várostól még egyebet is kíván, mint azt, hogy az a forgalom kifogástalan lebonyolítója, ideális forgalmi pálya legyen!

Hiszen *nem azért élünk, hogy a forgalomban részt vegyünk, — hanem azért van forgalom, mert élünk* és pedig intenzívebben élünk, mint elődeink.

Budapest az utolsó száz év alatt kisebb jelentőségű vidéki városból európai viszonylatban is nagyvárossá fejlődött. De míg száz éven át Csáky szalmája számba ment az, hogy ez a fejlődés miként pereg le, hogy hol, ki, miként teszi csunyává, rúttá és kellemetlenné ezt a szebb jövőre szánt várost és annak pompás természeti adottságait — addig újabban mindinkább felébred az abban kicsúcsosodó városi lelkiismeret, hogy széppé kell tenni Budapestet s javítani kell az elmult század okozta hibákon... Ez a változás, az érdeklődésnek ez a felébredése jelentkezik a napilapokban, a hivatalos ténykedésekben, a Városházán és a Közmunkák Tanácsa ülésteremben, de nem utolsó helyen abban, — úgy látszik a műszaki körök előtt kevéssé ismert tényben, — hogy gróf Klebelsberg Kuno megalkotta a Műegyetemen a városépítészeti tanszéket s azt oly kitűnő szakemberrel, mint amilyen Wargha László, töltötte be.

A városrendezés művészi követelményei immár köztudatba léptek, olyannyira, hogy már ellenzőre is akadtak *Pirovits Aladár* mérnökkartársunk személyében, aki harcos cikkben fejtette ki, hogy a városépítés nem művészi feladat, hanem tudományos és éppen ezért a mérnök dolga, nem pedig az építőművészeké. Bonyolult logikai levezetésekkel, súlyos fogalmi meghatározásokkal indult harcba e tételéért s tudományos jellegű szemlélődésein túl némikép már személyi ízű kritikai nyilatkozatokkal igyekezett e kérdést tisztázni, igyekezett bebizonyítani, hogy a városépítő csakis mérnök lehet, más ehhez nem érthet. Természetesen nincs szándékomban Pirovits Aladárral vitába bocsájtkozni s főként nem kívánom az ő módszereivel bebizonyítani azt az épp oly kevéssé logikus ellenkező tételt, hogy a városrendezési kérdésekben csak építészt illethet meg a szó s a mérnökre nincs szükség! Mindamellett hozzá szeretnék járulni a nagyfontosságú kérdés tisztázásához és pedig annál is inkább, mert hiszen Pirovits Aladár egyízben már elismerte azt, hogy építész létemre van jogom e kérdésel foglalkozni.[1]

II. *Városépítő művészet* — a fogalom, mint ilyen — aránylag új. Elsőnek Camillo *Sitte* híres könyve idézte. A nemzetközi építészkongresszusokon angol kezdeményezésre 1908 felé kezdtek e kérdéssel foglalkozni és ugyancsak angolok rendezték az első nemzetközi megbeszéléseket a városépítésről. *Brinckmann* könyve a városépítésről még csak általános tapogatódzás. *Gantner* veti fel a tipológia kérdéseit először. Új eszközt kap a városépítészeti kutatás a világháború után a légi fotografiában.

Azonban vajjon ez azt jelenti-e, hogy a városépítészet, a város tudatos formálása előbb nem létezett? Ki hinné ezt! A szabályos hippodameikus városról Aristoteles óta hallunk s klasszikus példája Miletos volt. A rómaiak Urbs quadratája minden római városalapítási elv kiinduló pontja volt. A legutóbbi XII. nemzetközi városépítési kongresszuson láttuk a császári Róma márványba vésett szabályozástervének egyik részletét. Viszont a városépítés mesterséges művészete, mint önálló emberi tevékenység, csak a legújabban lett tudatossá s ezzel kapcsolatosan vált el az egyéb építési tevékenységtől. Nem érdekesség híján való ennek okait kutatni, okait kimutatni.

Igen jellemző az, hogy Camillo Sitte mikor lépett a nyilvánosság elé nagyhírűvé vált könyvével. A nyolcvanas évek derekán, az európai városok rohamos felnövekedésének, kiterjedésének időpontjában, e fejlődés egy bizonyos részletének befejeztével: akkor, amikor a régi városmagok köré az új városrészek hatalmas gyűrűje burjánzott fel — például Bécsben — ahol a várfal és a külső Gürtelen kívül fekvő bájos falvak közé sűrűsödtek az új negyedek. Mik e kor városalakulatainak jellegzetességei? A sakktáblaszerű egyenletesség, az utcák sivár azonossága. Bécs vagy Budapest ilyen jellegű városrészeiben az utcáknak annyira nincsen karaktere, hogy az utcanévtáblákat fel lehetne cserélni és ezt csak nehezen vennők észre. Sakktáblák átlós utcákkal, ez volt a rendszer. Csupa józanság, esztétika és más meggondolások nélkül. Városszabályozás egyszerű földmérő munka alapján, vonalzóval és háromszöggel az irodában felhordva s a helyszínen lánccal és léccel kitűzve. Ezekben a városrészekben Európaszerte nincsen hangsúly, nincsenek építészeti értelemben kiemelt térformák, képzett részek. Mert a szélességben és magasságban nem differenciált utcák tömkelegében, az átlók metsződésében formált kerek és oktogonális terek térélményt nem jelenthetnek. Az utcák haladnak mintegy céltalanul. Kezdőpontjukat a régi város valamely véletlenje határozta meg — végpontjukon nincsen semmi, ami pillantásunkat magához vonná. Ki nem ismerné ezeket a határtalanul szomorú, lehangoló negyedeket, a polgári és kispolgári élet szürkeségének kereteit, avagy a proletárnegyedek lélekölő tompaságát? Nem szükséges ujjal reá mutatni a budapesti Erzsébetváros és Terézváros ilyenképen alkotott részeire: a *Csikágóra*, avagy az Andrássy-út és Podmaniczky-utca közé ékelt tömbökre. Bécsben a Mariahilferstrassetól északra fekvő városnegyedre, Münchenben a Gärtnerplatz környékére, avagy a Königinstrassetól északra fekvő negyedre. Lakóikat csak sajnálni tudjuk s óvakodunk attól, hogy valaha is ide kerüljünk lakni. Lesujtóbb kritikát adni ennél nem lehet!

Camillo Sitte a régi német és osztrák városok ismerője és lelkes csodálója az ilyen városépítő módszerek ellen tiltakozott, reámutatott ez irány tűrhetetlenségére és a régi városok szépségét idézte. Ez igen sokatmondó tünet. Mert az a városépítő irányzat, amely könyvét kiváltotta, a mérnöki hivatalban, a városok szabályozási mérnökeinek rajztábláin született a szögmérő és lénia nyomában.

Menjünk hátrább a történelembe és figyeljük meg, hogy mit találunk az előző korokban, lássuk összefoglalóan a tipikus európai városképet. A város szíve csaknem mindenütt a jellegzetes középkori város: vásártér, városház, templom s ekörül csoportosulva, sűrűn összeszorulva a lakóházak tömbjei, melyeket a falak gyűrűje nem engedett rövidebbre, szélesebbre növekedni. A gyakran megismétlődő városfaláthelyezések után rövidesen az új körzetben ugyan ez a fülledtség ismétlődik meg.

Mai szemmel nézve, ezek a városok *„rendetlenek és egészségtelenek, a forgalom legelemibb igényeit sem kielégítők!"* És mégis sajátos varázsuk alól a legmaibb ember sem tud szabadulni. Festői szépségük, változatosságuk a legelfogultabb s csak a ma szempontjából ítélkezőt is megkapja. A legnagyvárosiasabb ember is szívesen elbarangol bennök s élvezi azokat a meglepő képeket, amelyek utcasarokról utcasarokra adódnok. Bizonyos az, hogy mai értelemben vett tervszerűségről itt szó nem lehet. De az is tagadhatatlan, hogy bizonyos elvek itt is uralkodtak, nevezetesen az, hogy minél többen elférjenek a szűk területen — s az építőmesterek, mint maguk a házak polgári építtetői valami sajátos ösztönnel, a maguk viszonyai szerint kitűnően — sőt elmésen oldották meg feladatukat. Ha, mai szemmel nézve, a házak úgyszólván lakhatatlanoknak, sőt megengedhetetleneknek tűnnek, nem lehet tagadni, hogy a maguk módjára megszabott feladatoknak kitűnő megoldásai. S külön figyelmet érdemelnek azok az erőfeszítések, amelyekkel az egyszer megépített há-

[1] V. ö. Városi Szemle 1928 január—márciusi szám, ahol Pirovits Aladár: „Milanó policentrikus nagyváros" címen *gondolatról-gondolatra követte* Dr. ing. Bierbauer Virgilnek Városépítészi tapasztalatok Milánóban címen a M. M. és É. E. Közlönye 1927. évf. 255—259. oldalain megjelent *eredeti tanulmányát, és annak egész gondolatmenetét magáévá tette.*

Ez cikk címe: Bierbauer Virgil: A városépítés művészete.

Lásd a cikk elején Pecz Samu tanulmányában. A cikk végén is lásd u.o.H.

MMÉE Közl. 1929. 43-44. 17.

zat a szükségletek megnövekedtével tovább fejlesztették, toldozták s megtalálták a lehetőségét annak, hogy a megfoltozott ház használható is legyen. A házak elhelyezése, a tekergős utcákba való fogása és rendezése távol áll a mi mai követelményeinktől, de elvitathatatlan az is, hogy igen sok, sőt mondhatni a legtöbb esetben ötletes, találó és művészi egészet teremtő. Itt nem az összefogó városrendezési terv racionalitása uralkodott, hanem a város jellegének ösztönös művészi érzése, ami meg volt minden mesterben, minden polgárban. Ez a művészi ösztönösség nem pótolta, hanem helyettesítette a tervszerűséget.

A következő periodusban, a renaissance nagy polgárvárosaiban, a városi polgárság önérzete és büszkesége egyes pontokon más geometriai értelemben szabályosabb, racionálisabb tereket, térösszefüggéseket teremtett és öntetett egyes művészekkel formába, — nevezetesen az olasz és francia városokban. A legklasszikusabb példa a római Piazza Campidoglio, Michelangelo grandiózus alkotása.

Még később, magunkhoz még közelebb, — a változott társadalmi viszonyokkal, — a régi, középkori városmagon túl igen sokszor, de elsősorban természetesen a fejedelmi székvárosokban, — a XVII. század vérzivatarai után — újszerű alakulatok következnek: hatalmas, nyílegyenes főutak, melyek a palotához vezetnek s onnan szabályosan szétsugárzó utak. A legjellegzetesebb példa erre Karlsruhe. Később a XIX. század elején, a népesedés rohamos gyarapodásának kezdetén a városmagból a nyilt mezők felé törő nagy sugárutak rendszere kap lábra. A legszebb a párizsi példa: a Rue de Rivoli s eltolt tengelyében az Avenue des Champs Elysée: melynek célja az Etoileon, a nagy napoleoni diadalív és az e körül elgondolt császári város.

E nagy városépítő alkotások mögött két tényezőt látunk: a fejedelmet, akinek akaratából a terv megszületett *és a nagy művészt, aki a tervet teljhatalommal megvalósította.* E rövid elmefuttatás keretében nem akarnék neveket felsorolni, már csak azért sem, mert hisz azok közismertek, a fontos az elv. Hatalmas akarású kiinduló pont, a megvalósítás ténye pedig *művészi cselekedet.*

És vajjon miben áll ez? Csak az alapvonalak meghúzásában és kitűzésében, ebben a kétdimenziós mérnöki műveletben? A Rue de Rivoli csak azért szép, mert nyílegyenes, csak azért szép, mert aszfaltja páratlanul síma? A Place de la Concordet a világ egyik legszebb terévé csak nagysága és útburkolata teszi? Akkor talán a budapesti Tisza Kálmán-tér is számot tarthat ilyen megbecsülésre! Avagy, hogy hazai példát idézzünk: miért, hogy a szegedi Széchenyi-tér annyira sikerült? Csak síkbeli méretei folytán?

Vajjon lesz-e valaki, aki ezt állítja? Vizsgáljuk meg a kérdést kissé alaposabban. Itt van a legnemesebb, a legfinomabb művű tér: a velencei Szent Márkus-tér. Ki nem élvezte páratlan szépségét? És ki nem tudja, hogy varázsának titka nemcsak terjedelmében, símaságában, kellemes járhatóságában — tehát a racionálisan megfogható elemeiben — van, hanem a térbeli, tehát háromdimenzionális mivoltában. A szélesség, hosszúság — és a térfalak magasságának háromdimenziós együttese — hatásának titka. Ha a Prokurációk alacsonyobbak vagy magasabbak lennének, ha azok formaisága más volna, — a térnek összhatása is egészen más lenne.

Avagy idézzünk emlékezetünkbe egy másik olasz példát: a római Piazza Campidoglio nemes veretű térhatását. A két Michel Angeloi palota méretei — tehát sziluettje — mint a tér oldalfala, milyen muzikálisan hangzik össze a capitóliumi palota arányaival. És e nagyvonalú kompozíciót kiegészíti az oldalsó paloták építészi formáinak mélyzengésű muzsikája, hogy végül a páratlan hatást megteremtse. A további finomságokról nem is szólva! pedig a trapézformájú alaprajz optikai hatása döntő fontosságú! s minő nagy szerepet játszik az emberi lépték. Ezt legjobban bizonyítja az, hogy a Bernini-féle Szent Péter-templom nagysága ellenére sem sikerült. Itt is meg van a trapéz alaprajzainak távlati finomsága, viszont a tér nagyságát csak akkor vesszük észre, ha bejárjuk; optikai értelemben óriási mivolta nem hat, mert egyfelől a templom hatalmas méretei nem kerültek szerencsés viszonyba az oszlopcsarnokokkal, másfelől viszonyuk az emberi léptékhez nem érvényesül, amit viszont a capitóliumi palotáknál Michel Angelo eltalált.

Mindebből azonban az következik, hogy a méretek önmagukban nem elégségesek. A városépítő művészet racionálisan fel nem mérhető és le nem vezethető. A városépítésben olyan inponderabiliákkal kell számolni, melyeket az agy nem tisztázhat, melyek sajátos érzéki felkészültséget kívánnak. Egy városépítészeti műremekben, egy városépítészeti téralkotásban több van, mint racionális, papíron elvégezhető számítás, mennyiségtani értelemben összegezhető elemek együttese. *Művészetről van itt szó — melyet a tiszta ésszel pótolni nem lehet.*

Ez az, amiről a XIX. század racionalizmusában megfeledkezett akkor, amikor a vonalzóval dolgozó és a számoló kitűnő mérnökre bízta a városépítést. S ez az, amit ma már, csekély kivételeket nem tekintve, mindenki elismer.

III. Az ellenvélemények igen kézenfekvő érvei jelentkezhetnek ezen a ponton. És joggal! A helyzet eltolódott és megváltozott, mondják. „A velencei Piazzan mindig csak gyalogközlekedés volt és ugyan úgy a capitóliumon — ezek a műalkotások tehát a mai forgalmi viszonyok közepette nem mértékadók. A párizsi Place de la Concorde a mai forgalmat ugyan kielégíti — de ez csupán csak véletlen, mert hiszen alkotója, Gabriel, erre nem számíthatott. És így tovább. A mai városépítő előtt toluló problémák ilyen tisztára művészi eszközökkel meg nem oldhatók."

Valóban így is van. A városépítés ma sokkalta összetettebb feladattá nőtt. A városi utcának ma nemcsak az a célja, hogy szép, ünnepélyes térkompozíciót adjanak, — hanem elsősorban az, hogy a máris óriásivá nőtt forgalmat lehetővé tegyék. Ma elsősorban az a fontos, hogy mozogni tudjunk, nem pedig az, hogy szemlélődhessünk, az arányokat élvezhessük, — mert erre a mai élet forgatagában nincs időnk. Az utca szélességét nem szabad a kellemes magassági arányoktól függővé tenni, — hanem az azon mozgó forgalmi eszközök óránkénti számától. A mellékutcákban a fontos az, hogy az ott felépített lakóházakat bőséges napsugárral és levegővel láhassuk el és így tovább. A tudományos módszerrel megállapítható tényezők a lényegesek!

S mindez igaz. Mind ennek a megállapítása a városrendezés segédtudományainak feladata. E tények és adottságok nélkül el nem indulhatunk. A demográfia, szociológia, a forgalom tényezőinek ismerete, gazdasági meggondolások alkotják a várostervezés alapvetését. A statisztikai adatok roppantul fejlett összessége nélkül a városrendezés terén ma már nem dolgozhatunk. Azonban ezekre a mérnöknek épp úgy szüksége van, mint bárki másnak, aki városrendezési kérdésekkel foglalkozik. De ezeket az adatokat nem a mérnök hordja össze, hanem a statisztikus és a mérnök épp úgy a statisztikustól kapja azokat, mint bárki más. Ő csak alkalmazza az adatokat, okszerűen felhasználja a bennük jelentkező lényeget.

Már most azt kérdezzük, vajjon valóban csak a mérnök ért-e azok felhasználásához? Vajjon az építészmérnököt pallérozottsága és iskolázottsága erre nem képesítik. Vajjon az építész a statika tudományának hasonló adatait és módszereit a maga feladatainál nem alkalmazza-e? Legfeljebb munkamegosztási szempontoknál fogva segítségül hívja a mérnököt, hogy a maga sajátos készségeinek alkalmazására több ideje maradjon.

A mai várostervezési kérdések bonyolultabbak és összetettebbek, mint a régiek voltak, még sem lehet azt mondani, hogy az építész sajátos készségére adott megoldásnál ma már nincs szükség. Nem akarok empirikus

példákkal harcolni, bár ez is elég lenne. Megelégszem néhány név és eset felsorolásával. Köln városa a háború után nagy, az egész világon mintaszerűnek elismert és a *Lex Adenaner*rel életbe léptetett városrendezési műveletét Fritz *Schumacher* hamburgi építész öntötte formába. A stockholmi kritikus *Sluizen* átjáró szabályozására a legjobb tervet Ragnar *Oestberg*, a stockholmi városház megalkotója készítette. Rotterdamban egy nagy tér megoldásának legjobb tervét *Berlage* készítette. Róma város fejlesztési tervét az igen elismert építésztanár *Piacentini* dolgozta ki. A berlini Alexander-Platz problémáit épp úgy építész oldotta meg, mint a stuttgarti pályaudvar terének fogós kérdését. A magunk nagy városépítészeti pályázatain építészek nyerték el a babért. Szombathelyen *Wälder* Gyula, Pécsen és Győrben *Dörre* és *Weichinger*. S ne feledkezzünk meg a belgrádi városrendezési pályázatról, melynek győztesei dr. *Lechner* Jenő és *Wargha* László voltak.

De mint mondottam, ezeken a tapasztalati tényeken kívül a dolog természetéből folyó belső okok is azt bizonyítják, hogy a városrendezési feladatok megoldására az építész hivatott, sőt egyenesen szükségessé teszik az építész munkáját.

Egy jelentős kérdést teszek fel: mi a város? Vajjon a város vasúti sínhálózathoz hasonló forgalmi berendezés, avagy az emberi élet céljait szolgáló települési forma? Egyszer már kérdeztem: a forgalomért vagyunk — avagy a forgalom életünk egyik jelensége csak? Úgy tetszik, az utóbbi az igaz, úgy tetszik, a város egy sajátos életformának alkalmas színpada, játszótere, amelyben a forgalomnak is meg kell adni a maga helyét, a legjobb megoldását a többi szükségletek mellett.

Az építőművészetről, annak művészi mivoltáról lévén szó, nem akarom annak összes feladatait felsorolni, nem akarom részletezni, mit követelünk egy lakóháztól stb., gyakorlati értelemben higiéné szempontból. S így a városépítő művészet feladatainak nomenklaturáját is elhagyhatom. De aminthogy a ház több, mint lakógép, úgy a város is több, mint pályaudvar, amely forma szerint lehet kitűnő, de mint tartózkodási hely, sivár. A város nem lehet pályaudvar, a városnak lakályosnak kell lennie.

Meg kell adva lennie annak a lehetőségnek, hogy a forgalom lüktetését kikerülhessük, megtaláljuk a nyugalmat és békét, ahol dolgozhatunk, koncentrálhatjuk magunkat és ahol megpihenhetünk, ahol munkánkból kikapcsolódva puszta emberi életet élhetünk. Ha a főutcákon a legelső követelmény az, hogy az ott lezajló forgalom minél símábban bonyolódhasson le — s hogy ezenfelül amerikai tapasztalatok szerint az utcamenti házak használóinak saját forgalma le ne foglalja az egész utca terét és meg ne fojtsa az egyéb forgalmat — ha tehát itt ezeket a szükségleteket kell kielégíteni, úgy a város többi részén — éspedig 4—5 emeletes legnagyobb beépítés mellett a város legnagyobb részében — az a fontos, hogy az utcák és terek vonzók legyenek, azaz járhatók, a helyi forgalmat mindenképen kielégítők, de amellett és ezenfelül olyanok, — hogy azokban jól essen az élet, azokban jól érezze magát az ember, mert hiszen *az ő kedvéért épült a város*. A mult század bevezetőben említett csendes, de sivár utcáiról, városrészeiről ezt nem lehetett elmondani, épp ebben különböztek a középkori várostól. Az ok: az, hogy ezeknek formálásakor az építész nem működött közre. Szerepe mindössze az lehetett, hogy a már kiszabott hangsúlytalan hálózat egyes telkeire házakat tervezhetett — és még ez sem volt mindenkor így, mert a házak nagyrészét a leglelketlenebb kiuzsorázó építőspekuláció emeltette az építőművészek közbejötte nélkül. Míg a középkori városok minden hiányosságuk mellett is érző emberek alkotásai voltak, addig ezeket a városrészeket a ridegen számító agy faragta. Ez persze nem jelenti azt, mintha a középkori módszereket kellene újra bevezetnünk! Isten ments! Hiszen azok a városok ma úgyszólván lakhatatlanok — de viszont az a lélektelenjesség és melegség, amely bennük megnyilatkozik, kell, hogy célunk legyen. A mult századbeli — s természetesen ma is uralkodó kalkulusbeli ridegség helyére azt az emberi érzést kell ültetni, amely a régi városokat jellemezte, anélkül, hogy azok hibáit csupán külsőségként alkalmazzuk. S ezt a követelményt igen jól lehet egyesíteni a mai város követelte nagyvonalúsággal, amelyben a házsor egységessége a főcél s a kis, apró elemekből való házsormozaik Európa vezető országaiban már teljesen túlhaladott dolog (nyolc méter homlokzatszélességű házat ma már csak nálunk szabad építeni!).

Épp ezért van a város kialakításához, megtervezéséhez szükség az építészre. Egy utca szélessége arányai révén, útburkolatának minősége folytán lehet igen jó forgalmi út — más kérdés az, hogy mint az élet egyik színtere, kielégítő és boldogító-e. A forgalom kétdimenziójú — az élet pedig háromdimenziójú. Az utca jóleső mivoltát szélességének és magasságának arányai határozzák meg. Példa: az Andrássy-út ritmikusan változó szélességi és magassági viszonyai, illetve azoknak szakaszonkénti helyes meghatározása, a szegedi Széchenyi-tér megnyerő téraránya, s így tovább.

Meghatározhatja-e ezeket a mérnök? Tisztázzuk ezt az elvi kérdést. Az építész munkájának, alkotásának jellegzetessége a háromdimenzióval való operálás, a térbeli alkotás. *Az építész a teret formálja.* Ez művészetének legjellemzőbb lényege. A mérnök viszont a síkban gondolkozik. A sík felosztásával és megszervezésével kapcsolatos feladatoknak él s a síkot csak a maga problémáinak szerkezeti megoldásai kapcsán hagyja el. Utat épít, hidat szerkeszt, csatornát boltoz. Mindezeknél a létesítményeknél a magasságbeli kiterjedést a szerkezet írja elő és korlátozza. A harmadik dimenzió szerepe elenyésző, jelesül akkor, ha a feladatainak a két másik dimenzióbeli terjedelmével hasonlítjuk azt össze (n. km.: n. m.). Az építészetnél viszont a magasság szerepe igen jelentős a szélesség és hosszúsághoz képest. Műve a háromdimenzió sajátos összhangján épül fel (n. m.: n. m.). A városépítésben egy bizonyos közbeeső helyzet alakul ki. A város terjedelme ugyan *n*. km, a magasság pedig *n'* méter, azonban a városépítő elgondolta és tervei alapján megszülető terveken belül az arányszám mégis az építészi rangsoron belül fekszik és nem a mérnöki rangsorban áll: mert a várost nem mint egészet érzékeljük, hanem mint kisebb térbeli egységek egymásutánjából összefűződő egészet.

Mint a történelmi példáknál is látjuk, ezeknek az összefűzéseknek, ezeknek az arányoknak meghatározása nem a tiszta ész kérdése. Ezek olyan feladatok, melyek a művészi elhivatottságot követelik, amelyekhez építészre van szükség, aki a háromdimenziós térbe képzeli bele a létesítményeket.

Mondhatná valaki, hogy az utcák beépítési magasságának elvi meghatározása sem tisztán művészi kérdés, hanem százféle meggondolás, úgymint: demográfia, gazdasági stb. természetűek eredménye. Viszont konkrét esetben a számszerűen kiadódó adatoknak végső, finomabb művű meghatározása igazán művészet kérdése. Azonban éppen, mert a város több és más, mint forgalmi sínhálózat, a problémák egész sora tisztára építészi munkát követel. Ennek bizonyítására néhány esetet sorolok fel.

Vegyük az egyik főutcát, mely a város szívéből kivezet a lakótelepek felé! Vajjon ideális megoldás-e az, ha ez az utca megszakítatlan nyílegyenes vonalban fut sok kilométeren át célja felé? Hosszát elviselhetővé csak megszakítások tehetik, vonalába iktatott és főként melléje fűzött terekkel. Ezeknek helyét nagyjában racionálisan állapíthatjuk meg — részleteiket, terjedelmüket, formájukat, magaságukat azonban művészi értelemben kell mérlegelni, hogy hatásuk meg legyen. Ez jellegzetesen építészi feladat.

Lássunk néhány más nagyjelentőségű részletet! Nemcsak a köznapnak élünk, nem veszhetünk el egyéni munkánk elszigetelt kis körében. Életünknek vannak ünnep-

napjai, amelyeken közös érzéseinknek kell megnyilatkozniok, amikor ezrek és tízezrek gyűlnek össze valamely téren, hogy nagy, közös, nemzeti érzéseiknek kifejezést adjanak. S ezekhez a nemzeti és helyi ünnepekhez terek kellenek, amelyek önmagukban, valamint elhelyezésükben, a város többi részeivel való összefüggésükben, tehát felvonulási útjaikkal alkalmasak ilyenfajta megnyilatkozásokra. Sőt amelyek a maguk monumentalitásában a tömegek jelenléte nélkül is kifejezzék annak érzésvilágát, közös szellemét. Ez ugyancsak az építészek feladata, melyek megoldásához művész, építőművész szükséges.[1]

Más feladatok! Nemcsak azért élünk, hogy dolgozzunk. Pihenünk is! Sűrűn lakott városrészeinknek szüksége van olyan terekre, amelyek árnyas fái alatt fellélegezhetik a város lakossága akkor is, ha nincs ideje arra, hogy a környék erdőibe kiránduljon! Ezeknek kertészi alakítása a kertészek feladata — de térbeli megformálásuk, építészi körülfogásuk építészi feladat. Példa erre a csodálatosan szép Parc Monceau Párizsban, ahol a hatásnak egyrésze a bájos kertet körülölelő lakóházakban rejlik.

Külön kell megemlékezni a hegyoldalakra épülő városrészek megtervezéséről! Itt a tervezés munkája ugyan a rajztábla sík felületén folyik, de a terv a valóságban a háromdimenziós térben valósul meg. A papíron a rétegvonalak segítségével járható úthálózatot tervezhetünk s annak vonalzása mentén ugyan olyan beépítést írhatunk elő, mint a síkon. Hogy az eredmény minő lesz, azt sok szerencsétlen végű városszabályozásból láthatjuk. A tanulság az, hogy ilyen esetekben a városterezőnek élénk *térbeli* fantáziával kell dolgoznia s képesnek kell lennie arra, hogy elképzelje a hegyoldalban felépülő város háztömbjeinek összhatását s képesnek kell lennie arra, hogy ezt az összhatást a beépítési szabályzat előírásával biztosítsa. Ehhez kifejezetten háromdimenzióban gondolkodó városépítő művészre van szükség.

Ha pedig végül a várost mint összalakulatot nézzük, akkor hamarosan egész sorát látjuk meg az olyan feladatoknak, melyek megoldásában a művészi érzék mellőzhetetlen. A várost fel lehet osztani beépítési körzetekre, melyek fokozatosan csökkenő magassággal nyulnak a periferiák felé. — Azonban tévedés volna azt hinni, hogy a két különböző jellegű beépítési övezet érintkezése, elhatárolása egyszerű mértani vonal lehet! A kétdimenziós papiroson ez valóban így lehet, de a háromdimenziós valóságban ebből igen súlyos szépséghibák keletkeznek, amelyek legismertebbjei (a budapesti) a tűzfalak! Ilyen helyzetek megoldása a tervező városépítőművész jelentős feladatai közé tartozik.

De még más értelemben vett átmenetek megteremtéséről és kialakításáról is kell gondoskodni. Ilyen eset például valamely széles utcának összeszűkülése, vagy egy sugárút betorkolása. Ilyen és sok hasonló esetben a puszta számítás nem vezethet kielégítő eredményekhez, itt a helyzet térbeli egészének erőteljes átérzésére van szükség, mert e nélkül kielégítő eredményt nem lehet várni, sőt azok az örökké bántó jelenségek következnek be, amelyekben nehezen lehet később javításokat eszközölni.

Épp ezek az esetek, amelyekben különösen szembeszökő, hogy a városrendezés feladatai mennyire építésziek, hogy azok a rajztáblán el nem intézhetők! Távlati vázlatok, de még inkább agyag- és plasztilinmodellekre van szükség, mert csak ezekkel tisztázhatók azok a kérdések, amelyek megoldása nélkül forgalmi értelemben ugyan kielégítő városok keletkezhetnek, de megjelenés tekintetében azokhoz a sivár városokhoz jutnak, melyekből túlsok épült a közelmultban. Egészen biztos, hogy a város jelentős pontjának beépítési módozatait a várostervezőnek háromdimenziósan is meg kell oldania, az idekerülő háztömböknek plasztikus felvázolása elkerülhetetlen, mellőzhetetlen. A városrendező művésznek úgyszólván meg kell terveznie a szóba jövő épületeket, illetve azok térbeli megjelenésének velejét, tömeghatását. Az pedig minden kérdésen és vitán felül van, hogy ehhez építőművésznek kell lennie, mert csak így vállalhatja ezt a feladatot, csak így ítélheti meg a fervezett tömegeknek, tereknek hatását.

IV. Végül nem szabad megfeledkezni egy igen fontos tényről, tudniillik arról, hogy a városépítő csak a legritkább esetekben, száz közül még csak egyben sem! — tervezhet a szűz és érintetlen talajra. Olyan önmagában egyedül álló eset, mint az ausztráliai főváros esete, hol a pusztaság közelébe kellett a várost tervezni, nem lehet a városépítő tudomány alapja. Úgyszólván kivétel nélkül arról van szó, hogy már meglevő város bővítési avagy szabályozási tervére van szükség. És ilyenkor nem az a feladat, hogy a tudományosan megállapított elveket a maguk legteljesebb tisztaságukban alkalmazzuk, hanem sokkal inkább arról, hogy az adott viszonyok között azokat a lehetőségig megvalósítsuk. A városépítő tudomány és alkalmazott segédtudományok adataival kalkulus tárgyává tehetjük a mai szükségleteket, de ezeket a meglevővel kell összeegyeztetnünk, a régi várossal kell egységbe hoznunk. Arra kell gondolnunk, hogy a meglevőnek jellegzetességét, kulturális értékeit el ne pusztítsuk, hanem a lehetőség határain belül megóvjuk. S nem hisszük, hogy értelmes ember azzal a követeléssel lépne fel, hogy a régi szépet kiméletlenül fel kell áldozni a mainak. De a két szempont összehangolásához nem elég a mai követelmények ismerete, racionális alkalmazása, hanem szükséges a régi építészet értékeinek beható ismerete és sok művészi tapintat, bizonyos ösztönös érzés, amelyet csak hosszú évek tapasztalatai, speciális tanulmányai adhatnak meg. Különleges készségekről van itt szó, amelyek az építőművésznek nevelésbeli és hivatottságbeli sajátjai, amelyek másokkal nem pótolhatók.

Hogy mindez nemcsak a magam saját egyéni felfogása, azt legjobban bizonyítják a szeptemberben Rómában megtartott XII. nemzetközi város- és lakásépítési kongresszus tárgyalásai, melyek során az erre a kérdésre vonatkozó előadások egész sorát tartották a világ minden részéből összesereglett szakemberek. S egységesen kialakult az a felfogás, hogy a régi, ösztönösen épült városrészeket meg kell őrizni, meg kell menteni, a mai fejlődést pedig oly módon kell irányítani, hogy ez megtörténhessen. E kérdésre, úgy hiszem, lesz még alkalmam visszatérni, annál is inkább, mert azt hiszem, azok magunk részére igen fontosak, mind Budapest szempontjából, mind pedig vidéki városaink szép régi negyedeinek megmentése szempontjából.

V. Gondolatmenetem végéhez értem. Igyekeztem megvilágítani azt a kérdést, hogy építőművészeink miért foglalkoznak városrendezési feladatokkal, hogy városaink miért bízzák azok megoldását egész helyesen az építészekre. Az elmondottakban kidomborítot-

[1] *Pirovits Aladár* a M. M. É. E. Közlönye f. évi 244. o. a Kossuth Lajos-tér kevéssé sikerült mivoltát is érvei közé sorozza. Úgy találja, hogy azért nem szép, mert az azt körülépítő művészek nem voltak tekintettel az Országházra. Nos, a dolog nem ilyen egyszerű. A tér hibás, mert annak határvonalait olyan valaki rajzolta fel, aki az építészethez nem igen értett s csak azután jöttek az építészek, akik egyrészt egymásról mit sem tudtak, tehát munkáikat össze nem hangolhatták, másrészt pedig egymástól két évtizednyi időbeli távolságban alkottak! A helyes eljárás ilyen esetben az, hogy *egyetlen* építőművészi *egyéniség* felvázolja a tér körülépítésének módját, tehát a térfalak sziluettjét, sőt esetleg a térfalak reliefjét is, s a hatóságok az egyes épületekre nézve ezt a körülírást kötelezővé teszik, úgyhogy azok az építészek, akik az épületeket tervezik, tulajdonképen a teret megtervező építész gondolatait valósítják meg, a maguk művét annak rendelve alá. A régi városokban erre nem volt szükség, mert azokban egy tér egységes építészi hangulata az ösztönös közös érzésből fakadt, amelyet nem kellett kötelezően előírni. Szeretném tudni, hogy Hauszmann a maga artisztikus érzésével a Kúria gazdagságával miként alkalmazkodott volna a mai földmívelésügyi minisztérium palotát mímelő, inkább kaszárnya jellegű épületéhez? Hogyan látta volna előre a Révész és Kollár-féle *palota* szobrászmunkáinak nyugtalan tombolását?

Institut des pensions a Praha.

Arch.: Havliček et Honzik.

B.V.

Általános nyugdíjintézet Prágában.

Tervezték: J. Havliček és K. Honzik építészek.

Az áldatlan politikai viszonyok — a hivatásos politikusok méregkeverése — folytán nálunk csak kevéssé ismeretes az, hogy a háború utáni cseh építészet minő rohamlépésekkel hódította meg az új építészet egész területét, hogy minő kitűnő új építészeti iskola alakult ki Csehszlovákiában, ahol, úgy látszik, nemcsak tehetséges építészek dolgoznak, nemcsak nagy az építőkedv, hanem az ehhez szükséges anyagiak is megvannak.

A fiatal cseh építészgárda két kitűnő képviselője: Josef Havliček és Karel Honzik néhány évvel ezelőtt testes kötetet adtak ki munkásságukról. E könyvből megtudtuk azt, hogy ezek az építészek már akkor is jelentős munkákat fejeztek be, de nem restellették gyakorlati munkásságukat érdekes elméleti munkákkal kiegészíteni s így a cseh úttörők közé tartoznak. Így nyúltak az 1929-ben az általános nyugdíjintézet Prágában építendő irodaházának tervpályázati kiírásához, amely nem kevesebb mint 12.000 m² irodafelületet, mintegy 600 irodahelyiséget követelt s ezenfelül egy 400 személyes előadótermet, néhány tisztviselői lakást s mindazt, ami egy ilyen arányú programmnak tartozéka. A kiírás szerinti beépítést a 200. oldalon látható jobboldali vázlat mutatja. Havliček és Honzik merész elhatározással félredobták ezt a kiírásból kiolvasható beépítési rendszert s tervüket a baloldali vázlat elve értelmében oldották meg és pedig a keresztalakú épülettömbben 14 emeletmagassággal az utcát elhatároló szárnyakon egy-, illetve kétemeletes magassággal. Javaslatuknak igen nagy előnye volt az, hogy míg a kiírás szerinti beépítés 200.000 köbmétert igényelt a programmszerinti terület biztosítására, addig az ő tervük 150.000 köbméternyi beépítéssel is megoldhatónak mutatta a problémát, nem is szólva arról, hogy a kiírás szerinti két szűk, rosszul megvilágított, szellőzetlen udvarára így nincsen szükség. A hatalmas épületnek a telek közepére állítása pedig megelőzte azt a veszélyt, amely ilyen terjedelmű építkezéseknél gyakori, hogy az épület gigantikus tömegei az utcatérre nehezednek. Viszont az utcavonalra állított alacsony szárnyak a másik veszélyt: az utcatér túlságos felnyitását az épületnek az utcától való elmaradását szüntetik meg.

Havliček és Honzik építészeknek az volt a nem mindennapi szerencséjük, hogy a tervpályázat bírálóbizottságában olyanok ültek, akik ez előnyöket átlátták és épp ezért megvolt az a polgári bátorságuk, hogy a kiírástól eltérő terv mellett nyilatkozzanak, annak dacára, hogy a kiíráshoz való rideg és kemény

Tér és Forma
1935. 7. sz.

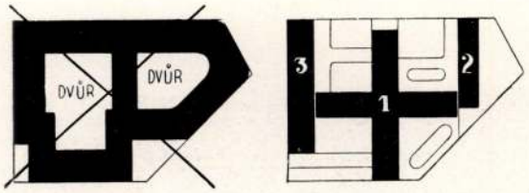

Balra: a tervpályázat szerinti beépítés, jobbra: a pályaterv elvi rajza.

ragaszkodás a puritánság koszorúját illeszti a bírálók fejére! Legyünk végre tisztában egy nagy elvi kérdéssel. A pályázat célja gondolatok, új megoldások, jobb megoldások kitermelése — olyan gondolatok kitermelése, melyek a hatóságok bürói-nak asztalain nem teremnek. A pályaműnek természetéből folyik az, hogy feladata túlmenni a kiíráson, azon túlmenő munkát végezni. Ha nem így van, miért kell tervpályázatokat rendezni? Ha a tervpályázat pedig csak a keresztrejtvényhez hasonló társasjáték, amelynek egyetlen feladata a kiírást készítők gondolatainak maradéktalan kitalálása. Sajnos, legutóbbi tervpályázataink az elbírálásnak a „puritán" módja folytán ilyen puzzlék nívójára süllyedtek le!

Havliček és Honzik, hosszas tárgyalások után, 1930-ban megkapták a megbízást, 1931-ben elkészült a kiírás. A tervezők a maguk részéről vasvázas kivitelre gondoltak, de a hatóságok kívánságára a kiírást vasbetonvázra is elkészítették s a versenytárgyaláson ez a rendszer győzött, mivel az 1932. évi vasbetonszabályzat 80 kg. qcm. igénybevételt engedett. A vasbetonterveket Klouček és Kambersky készítették. Az építkezés 1932-ben indult meg, a vasbetonrendszer folytán csak ősszel állott a vasbetonváz, 1933-ban az építkezés befejeződött és 1934-ben a hivatal beköltözött.

A két alacsonyabb szárny 16 méter fesztávú vasbetonportálszerkezetű, amire a nagy munkacsarnokok, a registratura termeinek áttekinthetősége miatt volt szükség. A 14 emeletes szárnyakban a 16 méter összszélesség két középső pillérsorral tagolt. A pillérek homlokzatszélessége átmenően 0.50 méter, a szükséges nagyobb keresztmetszetet a mélység nagyításával érték el. A pillérek távolsága ugyancsak átmenőleg 3.40 méter, ami az épület nagy egységességét biztosította. E beosztás mellett a legkülönbözőbb hosszúságú irodákat lehetett a kialakított térbe beleépíteni s minden elképzelhető térigény kielégíthetővé vált az egységes megjelenésen belül. Igen nagy gondot okoztak a dilatációs fogak, mert ez az épület természetszerűen nem lehetett monolitikus. Magától adódott a keresztalakú alaprajznak 9 részre bontása. Ezek különbözősége folytán a kiterjedési hézag-konstrukcióknak egész sorozatát kellett kidolgozni (v. ö.: 200. oldal képei). Néhány speciális eset kivételével az épület összes ablakai egységes méretűek és nem nyithatók, mivel — mint még hallani fogjuk — az összes helyiségek nagyszabású klimatizáló berendezéssel szellőztetnek, fűttetnek és hűttetnek.

A homlokzatot teljes egészében rakonitzi Rakodur-csempékkel burkolták s a különleges profilokra, ablakkávákra stb. különleges darabok készültek.

Az épület vertikális forgalmának lebonyolítására az előcsarnok melletti két főlépcső és a keresztszárak végén négy melléklépcső szolgál, de természetesen ezeknél fontosabb a négy felvonó, ezek közül két gyors lift, a teher- és az iratfelvonó. A forgalom az épületben kényelmes

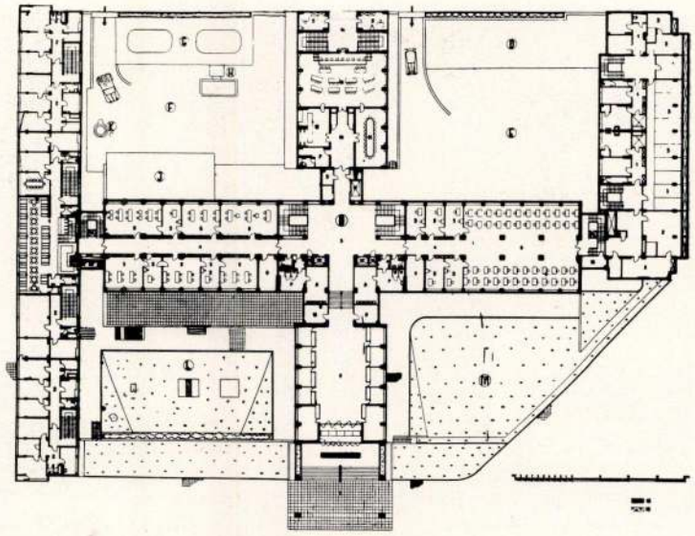

Földszinti alaprajz.

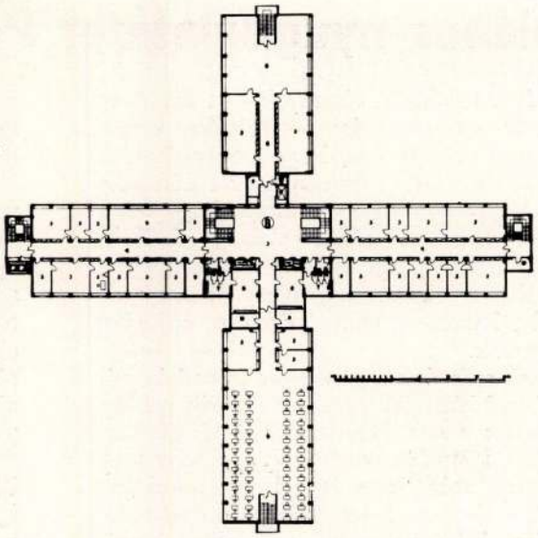

Harmadik emelet alaprajza.

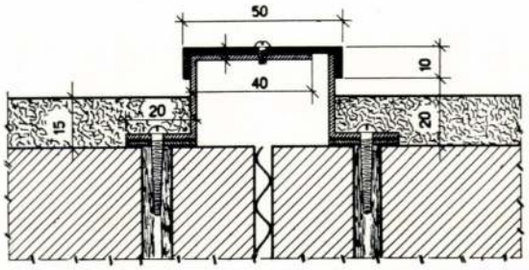

és gyors és mindenekfölött áttekinthető. Ezzel a telektömbkörüli kétudvaros beépítéssel járó áttekinthetetlen folyosórendszernek minden hátránya, főleg a roppant nagy vertikális utak kiküszöböltettek. Ez alaprajz mellett a leghosszabb vízszintes út 35 méter, tessék ezzel összehasonlítani a régi sablon szerinti irodapaloták labirintusait és kilométeres utait!

Az épület másik nagy alapvető újdonsága racionalizált szellőzése és termikus szolgálata. A tervezők javaslatára elfogadtatott az a rendszer, melynél az összes ablakok légzáróan lecsavartattak és a szellőzést egy „L. G.—Caerrier" rendszerű klimatizáló berendezés látja el. Ennek központja: levegőtisztítás, melegítés vagy hűtés a

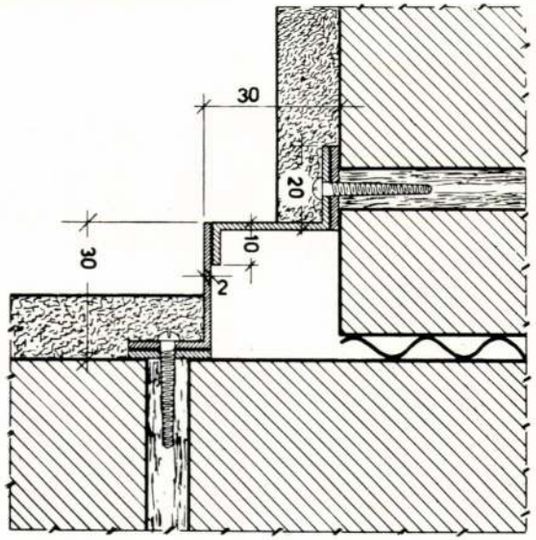

Hézag felmenő falnál.

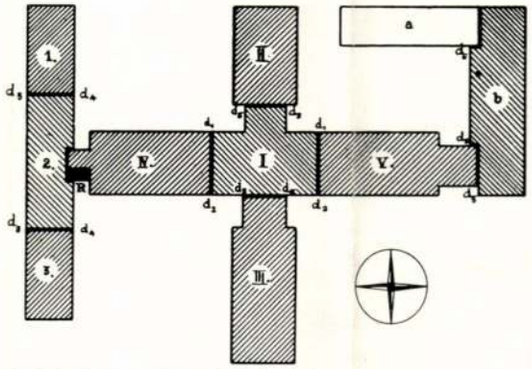

A dilatációk elrendezési vázlata.

pincében van s onnan az épület közepén felnyomják az előkészített levegőt az emeletenkint elhelyezett alállomásokra, amelyekből azt megfelelő nyomással elosztják az irodákba és pedig a folyosók födéme és alsó menyezete közé épített csatornákon keresztül az azoktól jobbrabalra fekvő irodákba. A levegő minden zaj, portartalom nélkül a kívánt hőmérséklettel ér céljához és a faliszekrények alatti nyílásokon jut a visszavezető csatornákba. A légcsere úgy van beállítva, hogy minden egyes irodasejt levegője óránkint 4—5-ször cserélődik ki, vagy hogy minden ilyen percenkint 2000 liter levegőt kap. Az egységes hőmérsékletet a szállító vállalat

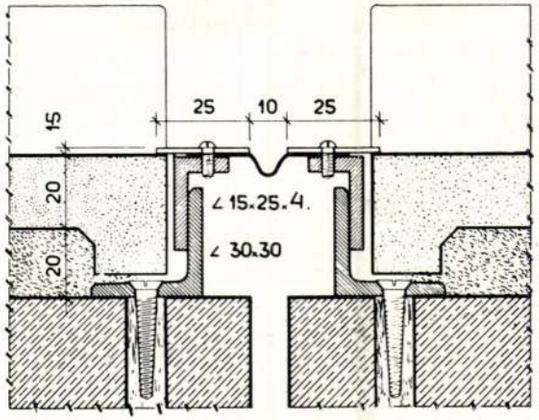

d/1 hézag.

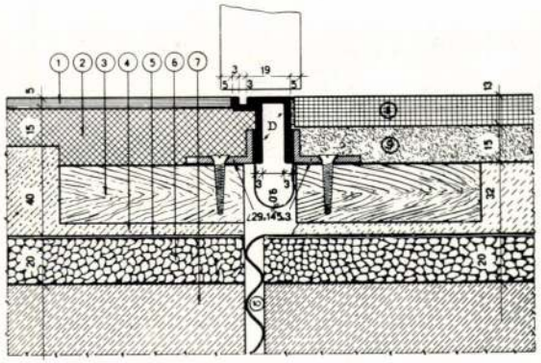

Padlódilatáció: 1. Linoleum. 2. Aszfaltozat. 3. Fatuskók. 4. Könnyű beton. 5. Kátránypapír. 6. Aszfaltos páncéllemez. 7. Teherbíró vasbetonlemez. 9. Terjedési hézag elzárással.

— 24 és + 36 fok külső hőmérsékekre garantálta. Az eddigi tapasztalatok szerint ez be is tartatott, még a forró 1934-es nyáron is.

Az építkezés mindezeknek a nem mindennapi felszereléseknek beszámításával 64 millió cseh korona (9.280.000 pengő) költséget okozott.

Dr. Bierbauer Virgil.

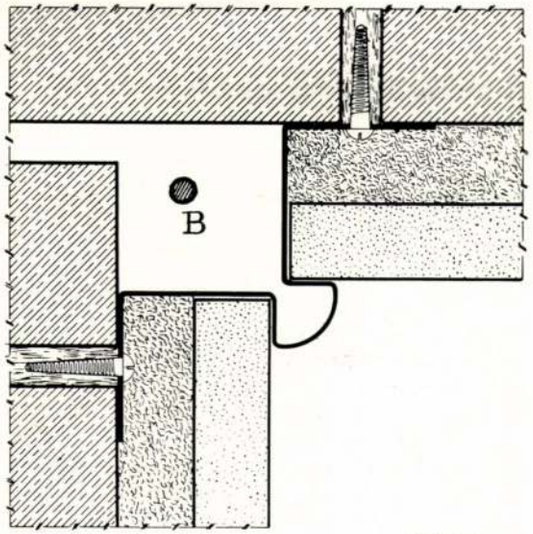

d/5 hézag.

Istituto generale dei Pensioni a Praha. Arch.: Havliček e Honzik.

Vita az iparművészet problémájáról

Lapunk áprilisi számában megjelent cikkre kaptuk az alábbi hozzászólást, amelynek teljes egészében helytadunk.

A formaadás és a népművészeti dísz.

A Tér és Forma ezévi negyedik száma a mai magyar iparművészetnek olyan problémáját fejtegeti, melyre nyugodtan írhatta fel szerzője címül azt, hogy „Az iparművészet problémája". Mert valóban nemcsak a magyar, hanem minden nemzet iparművészetének s nemcsak ma, hanem körülbelül negyedszázada sokat vitatott problémáját taglalja.

Miről van szó ebben a példásan tárgyilagos, nyugodt hangú, de mégis téves feltevésekkel dolgozó cikkben? Először is: arról, hogy az iparművészeti tevékenység súlyának át kell tolódnia az egyszeri „unikátok" tervezéséről a gyárilag is előállítható szériaszerű tárgyak tervezésére. Csak így, csak az iparművészet ilyen áthangolásával lehet azt remélni, hogy az iparművész hivatásához méltó munkát végez, mely neki is, a közízlés fejlesztésének is, sőt a nemzet egész vagyonosodásának hasznára volna. A nyugatról hozott minőségi árú fölösleges, lesz itthon, a keletre irányuló kivitel pedig fokozódik ilymódon. Ez a gondolatmenete.

De tovább is megy a cikkíró s azt a véleményt is kockáztatja, hogy a „magyar iparművészet, nevezetesen annak hivatalos szervei általában az egyes darab művészi formálásának álláspontján állanak". Ha nem tekintik illetéktelen beavatkozásnak, akkor éppen, mint e hivatalos szervek egyikének, az Országos Magyar Iparművészeti Társulatnak ügyvezető alelnöke szólok hozzá e kérdéshez. Tehetem ezt azért, mert a magam testületén kívül ismerem a többi „hivatalos szervek" gondolkodását is e kérdés dolgában, tehát úgy a kereskedelmi, mint a kultuszminisztérium, mint pedig az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács korszerű álláspontját.

A formaadásnak, a sokszorosításra alkalmas tervek készítésének feladatkörét egész iparművészeti irányzatunk nem, hogy ellenezné, hanem inkább elősegíti. Kezdve az iparművészeti nevelésen, folytatva az ösztöndíjak és pályázatok során, egészen a közönséget és a fogyasztókat, valamint az alkotó erőket szolgáló kiállításokig mindig arra törekszünk, hogy jó, olcsó és mintaszerű szobákat, bútorokat, bőrtárgyakat, keramiai tárgyakat, függönyöket, szőnyegeket készítsenek tervezőink. Nem nevezzük ezeket modelldaraboknak s nem hangoztatjuk, hogy azokat szériaszerűen kell majd előállítani. Az ilyesmi inkább akkor dől el, mikor a tervező munkája már anyagban elkészült s a vállalkozó iparos is meggyőződött arról, hogy a lecsiszolt, kiforrott, megtisztított minta „gazdasági szempontból" is kibírja a sokszorosítást.

Annyi bizonyos, hogy az Iparművészeti Társulat éppúgy, mint lapja, a Magyar Iparművészet, egész sor ilyen bemutatott kül- és belföldi berendezésre, szobára, háztartási, keramiai, üveg-, textil- és bőrmunkára hivatkozhatik, melyekkel közönségét is, az ipari köröket is, de főként a tervezőket igyekszik állandóan európai szinten tartani. Senki sem ellensége itt a fejlődés nyugodt menetének s ez a félszázados egyesület és közel negyvenéves folyóirat éppen azzal biztosította a maga zavartalan és példa nélkül való művészeti és gazdasági hatóerejét, hogy a külföld minden ízlésáramát s a hazai szükségleteket szerencsés összhangban tartotta.

Más kérdés, hogy a standardizálás, a gépszerű termelés egyoldalúsága, túlhajtása helyes volna-e, időszerű és főleg olyan előnyös-e pénzügyi szempontból,

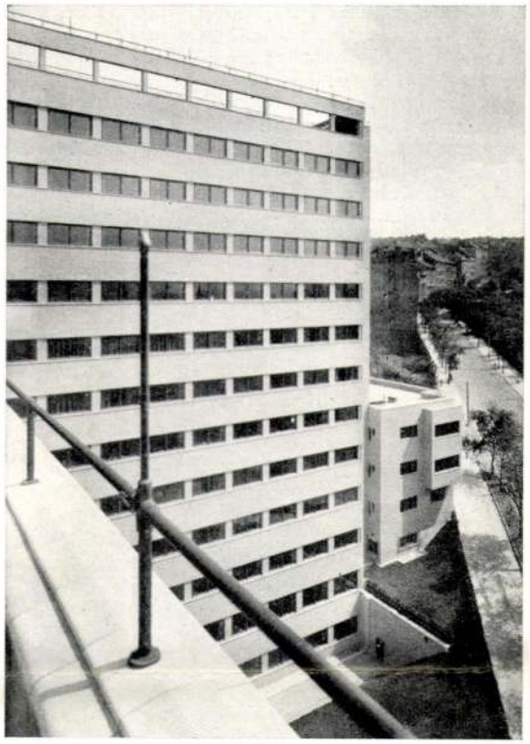

Oldalhomlokzat.

mint a cikk s általában e folyóirat azt hirdeti. Nem is akarom itt érinteni a sokat emlegetett esztétikai meggondolásokat: „a fémcsőbútor hideg, a fabútor és járuléka otthonosságot teremt...", „az egypéldányos bronzszobor műbecsű, a sok tucatos unalmas...", stb., stb. De maradok a cikkíró gazdasági problémájánál s azt kérdem: olyan biztos az, hogy a sokszorosítás gazdagabbá teszi akár a tervező művészt, akár a gyárost? Hol van az a külföldi iparművész, ha mindjárt Le Corbusier, Gropius, Breuer Marcell is a neve, aki maga ezzel a módszerrel megvagyonosodott? Tízezrével készülnek egy-egy fémcsőszék modelljei után a szériák, de azért még ma is olcsóbb egy „egyszerű" faszék, amelyet pesti iparművész jó pesti asztalosműhelyben készíttetett el, jó kárpitosműhelyben párnáztat, mint a nagyipari fémcsőszék. Hol van akkor az új irányzat gazdasági és népboldogító jelentősége?

Kétségtelen, hogy a standard típusok bevezetése nagyon sok előnyt jelent az építkezésben — éppúgy, mint a technika egyéb ágaiban —, sok tekintetben a lakásberendező iparágakban is üdvös hatásokat váltott ki, de még messze van attól — főleg a lakás belső, szobai szükségleteit tekintve —, hogy a nagyközönséget, vagy akár csak az intelligens fogyasztók tömegét is meghódította volna. Sem nálunk, sem külföldön. Sőt, valljuk meg, hogy 10—15 év előtti nagy kezdőlendülete újabban megtorpant éppen a színes szobák, a kedélyesebb otthonok, a melegebb, artisztikusabb külsőségek után való vágyakozás miatt. Talán a lelkek mélyén öntudatlanul egy ki nem hangsúlyozott érzés is dolgozik: megijedtünk a gép s a masinizmus emberpusztító erejétől és nem látjuk már a mult század romantikus színeiben a világmegváltó gépkorszakot.

Itt kell azután belekapcsolódnia az említett cikk további eszmemenetébe, mely a jelzett hivatalos szerveknek azt a törekvését látja érvényesülni, hogy a „formaadás magyar nemzeti jellegét tartják mindenekfölött kívánatosnak" s ezért a mai életet szolgáló, de inkább díszítő tárgyakat a népművészet motivumaival óhajtják ékesíteni. Kétségtelen, hogy ez a törekvés, ha nem is erőltetve, de megvan iparművészeti fejlődésmenetünkben. S a hangsúly itt is, mint minden formaadásban, azon van, hogy mértékletesen, túlzás nélkül megtisztultan kívánjuk ezt. Ma nem lehet — úgy mint a népies lelkesedés első lázában — a szűrhímzések motivumait büntetlenül átvinni a bútorra s a mézeskalácsét a cserépszoborra. De azt a folyamatot, mely évszázadok óta a népi érzésvilág körével tart rokonságot, nem vágjuk ketté csak azért, mert 1920—1933-ig a külföld építészeti törekvéseiben a túlhajtott funkcionalizmus uralkodott. Vajjon egy különben célszerű, egészséges és korszerű leányszobában, gyermekszobában, vagy akár kombinált olcsó lakószobában miért ne juthasson szóhoz a szilárd alkaton egy-egy kevéske dísz, még ha az a szoba 2—3 tucat példányban készült és ha az a dísz véletlenül a mi sokat csodált népfantáziánk színes virága is? Nézzük az ízlés fejlődésének hullám-

Főbejárat előtetője.

az a kérdés, hogy ez a szépségforrás honnan buggyan elő. Hanem az, hogy leszűrve, lepárolva, egyes elemeiben díszül felhasználható-e? Mi azt hisszük: igen. Sőt azt hisszük: régisége egyáltalán nem bűn. Ki merné fogadni, akár a legmodernebb építészek közt is, hogy a biedermayer lakószobák térképzéséről, vagy a reneszánsz olasz városépítők vonalvezetéséből ne lehetne ma is sok minden tanulságot értékesíteni.

Az iparművészeti probléma mindig s változatlanul az, ami minden művészeté, hogy jót, művésziest és csakis ezt kell csinálni. Akkor azután — nincs többé problémája.

Szablya János.

vonalát történeti szellemben s valljuk meg, hogy a fejlődésnek az iparművészetben is megvan a maga ritmikája, mely hol a struktura puritán szépségeit hirdeti, hol a felület színörömeit élvezi. A legszerencsésebb pedig ez a fejlődés olyankor, mikor a kettő egymást egyensúlyban tartja.

Vannak és mindig voltak a magyar ornamentika eredetére vonatkozólag viták, nézeteltérések, máig sem tisztázott álláspontok. Nem tudom tehát, miért hivatkozik a cikk Gerevich professzor úr egy előadására, mely népművészetünk kincsanyagát a reneszánsz és barokk főúri házak importjának nevezi s ezért cikkíró szerint kár azokat a mai élet tárgyain visszahozni. Nem

Lépcsőházi részletek.

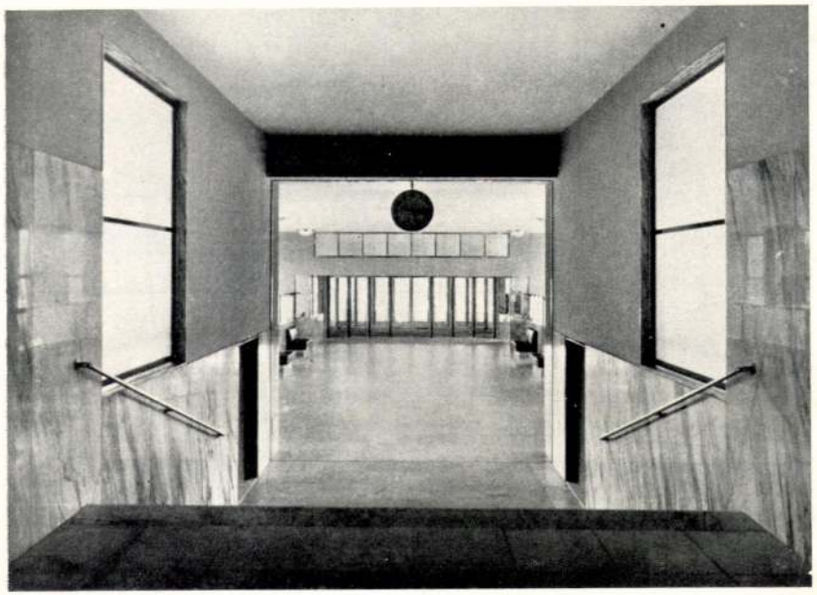

Eligazító csarnok a földszinten.

Eligazító csarnok a földszinten.

B.V.

Válasz Szablya János cikkére

A Tér és Forma ápirilisi számában megjelent NB. cikkünkre Szablya-Frischauf János úr beható hozzászólást adott át. Szokásunkhoz híven teret adunk a vitának, de fenntartjuk magunknak azt a jogot, hogy a két cikkíró vitájában magunk is állást foglalhassunk, nevezetesen azért, mert úgy tetszik, hogy Szablya-Frischauf tanár úr, a Magyar Iparművészeti Társaság elnöke bizonyos mértékben félreértette NB. cikkírónk intencióit.

Szablya-Frischauf tanár úr a Tér és Forma cikkében elmondottakat két részre bontja: arra, amit NB. a jóminőségű és nemes formatökélyű sériatárgyak tervezéséről mondott s a népies díszítmények alkalmazását illető fejtegetésekre. Mint az Iparművészeti Társaság elnöke kijelenti, hogy a társaság kiállításain igenis szerepelnek olyan egyszerű használati tárgyak, melyek sorozatos előállításra alkalmasak volnának, ha az ipar azokat átvenné... Az NB. cikkírónk talán nem fejtette ki eléggé a maga véleményét, igyekszünk tehát azt most jobban megértetni. Nézetünk szerint az, ami az Iparművészeti Társaság kiállításain történik, nem elégséges. Mert nem elég kiállítani sorozatos előállításra alkalmas tárgyakat, ezenfelül szükség van arra, hogy a kiállítás a hozzá nem értő laikusok ízlését nevelje, megérttesse vele, hogy a jóminőségű, formájában kicsiszolt, nemes megjelenésű tárgy szeretetreméltóbb, mint a silány minőségű, célszerűtlen, de nyakatekert vagy ízléstelenül agyondíszített. S meg kell értetni a közönséggel azt, hogy a formában tökéletes gyári tárggyal szükségleteit olcsóbban elégítheti ki s a maga mindenapi életét szebbé és ízlésesebbé teheti. E célra a külföldön évtizedek óta rendezik a „Guter Gebrauchsgegenstand" kiállításokat, amelyeken csak formailag sikerült sorozatokban előállított tárgyak állíttatnak ki. Másrészt az iparművészeti testületek feladata az — legalább mi szerintünk —, hogy a formailag is tökéletes minőségi gyártmányok iránt felkeltse a gyáripar érdeklődését s beláttassa velük, hogy az ilyen gyártmányok megfelelő propaganda mellett, jobb üzletet jelentenek, mint az évről-évre új modellek szerint készülő hitványminőségű divatdarabok. Ehhez nem elég egy-egy sorozatos előállításra alkalmas darabot a kiállításban felállítani és várni, amíg megjelenik a gyár és megveszi! — Sajnos, ennyire nem*

* Hangsúlyozzuk, mindig csak a mindennapi élet magas minőségű használati tárgyairól beszéltünk s nem a díszítőszobrocskákról, melyeket Szablya-Frischauf János emleget. Nézetünk szerint ugyanis ezek nem tartoznak az iparművészet fogalomkörébe.

Tér és Forma
1935.

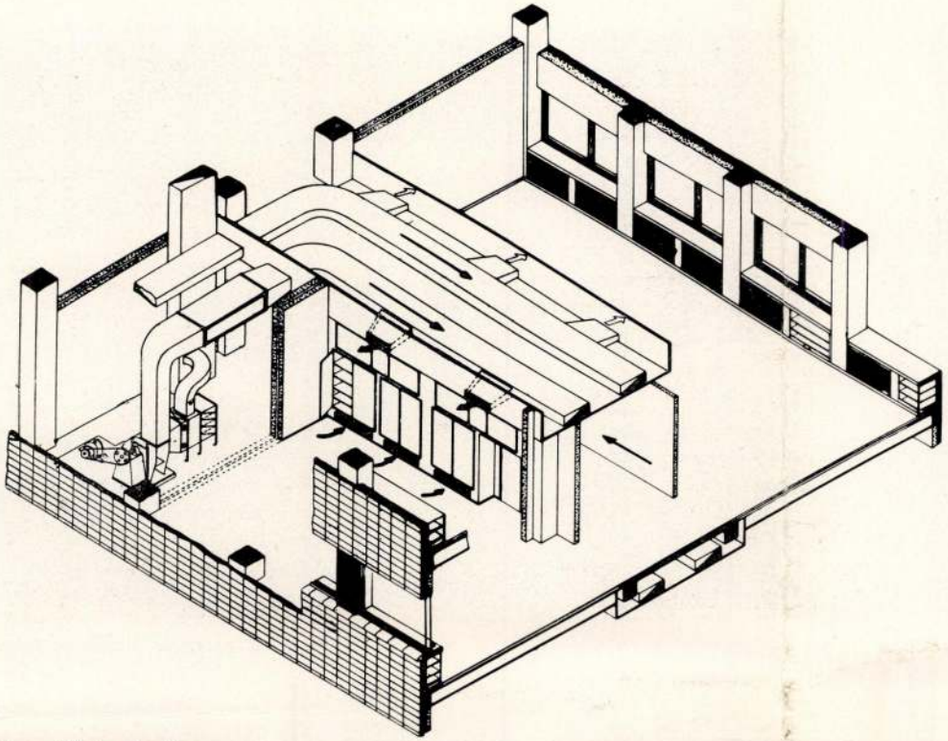

A szellőzés sémája.

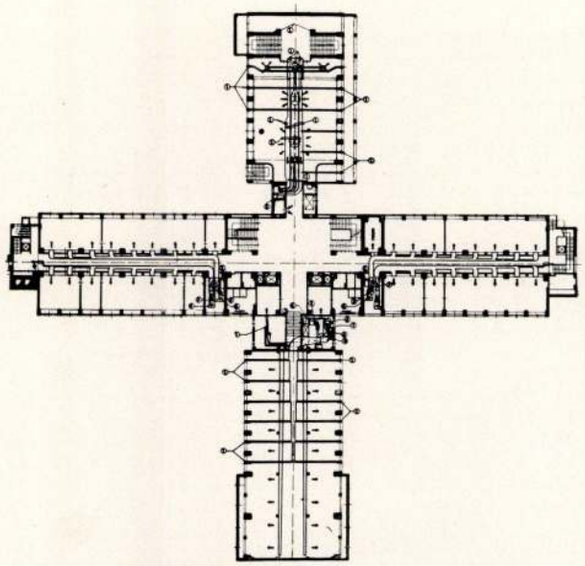

A szellőzés alaprajza.

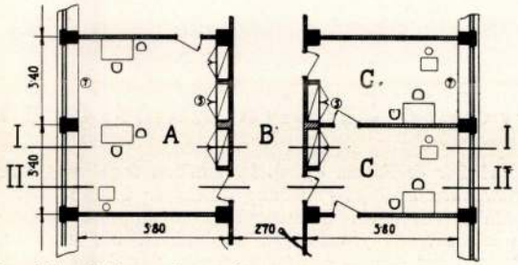

Irodák tipikus alaprajza.

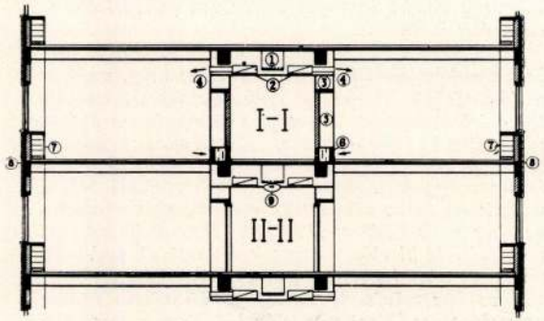

Metszet az irodákon, folyosókon és a szellőzésen keresztül.

vagyunk még. Ehhez szükséges, hogy a Társaság vezetősége a tervező és a gyár közötti kapcsolatokat már jóval a kiállítás előtt kiépítse s valóban szériákkal jelenjenek meg a kiállításon. Elismerjük, ez fáradságos munka, sokkalta fáradtságosabb, mint kiírni egy beküldési terminust s a beérkezett anyagból választani. És mégis, a Társaság alkotó tagjainak érdeke ezt az előkészítési módot igényli, követeli. Hogy ez a felfogás nemcsak szürke elmélet, azt bizonyítja az a tény, hogy a milánói Triennálisok a jövőben Mussolini kívánságára arra fognak törekedni, hogy Olaszország minőségi iparát mutassák be, a jó formájú sorozatosan előállított tárgyakat s a kiállítók kötelesek lesznek minden tárgyból olyan készlettel érkezni, hogy minden tárgy a vevőnek azonnal átadható legyen s a kiállításon azonossal pótolhassék. A kiállítás programmjában olvassuk: „kiállítandók: használati tárgyak, melyek kielégítsék három szociális rend szükségletét: a munkásét, a tisztviselőét, a jómódúét".

Azt az ellenérvet, hogy a sorozatos előállításra szánt modellből nem gazdagodhatik meg az iparművész, nem vehetjük komolyan, mert a mai viszonyok között csak két foglalkozásból lehet meggazdagodni: ágyúk és gyilkos gázok jól megszervezett eladásából, vagy törvényellenes, a nemzeti gazdálkodásra káros üzelmekből.

Ami már most a népművészeti díszítményeknek a mai életet szolgáló tárgyakon való alkalmazását illeti, e tekintetben a dolgoknak behető átgondolása nyomán nem tudunk egy véleményen lenni Szablya-Frischauf tanár úrral. A népi díszítmény, mint minden díszítmény, az alkotónak életéből eredő valami kell, hogy legyen, az alkotónak érzéseiből virágozhat csak fel. Másnak életéből díszítményt átvenni eklekticizmus, akár görög palmettáról van szó, akár tulipánról, amely nem is tulipán! Idegen ornamentum alkalmazása hideg, semmitmondó, eredménytelen erőlködés marad mindég. Ezzel tisztában kell lennünk, akár tetszik, akár nem. A díszítmény ugyanis több, mint érzékeinknek jóleső formai csiklandozása. Az igazi ornamentum mindenkor szimbolikus értelmű, de a szimbolum csak ahhoz szól, akinek életéből annak formája fakadt. S vajjon a mai nagyvárosi életnek mi a közössége a régi magyar népi életnek szimbolikájával, bármenyire is szeretjük azt? Magunknak kell megteremteni a mai életünk, a magunk magyar életének szimbolikus nyelvét s akkor meg fog

születni a magunk ornamentikája is. Persze, nem máról-holnapra, hanem az élet természetes folyása során s ha azt megzavarjuk, több kárt okozunk, mint hasznot. Régi, évek óta ismételt meggyőződésem az, hogy erőszakosan, tudatos, görcsös akarással magyar forma nem születhetik, annak a magyar életből kell kiforrnia, amint kiforrott a régi magyar életből csodálatos gazdagságú, szépségű népi ornamentikánk.

Mindezt egyetlen példával kívánom megvilágítani. Néhány évvel ezelőtt egy ötletes iparos egy apró, ügyes és célszerű formájú, könyvre csiptethető olvasó villamos lámpácskát hozott piacra. Néhány hónap mulva ez a lámpácska tagoltabbra préselt bádogernyőcskével és arra patronirozott tulipánnal — szívvel jelent meg az Iparművészeti Társulat kiállításán. Kérdem, hogy ezen a használati célt semmivel nem szolgáló díszítécskék révén a lámpa magyarosabb lett-e? Vajjon a felfestett tulipánokban van-e más, mint egy kis üzleti furfang, az a remény, hogy a gyári cikk „iparművészeti tárggyá nemesül", így a cikk kedvesebbnek látszik és jobban eladható. Vajjon kell-e magyarázni, hogy a patronirozott szív és tulipán a jó tárgyat nem tette jobbá, „nemesebbé" — sőt a cikk éppen ezen „nemesítéssel" eltűnt a piacról, mivel eredetiségét elvesztette!

Irodaterem — balra irodaszoba árnyas ablaka — középütt irodaajtó és faliszekrény — alul légbeszívóakna keresztmetszete.

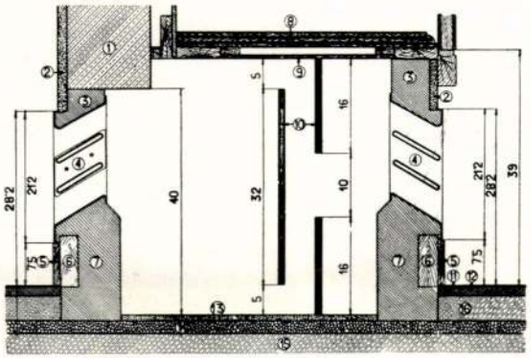

Bierbauer Virgil

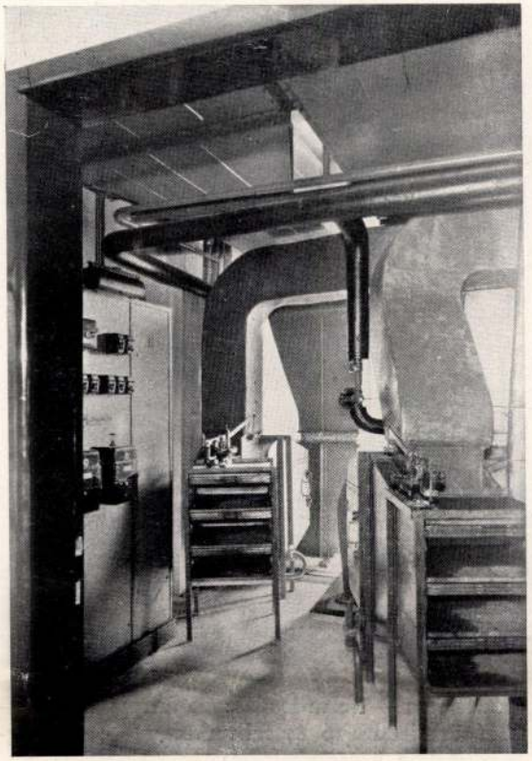

Emeleti temperált levegőelosztóberendezés.

Központi fűtés kazánháza.

Kazánházi járda.

Nézzük egyszer végig komoly kritikai szemmel azokat az úgynevezett népies díszítményekkel kicicomázott tárgyakat, melyeket városainkban mindenfelé árusítanak: papírkereskedésekben, nagyobbforgalmú dohánytőzsdékben, ahol idegenek is megfordulnak, az idegenforgalmi boltokban, a szállodák környékén, vasúti állomások bazárjaiban, s még vagy ezerfelé. Tömegcikkek — melyeket ugyan nem gyártanak szériákban —, hanem tanulatlan, kiuzsorázott, olcsó munkaerőkkel, akikben nincs, de nem is lehet díszítéstteremtő fantázia, — akik elé nem is tesznek igazi hivatott művészektől eredő terveket, hanem épp úgy tudatlan, hozzá nemértők rajzocskáit! Nézzük meg ezeket a nagyobbára teljesen használhatatlan tárgyakat: ki nem nyitható, vagy rosszulzáródó dobozokat, lehetetlen formájú tintatartókat, fapapucsokat és bugylibicskákat — vajjon szabad-e ilyenekkel teleszórni a világot, szabad-e ezekről azt állítani, hogy „magyarosak"? Szabad-e ilyeneket kiállításokon szerepeltetni? A legsajnálatosabb mindebben az, hogy az idegenek — másnak híján! — ezeket viszik hazájukba, mint emléket Magyarországról. Úgy hiszem el lehet mondani, hogy ezek az úgynevezett magyaros idegenforgalmi bazártárgyak mindenre alkalmasak, csak arra nem, hogy a magyar iparművészet jóhírét öregbítsék. Megengedjük, hogy ez igen jövedelmező üzlet, sok embernek kenyeret adó iparág — de nem iparművészet és semmiesetre sem magyaros ízlésű iparművészet. Meg lehet, hogy az idegenforgalmi ipar ezeket nagyrabecsüli, hogy az átlagtúrista, akit századmagával idelszállítanak az agenturák, örömmel veszi ezeket a cikkeket s azokat nagyrabecsüli, de az iparművészet külföldi komoly hozzáértői, barátaink, mint az olaszok Milánóban és Rómában, e cikkeknek terjesztése, komoly kiállításokon való szerepeltetése miatt elcsodálkozva néznek reánk! Tessék egyszer külföldi szakértőkkel őszintén beszélni erről a kérdésről s jól megjegyezni válaszukat: ők a magyar alkotókészségtől mást, nívósabbat és korszerűbbet várnak és remélnek, nem ezt a magyarosnak csúfolt bazárárút!

Amikor tehát erről a kérdésről beszélünk, tegyük azt komolyan s nézzünk a dolgoknak bátran a szemébe, még akkor is, ha ez fájdalmasnak is tűnik.

A szerkesztő.

A MILANÓI V. NEMZETKÖZI IPARMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS

I. Vásárok.

Az emberiség legrégibb berendezései közé tartoznak a vásárok. Céljuk termékeket és árukat bemutatni, a látogatókat vásárlásra ösztönözni, egy bizonyos területnek máskor elérhetetlen árukat hozzáférhetővé tenni és ugyanakkor az ott összegyűlő tömeget nem mindennapi látványosságokkal és szórakozásokkal mulattatni. A vásárok anyaga tehát részben eladásra szánt áruk, részben a figyelmet felfokozó látványosságok együttese. A községek évente visszatérő országos vásáraitól a leipzigi messeig a cél azonos, csak a méretek változók.

A XIX. század közepén a technika fejlődésével, de főleg a közlekedési lehetőségek fejlődésével a vásárgondolat átalakult és addig nem látott keretekbe szökellt és így megszületnek az addig soha nem látott első nagy világkiállítások, Londonban (1851), Párizsban (1855) és ezek alkalmával a vásárgondolat bizonyos átalakulásokon megy át. Addig a vásár egy természetesen adott üres területen festői rendetlenségben felütött sátrakban játszódott le és csak rövid ideig tartott — a világkiállításokká emelt vásárokon egy nagyméretű vállalkozás a kereteket nagyszerű formába, óriási méretekbe önti — a londoni Kristály-palota, a párizsi első Galerie des Machines — és a kiállított anyagokat minél hatásosabban állítják fel, nem véletlenszerűen, hanem tervszerűen. A hangsúly most már a kiállítás tényén van, a kiállított tárgyak megvásárlás esetén sem vihetők el azonnal, csak megrendelhetők, mert ellenkező esetben a kiállítás mint látványosság csakhamar szétesne. Igy tehát a világkiállítások egészen sajátosan átolvasztották a vásárok eladási és látványossági részét.

A kiállítások — világkiállítások, országos kiállítások — méretük és számuk révén valóságos világmozgalommá lesznek ennek során az egyes kiállítások egy bizonyos gondolatkör bemutatására vállalkoznak: Ezredéves kiállítás Budapesten (1896), Villamossági kiállítás Frankfurt (1897), Légiforgalmi kiállítás ugyanott (1907), Egészségügyi kiállítás Dresden (1911), Építésügyi kiállítás Leipzig (1913), Birodalmi kiállítás London (1924), „Az új iparművészet kiállítása" Párizs (1925), Sajtóügyi kiállítás Köln (1929), Gyarmatügyi kiállítás Párizs (1931), végül ez évben „Egy század haladása" Chicagóban... Így a vásár, ez az ős-eredeti kiállításforma mindinkább burkolt formát ölt, — bár az eladás mindig a legfőbb cél és a kiállítás gazdasági alapja, amely egy gondolat bemutatásának lehetőségét megteremti, amelynek ré-

Tér és Forma
1933. 7–8. sz.

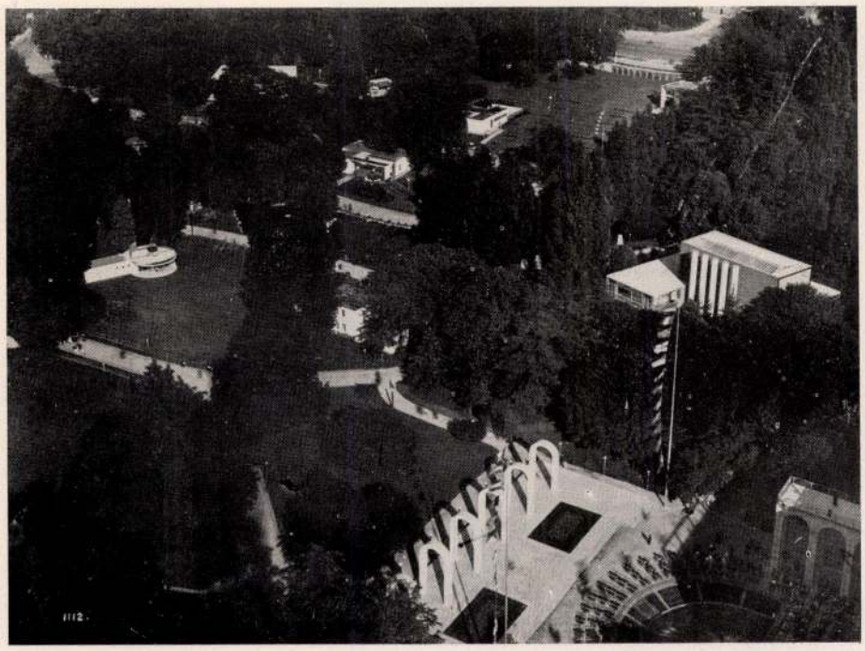

A milánói Triennale parkja a pavillonokkal. — Sironi tervezte árkádsor, jobbra a sajtópavillon

vén egy ország, egy világrész törekvéseiről lehet képet adni.

Az egészen nagy kiállításokat körülölelik kisebb kiállítások ezrei és pedig olyanok is, amelyek társadalmi támogatás révén az eladási szemponttól függetlenül önmagukban kívánnak élni — ezek mintegy a vásárok mutatványos bódéinak idealizált formái. Ezerféle fajtájuk van, hátterükben gyakran bizonyos propagandaszempontok, az idegenforgalom fokozásának célzata rejlik. Csak névszerinti körülírásuk is messze vezetne.

Kétségtelen, hogy *minden kiállításhoz,* amely sikerre számíthat, *kettő szükséges:* egy *olyan gondolat, amely érdekelni tudja a tömegeket* és *a kiállítás megrendezését biztosító fedezet, tőke.* Bármelyiknek hiánya a balsiker biztos forrása lehet — viszont meglepően kis tőkével is lehet igen hatásos kiállítást rendezni, de megfelelő szellemi tartalom nélkül a kiállítás bukása előre megjósolható.

És még valamiről nem szabad megfeledkezni: amint a vásáros mutatványos bódé egyik legfontosabb kelléke az öblöshangú, a tömeglélektant jól ismerő kikiáltó, úgy *minden kiállítás egyik alapvető tényezője a megfelelő propaganda,* amely a közönség mind szélesebbb rétegeiben tudja felkelteni a kiállítás iránti érdeklődést.

Ha az elmondottak szerint végignézünk az utolsó évek kiállításain, úgy a következőket látjuk:

A francia, az angol és amerikai kiállítások úgyszólván korlátlan tőkék felett rendelkeztek. Az Empire kiállítás gazdasági tartalmánál fogva az egész angolszász világot érdekelni tudta. Rendezése az angol birodalmi gazdálkodás megszervezését szolgálta. A párizsi gyarmatügyi kiállítás viszont az óriási francia gyarmatbirodalom belföldi és külföldi propagandája volt és egyrészt az anyaország lakosságának figyelmét kívánta e felmérhetetlen területek határtalan lehetőségeire figyelmeztetni, másrészt a külföldnek bemutatta e területek kiaknázhatatlan anyaggazdagságát, végül pedig egy óriási kölcsön felvételének előkészítését szolgálta. Csak természetes, hogy e kiállításnak különös sikere volt! Egészen más természetű indokok vezettek az 1925. évi párizsi iparművészeti kiállítás megrendezéséhez. A híres klasszikus francia iparművészetet a születőben levő új iparművészet veszedelmesen fenyegette: meg kellett mutatni, hogy Franciaország e téren is meg tudja állani helyét. Az új építészet kialakulásának szolgálatában állott az 1927. évi stuttgarti lakótelep kiállítás, amely az építészetnek új lehetőségeit mutatta be és pedig egész újszerű módon, nem múló hónapokra felépí-

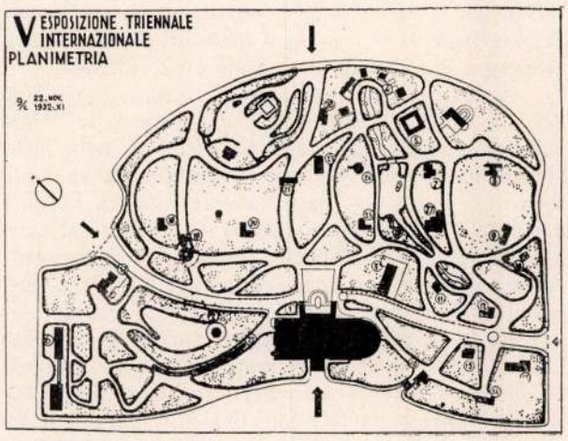

A milánói kiállítás helyszínrajza

G. Muzio: A milánói kiállítási palota kerti homlokzata

tett ideiglenes épületekben, hanem maradandó házakban. A példa a siker folytán követésre talált: Breslau 1929, Basel 1930, Wien 1932, voltak a következő hasonló jelenségek. Sőt amint halljuk, az 1937. évi párizsi kiállításnál is hasonló gondolatok vetődtek fel.

II. Az olasz kiállítások rendszere.

Mialatt a kiállítássá formálódott vásárok világszerte így fejlődtek és inkább ötletszerűek voltak, addig a megújhodott Olaszország eleinte ösztönösen, később mind tudatosabban, végül már egész tervszerűen építette fel a maga kiállításügyét és az ötletszerű kiállítások helyén átgondolt kiállítási rendszert intézményesített.

Már a század elején is emlékezetes olasz kiállítások keletkeztek. Velence, Milano, Turin, Róma nemzetközi kiállításai jelentős állomások voltak a háború előtti évtizedben. Velence volt az első, amely évezredes tradícióinak új életrekeltésére megteremtette a kétévenként visszatérő kiállítások rendszerét. És a Giardino publico ligeteiben fokozatosan mind több nemzet épített magának állandó otthont. A kiállítás súlyának állandó fejlődése a fascista Itália kultúrpolitikájára döntő hatású volt. Úgy tetszik, ez indította meg a kiállításügy rendszerbe fogását. Amint Velencében ösztönösen kialakult a Biennalis művészeti kiállítás, úgy alakult ki Monzában a háromévenként visszatérő iparművészeti kiállítás (a Triennalis). Firenze, az ősi kultúrközpont lett a periódikusan visszatérő könyvkiállítások székhelye, a selyemszövés központja Turin, az évenként megismétlődő divatkiállítást kapta, Nápoly és Padua észszerű módon a mezőgazdasági kiállításokat: minden táj a maga legmegfelelőbb tárgykörére koncentrálta kiállítását, amely tradíciók nevelésre alkalmassá tett a szabályos ismétlődés, amely egyúttal a kiállítási terület célszerű berendezését is lehetővé teszi.

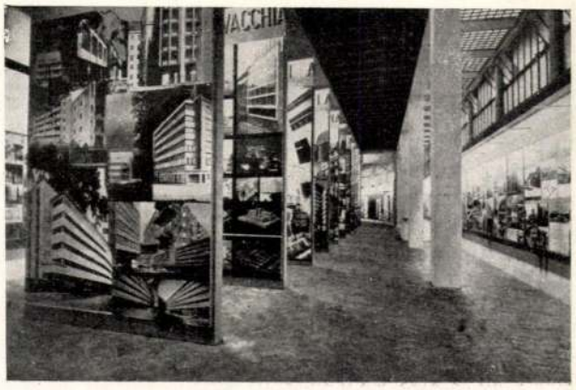

Az építészi tárlat

Rómát, az örök főváros a nagy összefoglaló nemzeti szintézisek kiállításának színhelyévé avatták. Ezen jellegét a fascizmus tízéves jubileuma tette teljessé, a fascista kiállítás megalkotásával, amelyet követni fog 1935-ben a rendszer alkotásainak nagy szemléje.

Az elmondottak felette érdekesen mutatják, Olaszország a kiállításügyet nemzeti üggyé miképpen tudta tenni, azt a rendszer egyik motorikus tényezőjévé formálni.

III. A római Fascista kiállítás.

Az utolsó évben az olasz kiállítási rendszerben két nagy esemény játszott döntő szerepet. Az egyik a fascista kiállítás volt, a másik a most már Milánóban székelő Triennalis iparművészeti kiállítás. Az első tisztán hazafias és nemzeti jellegű, — persze a külföld felé is propagandisztikus célzatú — de bennünket e hasábokon legfeljebb a kiállítás technikai, a megvalósítás művészi szempontjaiból érdekel — és e tekintetben rendkívül tanulságos.

A kiállítás elhelyezésére Róma kiállítási palotáját a Via Nazionalén teljesen átépítették: a homlokzattól a termek formájáig. Az utcai oldalon egy rop-

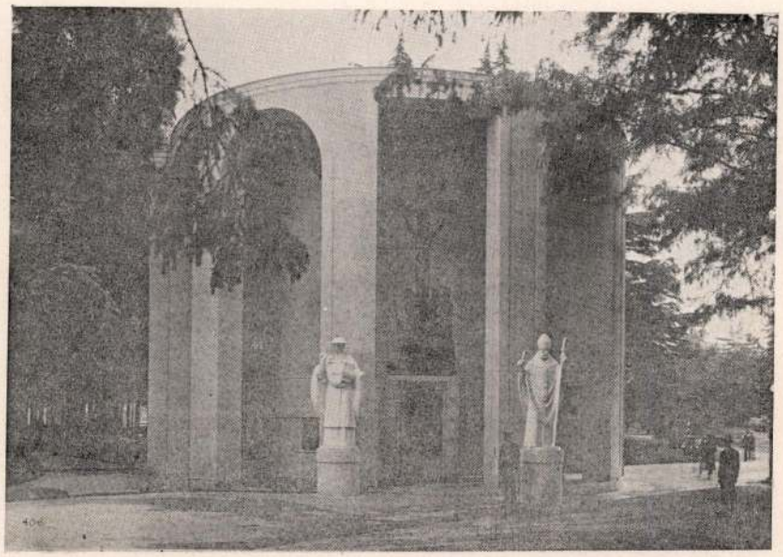

Cassi, Ramelli és Cabiati : Kápolna

pant kifejező erejű felépítményt állítottak fel, öt hatalmas bárd vörösrézlemezekből, vörösre vakolt háttérrel — az eddigi unalmas akadémikus tagolás helyett. A termek sokszorosan tagoltak, meglepően és izgalmasan változatosak, mindaddig amíg két patétikus emlékesarnokon át a martírok kerek kápolnájába nem érkezünk, amely fény, sőt hanghatásával a kiállítás felejthetetlen élménye. A fascista mozgalom történetét bemutató teremsor az alapjában véve, legalább formailag kiállításra nem nagyon alkalmas anyagot: újságkivágásokat, fényképeket, ereklyéket olyan mesteri keretben mutatja be, hogy még a távolállóbb látogatót is, aki a kiállított anyagot nem nézi meg részleteiben, magával ragadja és annak a fascista mozgalom vehemenciájáról és energiájáról, fiatalos heroizmusáról örökre emlékezetes benyomást tesz. A kiállítás módszerei a végsőkig erőteljesek, sőt őszintén szólva nem egyszer brutálisak. Az állandó fokozás révén a kiállítás úgy hat, mint erőteljes kalapácsütések sorozata s a Marcia su Roma termében tízfelől ostromolják a látogatót a mozgalom hatalmas energiái.

A kiállítás megteremtésében annak szerzői — de Renzi, Libera, Valenti építészek, Sironi festő és Funi szobrász — feladtak minden közösséget a multtal, a konvencionálisan magyarázott hagyományokkal, a fascizmust nem a római diadalkapuk és fórumok formaiságával ünnepelték, hanem arra törekedtek, hogy a mozgalmat, annak titáni erőit és méreteit, brutalitását és szívósságát fejezzék ki, szabad és minél expresszívebb formákban. Ép ezért, ha a művészet alaplényege a harmónia, ők lemondottak a művészi hatásról. De ha a művészet egy gondolat minél erőteljesebb kifejezése, ha a művészet egy nép lelkületének expresszív megszólaltatása, akkor a legmagasabb fokon művészet amit alkotnak.

Hogy idehaza így vélekednének-e erről a kiállításról azok, akik a művészinek és a művészetnek csalhatatlan arbiterei, abban legalább is kételkedem. Bizonyos, hogy azok a nagy és leghatalmasabb befolyású „művészeti szakértők", csendélet-, arc- és tájképfestő tanárok, *akik a Műcsarnok nemzeti kiállítását kultúrbolsevizmusnak tudták minősíteni*, a fascista kiállításnak is sietve odaítélnék a bolsevista jelzőt. Igazán szerencsét kell kívánni a fascizmusnak, hogy ezek az igen kitűnő, felette tiszteletreméltó gondolkodású kultúrgentlemanek magyarok és nem az olasz képzőművészeti iskolán folytatják annyira termékeny munkájukat — annál szomorúbb ez számunkra.

Persze a fascista kiállításnak példátlan sikere részükre bizonyára érthetetlen módon megcáfolja emelkedett felfogásukat.

A legutóbb közölt adatok szerint a kiállítás 9 hónapi eredményei a következők: a pártszervezetek és a községek által rendezett csoportos tömeglátogatókon kívül 1,552.070 fizető látogatót számoltak, köztük 800.000 külföldit. Belépti díjakból bevettek 3,100.000 lirát, a kedvezményes vasúti igazolványok lebélyegzéséből kb. 18,000.000 lirát, a katalógus eladásából 1,200.000 lirát, tehát a kiállítás 8 hónapi pénztári eredménye 22,000.000 lira bevétel volt. Ha a 800.000 külföldi látogató mindegyike csak 500—500 lirát adott ki Itália területén, ez 400,000.000 lira külföldi valuta beáramlását jelentette. E számok eléggé bizonyítják a kiállítás anyagi és erkölcsi eredményét. Akivel csak beszéltem, olasszal és külföldivel egyaránt, a kiállítás adta élményről megindulva beszélt. Mussolini nemzetéhez méltó tett volt ez, a nemzet erejének és szellemének legtisztább megnyilatkozása.

A fascizmus roppant összegeket fordított erre a kiállításra. Következtetni lehet erre abból, hogy csupán az építkezés és felállításra 2040 óra, illetve 305.524 helyszíni munkaóra volt szükséges, a műhelyekben pedig további 85.000 óra. A kivitellel közel 100 cég foglalkozott. Felhasználtak 200 m^3 fát, 5.1 tonna vasat és 13.4 tonna aluminiumot meg egyéb fémet. A bejárat 25 méter magas bárdjainak burkolata 0.63 tonna súlyú. A kiállítás

L. Piccinato: Gyarmati ház

világítása 420 kw. teljesítményű, 34.000 m vezeték, 12.000 világítótestet lát el. A kiállítás 5000 m² területén minden négyzetméterre 84 watt világítási energia esik — összehasonlításképpen említem, hogy az Ostiába vezető 23 km hosszú autóút 184.000 m² felületen 190 kw. világítóenergiát igényel, tehát négyzetméterenként egy wattot.

Általánosabb szempontból, a bevezetőleg mondottak szemszögéből nézve a kiállítást a következőket állapíthatjuk meg: sikerült, mert egy olyan gondolat szolgálatában állott, amely 42,000.000 olaszt a végsőkig érdekelt, sőt a fascizmus tízévi sikerei után az egész világ érdeklődésére számíthat. És sikerült ez a kiállítás, mert megalkotói olyan formát tudtak adni, amely magával ragadóan nagy, szenvedélyesen kifejező. A kiállítás lezárása, lebontása, halála szomorú esemény lesz, amely felett azonban az életerőktől duzzadó fiatal Itália szemrebbenés nélkül tudja magát túltenni, mert igen jól tudja, hogy nagyobbat is fog még alkotni.[1]

1 Propagandaberendezése mesteri volt. A fascista párton kívül állók utazását legmesszebbmenőleg segítette elő az, hogy az olasz vasutak és számos forgalmi intézmény 70% menetdíjkedvezményt nyujtott. Hogy ez mit jelent, azt megérteti az, hogy pl. a Milánó—Róma és vissza viszonylatban II. osztályon a megtakarítás 190 lira volt, ami igen erősen izgatta a fantáziákat, rengeteg belföldi utazást idézett elő és igen sok külföldit csábított olaszországi vakációzásra. Hiszen a megtakarítás két-háromnapi ottartózkodást tesz lehetővé! Bátran el lehet mondani, hogy a propaganda lélektanának alapos ismerete nagy hasznára volt e kiállításnak.

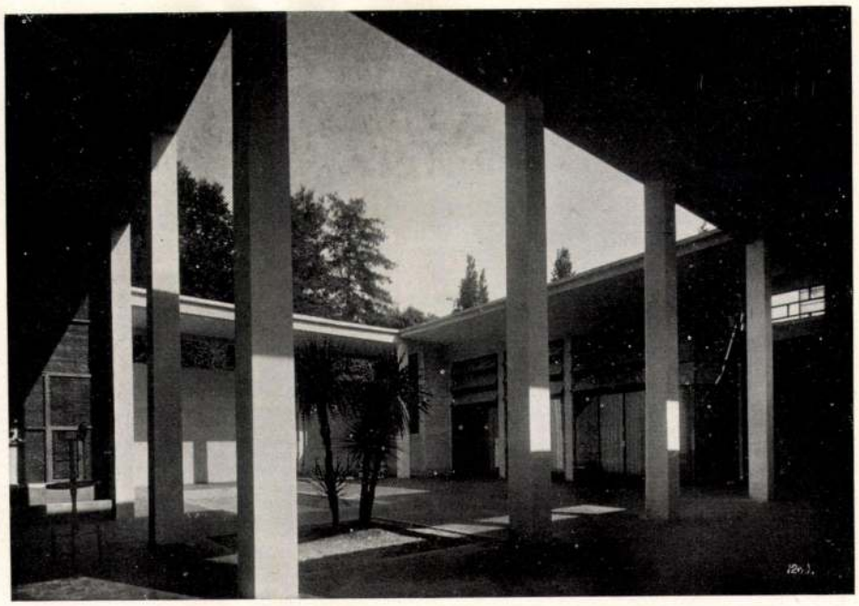

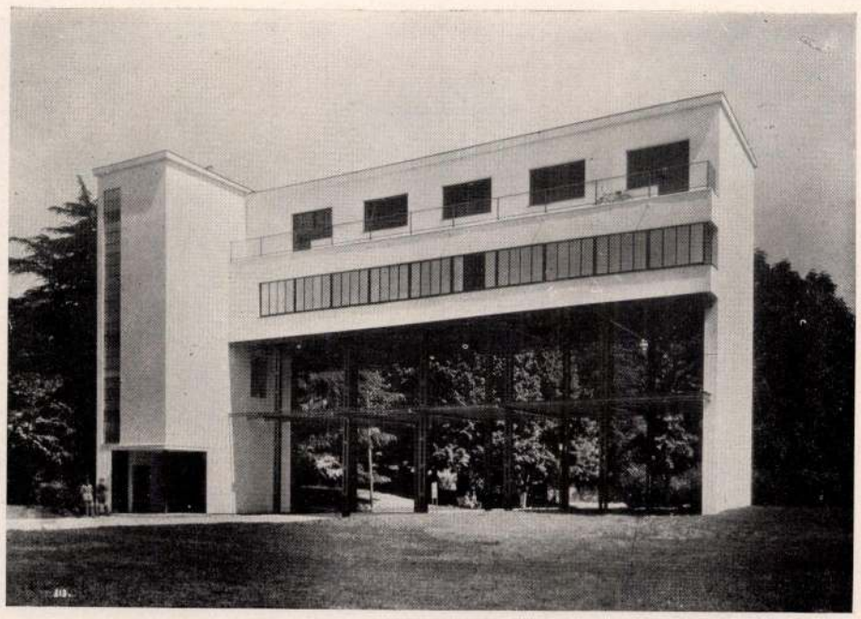

Pagano — Levi — Montolcini — Sottsces — Palucci: Magas lakóház acélvázzal

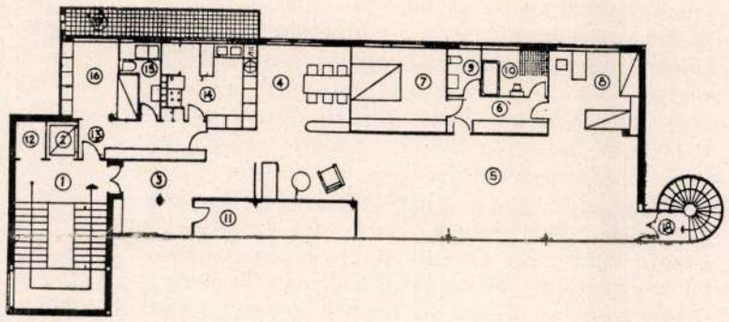

Alaprajz

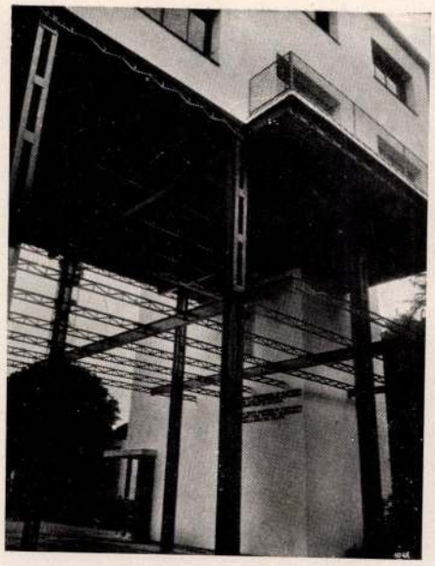

Lakószoba

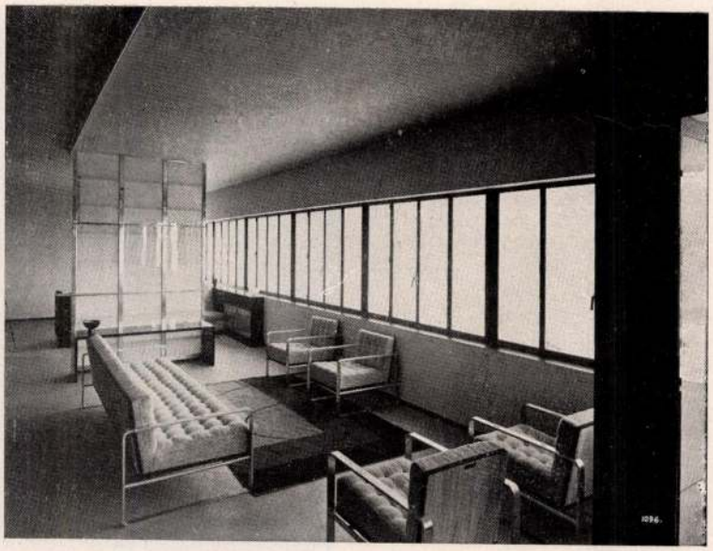

Az acélváz részlete

Bottoni—Griffini: Kislakásos bérház

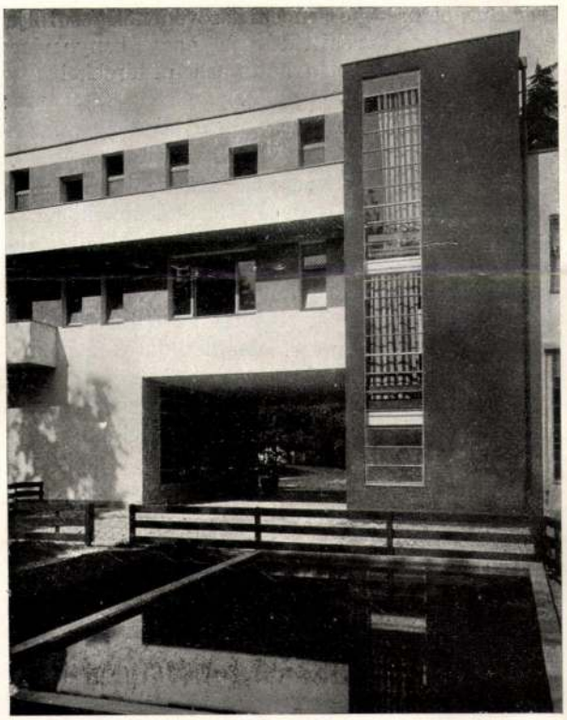

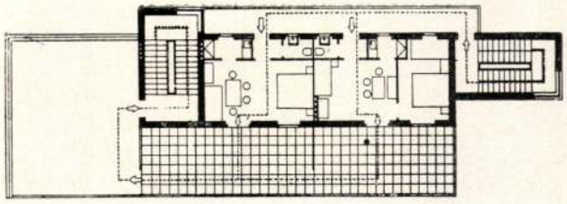

Alaprajz

IV. A milánói V. Triennalis.

A milánói V. nemzetközi iparművészeti kiállításról hasonlókat lehet elmondani, a tanulságok még sokoldalúabbak és minket közelebbről érdekelnek.

A Triennalis iparművészeti kiállítások a részünkre is emlékezetes háborúelőtti északolaszországi kiállításokból születtek 1921-ben. Az első négynek színhelye a Milánótól 15 km-re fekvő Monza királyi kastélya volt, amelynek termeit és parkját használták fel a kiállítások megrendezésére. A nagy távolság persze kerékkötője volt a látogatottságnak, viszont a városban megfelelő épület nem állott rendelkezésre, hiányzott a nagy kiállítási palota. 1931-ben egy milánói patricius, Bernochi szövőgyáros egy alapítványt tett a milánói művészeti palotának a Castello mögötti parkban való felépítésére. Kisebbszámú milliókkal fogtak az építkezésekhez, végül is a Bernochi-alapítvány 7.5 millió lírára emelkedett. A Triennalekat rendező közérdekű szövetkezet vehette először használatba e palotát, megegyezvén a várossal, hogy a csodálatos szép parkot is felhasználhatja ideiglenes kiállítási pavillonok felépítésére. A rendelkezésre álló igen nagy forgótőke segítségével egy nemesak a mai viszonyok között, de általában is páratlan kiállítás vált megvalósíthatóvá.

A kiállítás előkészítését egy háromtagú igazgatóság: Barella szenátor, Felice főtitkár és Sironi festő vezették nagyszámú szakbizottságokkal. A kiállítás következő részekre tagozódott: olasz és nemzetközi iparművészeti kiállítás, olasz és nemzetközi építészeti tárlat és a parkban felépített mintegy 40 pavillon, amelyek a mai építészet legfontosabb feladatait, kisebb és nagyobb családi házakat, korszerű bérházakat, iskolát és templomot stb. mutatják be. Mindehhez csatlakozott mint *nagy meglepetés, a díszítő piktúra kiállítása.* Nincs módunkban mindezeket részletesen bemutatni, leírni és ismertetni.

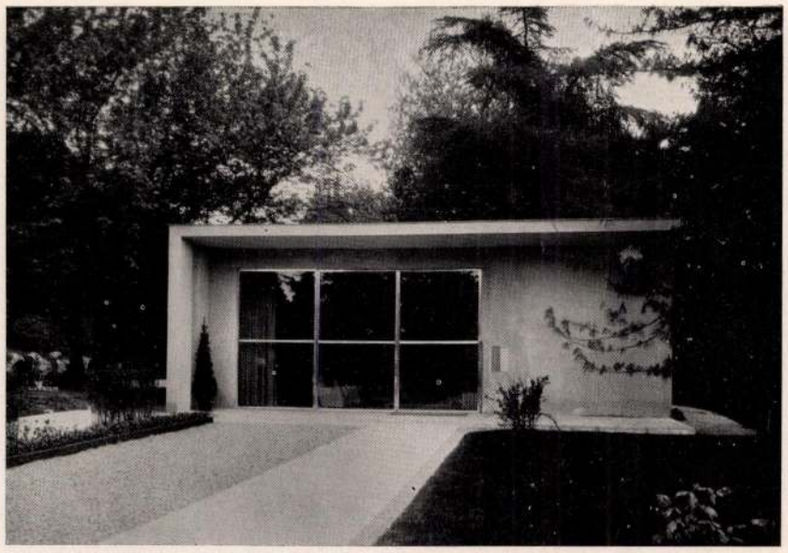

Pagano — Levi — Montalcini — Cuzzi — Aloizio: Kerti-ház

Fontosabbnak is tartom, hogy a kiállítás megvalósításában megnyilatkozó szellemet ismertessem az olvasóval.

Mindenekelőtt a kiállítási palotáról kell beszélni, amelyet G. Muzio építész tervezett, mint állandó kiállítási palotát, ennélfogva munkáját nem a Triennale igazgatósága irányította, amely, mint ismeretes, a programmfüzetekben, mint a levelezésben állandóan hangsúlyozta, hogy egy egészen mai szellemű kiállítást akar megalkotni. A palotában ez a szellem nem él, a palota egy csodálatosan hibrid terméke egy sajátos eklekticizmusnak és a *legrosszabb értelmű* modernizmusnak. Képszerűen bebizonyították, hogy Muziót legalább is erősen befolyásolta a piemontei Astiban 19. század elejei klasszicisztikus formában felépített monumentális marhavásárcsarnok. A palota arányainál, tagolásánál fogva roppant méretűnek tetsző épület, de alapjában véve kis befogadóképességű vörös téglatömb, amely szigorú tengelyekre tagolt, de míg egyik végén kerek, másik végén szögletes rizalitú, — a népnyelv máris „Filanderia Bernochi" — Bernochi szövődének csúfolja. Főbejáratának kőarchitektúrája nagy benyomásra alapozott, de részletei a hatalmas pillérekkel arányaiban össze nem hangzó belső erkélytartó oszlopaival, kicsinyes aranyozott korlátjával megsemmisítik ezt a hatást. A park felőli oldalon az épületből kinyúló római vízvezeték árkádjaira emlékeztető terraszaival egy szabad éttermet ölel körül. A függőlegeseknek és a vízszintes tendenciáknak különös keveréke jellemzi ezt az oldalt. Az emeletek elé állított téglaárkádokat, amelyek szabadon állnak, átlós vasbeton-gerendák rögzítik az épület főtömegéhez. Mi más ez, mint értelmetlen játék a modernizmussal. Az épület belső organizációja olyan, hogy a kiállítások céljaira való változatos esetrőlesetre való felosztás nem lesz keresztülvihető és így olyan kötöttségekkel terheli a rendezést, amely még

A kerti-ház terme. Fresko: E. Paulucci

Terragni — dell Aqua — Mantero — Ortello
Ponci — Lingeri — Giusani

sok gondot fog okozni a milánóiaknak. A földszint és emeleti előcsarnoka, a pompás lépcsőházra és a színházra pazarolt területek fájó pontjai lesznek az épületnek. Joggal mondotta Olaszország vezető műkritikusa, Roberto Papini: *„ez az épület meghalt, mielőtt megszületett"*.

A Triennale igazgatóságának ezekkel a súlyos adottságokkal kellett számolnia, amikor a palotában berendezkedett. Kezei meg voltak kötve, a nagy tér feltagoltsága révén szűkös. A földszint jórészét elfoglalják az előcsarnokok, a lépcsőház, a vendéglő, a színház. A maradékot néhány kisebb kiállítási csoport veszi igénybe — a javát a remekül megrendezett építési tárlatnak szentelték. Az emelet egyik felét a nemzetközi kiállítások foglalják le, másik felét az olasz iparművészet. Ezért tényleg nagy szükség volt a parkban emelt pavillonokra, ahol a lakberendezők új és alkalmasabb helyet találtak.

Lássuk most már, hogy ezen körülmények között, hogyan szervezte meg a kiállítást a Triennale vezetősége, mi sikerült, hol vannak a hibák.

A kiállítási épület földszintjének közepét az olasz műhelyszövetség kiállítása foglalja el. A teremben bemutatott sok kitűnő munkát a rendezés kevéssé sikerült mivolta alig engedi szóhoz jutni és ezért a terem hatásában egy áruházhoz vagy egy szokványos iparművészeti kiállításhoz hasonlít. Az anyag rendszeresebb felállítása, fajták szerinti csoportosítása mellett az jobban érvényesülhetett volna, így elkerülhető lett volna az a zavarosság, amely igen sajnálatos hatású.

A bejárattól balra találjuk a közlekedési eszközök

Ebédlő

Lancia—Marelli—Fiochi: Falusi családi ház

termét, amelyet a magyar származású kiváló hajóberendező, Pulitzer-Finali szervezett meg. A remek összhatású teremben fényképek, modellek érzékeltetik azt az új tudományosan megalapozott irányt, amely az aviatikában, a hajóépítés terén egy újszerű megkapó formavilágot alakított ki. A terem sarkában Pulitzer-Finali az épülő Oceania mótorhajó két helyiségét mutatja be, nevezetesen egy kis bárszerű éttermet, amely az egész kiállítás legfínomabb hatású belsősége. A termet zöld safiánbőr-pamlagok ölelik körül, a mögéjük rejtett fényárokból kiáradó zöldes fény a bordázott üvegtábla-falburkolatot simogatja. Az üvegeket részben maratták, részben festették, a tenger állati és növényi életének stilizált formái. Az elért hatás olyan, mintha a tenger mélyén járnánk. Egy egészen újszerű, ötletesen kivitelezett díszítőgondolat.

A főbejárattól balra húzódik el egy félköríves csarnok: az építészeti tárlat, mely oly hallatlan gazdagságú anyaggal demonstrálja az új építészetet, hogy a szakembert és a laikust egyaránt megdöbbenti. A terem közepén sorakozó falfelületeken látjuk fotómontageinak sorozatát. Az oldalfalakon a legjobb tipikus példák gyűjteménye bontakozik ki, tehát az új építészet nemzetközi bemutatkozása egyes épületfajták szerint: tökéletes kiválasztásban, szellemes felosztásban. Plakátszerűségében annyira le tudja kötni a figyelmet, hogy az építészettől távolálló is megérzi azt az új szellemet, amely a mai építészetet mozgatja. Itt tényleg el lehet mondani azt, hogy az új építészet világszerte győzedelmeskedik.[1]

[1] A Tér és Forma 6. számában közöltük a Pester Lloyd firenzei munkatársának bírálatát a Triennale-ról, amelynek során a nemzetközi építészeti tárlatról azt mondja, hogy semmi sem tette indokolttá annak beiktatását a kiállításba. Azt kell hinnünk, hogy ezen bírálat igen tiszteletreméltó szerzője még mindig *azon a véleményen van, hogy az iparművészet tetszetős, de haszontalan csecsebecsék, díszművek készítését célozza. A mi felfogásunk szerint az iparművészeti alkotás csak akkor értékes, ha egy építészetileg adott keret szerves részévé tud válni. Ép ezért az iparművészeti alkotás kiindulópontja mindig az építészet és ezért igenis indokoltnak tartjuk, hogy a Triennale az építészetnek ennyi helyet biztosított.*

Cairoli: Legkisebb lakás részlete

Scoccimaro—Zannini: A repülő háza

A falakon bemutatott roppant terjedelmű anyag a szakember részére úgyszólván egészében ismert, de a laikus itt megláthatja, hogy az, amire a korszerűen gondolkodó, alkotni akaró és alkotni tudó építészi kar törekszik, nem egyesek rögeszméje, hanem az egész világ közös akarata. Az építészeti újjászületésnek ez az első nagy összefoglaló szintézise ezt bizonyítja!

A következő része a kiállításnak az új olasz építészetről ad képet tervekben és fényképekben. Ez a rész, különösen a terveké, kevésbbé sikerült. Sok a terv és a tervek bemutatása kevéssé egységes, nélkülözi az első rész hatásának átütő erejét. Egyes modellek, mint pl. Piacentini milánói igazságügyi palotájának márványból készített modellje nélkülözi a komolyságot.

A csarnok végén az új építészet legnagyobbjainak munkáit látjuk. Itt van egy Sant-Elia emlékkiállítás, itt látjuk Le Corbusier, Gropius, Wright, Aalto, Dudok legkitűnőbb munkáinak gyüjteményét. A befejezést a C. I. R. P. A. C. csoportok nemzetenkénti tárlata alkotja, amely sorozatban feltűnik minőségével és mennyiségével a magyar csoport. A felállítás, amely A. Pica építész nehéz munkájának eredménye, igazán mintaszerű, főérdeme az, hogy a bizottságok által kiválasztott munkák nagy tömege felállításuknál és a bemutatás módszerénél fogva nem fárasztja el a szemlélőt.

A kiállítási palota első emeletére hatalmas lépcsőház vezet, melynek falait és mennyezetét Sironi és Ponti képezték ki. Amilyen szerencsés és hatásos a felülvilágító mennyezet megoldása, különösen mesterséges fénynél, — époly kevéssé szerencsés a falak tagolása, a brutális körülfutó meanderrel és a föléje helyezett, különben igen érdekes domborművekkel. A nemzetközi csoportok felé vezető átlósan elhelyezett árkádcsoport szinte értelmetlen és úgyszólván csak a forgalom akadályozására alkalmas.

Az óriási méretű díszteremnek nagyszerű hatást kölcsönöz a négy óriási méretű falfestmény, amely lebilincseli a belépőt. A legkitűnőbb az olasz kultúrát szimbolizáló freskó, amelyet Chirico festett, nagyon érdekes Sironi kompozíciója, mely a munkát szimbolizálja, igen mélyhatású Campigli freskója: az anyák, kevéssé sikerült Funi faliképe: az antik és modern sportok.

A földszinti átrium

Scoccimaro—Zannini: A repülő házának lakószobája.—Falfestmény: Fred Pittino

A freskók innen a díszteremből szétáradnak az egész folyosórendszerre, az olasz piktura legjobbjai: Breveglieri, Cagli, Cristoforo de Amicis, Paulucci, Muchi, Carra és Prampolini festették tele a falakat legkülönbözőbb elképzeléseikkel, legkülönbözőbb felfogású képeikkel. Természetes, hogy nem mindegyik freskó sikerült, hogy nem mindegyiknek azonos a pikturális értéke. Igen sokan jutottak szóhoz, köztük olyanok, akik soha még falra nem festettek! S ezért nem is lehet csodálkozni. De ennek dacára mégis igazán nagy dolog volt egy ilyen falfestménytárlat megalkotása. Két okból kell a rendezőség iránt a legnagyobb elismeréssel lenni: először, mert alkalmat adott a festők egész sorának, hogy a falfestéssel megpróbálkozzanak. Másodszor, mert így a kiállítás gyakorlatilag is rámutathatott az építészet és a falfestés évszázadok előtt megszűnt, elhalt testvériségére. Bemutathatta azt, hogy hol van az igazi piktúra helye: nem a keretbe feszített vásznon, hanem a falon. És ezért a kiállításnak e részét az új építészet szempontjából korszakalkotó tettnek kell nevezni, amelynek hatásai egyelőre még felmérhetetlenek. A hatás a kiállításon már is megnyilatkozik, nevezetesen abban, hogy a parkbeli házakban az építészek segítségül hívták a festőket és rendkívül értékes együttműködést fejtettek ki, s az építészek elgondolásait a fal ékének fokozták. Ép ezért igazán méltatlan dolog, hogy Sironival szemben az olasz sajtó, nevezetesen egyes kisvárosok sajtója, olyan csúnya, minden

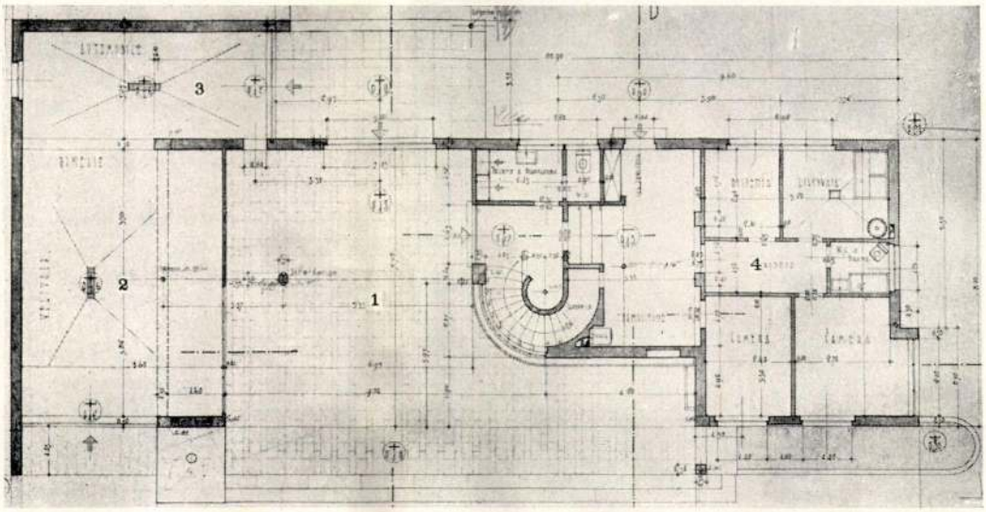

Scoccimaro—Zannini: A repülő házának földszinti alaprajza

1. atrium, 2. hangár, 3. garage, 4. személyzet, mosókonyha

megértést nélkülöző háborút indított. Bizonyosak vagyunk azonban abban, hogy ez a sajtóháború e kezdeményezésnek nem lesz kárára, mert csak még jobban rátereli a figyelmet a Sironi akarta gondolatra.

Persze igazat kell adnunk Papininek, mikor hatalmas kritikájában reámutat arra, hogy a festőket irányítani egy építésznek kellett volna, egységbe kellett volna szervezni ezt a hatalmas erőfeszítést és meg kellett volna akadályozni azt, hogy a freskók véletlenszerű felállításánál fogva egymás hatását rontsák, úgy mint az a tárlatokon szokott megtörténni. Igaza van Pagano-Pogatschnig-nak is, amikor reámutat arra a körülményre, hogy a sok freskófestő közül mindössze egyetlen egynek volt bátorsága ahhoz, hogy képének figuráit mai módra öltöztesse fel. (Paulucci.)

A palota emeletének egyik oldalán az olasz iparművészetnek adtak helyet. Egészen kitűnő, ötletes, világos és áttekinthető az olasz kerámia kiállítása manufakturák szerint. Új formai gondolatok és új technikák nagyszabású bemutatása ez a csoport. Ugyanezt mondhatni el az idecsatlakozó ötvös-, fém- és üvegcsoportról, az ülőbútorok, használati tárgyak, lámpák változatos és szemléletes bemutatásáról.

A lakberendezési tárlatnál igen szellemes volt a rendezés alapötlete: egy utcát építettek fel, amelynek egyik oldalán két emeletsorban sorakoznak a berendezett boltok, szobák. Az utca falai változatosan színesek. Remek, derüs újszerű összkép tárul elénk. Viszont a kiállított szobák berendezése kevéssé megnyerő. Extravaganciák, mindenáron kiagyalt formák, furcsa és groteszk anyagfelhasználások váltakoznak — a helyett, hogy tényleg célszerű és használható, jó és szép berendezési gondolatokat látnánk.

Ennyit a palotabeli kiállításról, amelyhez nagyszerű kiégészítést nyujtanak a parkbeli pavillonok. Olyan gazdagság előtt állunk, amelynek minden részletben való leírásához kötetek kellenének. A felsorakozó épületek nagyobbára lakóházak, a weekend-háztól a sokemeletes bérházig. E sorozatot remekül egészítik ki a többi középület jellegű pavil-

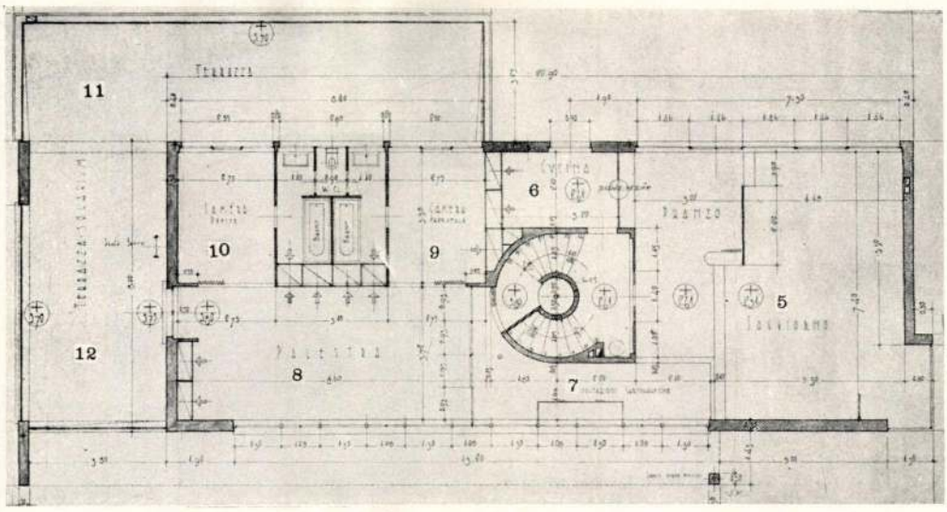

Emeleti alaprajz

5. lakószoba, 6. konyha, 7. műszer- és térképtér, 8. tornatér, 9-10. hálószobák, 11-12. terraszok

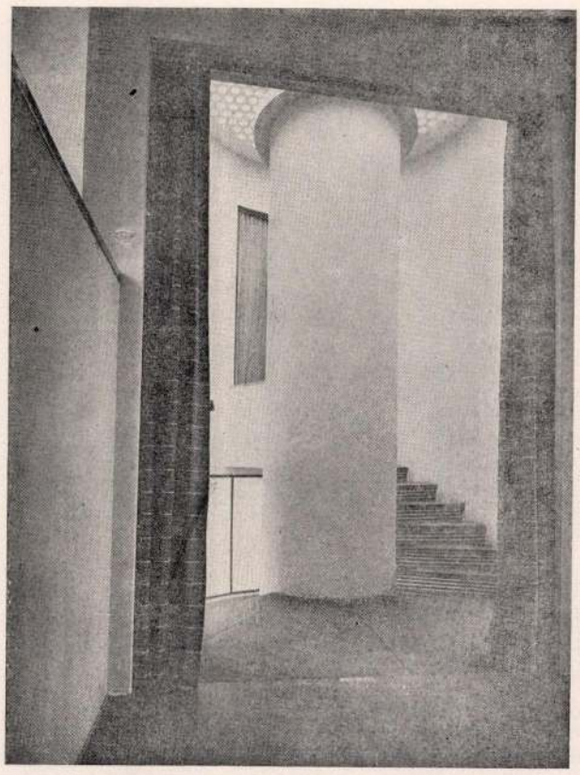

A repülő házának lépcsője a lakószobából nézve

lonok, amelyek közül kiemelkedik Prampolini repülőtéri állomása, Ceas golfklubja, a kápolna és a mintaiskola. A kiállításnak ez a része az új építésnek igazi kísérleti területe, de ugyanakkor az építészeti tárlatnál is hatásosabb propagandája új gondolkodásnak, hisz itten a közönség kézelfoghatóan kapja annak kifejezéseit, itt a közönség kipróbálhatja mindazt, amit a mai építész a mai embernek nyujtani törekszik.

A házak sugároznak az élettől, a derűs jókedvtől, gyakorlati ötletek hemzsegnek bennük, de ugyanakkor páratlanul kicsiszolt technikai tudásról is tanuságot tesznek. E tekintetben a legsikerültebbnek nevezhető Pagano, Levi-Mont-Alcini, Sottsass, Palucci építészek tervezte acélvázas ház. Ez építészek feladatukká tették annak bemutatását, hogy az acélváznak alkalmazásával miképpen építhető fel egy nyolc-tízemeletes bérház. A kiállításra ugyancsak négy emeletsort építettek meg és abból a két alsó emeletsort beépítetlenül hagyták, hogy így a kiállításon demonstrálják a különböző új rácsos heggesztett födémtartókat. Az elkészült emeletek pedig teljes berendezéssel mutatják be a mai lakáskultúrának azt a képét, amely ma már Olaszországban is mindinkább teret hódít magának. Napos és szellős térhatások, áttekinthetőség és célszerűség, amelyet nem tesznek tönkre céltalan és ízléstelen csecsebecsék, amely az eleven élet számára szolgál, s amely így nem a családi élet kisebb-nagyobb eseményei alkalmából kapott vagy beszerzett haszontalanságok zavaros múzeuma. E lakásokból a régi értelemben vett iparművészetet száműzték, viszont annál inkább szóhoz jut a mai értelemben vett használati tárgyakat nemesítő iparművészet, amely mindennapi életünk szükségleteinek tökéletes formába öntésével foglalkozik.

És ez vonatkozik a pavillonok egész sorára, ha nem is mindegyikre. Sokban megnyilatkozik a feltünőnek keresése, a mindenáron új ötletet kigondolni akaró próbálkozás. De mindez egy nagy nekilendülés, egy nagy nekiiramodás sajátsága.

Mivel nem térhetek ki minden épületre részletesen, csak rövid megjegyzésekkel szolgálhatok. Kitűnő a szellős, napsugaras iskola — milyen kár, hogy használatba soha nem vétetik és néhány hónap mulva el fog tűnni. Nagyon ötletes a kis hegyi szálloda, szerény, de rendkívül célszerű berendezésével. Viszont a legdesztilláltabb formalizmus jellemzi Portaluppi fiatal házasoknak szánt hétvégi házát, remekbe csiszolt márványlépcsőjével és az

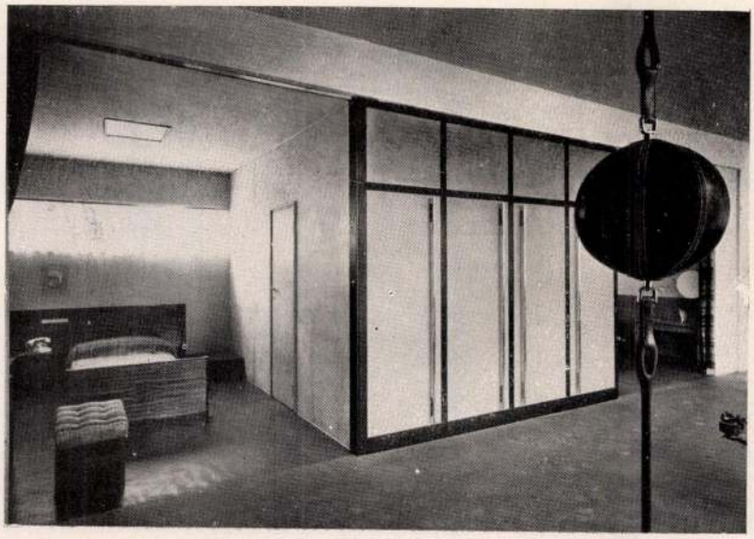

Hálószoba és sporttér

A finn terem egyik szárnya. Tervezte: H. Rönneholm, Helsinki

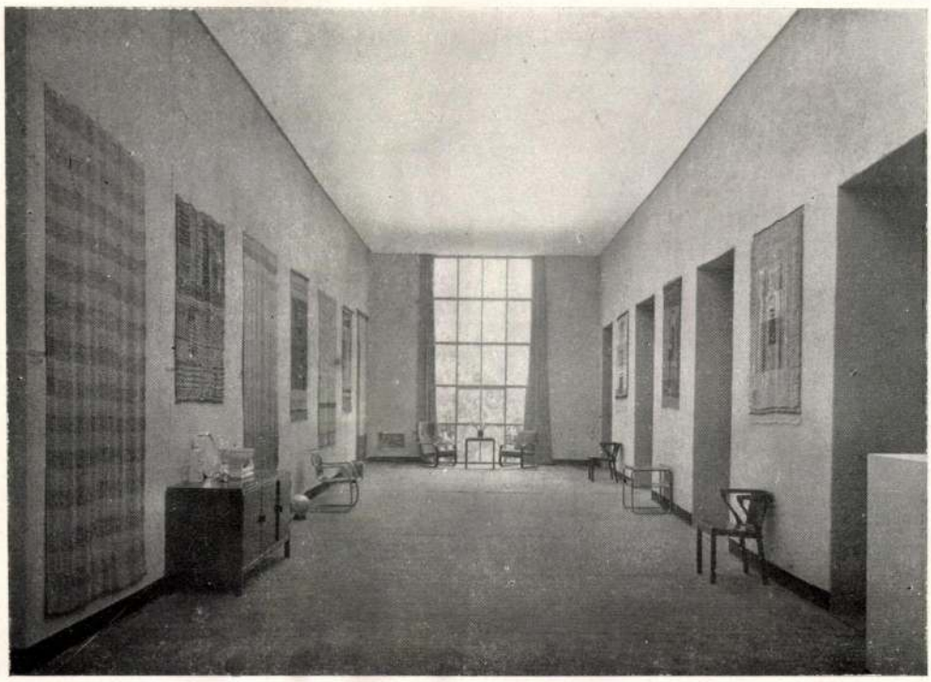

A finn terem ülősarka A. Aalto bútoraival

azt körülvevő hajlított üvegköpennyel. Az egész épület nem más, mint játék a legfinomabb formákkal, a legnemesebb anyagokkal. Hasonló luxusproblémával próbálkoztak meg Pagano, Cuzzi, Levi-Montalcini és Sottsass egy nagy kertbe szánt kerti házzal, de e művészeknél a formáknak kitisztult egyszerűsége nemessé teszi a fényűzést.

A hétvégi ház problémáját igen gyakorlatilag oldották meg Griffini és dr. Faludi, abban az öt kis nyaralóházban, amelyet egy széles ívben állítottak fel az évszázados fák alatt. Ezek valóban az élet számára készültek és feltételezvén, hogy a megadott árak tényleg reálisak, igazán használható típusoknak fognak bizonyulni. (Mivel ez a probléma nálunk is igen sokakat érdekel, sokat tanulhatunk belőlük. Ép ezért a teljes sorozatot bemutatjuk képben és alaprajzban, az árak megadásával.)

A pavillonok között véleményem szerint a legmegkapóbb és a legérdekesebb a Scocci-Maro és Zaninni építészek tervezte Casa del Aviatore — a repülő háza. A végtelen egyszerű kubus, amelybe egy nagyon is összetett, részeiben változatosan egymásbajátszó belső organizmus illeszkedik, első pillantásra kedvessé teszi ezt az épületet. Nincsenek itt komplikált átmetszések, az egyszerűségen van a hangsúly. Az egész házon átnyúló nagy átriumtól jobbra van a garage és a felhajtható szárnyú repülőgép hangárja, balra pedig az alacsonyabb traktusban a személyzeti és gazdasági helyiségek helyezkednek el. Egy tágas, széles csigalépcső vezet az ezek felett fekvő nagyméretű lakószobába, amely a bútorzata révén ebédlőre, dolgozószobára és fogadóra tagozódik. Tovább fordulva a lépcsőn érkezünk az emeletre, amelynek egyik fele a pihe-

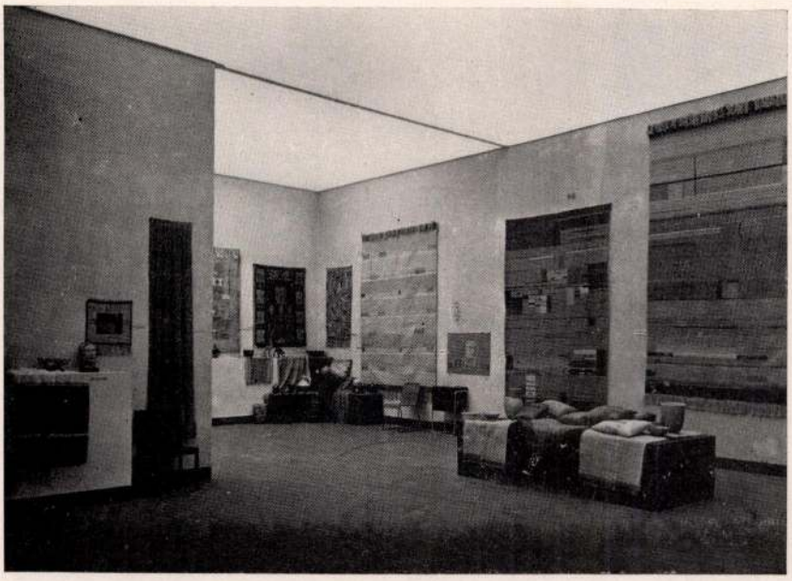

A finn terem részlete

nés és testgyakorlás számára szolgál, másik felén egy hosszú ablak előtt áll a repülő térkép és műszerasztal, ez a tér kis erkéllyel nyílik a lakótérbe. A ház mint kiállítási épület, természetesen lakatlan, de remek megoldásánál fogva erősen szemlélteti azt az életet, amelyre gondolva tervezték az építészek ezt a házat. Szinte látjuk a ház előtti réten leszálló pilótát, halljuk temperamentumos baráti körét a lakószobában és halljuk, amint az erkélyről leszól hozzájuk: start, itt a repülésre való idő! — és már halljuk, amint a lépcső közepébe épített hengerben elhelyezett mászópóznán a gépéhez siklik. A mai élet egy már szinte típussá vált formájának tökéletes kerete ez a ház.

Csodálatosan sikerült ez a ház abban a tekintetben is, hogy nemcsak egy háromdimenziós szervezet, egy bátor és lendületes életnek kerete, hanem egyúttal színességében is tökéletes kompozició: mert a tervezők Fred Pittino festő közbenjöttével a házban egy színszimfoniettának különböző tételeit valósították meg. Néhány példa: az emeleti nagy tér falai fehérek, az abba torkoló csigalépcső hengeres falai kékek, de a felső világítás folytán ez a kék felfelé világosodik, az emeleten felhasított csigahenger belső felülete pedig narancsvörös. Ha a lépcsőn lefelé megyünk és belepillantunk a melegszínű bútorokkal berendezett nagy lakószobába, ott a szemközti falon egy érdekes freskó emelkedik a mennyezetig és reányúlik annak vízszintes felületére is. Ez a falikép a ház állandó alkotó része, mert témájánál fogva a ház életébe kapcsolódik, formáiban és színeiben a megkomponált térbe illeszkedik és ezért hatásában egész más, mintha a falon a ház elkészülte után „tárlaton" ötletszerűen vásárolt csendéletek, tájképek, arcképek lógnának szerteszéjjel vagy szimetrikus felállításban.

Ami már most a parkbeli pavillonok egész sorát, az azokban megnyilatkozó szellemet illeti, a legnagyobb elismeréssel kell lenni úgy a kiállítás rendezői iránt, akik az építészeket kiválasztották, mint az építészekkel szemben, akik ezeket a házakat megvalósították. Munkáikban hatalmas lendülettel jutott szóhoz az új építészet szelleme, a lehetőségeknek olyan gazdagsága jelentkezett, amely meglepi azt is, aki számos hasonló kiállítást tanulmányozott már, aki az új építészeti gondolatnak alapos ismerője és harcos művelője. Ha behatóbban vizsgáljuk a kiállítás szellemét, ha kutatjuk mi az, aminek

Rétegelt falemezszék. Tervezte: A. Aalto — Turku

Acélszék nádfonattal és asztalka a finn teremben. — Merivaara, Helsinki

révén ez a hatás létrejött, akkor fényesen igazolódik egy ismételten hangsúlyozott, általunk állandóan ismételt tény: *az új építészet egy világmozgalom, amelynek gyökerei közösek, de megvalósulása minden nemzet munkájában más és más.* Hiába mondják azt, hogy az új építészet anyagai ma, a világforgalom és a világgazdaság kezdetén már világszerte azonosok, hogy az új építészet alapvető tényei — az emberi szükségletek azonossága, de még inkább a megvalósítás módjai révén, mert a természettudományi alap, a statika mindenütt ugyanaz. *De egy nem azonos: az ember,* — aki itt vagy ott ezekből az anyagokból, ezekkel a természettudományi adottságokkal épít — mindenfelé többé-kevésbbé más, mert *ma még nem egyfajta az ember.* Vérmérséklete, életritmusa más és más, és ilyen adottságait egységesnek nevezni rövidlátás és elfogultság. Elképzelhető-e az, hogy az angolszász építész ugyanazt építse, mint a japán építész, bár mindkettőjükben az új építészet ideálja lobog. Elképzelhető-e az, hogy ugyanaz az építész az Egyenlitőn ugyanúgy építsen — ha erre alkalma adódik, — mint pl. Finnországban. Sőt még kisebb távolságokban, mint pl. Itália déli és északi részén.

Szeretik azt mondani, hogy *mindez csak árnyalatbeli különbségeket okoz,* amelyek nem érintik a lényeget. De hiszen azt látjuk, hogy azonos építészeti keretek között is életeltérések mutatkoznak. Mikor Németország röviddel ezelőtt még vezető szerepet játszott az építészet terén, mennyire eltértek ott is egymástól a különböző tervezők munkái! És még tovább menve *két szabad elhatározású, azonos nemzethez tartozó egyéntől sem várható, hogy ugyanazt a feladatot azonosan oldják meg!* Ez az, amit csak a naivitás, a szolgai ortodoxia és dogmatika tagadhatnak: hogy *az egységes alapgondolatú, a mai embernek és nem a multnak dolgozó új építészet differenciálódni fog, világviszonylatban színessé fog válni, amint színessé vált a multban minden építészet, mindenkor és mindenhol.* Ezért nem kell félni attól, ami sokaknak rögeszméje, hogy az új építészeti gondolat révén a japán iskola semmiben sem fog eltérni a zürichitől, hogy a buenosayresi bérház nem fog eltérni az amsterdamitól és a föld kereksége olyan unalmassá lesz, hogy már utazni sem lesz érdemes. A legszebb ellenbizonyítékot hozták a Triennale építészei, akiknek munkái minden modernségükben a nemzetközi vonalba való bekapcsolás akarata dacára, sajátos hangot tudtak megütni. Amit ők alkottak, *egy sajátos környezetnek mai megnyilatkozása.* Mindaz, amit alkottak, *kimondottan és eltagadhatatlanul olasz, főként a színnek a színességnek fanatikus keresése révén.* Ha visszagondolok, hogy mily kemény és brutális volt a stuttgarti kiállítási lakótelep erőszakolt színességében, milyen egyhangú volt a szürke és fehér bresslaui kiállítás, milyen dekadens volt a bécsi Werkbund lakótelep mesteri színezése,

A német terem grafikai kiállítással.
Tervezte: H. Schmitt, München

akkor érzem csak át teljesen a milánói kiállítás színességének jelentőségét, sokatmondó mivoltát. De az sem véletlen, hogy ezen a kiállításon próbálkoztak meg először azzal, hogy miképpen lehet a falfestés művészetét az új építészettel összekapcsolni: mert ez a gondolat Itáliában ösztönös, természetszerűen adott, itt szinte előre lehetett volna látni, ennek bekövetkezését.

Ha visszagondolok a magunk napraforgóutcai kísérletére, de még inkább arra, amilyen ez a lakótelep most az eleven élet színeivel, akkor azt látom, hogy ez irányban kell nekünk is utunkat keresnünk. Ugyanezt mondotta nekem a palotabeli magyar terem, amikor azt a többi termek már körülölelték. Az a természetes, egyszerű színesség, amely a fehér falak keretében olyan szerencsés hatásúvá vált és amely a legkülönbözőbb nemzetek képviselőinek egyhangú véleménye szerint a magyar teremnek adta a legderűsebb, legfiatalabb benyomást — mutatja a mi útunkat.

A másik alapvető vonás, amely jellemző az olaszok kezdeményezésére az a nagyvonalúság, amelylyel bizonyos páthosztól sem irtóznak, dacára annak, hogy az új építészet hivatalos ortodoxiája ezt szigorúan tiltja. A legszebben jellemzi azt Piccinato gyarmati háza, nevezetesen annak árkádos udvara. Nagy egyszerűségében monumentális és mégis olaszos derüvel teljes páthosz, latinitás nyilatkozik meg, amely az adott feladatnál, ahol az árnyék és a magas terep adta szellősség nélkülözhetetlen, sőt indokolt még akkor is, ha tisztára racionális alapon ítélkezünk.

De igazolja mindez az általam megszámlálhatatlan esetben ellenfeleim dacára hangoztatott azon meggyőződésemet is, hogy a mai építészet nemzeti irányú differenciálódását nem lehet akaratos és tudatos úton elérni, ehhez az ösztönösség kell, ennek a hitből és belső érzésből kell fakadnia.

Ha végül mérlegre tesszük a milánói kiállítás egészét, akkor tagadhatatlannak látszik, hogy a ki-

Az osztrák terem a nagy vitrinnel.
Tervezte: O. Strnad

Griffini — dr. Faludi
Hétvégiház a milanói Triennálén

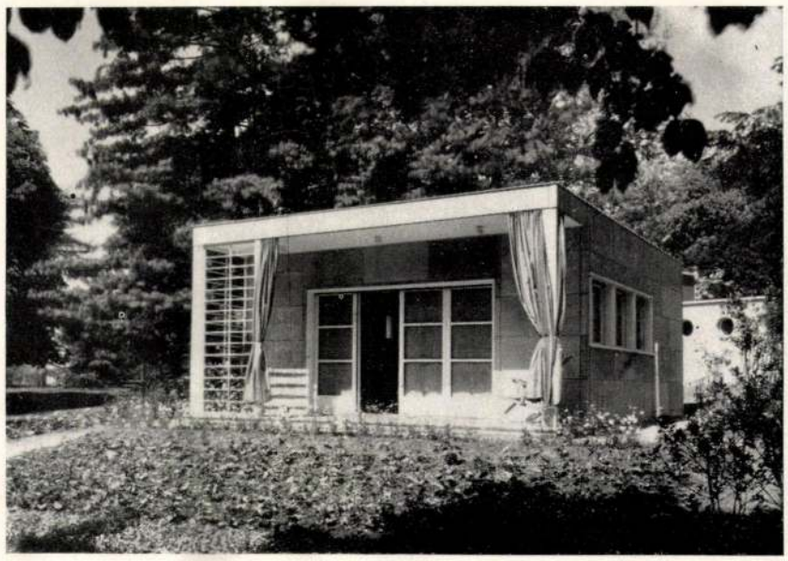

állításon nagy, nem egyszer súlyos tévedései, tapogatódzó kísérletei dacára egy olyan páratlan lendület nyilatkozik meg, amely minden részletben megnyilatkozik, amely magával ragad minden látogatót és elfelejteti a tévedéseket, kitörli azokat az emlékezetéből. Ez a fiatalos lendület egészen páratlan, mert egyetlen európai kiállításon sem nyilatkozott meg ilyen mértékben. A legutolsó nagy kiállításokon mindinkább növekvő *kiállítási fáradtság*, enyhe unalom, itt egy pillanatig sem jelentkezik. A kiállítás végigjárása nem fárasztó, nem kimerítő, mert levegője éltető hatású. Itt nem találunk pedantériát, itt nem gyilkol és fojtogat az egyszer felvetett témának végsőkig menő kijátszása, itt egy olyan frisseség dalol, amely az új Olaszország nagy lelkességének eltagadhatatlan jellemzője. Mindez a legteljesebb mértékben igazolja azt, amit az új építészeti gondolat, a kulturális megújhodás legnagyobb apostola *Le Corbusier* kevéssel ezelőtt írt egy olasz munkatársának: *„Úgy látom, hogy ütött a latin népek órája is, hogy a gépkorszak második ciklusán a latin grácia fog uralkodni"*. (Achitettura, 1933 június.)

Le Corbusier e sorait Milánóból hazatérve olvastam, de a kiállítást járva, vagy a parkban sétálva mindinkább megerősödött bennem az a felfogás, hogy most, amikor Németországban az építészet terén a Schmitthennerek és Schulze-Naumburgok ragadták magukhoz a vezetést, amikor az elmult tíz év építészeti eredményeit kultúrbolsevizmusnak nevezik és azt politikai okokból el akarják temetni, amikor így a német építészet, kívülálló okoknál fogva, lemond a vezetőszerepről, azt most a latin népek, elsősorban Itália fogja átvenni, amire már az is predesztinálja, hogy állami berendezésének lényeges vonása, hogy a nemzet összes erőit akarja fascióba fogva a nemzet jövőjének hordozójává tenni.

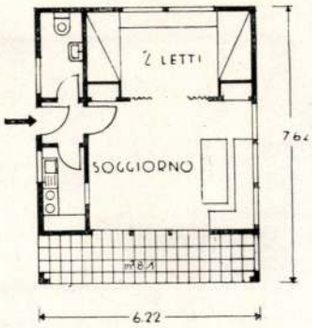

Beépített terület 43·4 m²
Falvastagság 0·12 „
Belmagasság 2·46 „

Eladási ár . . . . . 11.000 lira
Insulite és rétegelt lemez belső kiképzéssel 16.000 „

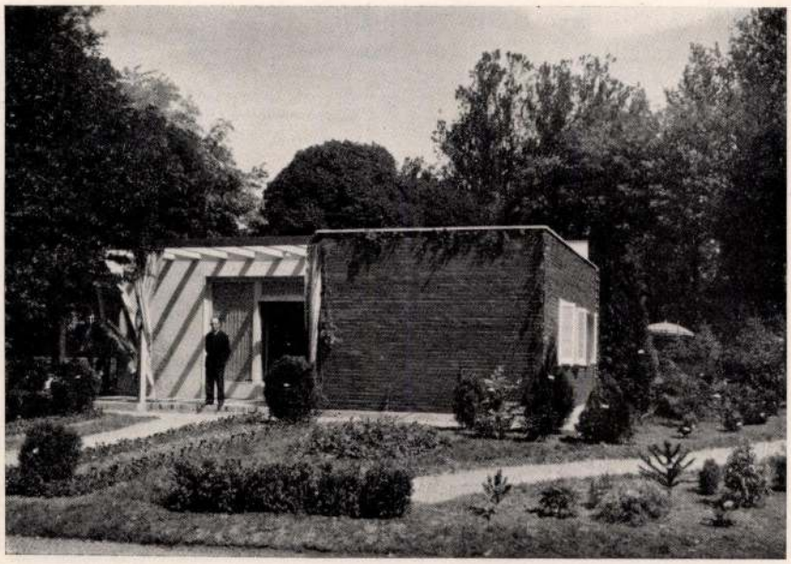

Griffini — dr. Faludi: Nyaralóház

V. A külföldi kiállítási csoportok.

A Triennallen résztvevő nyolc nemzet közül, mint Roberto Pappini kritikájában mondotta, csak három állta meg helyét: Finnország, Ausztria és Magyarország. Ezt a talán túlszigorú ítéletet úgy lehetne módosítani, hogy a német kiállítási csoport, amely ezidén tisztán a grafikára szorítkozott, egészen kitűnő, kivitelében tökéletes módon mutatta be változatos anyagát — a kiállítása azonban azáltal, hogy csak grafikából állt, kissé egyhangú benyomást tett. Igen szép anyagot mutatott be Németalföld is, különösen megkapóak voltak az egészen újszerű festett üvegablakok. A belga kiállítás kitűnő tárgyai dacára szegényesnek nevezhető, mert az egyetlen vitrin és egy berendezett ebédlőn kívül nem nyujtott semmit és sajátosképpen a rendelkezésére álló helynek felét a rendezők fel sem használták. Az angol kiállítás inkább áruházjellegű. A francia kiállítás komolyobb említést meg sem érdemel, olyan, mintha a párizsi nagy áruházakból találomra szedték volna össze a tárgyakat. Mintapéldánya ez a kiállítás annak, hogyha a rendezést arra alkalmatlan személyiségre bízzák, a balsiker százszázalékig biztos.

Az osztrák csoport, amelyet Strnad tanár rendezett, roppant gazdag, kitűnő minőségű anyagot halmozott fel, de oly módon, hogy az szóhoz nem juthat. A hét méter széles terem közepébe Strnad egy négy méter széles vitrint helyezett el és abban csoportosította ízléses, de festői módon az anyagot. Olyan ez a vitrin, mint azok, amelyeket áruházak utcai bejáratába szokás beépíteni, de az áruházban az egyes osztályokban a vásárlót érdeklő anyagot annak kezébe adják és az azt megnézheti. Itt a rengeteg holmi között, két méterre szemétől, elérhetetlenül fekszik az anyag. Ép ezért a kiállításnak ez a módszere a halmozásnál, mint a felállításnál fogva, igazán nem nevezhető szerencsésnek.

Az ellentétes álláspontra helyezkedett a finn cso-

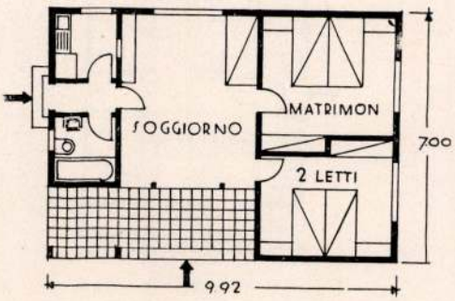

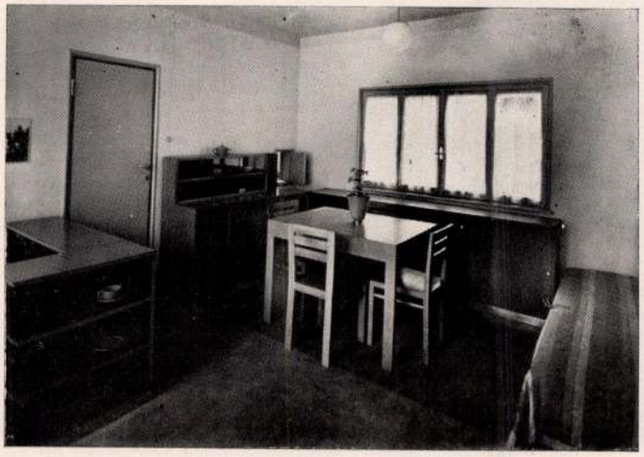

Beépített terület 69·44 m²
Falvastagság 0·21 „
Belmagasság 2·73 „

Eladási ár 18.000 lira

Griffini — dr. Faludi: Nyaralóház

port szervezője H. Rönneholm építész, aki a kb. négyzetalakú termet egy kétharmad résznyire benyúlófallal U-alakúra szabta át és a durva felületű vakolatra függesztette a nagyobb textiliákat. E fal elé fekete és fehér tömböket állított: a leszállításra szolgáló ládákat rétegelt lemezzel borítva s erre állította tárgyait — így minden darab közvetlen szemünk előtt áll és alaposan megszemlélhető. A terem egyetlen díszítése a sárgás falra felfestett írásszalag, amely e két szót ismétli: Suomi — Finnlandia . . .

A kiállított anyag legnagyobb és leghatásosabb részét a textiliák képezik, a finn textilművésznők formálókészségének valóságos remekei. A csak egyszer készülő dekoratív falszőnyegektől a legolcsóbb könnyű használati textiliákig, bútorszövetekig és függönyanyagokig a szövőművészet minden változatát megtaláljuk. A nagy dekoratív faliszőnyegek kompozíciójukban, annak formáiban, színeiben az elképzelhető legfinomabb és legraffináltabb hatásúak. Tervezőik a modern rajznak, a mai piktúrának mesterei, a színek titkának mélységes ismerői. A figurális motivumú darabokon túl azok, amelyek vonal- és folthatásúak, amelyek a szövés technikájából eredőek, kiválóan szépek. A legérdekesebb az, hogyha ezeket a szövészeti alkotásokat tovább figyeljük és igyekszünk lényükbe mélyebben behatolni, akkor egyszerre felismerjük, hogy a finn textilművészetben ősi ösztönök élnek és ősi formagondolatokat valósítanak meg. Munkáikat nézve, eszünkbe jutnak a népvándorláskori északi ornamentika sajátosságai, az a titokzatos és kimagyarázhatatlan összebogozása állati és növényi formáknak állandó izgalmas vonalritmusba kötése, amelynek menetét megfejteni nem lehet. Mintha ez az ősi ösztön támadna fel újra e textiliákban, de nem abban az értelemben, mintha az ősi fafaragásokat, fémsodronymunkákat utánozták, formavilágát másolnák — csak ezek szelleme él tovább. A vonaljáték, az anyagnak megfelelően színes foltok játé-

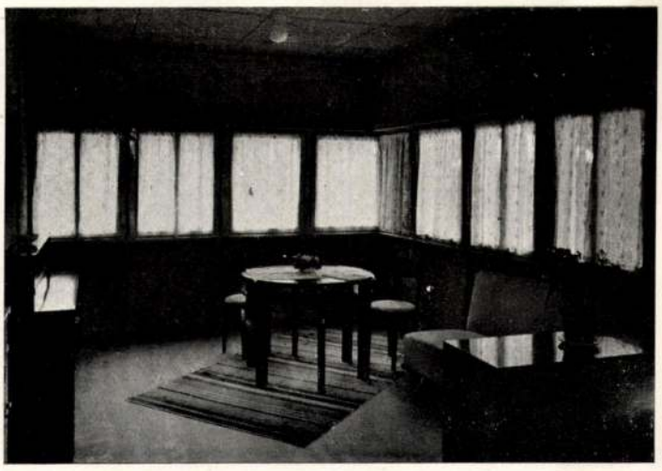

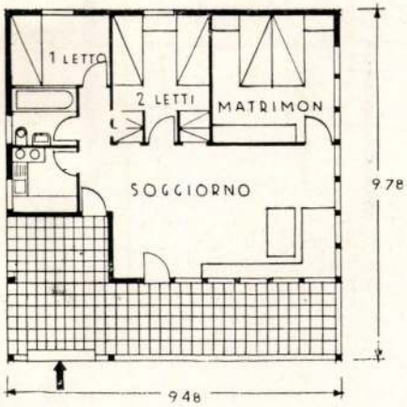

Beépített terület	92·71 m²	
Falvastagság	0·12 „	
Belmagasság	2·69 „	Eladási ár 23.000 lira

Griffini—dr. Faludi: Nyaralóház

kává alakul át. A színharmóniák sokszor a végsőkig raffináltak, szinte álomszerűen finomak, de mindig végtelenül derűsek, a rövid észak-nyári hónapok verőfényével teljesek. Az egyszerű használati anyagok ép így a színek boldogságát hozzák a mindennapi lakásokba.

A finn textilművészek nagyobbára művésznők, a maguk lakáskultúrájának szorgos munkásai és asszonyi bájt, derüt visznek az otthonokba, úgy az igényesbe, mind a legszerényebbe. Érthető az elmondottak után, hogy a finn kiállítás a Trienallen igen nagy feltűnést keltett és méltán elérte mindenkinek legnagyobb elismerését.

Talán nem lesz érdektelen még annak a megállapítása, hogy igen nagy meglepetéssel kellett megállapítanunk azt, hogy a finn textiliák elvámolatlan áron a magunk hasonló minőségű áruinak 50—60 %-át sem érte el.

A Triennalet végigjárva, az eredményeket mérlegelve kézenfekvő gondolat avval foglalkozni, hogy az ott látott eredmények a fejlődésnek megnyilatkozó iránya a három év mulva újra rendezendő kiállításnál milyen követeléseket fog támasztani a kiállítás rendezőségével, mint a kiállítókkal és a nemzetközi csoportokkal szemben.

Kétségtelen, hogy az 1937. évi Triennale a korszerű irány ezidei elérkezése után a jelenleg bemutatott felfogással szemben csak további lépést jelent. A kiállítás rendezőségének feladata elsősorban az lesz, hogy az ez évben észlelt hibákat minél messzebbmenőleg kiküszöbölje — amennyire azt a kiállítási palota építészének végzetes tévedései még egyáltalán megengedik. A kiállítás vezetőségének feladata lesz az is, hogy a nemzetközi csoportokat a jelenleginél nagyobb számban hívja meg és kiküszöbölje a programm szabatosabb kiírásával azokat a tévedéseket, amelyek az idén még megnyilatkoztak. Talán lehetséges volna az is, hogy az idén is nyujtott anyagi támogatásokhoz hasonlók segítségével egyes nemzetek mondanivalójukat a park-

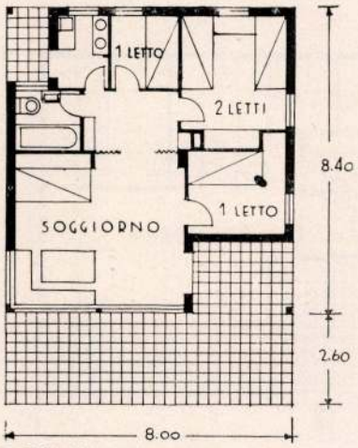

Beépített terület 67·62 m²
Falvastagság 0·25 „
Belmagasság 2·46 „

Eladási ár 20.000 lira

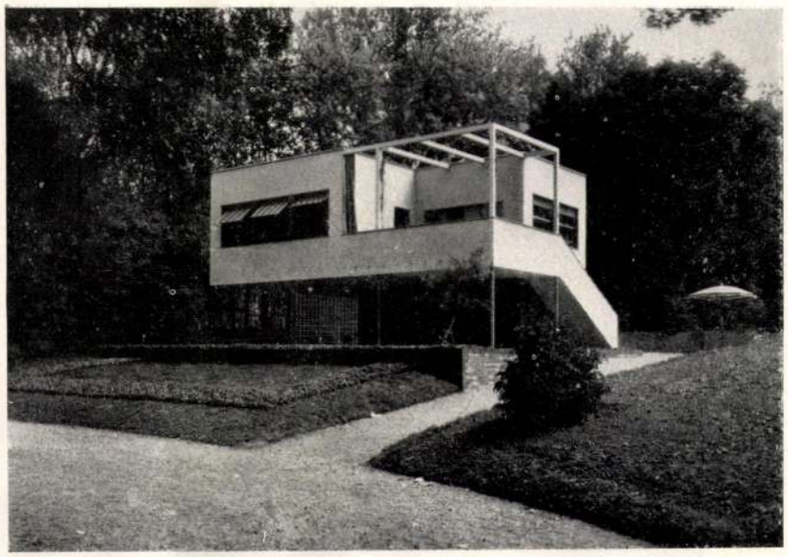

ban határozottabban és érdekesebben fejthessék ki. A nemzetközi építészeti kiállítás az ezévi formában aligha lesz megismételhető, egyrészt, mert a megúnás veszélye fenyegethet, másrészt három év alatt megfelelő anyag nem is állna rendelkezésre. Talán fel volna vethető egy nagyszabású nemzetközi modellkiállítás és pedig bizonyos mértékig pályázat formájában. Úgy képzelem ezt, hogy a Triennale négy-öt ma lényeges épület általános programmját dolgozná ki és minden nemzet a kiállított modellben a maga által választott jellegzetes helyre és a maga sajátos módján oldaná meg azt. Egy ilyen kiállítás roppantul érdekesen szemléltetné azokat az elveket, amelyekről az építészeti tárlat során szólottak. A kiállítás alapfeltétele volna természetesen az, hogy a programm 1934 elején kiadassék és a nemzeti pályázatok 1936 nyaráig lejárjanak.

Ami már most a magunk jövendőbeli kiállításának programmját illeti, két lehetőség lebeg a szemem előtt. Az egyik az, hogy Magyarország a kiállítási parkban egy olyan épületet teremtsen meg, amely egy jellegzetes magyar gyakorlati célú épület határozott kereteiben mutathassa be iparművészetünket. A másik lehetőség, hogy a palotában rendelkezésre bocsátott teremben Magyarország az alkalmazott iparművészet terén tett törekvéseiről adjon képet, tehát *ne egyes szóló tárgyakat mutassunk be, hanem olyan formailag tökéletessé érlelt tárgyakat, amelyek sorozatokban készülnek.* Persze egy ilyen kiállítást viszonyaink között nem lehet néhány hónap alatt elkészíteni. Ennek *alapfeltétele az, hogy iparművészeink és iparunk széleskörű megszervezése révén ezt az anyagot tényleg elkészítsük.* Azonban, hogy ilyen hosszú, nagy türelmet és nagy odaadást igénylő munka busásan meghozná hasznát, mert iparunknak olyan fejlesztését jelentené, amely annak piacát igen jelentős mértékben kiszélesítené. A kérdés most már csak az, hogy *ki vállalkoznék ezen munka előkészítésére, vajjon az ez ügyben érdekelt két minisztérium,* a kereskedelemügyi minisztérium iparfejlesztési osztálya és *a közoktatásügyi minisztérium művészeti osztálya* hajlandók volnának-e e nagy gondolat keresztülvitelén dolgozni?

Dr. Bierbauer Virgil.

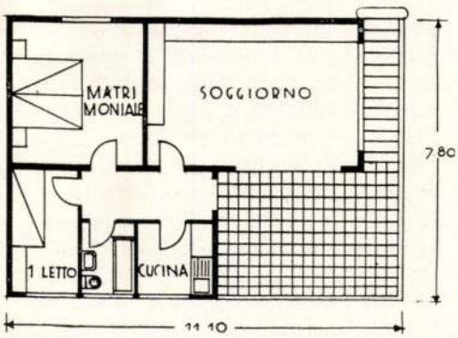

Beépített terület 86·58 m²
Falvastagság 0·13 „
Belmagasság 3·97 „

Eladási ár 35.000 lira

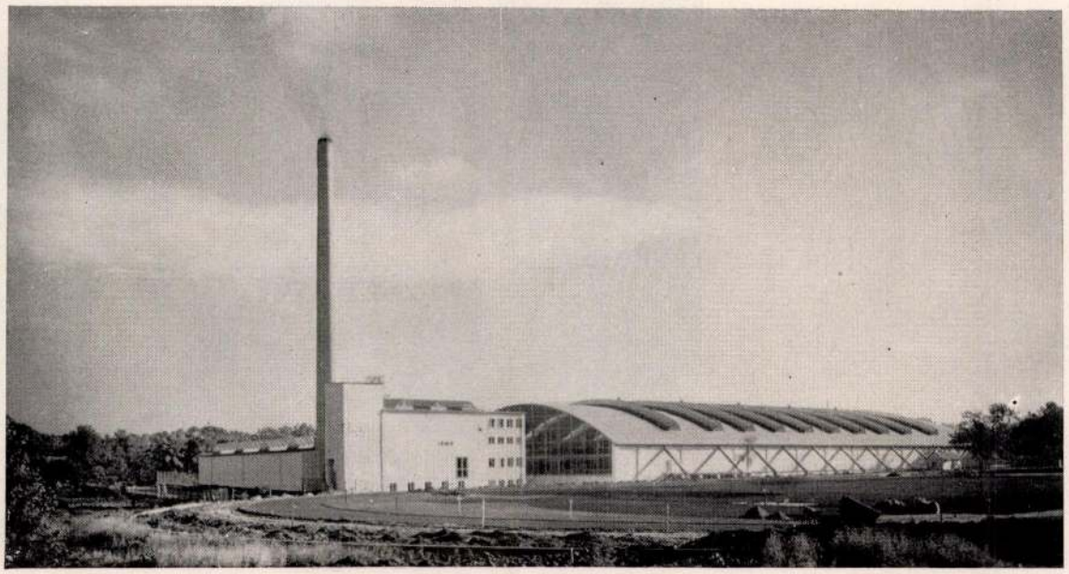

Autobuszgarage Stockholmban — Tervezte: Eskil Sundahl

AUTOBUSZGARAGE STOCKHOLMBAN

Ma, midőn a nagyvárosok közúti forgalmában az autobusz lassanként kiszorítja a villamosközlekedést, új feladat vár az építészetre is az autobuszok garázsirozása terén. Az autobuszgarage elsősorban abban különbözik tulajdonképpeni elődjétől, a villamos remíztől, hogy míg az a sínpárok között elhelyezhető oszlopsorokkal bármily méretben könnyen megépíthető volt, addig ez a nem kötött pályán mozgó autobuszok számára közbülső alátámaszok nélküli teret kell, hogy biztosítson. A nagy fesztávolságú csarnokok lefedése ugyan ma már nem ritkán előforduló probléma, mégis különösen figyelemreméltó az a szép térhatás, melyet a stockholmi autobuszgarage lefedésével, annak tervezője, Eskil Sundahl elért. A szerkezet kétcsuklós ív, melynek csuklói az oldalfalak metszővonalában, öt méter magasságban nyertek elhelyezést, miáltal az ív fesztávolsága t. k. lecsökkent és így a szerkezet rendkívül karcsú arányokkal készülhetett. Ehhez hozzájárult még az a körülmény is, hogy a tetőzet az ívek között fából készült és így az egésznek az önsúlya, az ívszerkezettel, hosszirányú fiókgerendákkal, szélráccsal, nedvesség elleni, hő- és tűzbiztos szigeteléssel együtt mindössze 53 kg/m². A teljes felületükben üvegből kiképzett homlokfalak

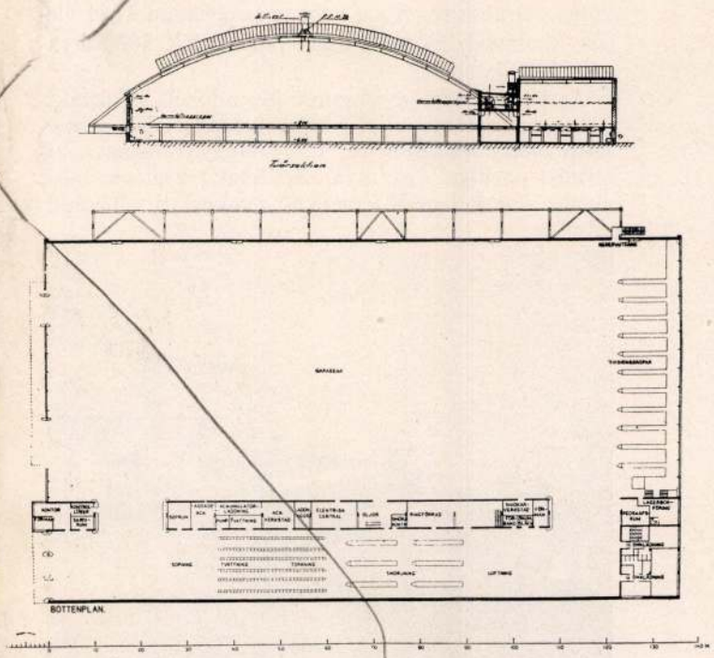

Alaprajz és metszet. (A csarnok főméretei 55·4×135·0)

B. V.

A revizió reviziója

Madrid: Zálogház. T.: Gomez Davo.

Magyarország szerencsétlen sorsa gondolkodásunk állandó tényezőjévé tette a revizió fogalmát s ez a fogalom annyira átjárta egész gondolatvilágunkat, hogy úgyszólván életünk minden terén szinte automatikusan alkalmazzuk azt, nevezetesen ott, ahol valami nem tetszik nekünk, ahol valami kellemetlen, ahol valami egyéni ízlésünkkel ellentétes. A revizió fogalma körül példátlan fogalomzavar dúl s végeredményben annak lényegi tartalmát már nem is vagyunk képesek tisztán látni. Kétségtelennek látszik, hogy revizióra ott van szükség, ahol valamely elkövetett igazságtalanságot kell jóvá tenni.

Az utóbbi időben nagy divattá vált a „revizió az építészetben" jeligéje. Jelenti ez azt, hogy a nagy megindult építészeti megújhodást, ha lehet, valamiképpen vissza kell fordítani, de legalább is az egyesek véleménye szerint túlságosan rohamos fejlődést erőteljesen le kell fékezni. A „művészetpolitikai" akciót a több, vagy kevesebb tekintéllyel rendelkező támogatói arra alapítják, hogy bizony a „modern építészet" terén a fejlődés szerintük megállt, végetért s bekövetkezett az őáltaluk előrelátott visszatérés a régi jól bevált építészeti módszerekhez, formákhoz. E felfogás képviselői a jelen pillanatot olyannak ítélik meg, mint a 25 év előttit, amikor is a secessio meddősége kiderült és Németországban Ostendorf és Mebes az építészeti fejlődést visszahajlították a biedermeierkor építészetéhez. S akik így vélekednek, e felfogásukat egyes országokban bekövetkezett ilyen jelenségeknek felhánytorgatásával szokták — szerintük hatásosan — alátámasztani.

Mindenekelőtt azt kérdezzük, hogy az építészeti megújhodás, az új építészeti felfogás és formaalakítás révén vajjon kicsodán esett sérelem? Kivel szemben történt igazságtalanság? Vajjon igazságtalanság-e az, hogy jobb, lakhatóbb, egészségesebb, derűsebb lakásokat és munkahelyeket kívánunk építeni a mult századnak odúkkal telített bérházaival, sötét műhelyeivel szemben? Az egyedüli szenvedő fél a magát esztétának érző nyárspolgár, aki azt várja az építészettől, hogy háromszobás-konyhás lakását tartalmazó háza fejedelmi palotának tűnjék a naiv járkáló előtt, aki azt akarja, hogy városa ilyen paloták sora legyen! Nos, ezt az igazságtalanságot nem kívánjuk jóvá tenni, mert meg vagyunk győződve arról, hogy a magunk célkitűzései helyesek még akkor is, ha mindez még nem is ment át a köztudatba!

Az építészet revizionistáinak hazai mozgalma ezért úgy tetszik, nem veendő túlságosan komolyan, de mégsem lehet amellett szó nélkül elhaladni és pedig azért nem, mert a csendes és észrevétlen kútmérgezésnek módszerei végeredményben mégis alkalmasak arra, hogy egyeseket — akik előtt e vélemények terjesztői állásuknál és rangjuknál fogva talán tekintélyeknek is tűnhetnek —, a be nem avatottakat, a tájékozatlanok kisebb csoportját mégis kétségekbe vihetik, azt a hitet kelthetik bennük — bármily kevesekben is —, hogy az új építészeti törekvés csak múló divat volt, amely ma már a multté. Azok, akiknél hitelre számíthatnak a revizio — mondjuk ki végre: a reakció — szent György lovagjai, nem tájékozódhatnak afelől, vajjon a velük közölt tények mennyire helytállók, mennyire felelnek meg a valóságnak, mennyire általánosíthatók!

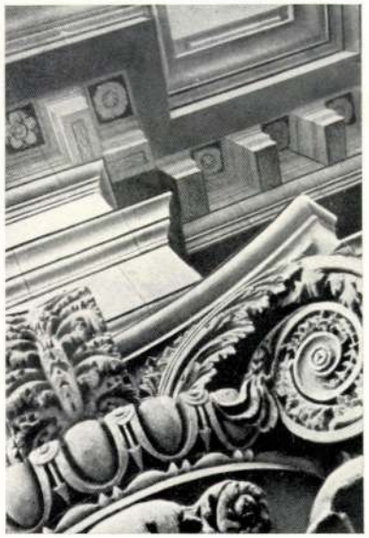

Moszkva: Bérház. T.: I. Joitowsky.

Tér és Forma

1935 — 6. sz.

Liberec (Csehszlovákia): Bata-árúház.
T.: V. Karfik.

Mert ez a dolog lényege! Tegyük fel, hogy a revizionisták jóhiszeműen járnak el, úgy ez csak onnan eredhet, hogy látókörük igen szűk, értesüléseiket roppant szűk területről szerzik be: elsősorban a „gleichschaltot" német sajtóból, amely természetszerűleg a mai német politikának megfelelő építészettel foglalkozhatik csak. Ha valaki tehát csak a mai Németország építészeti irányzatát ismeri s ezt világviszonylatban általánosítja, akkor természetesen azt hiheti, hogy igaza van. Azonban Németországon kívül is történik valami az építészet terén, sőt meglepően sok, több mint a harmadik birodalomban! Sőt mivel ott minden egyetlen pártgondolat jegyében készül, addig a világ többi részeiben a gondolat és gondolkodás szabadsága jegyében fejlődik az építészet.

Mi, akik hónapról-hónapra vagy ötven, a világ minden részéből nálunk összefutó folyóiratot tanulmányozhatunk, akik minden jelentősebb építészeti szakkönyvet megkapunk, másképpen látjuk a helyzetet, előttünk az új építészet hatalmas fejlődése, hónapról-hónapra szélesebbkörű térfoglalásának hatalmas panorámája bontakozik ki. A mai viszonyok között nincsen módunk arra, hogy a Tér és Forma hasábjainak nagy, nagyobb részét a külföld építészeti fejlődésének szenteljük — az erre szolgáló teret elvették tőlünk a gazdasági válság következményei — s a magyar építészek munkáinak publikálásától, ez elsőrendű kötelességünktől, nem vehetjük el a teret. Így bizonyos mértékig, kényszerűségből mi is hozzájárultunk a tájékozatlanság fokozásához és megkönnyítettük a revizionista rémhírterjesztők munkáját. Éppen ezért az itt felsorakozó néhány képpel sommásan szeretnők tájékoztatni a közvéleményt arról, hogy miként és merre is fejlődik a mai kor építészete, tudatában vagyunk annak, hogy ez nagyon is vázlatos tájékoztatás, erősen eltér attól a módszertől, amellyel máskor szolgálunk, de a cél is más: röptében a világ körül s figyeljük, hogy mi történik Prágától Los-Angelesig és Tokyoig! S az a kép, amely így elénkterül, lényegesen más, mint a revizionisták mindössze Hamburgig nyúló perspektivájának eredménye. E kis képsorozat tükrében azt látjuk, hogy amerre csak építenek, amerre csak vannak az építész kötelességeit, mai kötelességeit átlátó tervezők, kemény munkával keresik korunk építészeti feladatainak helyes megoldását, ahol megvan a humanizmus létalapja: a gondolkodás szabadsága, az építészeknek eszébe sem jut az, hogy visszetérjenek a multszázadi építészeti felfogáshoz, egy a historizmus lélektelen fertőjéből táplálkozó eklekticizmushoz, amely esztétikai értékeket vélt teremteni, s az építészet igazi, sajátos feladatát nem annyira a kitűzött feladat optimális megoldásában, hanem inkább

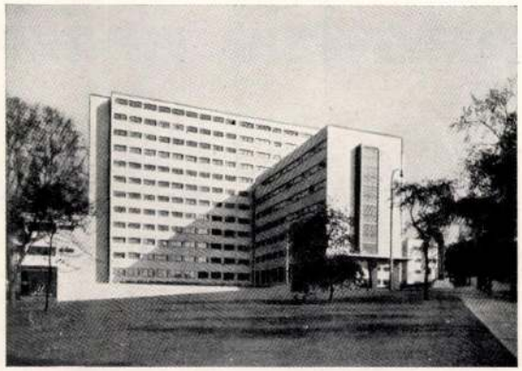

Prága: Társadalombiztosító intézeti székház.
T.: Havlicek és Honzik.

a vélt esztétikumban fedezve fel. Mert itt van a lényeg, aamelyet a revizió élharcosai nem látnak át, multszázadi elsősorban esztétikai értékekre kondicionált gondolkodásukkal nem tudnak megérteni, akármeddig, akárhányszor is mondjuk el! Számukra az építészet legelső és legvégső célja az, hogy az adódó gyakorlati feladatokat használja fel s ha képes reá, akkor ezen túl, e mögött a gyakorlati célt is kielégítse. De, ha ez nem sikerül, ha a gyakorlati cél kielégítése károsítaná az esztétikumot, akkor azt sutba vetheti, akkor annak kárára is megvalósíthatja azt, amit szépnek vél, aminek a

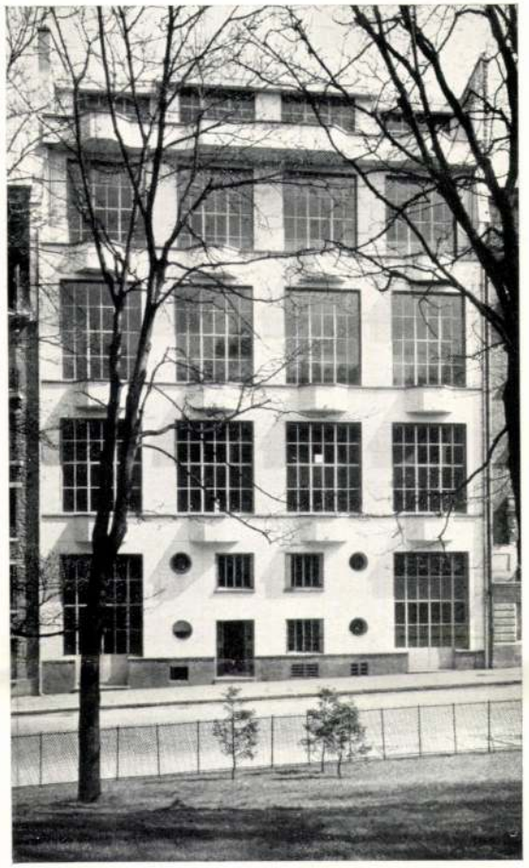

Rotterdam: Lakóház. T.: Brinckmann és Vlugt.
Colmar: Kórház. T.: W. Vetter.

gyakorlati cél ellenére is lehetséges, szépségében hinni tud! Hogy ez mennyire így volt, azt bizonyítják a XIX. században emelt épületeknek sokezres sorozatai s bizonyítják azok az akkor fölötte divatos építészeti stílusgyakorlatok, amelyek virtuóz technikával adtak elő „építészeti álmokat" — lásd például az akkoriban igen elterjedt Otto Rieth-féle rajzokat s az ahhoz hasonló publikációkat. Ma ilyeneket még egy kezdő építészhallgató sem készítene...

Ha ezt a felfogásunkat exponáljuk, akkor a revizió szükségének, elkerülhetetlenségének apostolai vádoló gesztussal fordulnak felénk s azt mondják: „Ime, a magukat mai építészeknek nevezők fittyet hánynak a szépre, a művészire, ők csak lakógépeket kívánnak építeni, szerintük az építészet csak „outilage" a mindennapi élet szerszáma! Ha pedig így gondolkodnak, hogy mernek ők építőművészeti kérdésekbe beleszólni?"

Fölöslegesnek látszik magyarázni, hogy minő messzemenő tévedés cseng ki az ilyen szavakból! Enyhén szólva, csak megnevettetni képesek az ilyen kifakadások, de minél többször halljuk ezeket, annál inkább elcsodálkoztatnak s ugyanakkor annál mélyebben belelátunk ezeknek mélyébe, eredetébe. Tessék megfigyelni, hogy a revizió jellegzetes képviselői így, vagy úgy „művészettörténeti erudicióval" bíró férfiak. Tantételeiket „művészettörténeti tapasztalataikból" vezetik le s ez egyfelől érthetővé teszi álláspontjaikat, másfelől azonban, mélyebben nézve, elcsodálkoztat. Felfogásuk érthető akkor, ha a művészettörténet felszínes művelési módjára gondolunk, arra a művészettörténetre, amely csakis dátumokat, adatokat, mestermeghatározásokat halmozott és stílusmeghatározásokat szerkesztett, tehát a szellem történeti állásfoglalás előtti

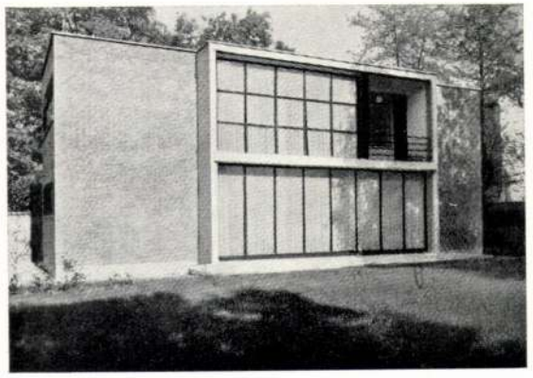

Páris: Műterem-ház.
T.: Roux Spitz.

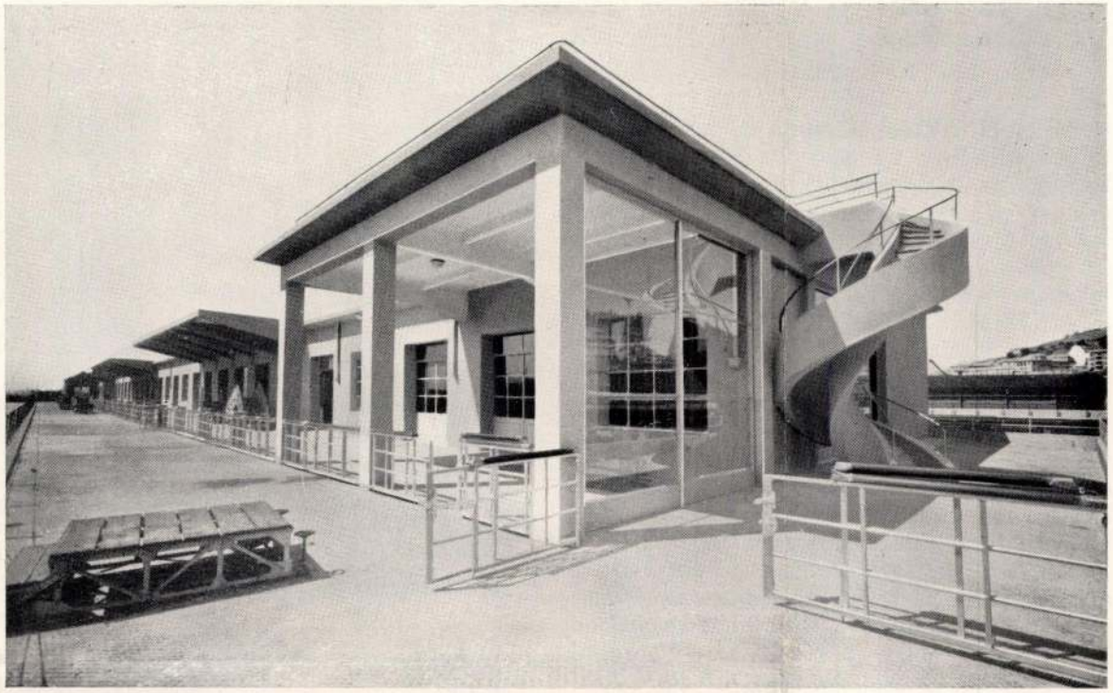

Genova: Kikötő-épület. T.: L. Vietti.

alapon állott. A művészettörténet e síkján az építőművészet történetében csak a „nagy alkotások" szerepeltek, de abból kizáratott az emberiség széles rétegeinek építészete, az, amely nem szolgált különleges igényeket: fejedelmek és nagy urak életét, az ember szellemi, transcendentális szükségleteit, mint a templomok stb. A névtelen építőknek a szükségletekből eredt alkotásai s azok mély művészi tartalmai ebben az építőművészettörténeti kutatásról kizárattak. S ilyen körülmények között, amikor a tudomány művelői csak a kivételes nagy alkotásokra szegezték szemüket, szinte természetes, hogy olyan esztétikai elmélet alakulhatott ki, amely előtt az építészet egyetlen igaz problémájának az esztétikum tetszett, hiszen azok az alkotásai, melyekben más természetű feladatok sokkal szembeszökőbbek voltak, egyszerűen kizárattak.

Viszont a csodálkozásra indító az, hogy azok, akik mint művészettörténészek hivatásuknál fogva foglalkoztak az építészet fejlődésével, a formák kialakulásának természetrajzával, nem vették észre azt, hogy ezek a formák minő szoros összefüggésben állanak az illető kor építészetének anyag és szerkezeti problémáival, sajátos térszükségleteivel, hogy e tudomány művelői — akik ma reviziót hirdetnek! — nem vették észre, hogy, az egy XIX. századot kivéve, a formák a sajátos esztétikai értékek mindenkor az adott szükségleteknek, az adott szerkezetekkel való kielégítéséből eredtek! Hogy az egy XIX. század kivételével, egyetlen kornak sem jutott eszébe az, hogy elmult koroknak más szükségleteiből eredt téralkotásainak utánzataiba belekényszerítsék a maguk más természetű szükségleteinek kielégítésére szolgáló tereiket: görög templomformába az árútőzsde termeit!

Ha így a revizionisták gondolkodását elő-
kielégítésére szolgáló tereiket: görög templom-
hogy gondolkodásuk rendszere éppolyan egyoldalú, mint az a tájékozatlanság, amellyel a mai építészeti világhelyzetet megítélik, amikor is a német lapokból szerzett értesüléseiket általánosítják! Meg lehet, hogy az ilyen gondolkodás, az ilyen művészetpolitikai cselekvés elfogadhatónak tűnhetett a postakocsik, a fejedelmi fullaj-

Firenze: Golf Klub. T.: G. Bosio.

tárok idejében, de ma — amikor a reggel megjelent londoni újságot délben olvashatjuk Budapesten, amikor Assyria tömeglakásairól tiszta képünk van, éppúgy, mint a Maya-építészetről — talán mégsem szabadna ilyen rövidtávú, ilyen kevéssé elmélyülő információk alapján művészpolitikai akciókat indítani! S az ilyen kevéssé megalapozott tudással a közvéleményt megtéveszteni.

A megtévesztésnek e módszerei — a tudatos vagy tudatlanságból eredő, megtévesztés — igen különös helyzetbe hozhatják a revizionistákat. Elődjeik — hasonló módon felületes előfutárjaik — sokszor tették magukat nevetségessé. Nem akarunk messze menni a multba — még az Eiffel-torony elleni „művészmanifesztumra" sem hivatkozunk! —, csak visszaemlékezünk arra az időre, amikor Szovjet-Oroszországban még csak romboltak és gyilkoltak s nagy építészeti terveket faragtak; akkoriban az új építészet ellenfeleinek nagy ütőkártyája volt: az új építészet szovjet építészet! Hiába magyaráztuk, hogy mennyire bárgyú ez az érv s ime, ma kiderült, hogy amikor a Szovjetek elkezdtek építeni, akkor kijelentették, hogy az egyedül üdvözítő építészet a római formákat követő, például Joitowsky két szoba-konyhás lakásokat tartalmazó proletárpalotája! Ime ez a szovjetstílus — és mi az, amit a revizionisták végeredményben akarnak? Hogy mi is térjünk vissza ide, ne törődjünk a magunk életének követelményeivel, fütyüljünk arra, de revideáljuk építészetünket az esztétika — az eklektikus esztétika — jegyében! Tehát kövessük azt, amit a Szovjetek birodalmában tesznek... Revizionista Urak! Vigyázzunk, mozgalmuk nem fogja az építészeti megújhodást megállítani, ledöfni, de nevetségessé fogja tenni Önöket, akik pedig sokat adnak rangjukra és tekintélyükre! Nekünk, a mi eszményeinknek nem árthatnak, azt tartalmaik viszik előbbre, de Önök részére existenciális kérdés az, hogy ne tegyék magukat nevetségessé!

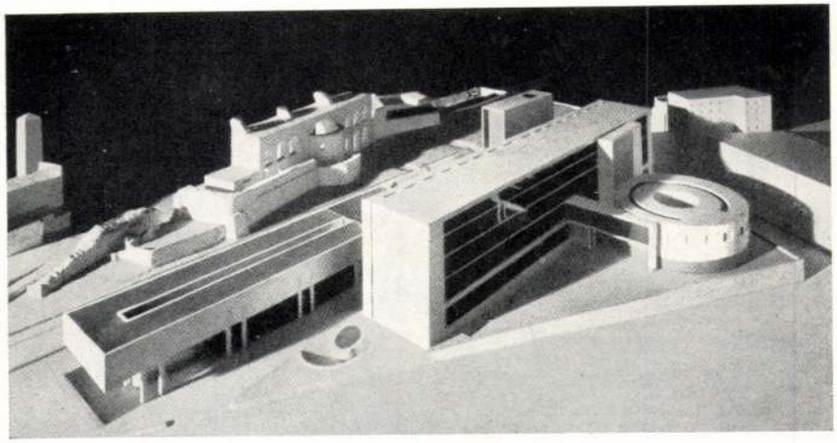

Róma: Fascista székház.
T.: Banfi—Belgiososo—Figini—Peressuti—Pollini—Rogers.

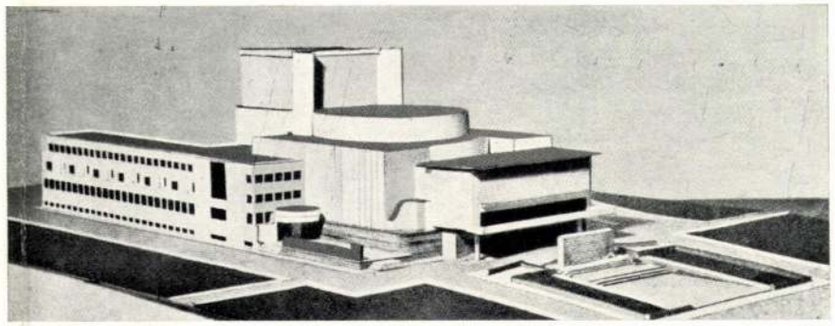

Istambul: Operaház. T.: Sedat Hakki.

De mindez nem is szól a revizionistáknak, mert azok aligha kívánnak tájékozódni — szól ez azoknak, akiket a revizió jegyében támadnak! A cél minél szélesebbkörű információkat közreadni, hogy ezekkel feljegyverkezve szállhassanak szembe a revizió lovagjaival, hogy így felvilágosíthassák azokat a jóindulatú laikusokat, akiket a revizionistáknak kenetteljes pátoszukkal esetleg sikerült megtéveszteni. Csak ez a célunk és pedig azért, mert a revizionistákkal való vitára a papírt és a nyomdafestéket is sajnálnók! A szerkesztő.

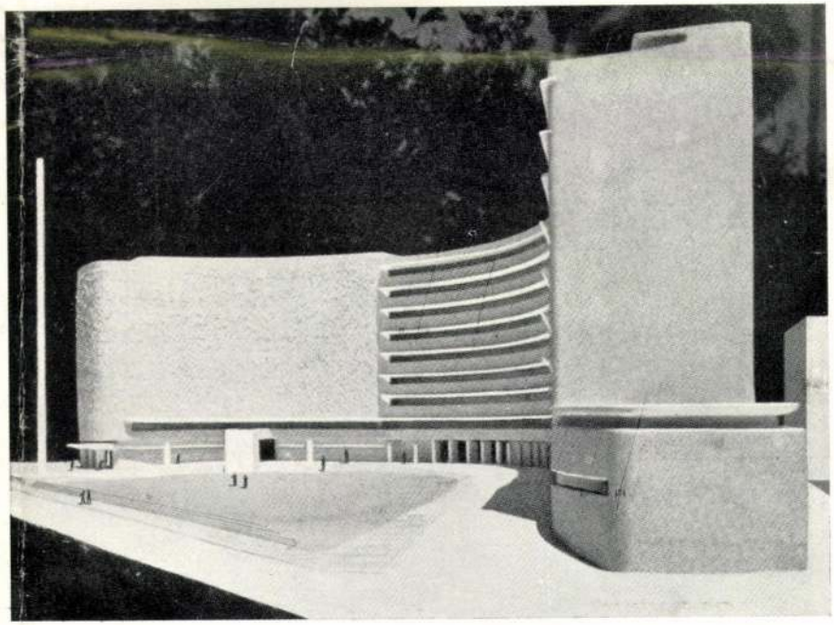

Róma: Fascista-párt székháza. T.: Petrucci—Muratori—Tedeschi.

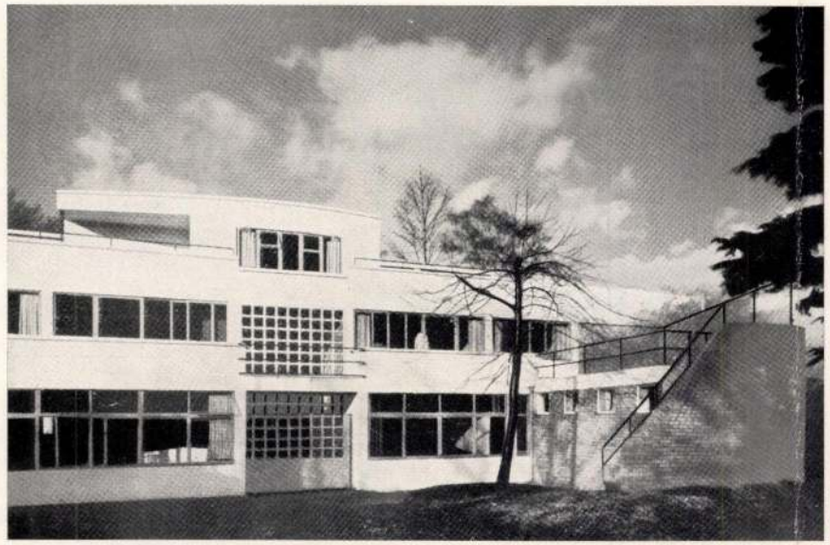

Sydenham Hill: Lakóház. T.: Lubetkin.

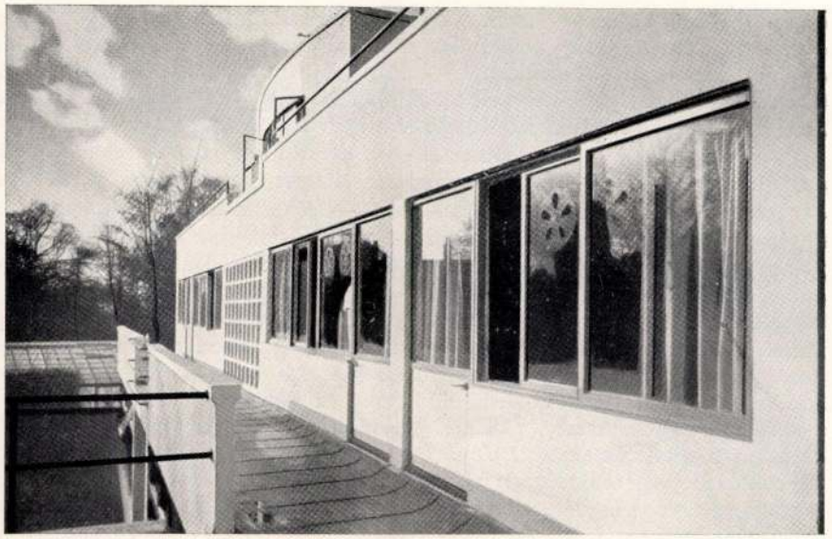

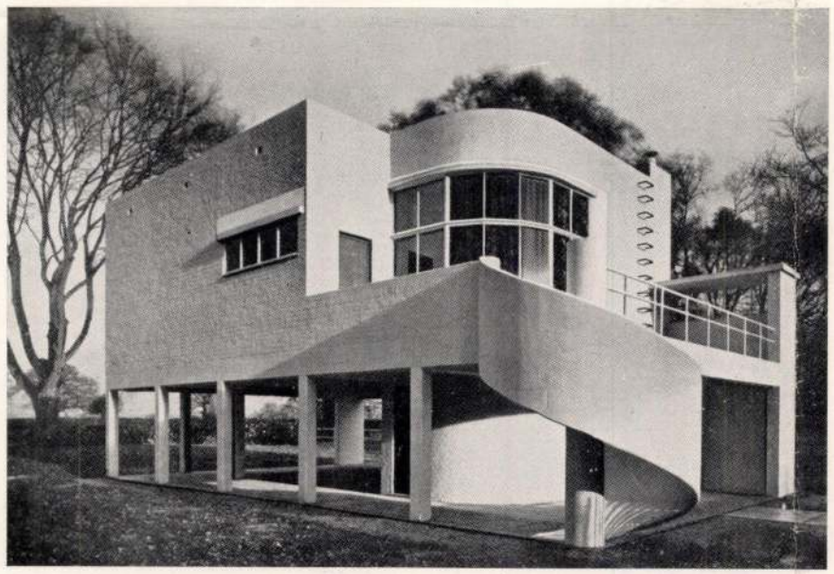

London: Műteremház. T.: Christopher Nicholson.

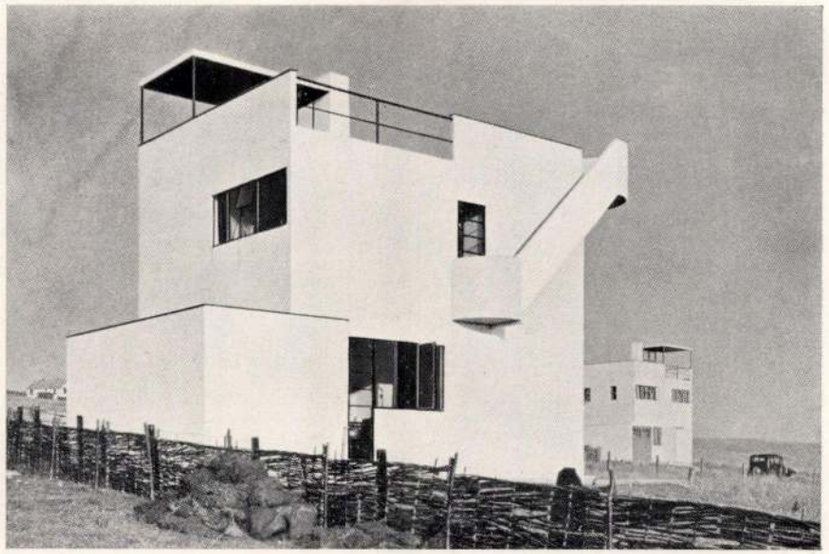

Brighton: Nyaraló. T.: Connel—Ward—Lucas.

Oslo: Irodaház. T.: Ragnar Nilsen.

Vita a tervpályázatokról

(A szerkesztőség póstájából)

a kép anyag az előző cikkhez tartozik

I.

Építész egyesületeinkben mind több és több fiatal tehetséggel találkozunk. Hogy tényleg tehetségek, arról kevés alkalommal győződhetünk meg. Építés vajmi kevés van. Nagy részük nem jelenti művészetünk gyarapodását. Jelentősebb építkezéseink „biztos" kezekben vannak, más, ami a tervező munkát illeti. Hatóságok, testületek általában nem keresik ki a legjobb, a legtartalmasabb, a legművészibb terveket, hanem beérik azzal, hogy megbízható, régi, kipróbált tervezőjüket bízzák meg az idők folyamán jelentkező építészeti problémáik megoldásával. Talán jól is járnak velük, talán egyszerűbb és kényelmesebb a „multkori" épület sikeres és jól beajánlott tervezőjénél maradniok, mint újakkal való próbálkozás kockázatát vállalni.

A kényelmi szempontnak azonban ellene szegeződik a kötelesség magasabbrendű szempontja. A nemzeti művészet istápolásának, fejlesztésének elsőrendű kötelessége, amelynek meg kell felelni akkor is, ha kényelmetlenebb utánjárást igényel, akkor is, ha a régi kipróbált tervező erő érzékenysége és érdeke csorbát szenvedhetne. Egész sora épült a palotáknak, középületeknek minden verseny mellőzésével, jól beajánlott építészek közvetlen megbízása útján, ahol nem bizonyos, hogy tervpályázat versenyén kitűnő művész jobbat, szebbet, tökéletesebbet nem alkotott volna.

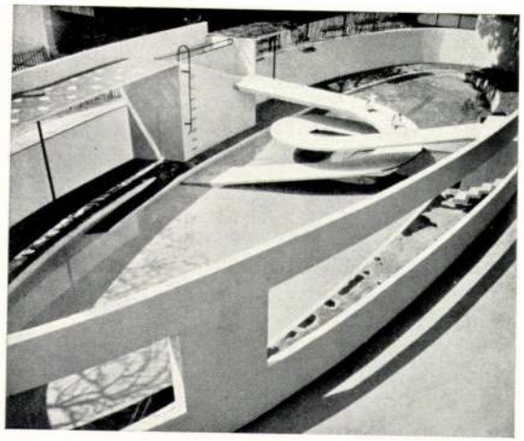

London: Pinguinház az állatkertben.
T.: Lubetkin—Drake—Tekton.

Akárhány ily alkotásnak látjuk a helyre nem hozható hibáit, amelyek beléjük kerültek, jóllehet a közvetlenül megbízott tervező állítólag világkörüli tanulmányúton szerezte meg azokat a tapasztalatokat, amelveket szegény ifjaink nélkülöztek, tehát — így mondják — meddő munkát végeztek volna pályatervezetükkel.

Meddő munkát!

Szomorú fejezete ez a magyar építészségnek. Tudva is inkább végeznek meddő, kilátástalan tervező munkát, semhogy teljesen tétlenül lássák a napok, hetek, esztendők elmúlását, anélkül, hogy ambiciójukat kielégíthetnék, anélkül, hogy tervező készségüket dokumentálhatnák.

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a tervpályázatok minél tömegesebb hirdetése mennyire közérdeke az országnak, az ország kultúrájának gazdagodása szempontjából.

Csak, ha tekintélyes számú alkalom nyílik ifjaink számára, hogy művészi erőiket összemérjék, csak akkor töltenek be jótékony hivatást a tervpályázatok. Ha csak egy-kettő „fut", az érvé-

Ezt a cikket nem Bokor írta

Tér és Forma 1935

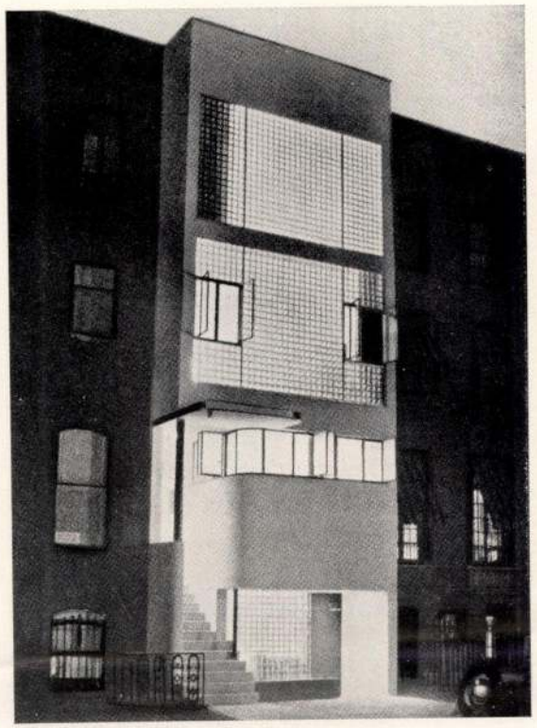

New-York: Lakóház. T.: Hove—Lescaze.

nyesülést hajszoló egészségtelen erők szabadulnak fel és a pályázat inkább káros eredménnyel jár, elkeseredést váltva ki a „győzzön a jobb" jeligével pályázó tiszta szándékú tehetségesekben.

A választék hiánya az egy-két alkalom felelőtlen kiaknázására csábít, többnyire gyászos eredménnyel.

A magasabbrendű erkölcs és művészi szempont elsikkadhat a „ma te nekem, holnap én neked" viszontbiztosítás díjában és a teljesítmény becsülete lesüllyedhet. Akkor már inkább ne legyen tervpályázat, inkább panaszkodjanak ifjaink a teljes dermedtségről, semmint saját kartársaik cinikus zsákmányolása felett.

Nem mondjuk, hogy így van, de a veszély fenyeget, hogy ilyenné alakul a helyzet, ha évenként két kávéskanálnyi pályázat-gyógyszert nyujtunk szegény beteg építész-világunknak. A virgonc telhetetlenség ugyancsak könnyen elkaphatja a tülekedésben a gyengék elől.

A bírálat pedig, csakis a legjobb teljesítményt nézve, csak azt tűntesse ki és ne merüljön ki abban az erőfeszítésben, hogy eleve elfoglalt osztályozó állásfoglalását megokolásokkal körülbástyázza.

Nem mondjuk, hogy így van, de könnyen így eshetik, hogyha a művészet lobogó fáklyáját fennen nem tartjuk, ha örömünk nem telik egy bármely eladdig ismeretlen tehetség művészi nagy teljesítményének elismerésében.

Probléma pedig igen-igen sok akadna. Nincsen oly hatóság vagy testület, amelynek akár a távol jövőben megvalósításra szánt építő feladata ne volna. Ha nem is akarják rögtönösen kivitelezni, a megoldás előkészítésére mennél több időt kell szánni, egyáltalában nem vész kárba a versenyre költött összeg, ha még oly korán fognak az építő feladat eszmei megoldásába.

A tervpályázat rendezése általában lényegtelen költséggel jár, ha az építmény költségeihez mérjük és sokszorosan megtérül az eszméknek mindenkor kínálkozó gazdag választékában. De ha meg sem térül, akkor is kötelessége minden közhatóságnak a hazai építőművészet istápolása, nem is említve a munka nélkül álló építészek lehető foglalkoztatásának erkölcsi obligóját.

P. J.

II.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr,

Ön igen jól tudja, hogy én milyen vén pályázati róka vagyok és nem mulasztok el egy alkalmat sem arra, hogy a legnagyobb nyilvánosság előtt ne követeljem, hogy a középítkezésekre mindig és mindenkor csakis tervpályázat alapján adassanak ki a megbízások. Másfelől ugyanilyen mértékben szenvedélyem tervpályázatokon résztvenni, mert építészetünk előrehaladását, meggyőződésem szerint, csakis egy ilyen nemes versenytől várhatjuk. Számomra is, és úgy hiszem mindenki számára, kézenfekvően bizonyítják ezt azok a nagy eredmények, amelyeket a magyar építészetnek egy olyan kiváló alkotó művésze, mint Alpár Ignác ért el, aki nem egy pályázatnál két—három díjat is nyert. Nagyon is megértem tehát, hogy Szerkesztő Úr, megmutatta nékem P. J. kartársunktól közlésre beérkezett levelet és felhívott, hogy az abban a levélben foglaltakhoz én is hozzászóljak. Ez a levél százszázalékig helyes és igaz és alapjában véve azokat a gondolatokat tartalmazza, amelyeket a Tér és Forma egy évvel ezelőtt egy rendszeresen felépített gondolatmenetű tanulmányban kifejtett. Azonban az elmult évben, amikor nem kevesebb, mint 11 pályázaton vettem részt, még valamivel kellett tisztába jönnöm, sőt nemcsak nekem, hanem pályázó társaimnak is. Tudniillik azzal, hogy nem elég, hogyha a magyar építészek legjava zárt sorokban vesz részt a tervpályázatokon s a legnagyobb önfeláldozással a gondolatoknak valóságos falanxjait dobja a bírálóbizottság elé. A pályázóknak, mint a magyar építészet jövőjének, arra is szüksége van, hogy az általunk felvetett gondolatok megértésre is találjanak, jó tervekhez széleslátókörű bírálatokra is szükség van! Mert, amint a legutóbbi évben tapasztalhattam, a tervpályázatnál most már minden máson felül, az a gyakorlat alakult ki, hogy a bírálóbizottság tagjai nem az újszerű és az értékes, a probéma mélyére hatoló gondolatokat tartal-

mazó terveket keresik, hanem megelégszenek azzal, hogy a kiíró hatóság által készített programmhoz, a kitűnő előkészítő tervhez minél hasonlóbb műveket keressenek ki és azokat javasolják jutalmazásra, viszont kizárják mindazokat a pályaműveket, amelyek a programmon túlmenő, gondolatbeli újat nyujtottak és szögeztek le.

Ez a tapasztalat belőlem, a pályázatokért egyenesen lelkesedő, — mert ideális gondolkodású építészből — azt a kérdést váltotta ki, hogy ilyen körülmények között, amikor a zsüri a programm alapjául szolgáló, előkészítő tervet tartja a legalkalmasabbnak, mi értelme van egyáltalán a tervpályázatoknak? — Hiszen ez az álláspont az újszerű megoldások kiérlelését egyenesen megszünteti! — Így tehát elesik az a lényeges és alapvető elv, hogy középítkezéseket az elképzelhető legjobb tervek alapján kell megépíteni! Ilyen körülmények között a tervpályázat csak azt vizsgálja, hogy ki az, aki a kiírást előkészítő kartárssal azonos felfogású? Ha pedig ez így van és a jövőben is így lesz, akkor építészetünk szempontjából a tervpályázatoknak nincs sok értelme! Ilyen viszonyok közt a tervpályázat erkölcsi szempontból véve nem más, mint a munkanélküli építészi karnak felsegélyezésére rendezett sorsjáték. Különösen ilyen jellegű volt a Nemzetközi Vásárra hirdetett tervpályázat, amikor az építtető, a tervpályázat lejárta előtt már kiadta az összes terveket házi vállalkozójának! Legfrissebb tapasztalataim alapján pedig még arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az a multból fennmaradt elv, hogy újabb pályázatokra a közelmult tervpályázatok nyertesei küldessenek ki bíráló tagoknak, legalább is a mai viszonyok között nem a legszerencsésebb. Távol áll tőlem, hogy bárki ellen is személyi vádat emeljek, de mintha az ilymódon felépített zsüri egyes tagjai bizonyos mértékig feszélyezett és kényelmetlen helyzetbe kerülnének egyes pályázókkal szemben. Ne tessék megnehezíteni az amúgyis nehéz és kényes bírálói feladatukat!

Fogadja Szerkesztő Úr köszönetemet azért, hogy megkérdezett és ezzel alkalmat adott arra, hogy egyszer egy, ha nem is megbízásokban, de annál több tapasztalattal rendelkező, idült tervpályázó, becses lapjában szóhoz juthatott. *D. P.*

III.

Szerkesztő Úr azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy én, aki a pályázati kérdésben mindig külön álláspontot foglaltam el, mit szólok a legutóbbi pályázati-hullám eredményeihez, mit szólok az e tárgyban beérkezett levélhez. A nekem felolvasott levélben ez a mondat áll: „A tervpályázat költsége sokszorosan megtérül az eszméknek mindenkor változó gazdag választékában." Nem tudom, hogy P. J. kollégánk az utóbbi idők pályázatait mennyire ismeri, illetőleg milyen vélemény

Altadona (California): Nyaraló. T.: R. Nentra.

California: Lakóház. T.: R. Nentra.

Bécsbauer Vrigilb

Tokyo: Kórház. T.: Yamaguchi—Bonz

Tokyo: Népiskola. Városi mérnöki hivatal.

ménnyel van az azok esetében meghozott döntésről. Én úgy látom, hogy ezeken a pályázatokon igenis felmerültek rendkívül érdekes megoldási javaslatok, hogy ezeken a pályázatokon építészeink egy része valóban bele tudott mélyedni a felvetett problémába s azt olyanképpen tudta megoldani, ami a célt tényleg legjobban szolgálta volna. Fel kell tételeznem azt, hogy a kiíró hatóság erre számított, amikor a mai viszonyok közt jelentős összeget fordított a tervpályázatra. Egész más a helyzet a tervek elbírálása körül. Ezek az újszerű, a feladatból levezetett gondolatokkal ékes munkák, úgyszólván rendszeresen nem arattak sikert, mellőztettek, kiselejteztettek, viszont szokványos megoldások, amilyeneket kézikönyvekből le lehet másolni, akadémikus szimmétriával terhelt tervek, amelyek nem számoltak az épület különös céljával, nevezetesen egészen különös elhelyezési problémájával, díjat és dícséretet nyertek. Ha az építtető hatóság körülnézett volna, pályázat nélkül is megtalálta volna azokat az építőművészeket, akik akadémikus terveket könnyedén szállítanak. De akkor mi értelme volt a tervpályázatnak? Végre is, azt hiszem, eltagadhatatlan elv az, hogy tervpályázatokat azért hirdetnek, hogy minél kitűnőbb terveket kapjon az építtető. Mi értelme van a tervpályázatoknak akkor, amikor a bírálóbizottságok ragaszkodnak a 20—30 év előtti homlokzati és alaprajzi sablónokhoz, viszont nem tudják, vagy nem akarják megérteni a feladattal továbbmenőleg foglalkozó tervezőknek munkáit? Ilymódon a tervpályázat a közvetlen megbízással szemben, legfeljebb csak egy igazságosabb és egyenletesebb munkakiosztási módszernek nevezhető, de nem a legjobb tervek kiválasztási lehetőségének. Lehet, hogy a tervpályázat ilymódon egy demokratikus intézmény, de semmiesetre sem szolgálja az építészeti előrehaladást. Nekem úgy tetszik, hogy tervpályázatainknál — bár egy magasabb, tisztultabb fokon — csak a személyi szempontok az irányadók, nem pedig a tárgyiak. Ha pedig ez így van, akkor nem látom szükségét annak, hogy egy-egy megbízás kedvéért 40—80, vagy 120 építész heteken át — mindennapi munkája mellett — dolgozzon és fáradjon.

J . . . a A . . . d.

HELLAS ÉS MI

Az építészoktatás alapja közel ötszáz év óta a görög-római építészet elmúlhatatlan örök tökéletessége, amely Hellas földjén csodálatosan beteljesedett. Bruneleschi és Donatello híres római tanulmányútja, L. B. Alberti tanításai, Rafael római felmérései, Peruzzi könyvei óta ezt az eszményt az összes nagy építészek prédikálták követőik százezreinek. Azóta az építésznövendék első tananyaga a három oszloprend precíz megrajzolása, minél precízebb megrajzolása.

Az oszloprendek szabályainak felállítása volt az oktatás alapja, azok minél pontosabb betartása az oktatás célja. Persze az oszloprend-könyvek hírneves szerzői csakhamar bajba kerültek. Mindegyikük tökéletesíteni akarván elődjeinek munkáját, újabb és újabb maradványokat mért fel, mindig fokozottabb pontossággal — Penrose mikrométeres felméréseig! És az eredmény az volt, hogy az oszloprendek arányainak szabályzata mindig zavarosabb lett, mivel kiderült, hogy az arányok az összes ismert görög oszlopokon többé-kevésbbé eltérők és *a szabályt* egyszerűen nem lehet kiolvasni belőlük, *a végleges szabályt* semmiesetre. Melyik dór oszlop modulusai az igaziak? A világosabb látásúak számára mindenesetre kiderült az, hogy a görög építőmesterek esetről-esetre más arányokból indultak ki. Korról-korra, mesterről-mesterre, templomról-templomra újra szabták meg azokat. Tehát melyik a követendő? Minő páratlan alkalom a tudomány „igazi" művelésére! Minő alkalom annak elfelejtésére, hogy nem is tudományról van szó, hanem művészetről.

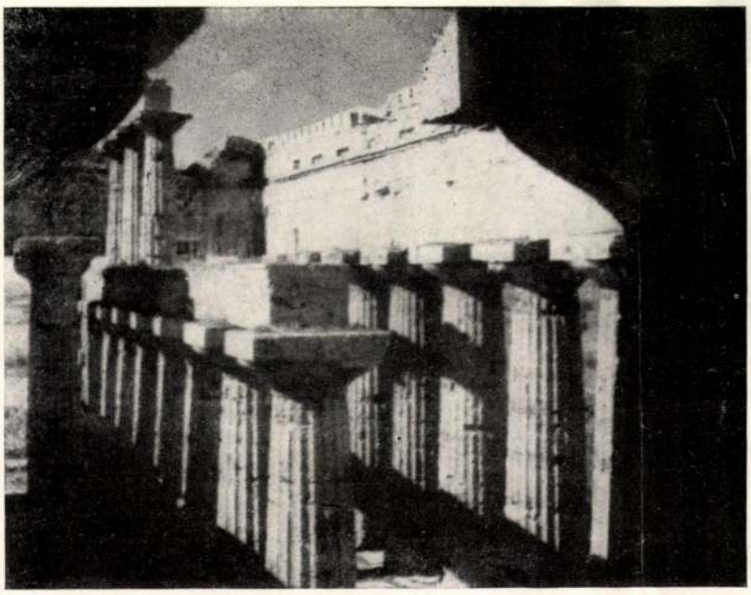

A poestumi templom oszlopsorai **Foto: Luce**

Ez a tudományoskodás elfelejttette a tanítómesterekkel azt, hogy *a görög építőművészet lényege végre is nem a modulusok helyes alkalmazásában rejlik*, hogy nem azért rokonok az összes dór templomok, mert azonos szabályból indultak ki mestereik, hanem *rokonok a szellemben, a formával szembeni alapvető álláspontban.* Talán abban, hogy a nagy forma, hogy a formaalkotó principium volt építészeik számára lényeges — és nem az építéshez szükséges tömegeknek külsőséges díszítése, talán abban, hogy az első mindig a nagy forma és azt nem szabad a részletformáknak alárendelni, a még oly tökéletes részletformákkal megzavarni. Bár a görög építészet legnagyobb alkotásaiban a részletformák elérik a legvégső tökéletességet, mégis Görögországban sohasem fordul elő az, hogy a részletforma lerontsa a nagy formát.

Visszatérve a tanításra: mi haszna volt a részletek tökéletes tudásának, ha azok elsajátítása fínomművű felrajzolásának munkája közben nem jutott el a görög építészet igazi szellemének megérzéséhez?

Ép ennek volt a következménye az, hogy mind többen elfordulnak a görög építészet utánzó művelésétől, mert úgy látják, hogy ahhoz korunknak semmi köze nincsen, mivel az oktatás szelleme révén az mindössze csak díszítőformának tűnik, egy olyan világ díszítőformájának, amely mitőlünk nagyon is távol áll. Mind többen helyezkedtek arra az álláspontra, hogy a magunk szükségleteiből nőtt épületekre nem hajlandók oda nem tartozó, azt kényszerű bilincsekbe kötő formanyelven megfogalmazni.

A tanítás igen sokakat megfosztott azoktól az örök értékektől, amelyeket a

Tér és Forma
1933. 7 – 8. sz.

mult igazi és helyes látása minden mai és eljövendő építésznek adhat. De ma, mikor a görög építészettől elidegenített építészgeneráció egy része meglátta a mult építészetének legmagasabb csúcspontjait, — amikor még többen az értelmesen készült tökéletes fényképeken láthattuk az építészet igazi hatását — amelyet sem a hírneves acélmetszetű felvételek, sem a feketén reprodukált francia aquarellek, sem a kis gipszmodellek soha vissza nem adhattak — ma már igen erősen tudjuk érezni ennek a rettenetes kárát. Ma mind többen vagyunk, — nevezetesen azok között, akik építészek és nemcsak célszerű épületek konstruktorainak tartjuk magunkat — hogy *lényegében mily közel áll hozzánk a görög építészet*, nem formáiban, hanem *szellemében, hogy az új építészeti felfogásban mennyi a rokonvonás a görögökével.*

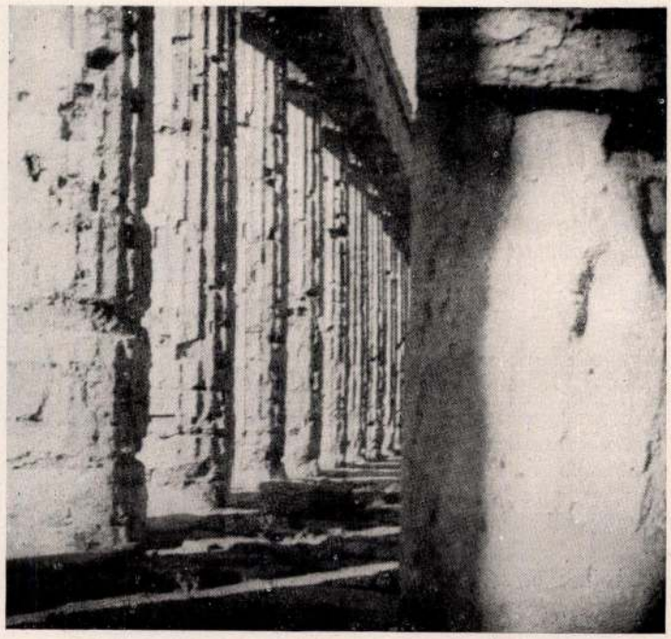

Egy dór templomot, a paestumit vagy a segestait lelkünkhöz nagyon is közelinek kezdjük érezni — bár misem áll tőlünk távolabb, mint az, hogy a XIX. század elejének módjára milliméter pontossággal másoljuk azokat és házaink elé állítsuk kisebb vagy nagyobb terjedelmű részleteiket, hogy házainkat azokkal beburkoljuk, mint pl. a párizsi börzét. Hiszen a szellem belső rokonságáról van szó! Minket nem egy görög templom oszlopfőjének vonalvezetése, hanem az egésznek tömbhatása érdekel, a rovátkolt oszlopok, a triglifa és metopasor együtteséből keletkező színes hatás és annak szerepe a zárt összhatásban. Érdekel a tömeg organizációja és kompozíciója, a nyílások és zárt területek együttese. Érdekel az, hogy az oszlop formaadása: enthazissal gazdagított, befelé megdöntött kornusza mikép fejezi ki márványban feladatát. Nem azért érdekel, hogy miképpen utánozhatnók ezt a tökéletes hatást a magunk anyagaival, mert hisz a *hatásnak lényege, hogy az oszlopot márványból faragták.* Egy betonból vagy márványból öntött dór oszlopnál szörnyűbb hatást el sem tudunk képzelni — hisz ez a forma tökéletes meghamisítását, megcsúfolását jelenti. Ha belenézünk egy dór templomba, az alkotóeszmét keressük — és később azt keressük, miképpen lehet ezt a tökéletességet a magunk anyagaival elérni.

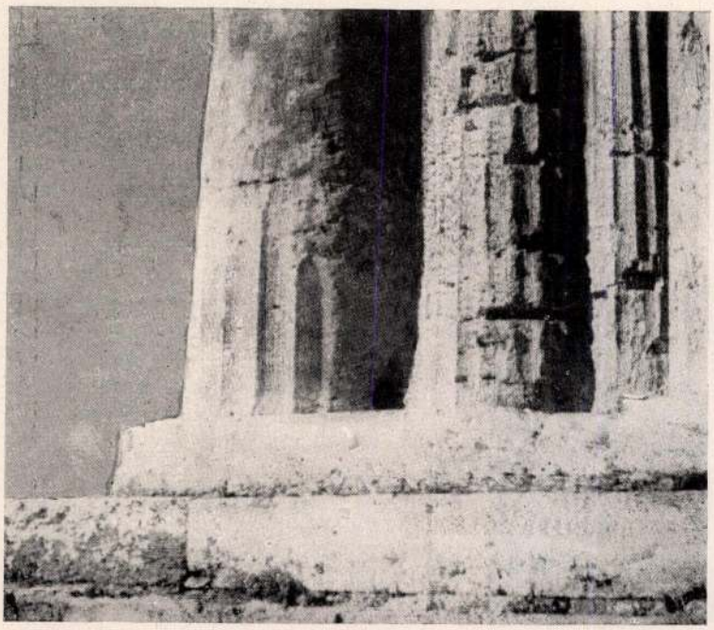

A paestumi templom oszloptörzsei **Foto: Luce**

Mert el kell ismerni azt, hogy az ötvenedik évét betöltő vasbetonpillér formailag még nyers és kiforratlan — amint az első dór oszlopok is ilyenek voltak. Ez csak természetes! Valljuk be őszintén, hogy a legtökéletesebb, a legfinomabb, a legsikerültebb korszerű ház minden formai eleganciája mellett még nem gazdag az összhatásában.

Hallom ellenfeleim üdvrivalgását. „Íme, végre tehát te is belátod, hogy gazdagítani kell a mai építészet formavilágát!" De minő végzetes tévedés volna, ha a gazdagítást úgy akarnók elérni, hogy annak kedvéért a felületeket teleraknók részletekkel, díszítményeket halmoznánk. A gazdagítás csak belsőséges lehet és annak kiérleléséhez időre és odaadó türelemre van szükség, csak végtelen lassúsággal szabad a cél felé haladnunk, a feladat végsőkbe menő áthatásából nőhet csak eredmény és semmiesetre sem kapkodó, türelmetlen

Az Erechteion déli oldala **Foto: Hege**

díszítővágyból. Az, aki elhatározza, hogy 1 - 2 - 5 év alatt elvégzi ezt a munkát és ezzel sikeresen megelőzi a többieket — a problémákat egyáltalán nem érti, annak lényegét nem is sejti. Az, aki azt hiszi, hogy ez a feladat egyesek által megoldható, az igazi művészhez nem méltó naivsággal megáldott kontár — úgyannyira, hogy hitem szerint az alkudó generáció ezt a célt el sem fogja érni. Ha pedig erőszakosan megközelíti, az új építészet eddigi eredményeit fogja generációkra visszavetni, esetleges olcsó siker árán.

És mégis, szekuláris nézőpontból szemlélve, azt mondhatjuk, hogy a céltól nem is állunk olyan messze. Az Erechteion déli falának párhuzamos látképe a legnagyobb meglepetéssel szolgált annak, aki látni tud. Hisz ezt a homlokzatot ismeretlen építésze minden eddigi görög elvektől eltérő elvek szerint építette fel, szinte olyan elvek szerint, amelyek ma érvényesülnek. Figyeljük csak meg: a cella hatalmas tömegének töretlen síma felülete képezi a kompozíció magját és alapját. A profilban látott keleti oszlopcsarnok fénybeli valürjei feloldottsága képezik az épület keleti végét, az oszlopsor vibráló tónusa, a portikusz terének fényjátéka igen határozott kompozíciós értéket jelentenek. Úgyszólván az összes görög templomoknál ez a kompozíciós elem a nyugati oldalon is megjelent, az Erechteion mestere viszont egy teljesen eltérő egészen újszerű motivummal egyensúlyozta ki a portikuszt: a Kore csarnokkal, amely a térben előugrik, amelynek tömege és osztása egészen eltérő arányokban él, amelynek részletgazdagságát csak a hátsó nagy felület símasága teszi előadhatóvá. Próbáljuk meg eltekinteni a részletektől, a keleti csarnok formapompájától, a Kore csarnok szépségének gazdagságától és vázoljuk csak fel a körvonalakat, a folthatást — és íme nem állunk távol egy mai ház kompozíciójától. Kiugró épületrész, hatalmas ablakok sötét foltja, profilban látott pillérsor, mindez megtöretlen falfelület előtt . . .

Tudatában vagyok, hogy minő veszedelmes játékot űzök: szinte megmutatom az utat miképpen lehet egy antik épületet a mai formákba átvinni. Szerencsére egyrészt már sokan megtették ezt, másrészt a görög építészetnek mindössze ez az egyetlen ilyen épülete maradt reánk — hangsúlyozom: *csak ez az egy maradt meg — mert tévednek a görög építészetnek azok a felületes ismerői, akik azt hiszik, hogy csak ez az egy volt ilyen kompozíciójú.* Meggyőződésem, hogy a görög lakóházépítés, falusi épí-

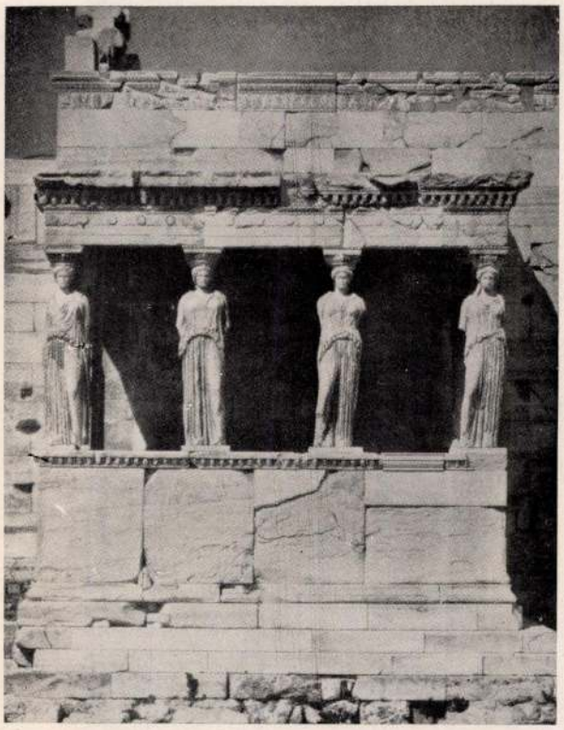

Az Erechteion Kore csarnoka

Az Erechteion keleti portikusza

Fotók: Hege

tészet terén nem az atrium-ház volt az uralkodó forma, hanem az abba a formavilágba tartozott, amelyet a Földközi-tenger partjainak mai igénytelen építkezései képviselnek. Hellas lakóházainak legnagyobb részét — ezerféle oknál fogva — Santorin, Capri, Positano és Ischia házaihoz hasonlónak tartom. De a legdöntőbb érv hitem mellett ép az Erechteion.[1] Ez az aszimetrikus, az összes márványemlékektől elvileg eltérő emlék *annyira tökéletes, hogy nem lehet az első és az utolsó ilyen irányú kísérlet. Ilyen végtelen tökéletes alkotások csak hosszú fáradságos út végén adódnak a művésznek és nem fogantatnak pillanatnyi ötletből.* Viszont az Erechteion építésze az egyetlen, aki ezt az elvet a köznapi élet világából és anyagából a márvány örökkévalóságába merte átmagasztosítani.

Dr. Bierbauer Virgil

[1] Az Erechteion képét W. Hege: Die Akropolis cimű csodálatos fényképkönyvből vettük át.

Aus der konkurrenz für den Bahnhof in Florenz. Wettbewerbsentwurf der Toskanischen Gruppe

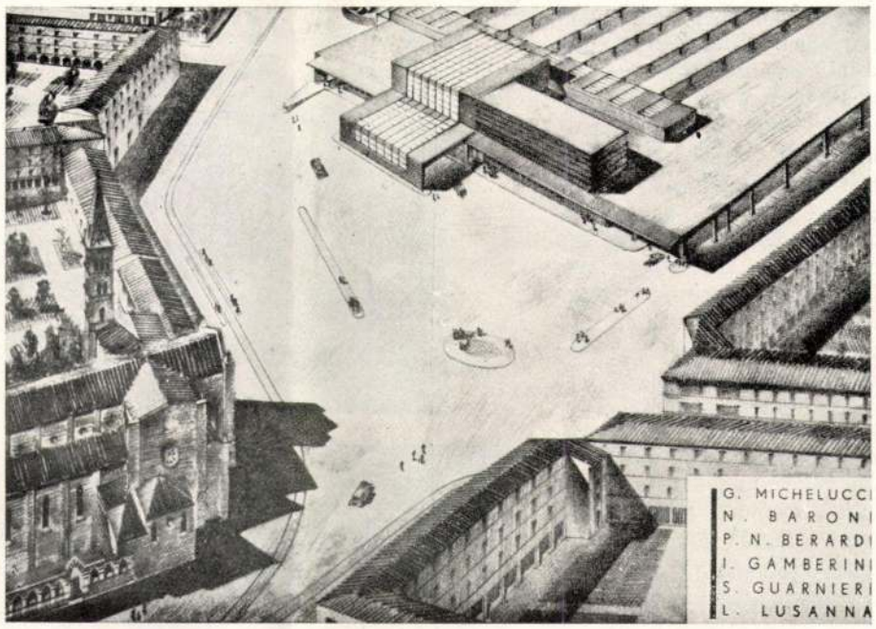

A FIRENZEI ÚJ PÁLYAUDVAR TERVEI

Mindenki, aki Firenzében járt, emlékszik arra az ódon, nyolcvanéves, célszerűtlen és gondozatlan pályaudvarra, amely a Vöröslilliom városába érkező idegent a Santa Maria Novella szentélyével szemben fogadja. Természetes tehát, hogy az olasz államvasutak programmjában a milánói pályaudvar után a firenzeinek ügye került napirendre, annál is inkább, mivel a római új pályaudvar megépítése csak a nagy városépítési problémákkal kapcsolatosan lesz megoldható. A milánói pályaudvar világszerte híres balsikere után, mondhatnók annak hatása alatt a pályázati kiírás is úgy fogalmaztatott, hogy csak modern szellemű pályatervek készültek. A 102 beérkezett terv közül az első díjat a „Toscan építészek" csoportja: Michelucci, Baroni, Bernardi, Gamberini, Guernarini nyerte és valóban modern felfogású tervükkel a kiviteli megbízást is elnyerték. Mint a képekből kitűnik, tervük szerint a Santa Maria Novella 500 éves tömbjével szemközt egy igazán mai szellemű pályaudvar fog felépülni. A bírálóbizottság egyik tagja, Brasini vasútügyi miniszter a „Giornale d'Italiában" e terv melletti állásfoglalását a következőkkel indokolta: „A tervek áttekintésénél azt láttam, hogy a pályázók igen kis kivétellel, az eléggé ismert német ú. n. racionális stílust utánozták. Mindnyájukat a tradíciós formákról való lemondás vagy az építészeti divat ihlette, tehát az, amiről hónapok óta vitatkozunk az olasz sajtóban. Mivel a magam részéről nem akartam azt, hogy Firenzében az ú. n. építészeti formák valóságos karikatúrája épüljön fel, a kétségbeesés adta bátorsággal ahhoz a tervhez ra-

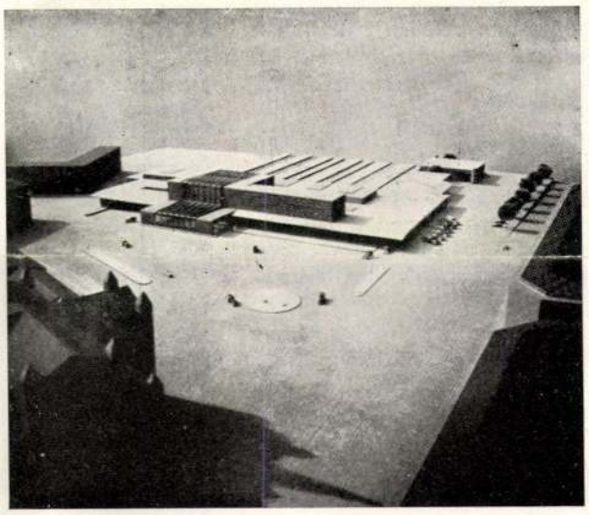

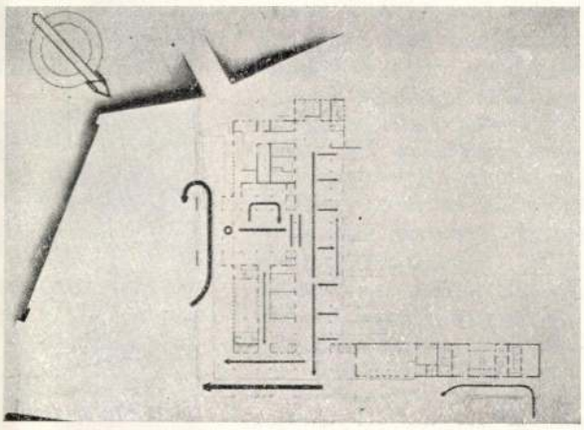

A toszkán építészcsoport. Michelucci—Baroni—Bernardi Gamberini—Guernarini—Lusanna 1-ső díjjal jutalmazott és kivitelre elfogadott terve

Tér és Forma
1933. 7-8. 4.

gaszkodtam, amely minden, régebben építészetinek nevezett formáktól mentesen, elgondolását a szerkezetre, annak őszinteségére építi, amely a vázat mindössze burkolja, a nyílásokat óriási üvegfelületekkel képezi ki, amely tehát nem akar ez elemekből régi értelemben vett építészetet faragni. E tervet kiválasztva meg voltam győződve arról, hogy az így épülő pályaudvar tisztán célszerű jellegével kevésbbé fogja sérteni Firenze csodálatos szépségét, mintha olyan tervet választunk ki, amely stílusbeli megalkuvásokban csunya ajándék lett volna Firenze számára."

Elismeréssel adózunk az olasz vasútügyi miniszter e felfogásának és nem tartjuk fontosnak azt, hogy az „ívek és oszlopok" imádói az u. n. italianita jelszavával hadat indítottak e terv ellen. Fontos, hogy kivitele mellett döntöttek: okosan és korszerűen, sokak szerint merészen, mert hiszen a stílusával olyan egységes Firenze legjellegzetesebb templomának tövében egy egészen mai felfogású pályaudvar építését határozták el, bár a derék jó XIX. század és annak úgytetszik örökéletű utószülöttei még ma is azt tanítják és hirdetik, hogy bizony az ősi firenzei tradíciókat kellene követni, mert kérem a Genius Loci... A felesleges vita helyett csak egyet kérdek, hogy vajjon *miképpen volt megengedhető, hogy a XV. század elején a még teljesen középkori Firenzében egy bizonyos Bruneleschi egy egész új építészeti világot, stílust teremtsen meg, hogy L. B. Alberti a Santa Maria Novella gotikus csarnoka elé egy egészen újszerű homlokzatot építsen és azt két soha nem látott volutával díszítse?*

— — — — — — —

Nincs módomban, hogy a 102 pályamű közül csak a legjobbakat is bemutassam.

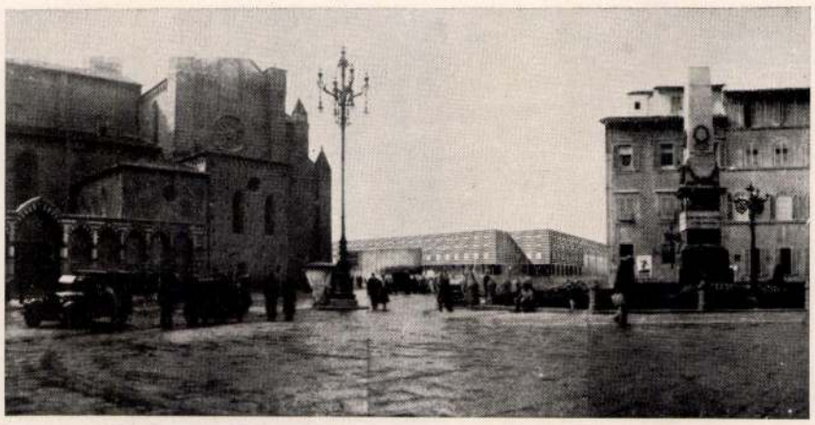

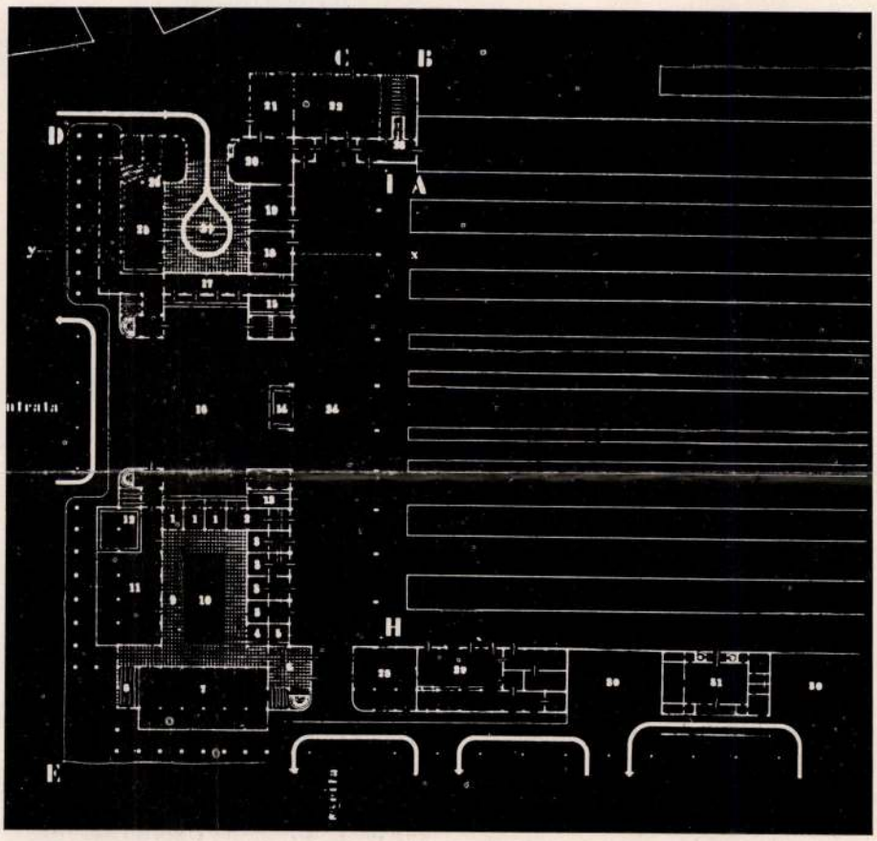

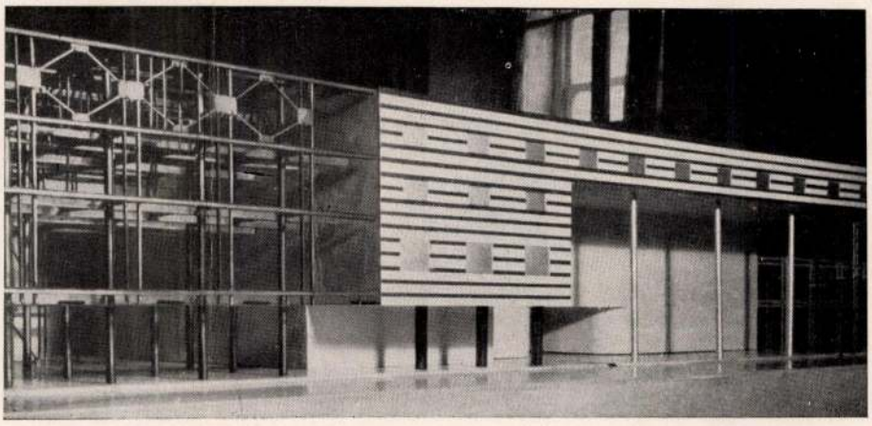

G. B. Ceas pályaterve a firenzei pályaudvarhoz. Távlatikép, alaprajz és modellkép

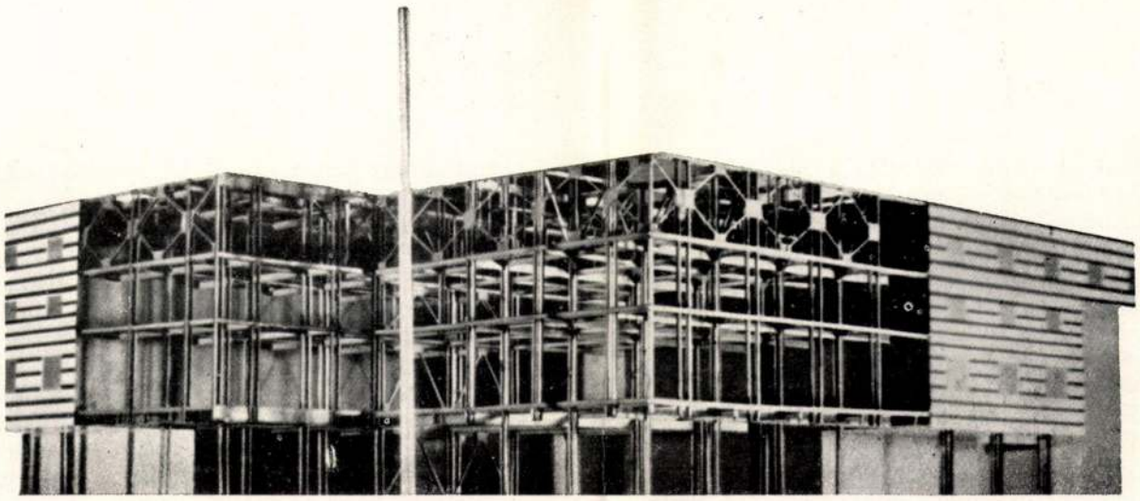

G. B. Ceas műépítész tervezete. — Entwurf des Arch. G. B. Ceas

A lényeges a korszerűség diadala. A 102 terv között azonban az egyik olyan gondolatokat tartalmaz, amelyek felett azt hiszem nem lehet szó nélkül elhaladni, mint ahogy azt az olasz bírálóbizottság a nálunk is jólismert módon megtette. Reá szeretnék tehát mutatni G. B. Ceas tervére, amely oly gondolatokat tartalmaz, amelyek rendkívül tanulságosak és hasznosak.

G. B. Ceas a kiírásban körülírt felvételi épületbe olyan intézményeket helyezett el, amelyeket a programm nem követelt, nevezetesen egy földalatti garázst, egy vasúti szállodát és egy irodaházat. Ezeknek szükséges mivoltát szerinte a következők teszik indokolttá — különösen Firenzében.

Az autóval rendelkező, kocsiját maga vezető utas elutazáskor kocsiját kénytelen a garázsban hagyni és onnan egy taxival a pályaudvarra menni, illetve visszaérkezéskor egy ilyennel kocsiját felkeresni. Hiába van kocsija, ilyen alkalmakkor soffőr nélkül azt nem használhatja. Ha ellenben a pályaudvar szerves kiegészítő részét képezi egy garázs, az mindenesetre nagy forgalomra számíthat. Ceas tehát a pályaudvar alatt *egy 200 kocsi befogadóképességű földalatti garázst tervez.*

Firenze földrajzi helyzetéből adódik az, hogy a Róma—Milánó—Venezia közötti éjjeli gyorsvonatok hajnali egy és hat óra között érkeznek és in-

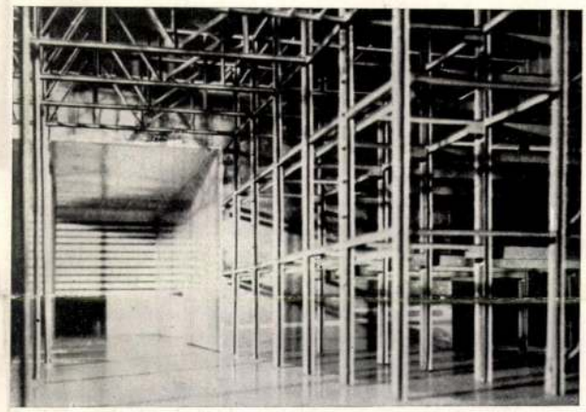

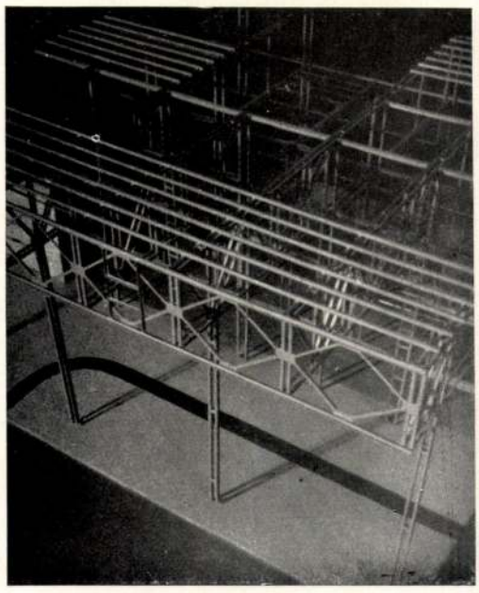

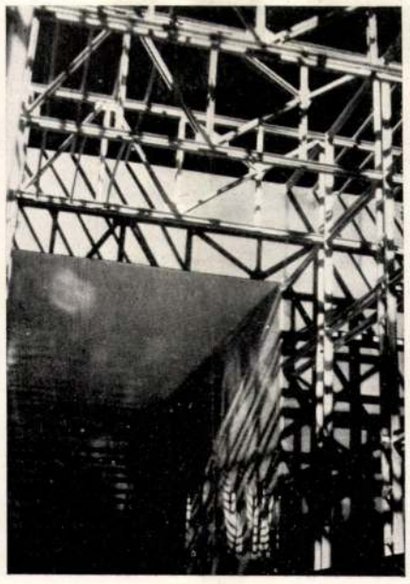

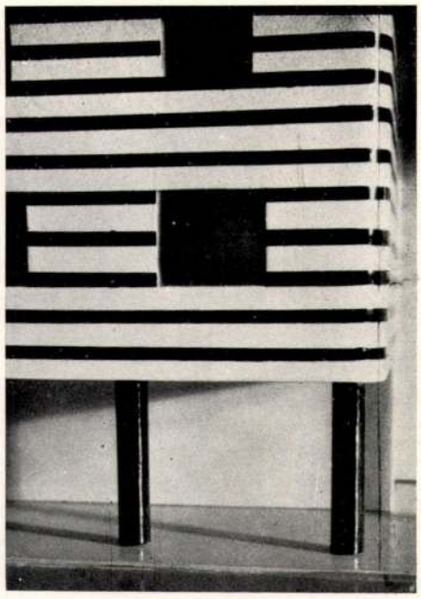

Részletek G. B. Ceas modelljéről

dulnak. A firenzei szállodák inkább a városban maradó túristákra vannak berendezve és ezért helyzetük, berendezésük, szolgálatuk nincsen az éjjel érkező és távozó utasra beállítva. Ezért felette nagy kényelmet nyujtana, az éjszakai órákban érkező és induló utasok számára, ha a pályaudvarral közvetlen kapcsolatban megszállhatnak. A hajnalban érkező nem volna kénytelen negyedórákon át poggyásszal szobát keresni, a hajnalban indulónak nem kellene egy órával a vonat indulása előtt felkelni és fejét törnie, hogy hogyan szállítja poggyászát a pályaudvarra. Világos tehát, hogy *egy százszobás pályaudvari szálloda számos vendégre számíthatna.*

Firenzében a nagyobb kereskedelmi vállalatok általában nem rendeznek be irodát, viszont időrőlidőre szükségük van üzleteik lebonyolítására néhány napra alkalmi irodára. Minő kényelmetlen az, ha e célra szobájuk éjjeli asztalkája áll csak rendelkezésre. Mennyire célszerűtlen, ha tárgyalásaikat a hotelek előcsarnokában kell lebonyolítani! Ezért *szükség van egy százszobás irodaházra,* amelyben rövidebb időre felszerelt irodákat is bérelhetni. Ezt célszerűen kiegészítheti egy a poggyászszolgálattal szervesen összefoglalt kiállítási terem a kereskedelmi utasok számára.

G. B. Ceas pályaművében ezekkel egészítette ki az állomási épületet. Ezért azt magasabbra vette és a felsőbb emeletsorokban helyezte el a szállodát és az irodaházat. A garázst a fejperron és a pénztárcsarnok alatt tervezte meg.

Ezen kézenfekvő berendezéssel az egész pályaudvar költségszámítását, de annak gazdasági jelentőségét is messzemenő módon megváltoztatta. Ugyanis a vasútügyi minisztérium a pályaudvar föld feletti létesítményeire 25.000.000 lírát, az alépítményekre pedig 9,000.000 lírát szánt. A Ceas-féle terv szerint a felépítmény 16,000.000 lírába kerülne. De míg a hivatalos elgondolás szerinti épületben mindössze az étterem volna jövedelmező üzem, addig Ceas-nál a többi három üzem jelentős jövedelmet biztosítana az épület amortizációjára és fenntartására.

A terv további érdekessége az, hogy teljes egészében egy finomművű, szellemes, acélvázas szerkezetből áll, tehát részletekben is megvalósítható és így a jelenlegi állomási épület fokozatosan is átépíthető és nincsen szükség arra, hogy a régi épület előtt egy ideiglenes csarnok is létesíttessék, hogy így a lebontottnak helyén építkezhessenek kőből és téglából, homokból, mészből és cementből. Ceas műleírásában azt kérdi, „miért építsünk ma is úgy, mint kétezer év előtt? Építhetünk acéllal, minek használjunk követ és iszapot?“ Ceas a vasszerkezet közötti falakat vékony krómacél hálózatba fogott sötétzöld pratói és fehér carrarai márványból tervezi és ez anyagokkal a firenzei, de nevezetesen a Santa Maria Novella építészetéhez is alkalmazkodik, de mégis egészen modern benyomású architektúrát vázol fel. A felső világítású teremnél üvegbeton födémeket tervez, úgyhogy az éjszakában az egész épület sugárzik a fénytől, amit fokoznak a vasszerkezet látható részei fémes fényükkel.

Úgy hiszem G. B. Ceas pályaműve módfelett érdekelhet minden tervező építészt, lényegi gondolatainál fogva épúgy, mint szerkezeti elgondolásában és anyagi felépítésében, formai megjelenésében. Kétségtelen, hogy sok olyan gondolatot tartalmaz, amelyeknek nagy jövőjük van — annál sajnálatosabb, hogy a bírálóbizottság e tervet, mint a programmon kívül esőt behatóbb meggondolások tárgyává nem tette. Ez az eset ismét reámutat a pályázatok terén világszerte fennálló képtelen helyzetre. A bírálóbizottság ragaszkodik a paragrafusokhoz, bizonyos előítéletekkel ül a zöld asztalhoz: minden tagjának bizonyos elgondolása van arról előre, hogy mi a helyes megoldás. Egyesek ezenfelül a külsőségeket nézik: hagyományos formák, vagy modernizmus jellemzi-e a tervet? Bevett felfogásuk szerint előnyben részesítik az egyik vagy másik irányzathoz tartozó munkákat. Különösen áll ez

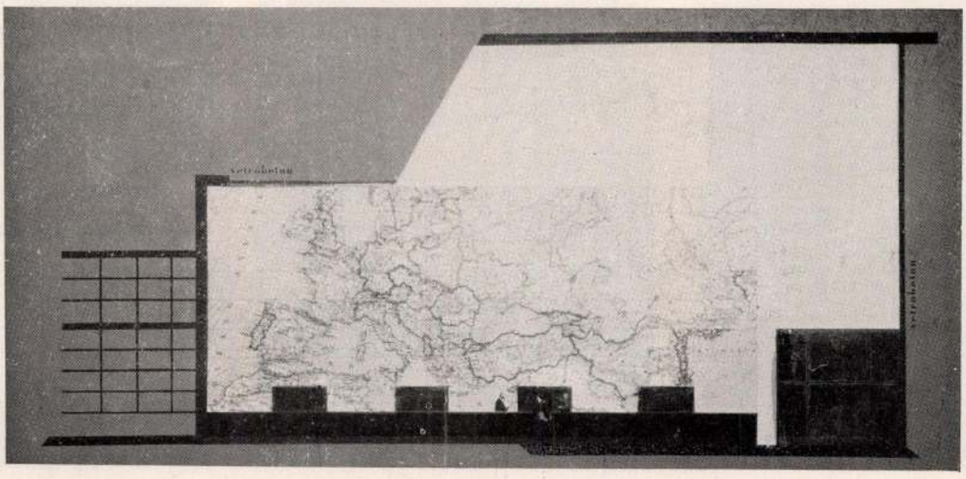

G. B. Ceas: Az előcsarnok egyik fele, idegenforgalmi irodával és térképpel

Francia pályaudvarok
Tervező: Henri Fauçon

Der neue Bahnhof in Le Havre
Arch.: Henri Fauçon

a kiíró fél kiküldötteire vonatkozólag. Elsősorban tehát azokat a terveket keresik ki, amelyek legközelebb megközelítik ezt az előítéletét! De vajjon a *pályázat a bírálók előítéleteinek igazolására íratott-e ki? vagy pedig új gondolatok felvirágoztatására?* Az első kiválasztás után a bírálókat legjobban megnyerő művek részleteit vizsgálják meg, olyanformán, mintha a pályázati vázlatterv már kiviteli terv volna. Pl., hogy csak két jólismert ilyen tényre mutassak reá: az 1:200 léptékű vázlattervben a W. C. csoportok részletei felett folynak mélyreható viták és tanácskozások — vagy az ajtók nyílásának irányát mérlegelik. A *pontozásnál pedig az épület lényegét jelentő elemek épúgy egy jó vagy rossz pontot adnak, mint a W. C. csoportok vagy az ajtók nyílási iránya. Megfelelő számú mellékes pont felvételével a tervek bármelyike rossznak minősíthető. A részletekben eltévedt bírálók végül is a tervek legértékesebb gondolatait már észre sem veszik, észre sem vehetik, mert a szemük belefáradt az apró hibák felkutatásába. Ha az egyik bíráló ítélőképességének frisseségét megőrizve a lényegesebbre reámutat, a részletkutatók lehengerlik az álláspontját.*

Mi a következménye ennek a világszerte kedvelt módszernek? A pályázatra beérkezett gondolatokat, eszméket eltemetik és azok észrevétlenül térnek vissza szerzőikhez. De vajjon a költséges pályázatoknak lehet-e ez a céljuk? Lehet-e a céljuk az, hogy a részleteikben kifogástalan konvencionális művek kerüljenek kivitelre? Nem kellene-e inkább az új gondolatokat felfedezni? új tehetségeket megismerni? — hiszen ezért hirdettetnek állítólag a pályázatok. Szigorlati terveket várunk-e a pályáza-

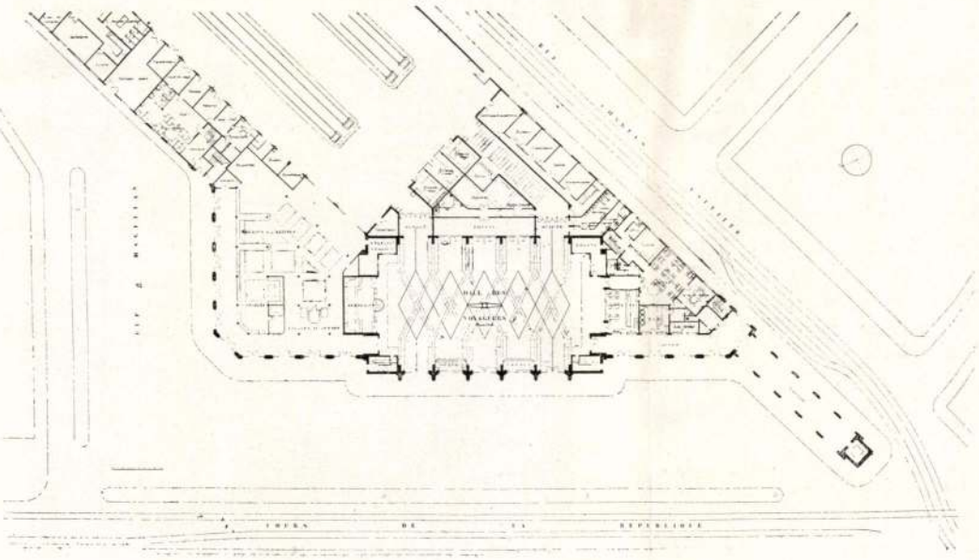

A Le Havre-i új pályaudvar

Bierbauer Virgil dr

H. Fauçon: Az előcsarnok az óratoronnyal, alul a pénztárcsarnok tömbje

ÚJ FRANCIA PÁLYAUDVAROK

Az utolsó évek mindjobban megvilágítják az idegenforgalom roppant nemzetgazdasági jelentőségét, a láthatatlan behozatal értékét. Az összes nemzetek versenyfutást indítanak, hogy a turisták minél nagyobb számát határaikon belülre tereljék. Az alkalmazott eszközök a legkülönfélébb természetűek lehetnek: propaganda, utazási kedvezmények az utazások olcsóbbátételére, az utazások megszervezése azok kényelmesebbé tételére, a szállítóeszközöknek fejlesztése gyorsaságban és kényelemben stb., stb. Mindezek között egyike a legfontosabbaknak a szállítási eszközök és az azokkal összefüggő építmények minél messzebbmenő tökéletesítése. Az első terén egy példát említek: mióta az egyesült olasz hajósvállalatok felépítették új hajóik sorozatát, mind többször hallani azt, hogy az Amerikába utazók, az Amerikából érkezők olasz hajókat használnak, mert ezek a hajók minden eddig látottnál többet nyujtanak. A másik kérdéshez tartoznak a pályaudvarok. Nincs elkedvetlenítőbb, lehangolóbb, mint az, amikor egy idegen városba érkezve, egy célszerűtlen, szurkos és piszkos, kényel-

toktól, avagy kitűnő gondolatokat, amelyek előbbre viszik a fejlődést? Ha az elsőt akarjuk, a pályázatok feleslegesek, mert feltételezhetni, hogy az építtető a más úton kiválasztott tervezői által is meg fogja így oldatni a feladatot. Meglehet, hogy a kiválasztott tervező alapvető és jó gondolatokat is fog termelni — de ez a véletlen műve lesz. Viszont a pályázatokon — ép ez a legnagyobb értéke a pályázatoknak — sokan vehetnek részt és így nagyobb a valószínűsége annak, hogy újszerű ötletek merülnek fel. Ennélfogva igazán el kellene jutni oda, hogy a *pályázatok elbírálásánál az elbírálás révén új ideák kibontakozása ne akadályoztassék meg, azért, mert a kiírók azokat nem látták előre.*

vil.

a befejező 229. oldalt l.
a komplett példányban.

MAGÁNÉPITKEZÉS ÉS VÁROSFEJLESZTÉS BUDAPESTEN

Dr. Harrer Ferenc Budapest városfejlesztési programját előkészítő hatalmas előterjesztésében „Az építési terület városépítési problémái" című alfejezetben beható vizsgálat tárgyává teszi a magánépítkezés városépítési vonatkozásait. Bevezetőleg a következőket mondja:

„Amikor a városfejlesztési programban a városépítés és követeléseit a magánépítkezéssel, a magánérdekkel szemben az építés terén, felállítjuk, nagy előrelátással és az elméletileg legmagasabb követelmények szemelőtt tartásával kell eljárni, de nem vonhatjuk ki magunkat azoknak a gazdasági és társadalmi viszonyoknak hatása alól, amelyek között élünk, különösen akkor nem, amidőn ezekben belátható időn belül változás nem várható. A probléma tehát ugy állítandó fel, miképpen egyeztethetjük össze a városépítés követeléseit a magánépítkezés terén a mai súlyos viszonyokkal. A városépítési követelés bőséges telek kis beépítettséggel a magánépítési követelés ma különösen a bérházépítő részéről legkisebb telek minél nagyobb beépíthetőséggel . . ."

Vizsgáljuk meg a legnagyobb részletességgel és a legbehatóbban az előterjesztés ezen alaptételét, és pedig először a soklakásos bérház szempontjából, azután pedig a családi ház építésének szempontjából.

I.

1. Bérházak építését két tényező mozgatja: az egyik a megnyilatkozó lakásszükséglet, a másik a bérház mint jövedelmező tőkebefektetés — amely különleges munkateljesítményt nem igényel, ellentétben azzal az esettel, hogy ha ipartelepet vagy kereskedelmi üzemet létesít a tőke. Bizonyos értelemben egy bérház építése részvényvásárláshoz hasonlítható: a tőkés vagyonát vagy annak egy részét jövedelmező befektetésre fordítja, egy vállalatnak rendelkezésére bocsátja, illetve bérházzá alakítja. De míg az ipari vállalkozás eredménye a termékekiránti keresletnek függvénye, — addig a bérház állandó elsőrendű életszükségletet elégít ki, mindaddig, amíg a szükségletet meg nem haladó számú lakások nem állnak rendelkezésre.

Természetes az, hogy a bérházat létesítő tőke arra törekszik, hogy a házat minél kisebb költséggel létesítse, illetve, hogy a tőkéjéből minél értékesebb lakásokat teremtsen. Ép ezért igyekszik a telket minél fokozottabban kihasználni alapterületben és magasságban — és igyekszik minél olcsóbban építeni, egészen addig a határig, amely befektetését nem veszélyezteti. E törekvésében az építési szabályrendelet általában igen elnagyolt és általános szempontok szerinti határok közé szorítja, biztosítani igyekezvén az elméleti városrendezési, műszaki biztonsági és higiénikus követelményeket.

2. Körülbelül ezekben körvonalazható a kapitalisztikus társadalmi rendben folyó bérházépítkezés: a lakásnak keresletre való termelése mint tőkebefektetés.

Azonban mindezeken a mindennapi életben érvényesülő szempontokon túl, mindezeken a közismert szempontokon túl, olyanokra is rá kell mutatnom, amelyekre a figyelem nem terjedt ki eléggé. Nem kívánom ez alkalommal az irracionálisakat latba venni. A város mint társadalmi alakulat százezrek közössége, amelynek célja lehető legtöbbek minél fokozottabb boldogsága, életöröme kellene, hogy legyen. Lakás terén: ideális életkörnyezetet kell teremteni minél többeknek. A város mint közösség, a sokak életét rendszerbe hozó közület, elsősorban ez irányban kellene, hogy irányítsa és szabályozza a magánépítkezéseket. De ez idealisztikus szempontoktól egyelőre el kell tekintenünk. Van azonban egy olyan reális oldala a kérdésnek, nevezetesen a bérházépítkezésnek, amelyről ritkán hallunk, annak magasabb nemzetgazdasági oldala.

3. A lakás elsőrangú életszükséglet, amelyet senki nem nélkülözhet, amely nélkül a dolgozó ember nem dolgozhat. A lakás költségére, tehát ez összefüggésben a lakbérre szükséges összegeket meg kell szereznie, ép úgy, mint a táplálékhoz és ruházathoz szükségeseket. Ha magának hajlékot nem tud építeni, bért kell fizetnie az építő tőkének. Ez azt jelenti, hogy a munkabérnek egyrésze a lakbérre fordítandó — de azt is jelenti, hogy a munkabér mértékét részben a lakbér magassága határozza meg. Közismert elmélet szerint ez a tényező az összmunkabér 20—25 százalékára tehető.

Kézenfekvő tehát, hogy a munkabér alakulása érezhetően függ a lakbértől és így főként az ipari termelésben, részben a lakbér szabja meg. Mivel világgazdaságilag a legnagyobb fontosságú az, hogy a nemzeti termelés költségének szintje minél alacsonyabb legyen, mert a termények csak akkor lesznek versenyképesek, világgazdaságilag a legnagyobb fontosságú, hogy a munkabér a szociálisan megengedhető legalacsonyabb határon belül mozogjon, az alacsony lakbér nemzetgazdasági követelmény — az autarchia tévtanán belül pedig az alacsony lakbér a nagyobb belső vásárlóképességet hivatott biztosítani.

Ha a kifizetett munkabér ötöde vagy negyede lakbérre fordíttatik, könnyű kiszámítani, hogy a lakbérszint süllyesztése minő gazdasági követelmény. Általában azt szokás mondani, hogy a termék értékének 30—40 százaléka esik a munkabérre, a többi anyagra. Azonban mivel az anyag általában ugyancsak nem természetes nyerstermék, hanem feldolgozást igénylő, ab-

Tér és Forma
1933. 3. 7.

ban is van lakbér legalább annyi, mint a közvetlen munkabérben, úgy hogy a termék árának legalább egyötöde—egynegyede esik lakbérre. Amikor tehát Magyarország néhány év előtt háromszázmillió értékű árut exportált, ebben az összegben 60—75 millió értékű lakbér foglaltatott. A hajszálig menő ipari konkurencia idején tehát már egy tízpercentes lakbérmegtakarítás is érezhető előnyt nyujtott volna. Megemlíthetem, hogy az 1926. évi bécsi város- és lakásépítési kongresszus előtt Bécs város a régi bérházak tulajdonosainak erőteljes megadóztatása révén folytathatóvá vált és lakásépítő politikáját ugyanezzel az érvvel védelmezte: csak így volt versenyképes Ausztria a világpiacon. Végiggondolva ezt a kérdést, azt látjuk, hogy egy ország olcsóbb lakbéreivel versenyképesebbé lesz a világgazdaságban, megnövesztik a termelési lehetőséget, azaz több a munkaalkalom, nagyobb a kereseti lehetőség és az olcsóbb lakás mellett egyéb fogyasztásra is többet fordíthatunk, ami a belső fogyasztás és termelés növekedését idézi elő. Így tehát az olcsóbb lakás sokszorosan termékenyítő hatású a gazdasági termelésre.

Tehát a városépítés legmagasabb elméleti szempontjaival szemben, nemcsak az építtető magánosok követelménye a telek minél fokozottabb kihasználása, de ugyanezt követeli a nemzetgazdasági élet. Persze, mint minden hasonló esetben, a legnagyobb óvatossággal el kell kerülni azt, hogy az ilyen engedmények egyesegyedül a lakástőke magasabb hozamát biztosítsák.

Az elmondottak alapján tehát másfajta szempontból le kell szorítanunk azt az alapigazságnak látszó tételt, hogy a „városépítési követelés bőséges telek kis beépítéssel" és annak helyére azt kell állítanunk, hogy a higiénikus szempontból megengedhető maximális beépítés szabályozandó. Az építési szabályrendelet módosítására vonatkozó javaslatom a zártsorú építési övezetekre vonatkozólag kísérlet e megengedhető és az elmondottak alapján kívánatos maximum célszerű körülírására.

A kérdés jobb alátámasztására szolgáljanak a következő példaként kiszámított adatok:

Tételezzünk fel I. övezetben 1.000 m² terjedelmű 40 m hosszú telket, amely 20 m széles É. D. irányú ucca mentén fekszik. E telekből 600 m² építhető be, 15 m mélységig összesen hét emeletsor magasságban, illetve mivel feltételezzük, hogy üzleti uccában áll egy további emeletsorral és egy visszaugró terraszos emeletsorral, tehát összesen 32 m magasságig. Ez az épület hozzávetőleg 600.000 pengő költséget okoz. Vizsgáljuk meg a telekár hatását a költségekre. Ha a telek négyzetöle 200 P, akkor a telek ára 56.000 P, tehát alig több, mint 9%-a az építési költségnek. 500 P őstelekárnál már 140.000 P, tehát az építési költségnek majdnem negyede, 1000 P-ős telekárnál pedig már majdnem csak a fele az építési költségeknek. Ez azt jelenti, hogy a lakbérnek egyötöde-egyharmada telekteherből áll. Azonban a telekárak az üzletnegyedekben ennél jóval magasabbra is felemelkednek és sokkal nagyobb hányadát is lekötik a béreknek. Ha tehát a kihasználás lehetőségét nem a fenti szerint, hanem alacsonyabban szabjuk meg, a telekteher mindig nagyobb részt köt le és mindig fokozottabban drágítja a lakást. Ebből világosan következik, hogy helyes szabályozás melletti nagyobb beépíthetőség igen fontos nemzetgazdasági érdeket jelent.

Azonban nem lehet elégszer ismételni, hogy a telek kihasználásának határt szab természetesen a higiéne, a szükséges napfény és levegő minél nagyobb mértékű biztosítása, a lakások nagyságának, a helyiségek méretezésének és a telek kihasználásának tekintetében. Az alsó határok ismereteink mai keretén belül úgyszólván matematikailag meghatározhatók. A lényeges és fontos körülmény az volna, hogy ezeket a tényeket immár határozottan körülírjuk — és pedig ellentétben a ma érvényes szabályrendeleteknek, úgy az építés módjára, mint a lakásokra vonatkozólag csak érzés szerinti értékeléseivel szemben, tudományosan. Hiszen jellegzetes, hogy a mai szabályzat számos intézkedésének alapgondolatát és indítóokait úgyszólván csak történelmi kutatások alapján vagyunk képesek felfedezni.

4. A munkabérnek a lakás költségeiből eredő terhei azonban tulajdonképpen nemcsak a lakbérből állanak, hanem ahhoz igen sok esetben tetemes közlekedési költségteher is járul. Hogy erről képet alkothassunk magunknak, gondoljuk csak meg a következőket. A villamos hetikártya Budapesten egy személyre számitva évi 150 P, egy tanulóra 10 hónapra számítva 68 P, tehát ha egy családban csak egy személy utazik munkahelyére és egy gyermek használ tanulójegyet, már 220 P-vel növekszik a lakbérteher, ami a legkisebb lakásoknál a lakbérek egyötöde. Tehát ugyanilyen mértékben arányosan emelkedik a munkabérből a lakásra eső terhelés. Ha meggondoljuk, hogy Budapesten 1930-ban a Beszkár által kiadott hetijegyek száma másfélmilliót tett ki, ez azt jelenti, hogy 30.000 budapesti lakos lakásterhe érezte meg ezt az állandó terhelést.

Különösen szól mindez az extenziv telepedés ellen, a közismert városrendészeti szempontokon túlmenőleg is. Világos az, hogy ha a Le Corbusier-féle városépítési módszerhez fordulnánk, amely 1000 lakóst tud elhelyezni a leghigiénikusabb körülmények között minden hektáron, a távolságok jelentékenyen lecsökkenthetők volnának. Budapest lakossága 1000 hektáron elférne, azaz egy 3—3 kilométer oldalhosszúságú négyzetes területen, amelynek átlós távolsága is csak 4.500 méter volna, tehát a legnagyobb távolság is egy órán belül gyalog bejárható.

A szuperintenziv város elméletileg kétségkívül helyes volna, de csak ott, ahol egy egészen uj város felépítéséről lenne szó. De vajjon, hogy alkalmazható abban az esetben, ha a város teljes egészében mint kiépített szervezet áll előttünk? A kiépített város terjedelme olyan meghatározott adottság, amelyet egyszerűen megsemmisíteni, nemlétezőnek tekinteni nem lehet.

Az általánosan ajánlott gyógyszer: a forgalom javítása és olcsóbbítása végeredményben önámítás. Az utak nem rövidíthetők, mindössze az utazási idők szállíthatók le, az utazás költségeinek valóban érezhető csökkentésére pedig ujabb költséges berendezések létesítésével ugyancsak aligha számíthatunk.

5. Sokkal célravezetőbbnek és reálisabbnak látszik a városi viszonylatoknak fokozatos átcsoportosítása, nevezetesen a jövő építkezéseinek olyan irányítása, hogy a magánépítkezések mint szerves, az összesség által tervszerűen irányított módon történjék. Az elérendő cél a következőnek látszik: a lakónegyedeknek és a munkahelyeknek olyan bizonyos szempontok szerinti harmonikus koordinálása, amelyen belül az utak megrövidülnek. Tehát ipari munkatelepek körzetei, higiénikusan megengedhető összerakása a lakónegyedekkel. Budapesti viszonylatban a sok lehetséges közül egy példát említek: az Orczy út Haller ucca mentén fekvő negyedek lakottsága jelentékenyen alatta áll a szomszédos negyedekének. Míg a Józsefvárosnak a Nagykörúttól Gólya uccáig terjedő részében a hektáronkénti laksűrűség 469.4, ha az Orczy útig terjedő részen 330.3 lakost találunk — mert a kiépítettség távolról sem éri el a megengedhető maximumot. Ha ez a városnegyed ujjáépülne és pedig a megengedhető maximum határáig, ideális lakónegyede volna az Üllői út két oldalán fekvő gyárnegyedeknek, amelyek kétkilométeres távolságban feküsznek és a Népligeten át érhetők el. Ezzel és hasonló megoldásokkal az utazási tényező legalább részbeni kikapcsolásához juthatnánk. Hasonló gondolatmenet szerint kellene eljárni a lakónegyedekben, hogy a kisipar megfelelő elhelyezkedését biztosítsuk, tehát azokban részben megfelelő munkahelynegyedek volnának létesíthetők — esetleg olyan módozatok betartásával, amelyek a kisipari munkát elősegítik és megkönnyítik, pl. villamosvontatásra alkalmas iparvágányok, kisebb községi raktárházak, sőt esetleg műhelyházak létesítésével. Ezen intézkedésekkel a városi lakosság pénzt, időt és emberi erőt fogyasztó utazgatása érezhetően csökkenthető volna és bizonyos rendet hozna abba a nagyvárosba, amelyben ma az anarchia uralkodik.

II.

1. Térjünk ezután a szabadon álló beépítési mód szerint keletkező kislakás számú kertes házakhoz, tehát ahhoz a telepedési módhoz, amelyre általában az extenziv telepedés jelzőjét szokták alkalmazni, — tehát térjünk arra a telepedési módra, amelyet rövidesen és sommásan a községi pénzügyek szempontjából felette károsnak szokás minősíteni.

Az extenziv telepedés elleni érvek Budapesten általában csak a közmű költségek növekedésére épültek. A magam részéről hozzáfűzöm, hogy a mai viszonyok közepette a magánost éppenúgy terhelik a közlekedésből eredő utazási kiadások, az energia- és időpazarlás, — amelyeknél fogva még inkább a belterületen minél intenzivebb telepedés mellett kellene határozni.

Azonban Budapesten az élet legyőzhetetlenségében mégis az extenziv telepedés mellett foglalt állást. (V. ö. „Budapest lakásügye a statisztika és az építési szabályrendelet tükrében" című tanulmányomat.) A statisztika tanulságai szerint az extenziv telepedési mozgalmat még csak lefékezni sem lehet. Arra nem is gondolhatunk, hogy azt a végső eszközökkel korlátozzuk. A kérdés most már az, hogy a két ellentétes gondolat: a takarékos intenziv telepedési forma és az élet követelte extenziv telepedés miképpen egyeztethetők össze. Mindenekelőtt tegyük vizsgálat tárgyává, hogy a főváros lakosságának extenziv telepedésre irányuló hajlama tulajdonképpen miből is ered, igyekezzünk meglátni, hogy ez az ösztönös és leküzdhetetlen vágy a saját házra, a kertes házra, miért nőtt ilyen nagyra.

a) A főváros lakosságának 88%-a olyan házakban lakik, amelyekben 20-nál több lakos van, összesen 820.469 egyén lakik bérházakban és 239.508 lakásból 132.670 udvari lakás. Ez azt jelenti, hogy a főváros lakosságának 55.4%-a az építési szabályrendelet által megengedett levegőtlen és napfénytelen, tehát egészségtelen lakásokban tölti életét.

Ezek a viszonyok arra késztették a budapesti lakót, hogy amint csak lehetséges, menekülni igyekezzen ezekből a sötét és levegőtlen házakból. Minden budapesti ember vágya az, hogy magának és családjának kertes házat építsen, ahol egészségesebben lakhatik és ezenkívül a lakbérrabszolgaságtól is megmenekülhet. A legkisebb keresetű budapesti lakós is erre törekszik: végső takarékosság és sok mindenről való lemondás árán is. Ezt világosan kimutatják az előzőleg idézett tanulmányom sokatmondó számoszlopai.

b) Már most miképpen történik ez a menekülés, — amelyről a főváros igazgatása jó ideig nem vett tudomást, s amelynek következményei ellen tiltakozik?

Egyetlen szóval megmondhatjuk: anarchikusan, minden egységes irányítás és vezetés nélkül. Amíg kevéssé ismerték fel a helyzetet a hatóságok, éppen olyan élelmesen látták azt meg a külterlki telektulajdonosok és az ingatlaneladásból élő ügynökök. Rohamosan parcellázni kezdettek és pedig a hatóságoktól beszerzett engedélyek alapján. Az ügylet tipikus lefolyása a következő: valakinek valahol távol a kiépí-

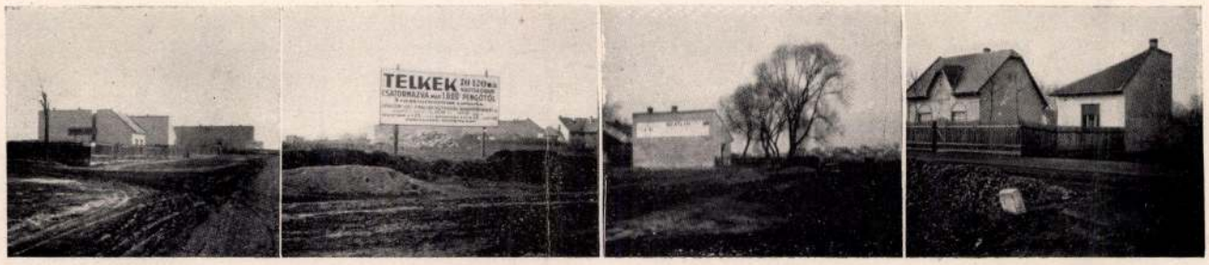

Az „extenziv" telepedési módszer panorámája **Foto Bierbauer**

tett közművektől értéktelen ingatlanai, parlagon heverő rétei vannak, — erre jóváhagyott vagy jóvá nem hagyott szabályozási tervek keretein belül telekfelosztást tervez, rendesen szakember bevonása nélkül, és kéri e telekfelosztási tervnek jóváhagyását. Az engedély birtokában maga vagy ügynökei, nagyranőtt ügynöki vállalatok

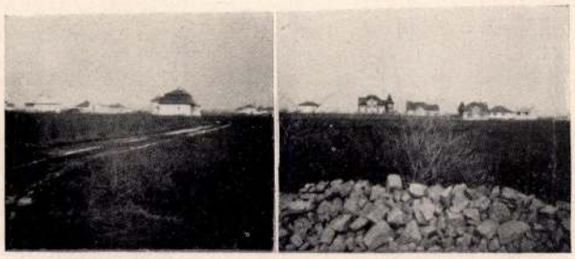

Házak a rákosi rétségeken

révén meghirdeti a parcellázást és pedig látszólag olcsó árakon, mert hiszen a jövőbeli közműköltségek az erről tájékozatlan vevőt fogják terhelni. Egyszerre többszáz hold, sokszor tízezer négyzetöl válik eladóvá. A vevő a telekkomplexumból egyet kiválaszt, többnyire meg

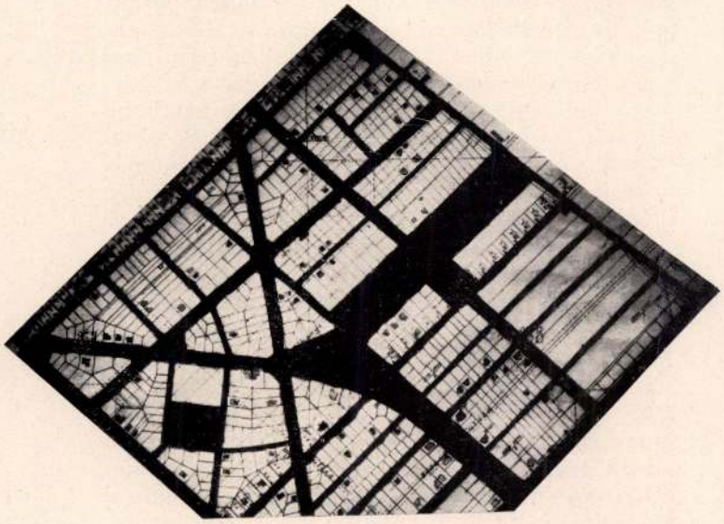

A Hajtsár út—Szent Mihályi út—Füredi ucca közti terület beépítésének felvétele

sem magyarázható indokok alapján, rendesen a rétek kellős közepén. A vevőket senki sem irányítja, senki sem csoportosítja és így hatalmas területek egyes telekparcellái egymásután eladatnak s a terület itt-ott szétszórt telkein egy-egy ház felépül: tervszerűtlenül, kiismerhetetlen véletlenek játéka nyomán. Erről a folya-

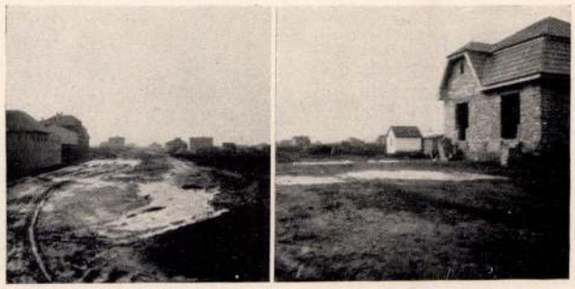

„Követeljük a közművek megépítését"

matról Budapest beépítettségének most készülő felvétele fog majd felvilágosítást adni.

Ez anarchikus eljárás folytán sok-sok parcellázási engedély nyomán szerteszét fekvő, gyakran igen nagy kiterjedésű területeken sártenger és portenger közepén egy-egy ház épül fel, vizvezeték és csatornázás nélkül. Mindenről egyelőre lemondanak a háztulajdonosok, annál is inkább, mert azoknak létesítését az eladó a főváros terhére megígérte. S amint ez a folyamat előrehalad, amint csak némileg is tömörülnek a házak, az állapotok lassan tűrhetetlenekké válnak, a tulajdonosok lassan türelmetlenkedni kezdenek, egyesületekbe tömörülnek, hangosak lesznek, kezdik összeköttetéseiket latbavetni és összeköttetéseik révén csakhamar kierőszakolják a közművek megépítését.

A parcellázási engedélyeket a főváros adta ki és mindenikről bizonyára alapos és jogilag kifogástalan akta készült a levéltár számára. Minthogy azonban a kiadott parcellázási engedélyek kartografikusan nem dolgoztattak fel, azoknak tömegei megoszlása nem tekinthető át, még a hatóságok számára sem. Ennélfogva a főváros igazgatása csak akkor kezdte érezni az egész anarchiát, amikor az részére költségessé és így fájdalmassá kezdett válni. Mivel pedig ez a folyamat nemcsak a főváros egy pontján történik,

hanem úgyszólván az egész periférián, olyan ijesztő méretű terhek jelentkeznek, amelyeknek számadatai igazolják a törvényhatóságnak panaszait. Az előzőleg idézett tanulmányomban kimutattam, hogy 1912. és 1930. között a csatornahálózat 50%-kal, a kiépített gyalogjárók 22%-kal, az úttestek pedig 13%-kal növekedtek. Ujabb megállapításaim szerint 1912-től 1930-ig a csatornázás 13,664.459 P költséggel járt, az útépítés pedig 37,887.573 P kiadást okozott.

Ha azonban meggondoljuk, hogy 1910—1927. között 5891 épület létesült, összesen kb. 650 ha terjedelmű telkeken, azaz a főváros egész területének 3.4%-án, akkor tagadhatatlan, hogy ez a költség semmiképpen sem állott arányban a főváros beépített területének növekedésével. Egészen természetesnek fogják találni, hogyha a főváros az extenziv telepedésnek ezen módját elviselhetetlennek minősíti, különösen a gazdasági válság idején.[1]

Azonban épp az elmondottak és a vizsgálat alapján felismertek szerint a probléma megoldását is meg lehet találni.

2. Az elmondottakból nem szabad téves következtetéseket levonni. Azok a károk, amelyeket az idézett számok igen jól megvilágítanak, nem az extenziv telepedés egyenes következményei, hanem mint egészen világosan megállapítható, az extenziv telepedés helytelen módozataiból következnek, abból a példátlan anarchiából, amellyel ez a telepedés folyik.

Az építési szabályrendelet 4. §-a határozottan és félreérthetetlenül kimondja, hogy „olyan telkeken, amely nem fekszik csatornával, vizvezetékkel és burkolattal ellátott utvonalon, építkezni nem szabad". Igaz, hogy a következő 5. § *e)* pontja kivételt alkot családi házakra, amelyek legalább 300 öles telken épülnek. A 9314/932. sz. alatt kiadott módosító intézkedések ezen túlmenőleg olyan lakóépület felépítését megengedik, amelyben 2 db. konyha és 2 szobás lakás van.

Véleményem szerint az 5. § *e)* pontja, amely a 4. § határozottságát megdönti, valamint a 4. § elnéző kezelése okozta azokat a károkat, amelyek az extenziv telepedést ellenszenvessé tették. Hozzájárult mindehhez a lakásszükség korának u. n. „apagyilkos paragrafus", amelynek alapján megbocsátottunk mindenkinek, aki lakást épített s amely megbocsát annak, aki munkát ad az építőiparnak.

A városra nézve oly ártalmas rosszindulatú extenziv telepedés egyik ellenszere a 4. § legszigorúbb érvényesítése és az 5. § *e)* pontnak a szabályzatból való kiirtása volna. Ezzel sokkal többet lehetne elérni, mint azzal a passzív rezisztenciával, amely a felesleges közművek létesítését csak elhalasztja.

[1] Igen érdekes az, hogy a válsággal kapcsolatosan szükségmunkákra fordított összegeket a főváros ép ilyen természetű munkákra fordítja, tehát olyan munkák kerülnek sorra, amelyek jogosan terheseknek minősíthetők.

Ezt a negatív intézkedést pedig általánosan vagy legalább is részleges parcellázási tilalommal kellene kiegészíteni.

3. Ha azonban a mai helyzet felismeréséből helyesebb utakra akarunk térni, ugy annak módja nemcsak a negatív tilalom lehet, hanem ugyanannyira alkalmazni kell bizonyos pozitív és az életet egészségesen előmozdító és támogató intézkedéseket. A kertes házakra való törekvés, ezt az egészséges és mindenképpen dicséretes hajlamot a köznek hasznára kell fordítani. A helyes gyógyítás útja nem lehet pusztára a tilalom.

Mindenekelőtt néhány számot sorolok fel: lássuk mindenekelőtt, hogy az ebbe a kategóriába tartozó építkezéseknek milyenek a számszerű keretei. Mennyi földszintes vagy egyemeletes, de legfeljebb egy négylakásos ház épült az utolsó évtizedben.

1921—25.	Földszintes és	1.145 évi átlag 229
1926—30.	egyemeletes ház	2.716 évi átlag 543
1921—30.		2.716 évi átlag 386
1921—25.	Egy-négy	2.039 évi átlag 408
1926—30.	lakásos ház	2.994 évi átlag 599
1921—30.		5.033 évi átlag 508

Tehát az extenziv telepedés körébe eső házak évi átlaga 400—500-ra tehető. Ha a legkisebb igényű házakhoz szükséges teleknagyságot 100—160 négyzetölben állapítjuk meg az évi reális telekszükséglet 40.000—64.000 ölben, azaz 14—23 hektárban áll. Tíz évre vonatkoztatva 140—230 ha volt. Ez a főváros összterületének 0.7—1.18%-a. Ha tehát ezek az építkezések egy vagy több zárt területen a tényleg szükséges méretű telkeken épültek volna fel, a szükséges új közművek nem az előbb említett óriási méretű közműveket igényelték volna, hanem azoknál jelentősen kisebb mértéket értek volna el. Ha még feltételezzük azt is, hogy ezek a telepedések nem alkottak volna 100%-ig befejezett egységeket, akkor sem jutottunk vona el ahhoz a katasztrófális helyzethez, amelynek révén a kertes házak a közigazgatás számára nevezetesen a városi pénzügyekre olyan teherré váltak.

De ezek a megállapítások a diagnózison túl a jövőbeni célszerű intézkedésekre is rávilágítanak. Nem a kertes házak ellen kell küzdeni, hanem azok rendszertelensége ellen. A jövőben ezt a mindenképpen egészséges mozgalmat céltudatosan kell irányítani. Miben állhatna ez az irányítás? Honnan meríthetné a főváros az irányításhoz az erőt és hatalmat?

4. A főváros telekvagyonából. Mert vegyük tudomásul, hogy a *főváros birtokában ötmillió négyzetöl beépítetlen telek van,* amely a zárszámadások szerint mindössze 500.000 pengő jövedelmet hajt. Mint láttuk évente 400—500 kertes ház épül és ahhoz 40—64.000 négyzetöl telekre van szükség. Ha tehát a főváros ebből az óriási telekvagyonából csak 300—350 kisméretű csa-

ládi háztelket hasítana ki, az irányítást kezébe vehetné. Lássunk számokat:

150 telek	à 80	négyzetöl	12.000	négyzetöl
75 „	à 100	„	7.500	„
60 „	à 120	„	7.200	„
22 „	à 150	„	3.300	„
307 telek			30.000	négyzetöl

Látnivaló tehát, hogyha a főváros évről-évre telekvagyonának csak 0.7%-át engedné át családi házépítésre, a mutatkozó telekszükséglet 70%-át biztosíthatná és ezzel döntő befolyást nyerhetne az extenziv telepedésre annak egymásutánjára, tehát programjára, sőt esetleg keresztülvitelének minden részletére. Ebből következik az is, hogy ilyen módszernél a meglévő közművekhez csatlakozva, programszerűen fejleszthetné az ujabb közműhálózatot — előretolt főútvonalak között kiépítvén fokozatosan a lakóutak rendszerét és azok közmű berendezését. Ezenfelül a főváros az építési szabályrendelet 4. §-át a legnagyobb szigorral érvényesíthetné, végül pedig a lakástermelést még olcsóbbá is tehetné. Az itt vázoltakat a következőkben magyarázhatom meg:

5. A szerves telekpolitikai eljárás elgondolásom szerint a következő volna:

a) A legelső feladat lenne a főváros tulajdonát képező ingatlanokon létesítendő családi háztelepedések 5—10 éves programjának elkészítése, természetesen oly módon, hogy az évi 300 telek 5—6 telepen épüljön fel és minden ilyen telep az 5 vagy 10 éves időszak alatt váljék kerek egésszé. Természetesen minden ilyen telep a már megépített főútvonalakkal legyen kapcsolatban és a már meglévő közművekhez csatlakozzék.

b) Minden évben kb. 400 telek jelöltessék ki beépítésre és a megmaradó telkek képezzék a kiindulópontját a következő évi beépítésnek. Ujabb telekkijelölés nem történhetik addig, amig az egyszer kijelölt telkek 80%-a tényleg be nem épült. (Később látni fogjuk ez a telekátengedés keresztülvitelének módozataival lesz biztosítandó.)

Az anarchikusan felparcellázott területeken folyó vad építkezés példái! Hol a tervezésért felelős építész?
Foto Ligeti

Tetőszörnyetegek a sokszor anarchikusan felparcellázott területekről. Hol a felelős tervező építészmérnök?
Foto Ligeti

c) A kijelölt területek közművei előre megépíttetnek, azok járulékai a telek átengedési árában bennefoglaltatnak.

d) A kijelölt területekre részletes beépítési terv készítendő, amelynek kikötései az építési engedélyezésre elvi alapul szolgálnak és az átengedési szerződésben bennefoglaltatnak, — tehát a telekre betábláztatnak.

e) Hogy a telepek helyesen és célravezetően, tehát gazdaságosan és higiénikusan mintpedig tetszetősen épüljenek fel — azokra építési engedély csak az esetben adható, ha az építészmérnök által készített tervek a részletes beépítési tervbe szervesen beleilleszkednek. Épp ezért e célnak biztosítására egész különleges eljárást lehetne meggondolás tárgyává tenni: vajjon nem lehetne-e ezekre a telkekre, nevezetesen a legkisebb telkekre, a házak terveit a város részéről rendelkezésre bocsátani és ilyen — tervpályázatok alapján építészmérnököktől beszerzett — tervek alkalmazását előírni. Azok számára, akik e terveket nem kívánják igénybe venni, pedig tervező építészmérnök megbízása lenne kötelezővé teendő.

f) A teleknek beépítésre való átengedése igen méltányos áron való eladás, esetleg részletfizetésre — vagy örökbérlet formájában történhetne, amely utóbbi esetben a közmű járulékok azonban kifizetendők előre.

Az eladásokból befolyó összegek természetszerűleg, mint alapok volnának kezelendők és teljes egészükben újabb ingatlanok megszerzésére lennének felhasználandók — még pedig oly módon, hogy a főváros tulajdonát képező egyes telkek nagyobb egységekké egészítődjenek ki és így a főváros telektulajdona állagában változás ne történjék.

Minthogy a főváros az építési telkekben megjelenésbe lépő szükségletnek csak egy töredékét fedezné, másrészt a befolyó vételárakat telekvásárlásra fordítaná, ez az egész rendszer a telekforgalmat alig érintené, legfeljebb annak kinövéseit faragná le. Szeretnék emlékeztetni arra, hogy a körülírt módszer lényegében a főváros életében nem is újszerű, mert a főváros fejlődésének legegészségesebb korszakában, amikor József nádor a belső Lipótváros kiépítését megindította, amikor a Hajóhivatal és Sóhivatal telkei árúba bocsáttattak, lényegében ugyanezen módszer alkalmaztatott.

Természetesen ezen akció keretében csak kis telkek volnának alakíthatók, tehát semmiesetre sem jöhetne szóba az, hogy luxusvillákhoz adjon telkeket a főváros.

g) Ilyen telkek csak azoknak adhatók el, vagy azoknak adhatók bérbe, akik biztosítani tudják azt, hogy házukat egy éven belül a kikötések értelmében fel fogják építeni, pl. azzal, hogy az építésre szánt tőkéjüket, esetleg hitelüket erre a célra zároltatják, hogy ilyen módon az egy év alatt eladott telkek beépítése kétségessé ne váljék és az egyes telepek zárt egészként fejlődjenek.

Ha meggondoljuk, hogy a főváros telekvagyona a zárszámadások szerint mindössze 500.000 pengő évi jövedelmet hoz, kézenfekvő, hogy a telekvagyon 1%-ának építésre való átengedése ezt a nevetségesen alacsony jövedelmet nem csökkentené érezhetően, sőt örökbérletbe való adás esetén szembeszökően növelné.

Másrészt a szerves program szerint létesülő közművek a főváros háztartásának ez oldalán is érezhető könnyítést jelentenének. Ezzel az extenziv telepedés kárai kiküszöbölhetők volnának, anélkül, hogy az élet követelményeibe tilalmakkal belenyúlnának. Ugy érzem, hogy az egész elgondolásnak ellenzője egyedül csak a telekügynöki érdekeltség lehetne, mert hiszen üzletágának jelentős részétől megfosztaná a főváros. De, ha meggondoljuk, hogy ezek a vállalatok az utolsó években minő károkat okoztak a fővárosnak és ezenfelül minő vagyonokat kerestek, nem tudjuk őket különösen sajnálni.

6. Ezen szervesen kialakitandó településeknél külön figyelmet kellene fordítani arra, hogy azok ne legyenek csak lakótelepek, amelyek természetesen perifériális fekvésüknél fogva a mai munkahelyektől távol fekszenek, hanem oly módon alakíttassanak, hogy a munkahely és a lakás közelségét is szervesen biztosítsák.

A lakótelepek lakossága a teleknagysággal és a beépítési lehetőségek nyújtásával szabályozható. Azonkívül pedig mivel közkézből engedtetnek át e telkek, az egyes lakósrétegek előre megfelelően csoportosíthatók. Valószínű, hogy a telepek egyrésze köz- és magántisztviselők részére fog szolgálni, akiknél a munkahelyhez vezető út megröviditése nehezen volna keresztülvihető. Másik részük viszont ipari munkásságból fogja lakosságát nyerni. Az ilyen telepeken gondoskodni kellene arról, hogy kisipari és kisebb középipari munkáltatók is letelepedjenek ottan. Ha ezeket céltudatosan az új lakótelepekre tudjuk hozni, úgy azokon az ipari munkásság munkát és munkahelyet is fog találni.

Épp ezért e telepeken nemcsak háztelkekről kell gondoskodni, hanem olyanokról is, amelyek kisipari munkahelyek teremtésére alkalmasak: kezdve olyan házhelyektől, amelyeken a lakás mellett kisebb műhely is létesíthető, egészen olyan telekig, amelyeken tiszta műhelyépületek létesülhetnek és ahol a kisebb középipar célszerűen elhelyezkedhetik. Tehát arra kell törekednünk, hogy az ilyen célra adott telekkedvezmények révén a legkisebb iparosok, pl. asztalosok, lakatosok, bádogosok házukkal együtt műhelyeiket is megteremthessék és a jelenlegi botrányos pinceműhelyeket elhagyva a lakás közvetlen közelében, azzal összefüggő munkahelyen higiénikus körülmények között folytathassák iparukat, — munkaalkalmat teremtvén a közvetlen környezet számára. A telek kedvező feltételei ezen a téren egészséges áramlást indithatnának meg. Hasonló kedvezményekkel lehetne a kisebb középipart is ezekre a telepekre csábítani, arra törekedve, hogy az ilyen ipar létesítményei ne szétszórva, célszerűtlen elhelyezkedésben keletkezzenek, hanem a kialakuló uj lakótelepeken. Minthogy ma az ipari munkagépek meghajtása csakis elektromos energiával történik, a lakótelepeket nem kell a füsttől és korom-tól félteni. Épp ezért ezt a gondolatot tovább kell szőni és nem kell a kisebb középiparnál megállani, hanem a magasabb középiparig kell haladni és e lakótelepek elhelyezésénél különös figyelmet kell arra fordítani, hogy a nagyobb munkásszámot befogadó gyárakkal összefüggésbe kerüljenek, ha nem is közvetlenül, de ezek területéhez 1—2 km távolságba kerüljenek, amivel az utazásra fordított költséget, fáradságot és időt ismét csökkentik.

7. Első pillantásra talán mindez szép álomnak tetszik, olyan merész tervezésnek, amelynek megvalósítására gondolni sem szabad. Véleményem szerint azonban az elgondolásnak realitást ad a főváros hatalmas telekvagyona, amelynek segítségével, de annak kára nélkül az megvalósítható, persze csak odaadó munka árán.

Azonban erre szükség van. Igen egyszerü és kényelmes álláspont az, amely megelégszik az extenziv telepedés kárai feletti siránkozásokkal és amely a károk megállapítása alapján az exten-

zivitásra való törekvést kárhoztatja és megakadályozza.

Bebizonyítottnak látszik, hogy ezeket a károkat az anarchikus telekparcellázások okozták — de legyünk őszinték, a hiba ott történt, amikor a közigazgatás, amely a telekparcellázásokat engedélyezte, a megindult és mindig szélesebbre nőtt áradatról nem alkotott magának képet, amíg az egyre tovább és tovább duzzadt. Megfelelő térképszerű és áttekinthető nyilvántartás már az 1930. évi népszámlálás előtt feltárhatta volna ezeket az ártalmas viszonyokat. Ha az anarchikus telekparcellázás végzetes bűnöket is követett el, hibák történtek a közigazgatás berkeiben is. A parcellázó irodák, mint kereskedelmi vállalatok, természetesen igyekeztek arra, hogy sikeres üzletüket minél szélesebbre terjesszék ki, — nem lehetett hivatásuk az, hogy a köz szempontjaira ügyeljenek. Viszont a hivatalok, a közpénzből fenntartott ellenőrző és a köznek áttekintést biztosító intézmények feladata lett volna közbelépni, amikor ezek a hibák elszaporodtak.

Mindezen azonban ma már túlvagyunk. A ma már mindenkinek szemébe szökő ijesztő tények a statisztika nyilvánosságra hozott adatai felnyitották szemeinket. Olyan intézkedésekre van szükség, amelyek a hibás irányba hajlott fejlődést nem állítják meg, hanem új, helyesebb irányok felé fordítják. Ez a közigazgatás feladata, tényezőnek nem szabad kitérni a feladat megoldása elől, ha az még oly nehéznek is tűnik.

III.

Sokat hallottunk Budapest szerelmeseiről, sokan tartják illendőnek, hogy a főváros szépségeiről beszéljenek, sőt egymásután jelennek meg értekezések, tanulmányok és cikkek Budapest esztétikájáról: amelyek feltárják a hibákat, a bűnöket sőt rámutatnak arra is, hogy mit kellene tenni Budapest szépítésére: pl. lebontani a várat elfödő házsort a Lánchidtól az Erzsébethídig. Mindez igen tiszteletreméltó, de érzésem szerint távolról sem a legfontosabb. A nagy hibákat én azokban látom, amelyek egyrészt százezrek életébe vágnak, amelyek a főváros pénzügyeit terhelik, amelyek közgazdaságunkat sujtják: ezeket kell elsősorban megfigyelni és ezek megjavítására kell elsősorban törekedni.

Az általam javasolt módszerek talán nehezebbnek látszanak. De, ha a dolgokat helyesen mérlegeljük, aránytalanul kevesebb áldozatokat követelnek, mint az állandóan javasolt és követelt reformok, amelyek lényegében csak csinosítgatások. A Dunapart szebbététele a Gellérthegy megfésülése stb., olyan anyagi felkészültséggel lennének csak végrehajtók, amely csak lázálmokban válnak valósággá. A periféria jobb beépítése az extenziv telepedés helyesebb utakra való terelése úgyszólván nem követel áldozatokat — sőt hozzájárul a főváros költségvetésének racionalizálásához, mert hiszen tervszerű gazdálkodást vezetne be a közüzemek létesítésébe, a főváros telekvagyonát jövedelmezőbbé tenné. A javasolt módozatok áldozatokat nem követelnek, csak odaadó munkát kívánnak mindnyájunktól.

Dr. Bierbauer Virgil.

Fürdőszoba Lampart szalonkáddal, gumipadlóval, márványüvegburkolattal

HELYESBITÉS.

A Tér és Forma 1933. évi 51—52. oldalán leközölt bérházat nem Preisich Gábor és Münnich Aladár tervezték, hanem Münnich Aladár és Preisich Gábor, a fényképet Révész Gabi készítette

Bierbauer Virgil

Bierbauer Virgil

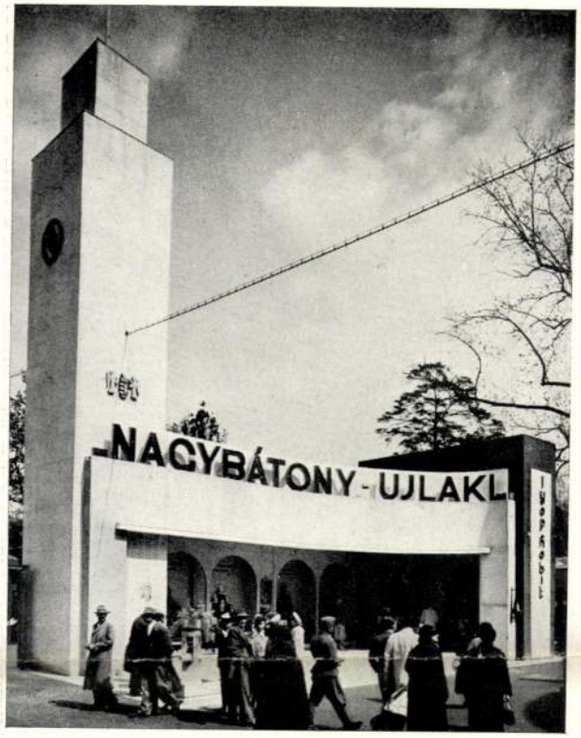

A Nagybátony-Ujlaki Egyesült Iparművek rt. pavillonja

Tervezte: **Kéry Gyula** Felv.: Seidner Zoltán
Kivitelezte: Kurtán Gyula

az emberséges az, ha egy nagyipari vállalat termékeit tágas, világos, szellős, áttekinthető műhely-csarnokban mutatja be — de viszont kacagtató és nem emberséges, ha a papiripari vállalatok a papír készítését egy beüvegezett templom-portikuszban kívánják bemutatni.

Az idei Vásár egy másik súlyos hibája az volt, hogy a szabadtéri rész zsúfolt zürzavarossága, szűkös mivolta miatt a pavillonokat áttekinteni nem lehetett. A MÁVAG nagyszabású, szerencsés elgondolású csoportja elé állított kisebb, jelentéktelen pavillonok, annak minden távlati hatását tönkretették. Különösen szerencsétlen dolog volt az erdélyi kiállítókat egy félreeső útra terelni. Természetes, hogy nem lehet mindenki a főtéren, de épp ezért a távolabbeső részeket szervesen kell beleilleszteni az egészbe, ne a véletlennek köszönhessük, ha azokra reáakadunk.

E hibák forrása a kiállítói individualizmusán kívül az is, hogy a Vásár szervezési munkái évről-évre elkésnek és a Vásár műszaki irodájának nincsen módja, nincsen ideje átgondolt általános elrendezési tervet készíteni. Feltétlenül szükséges volna az, hogy a 20—25 nagyobb szabadtéri parcellát igénybevevő kiállító igényeinek, elhelyezésének, együttesének kérdése már november végére tisztáztassék és január elejére a tervek összeegyeztetéséből kialakuljon az általános terv. Ez okszerű eljáráshoz tartozna az is, hogy a nagyobb pavillonok között szabadon maradó területeknek az utolsó órában, apróbb részletekben való bérbeadását a Vásár gyakorlatából egyszer s mindenkorra ki kellene zárni. Hiába tervez a legjobb kezű építész hatásos épületet, ha az utolsó napon, sőt éjszakán apró, formátlan bódékat, keserűvizes palackokat, óriás-ceruzákat állítanak épületük elé.

A Vásár-vezetőség intenciói a legtöbb esetben a legjobbak, de részben az elkésett előkészítés, részben pedig a vásári terület mindenáron való hasznosítása megfojtja e szándékokat. A jobb ügy, a kárbaveszett buzgalom védelmében írtam e sorokat.

Dr. Bierbauer Virgil.

Dreher-pavillon

Tervezte: **Fekete István** Kivitelezte: Perge Sándor Felvétel: M. F. I.

Falanyag: Magor-lemez

Felvételek:
Belvárosi Fotóműhely

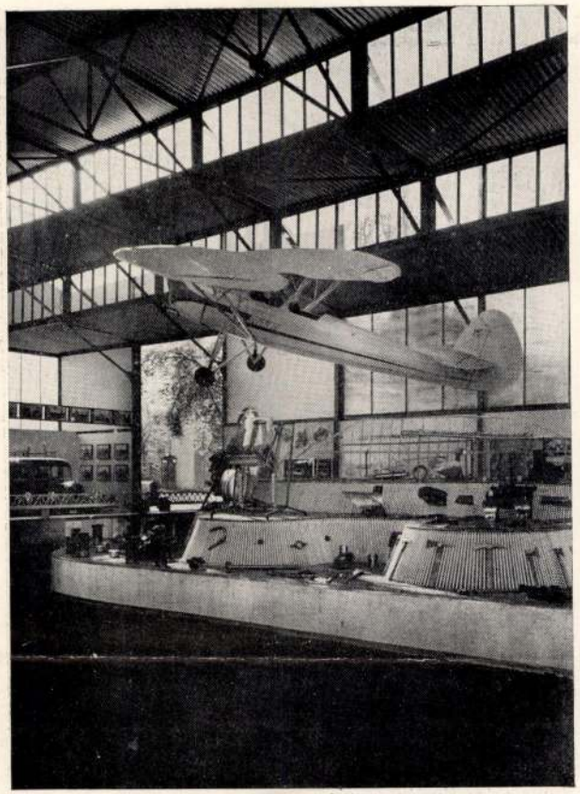

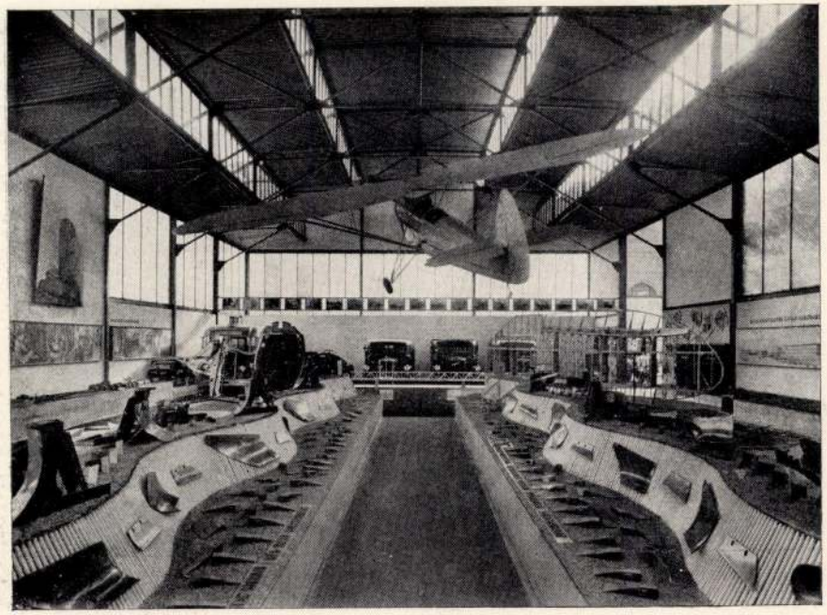

A százévesek utcájának minden áron való erőltetése sorvasztó hatású volt az egész Vásár építészetére s ezenfelül a közönségben téves gondolatokat, építészeti és eztétikai tévhiteket is keltett. Tanuskodik erről az a néhány elképesztő mondat, amelyeket a „Magyarország"-ban fedeztünk fel. Itt ugyanis Féja Géza azt írta, hogy „a száz év előtti cégek nemes régi stílusban építkezhettek, a fiatalabb cégek csak dolgozzanak és gyarapodjanak és ha majd száz évesek lesznek, akkor ők is építhetnek maguknak emberségesebb terepet."

Megdöbbentő, hogy éppen Féja Géza írta ezeket. Megszokott éleslátását, építészeti területen való értelmességét a Viharsarok kiadása után bekövetkezett viharok idején a Tér és Forma emelte ki, bírálatunk a bíróság előtt, mint szakvélemény szerepelt. Féja Géza életfelfogását becsüljük és tiszteljük és mitsem vártunk tőle kevésbbé, mint azt, hogy a száz év előtti formailag talán nemes, de külsőséges, az emberi élettel, az épületet használó emberrel nemtörődő, a szimmetriális portikuszokért mindent feláldozó építészetet fogja különösen emberségesnek nevezni és az új építészeti törekvésekkel szembeállítani. Szerintünk

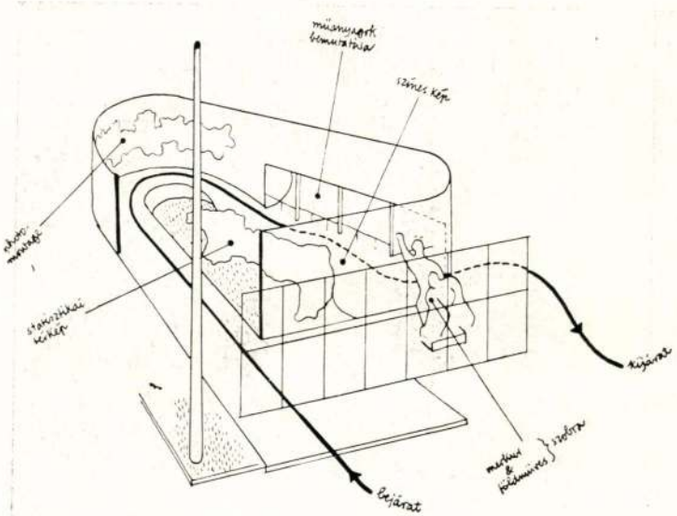

Felvételek:
Belvárosi
Fotóműhely

Ungarisches Handelsamt.

A M. Kir. Kereskedelmi Hivatal pavillonja

Tervezték: **Olgyay & Olgyay** — Kivitelezte: vitéz Kántor István

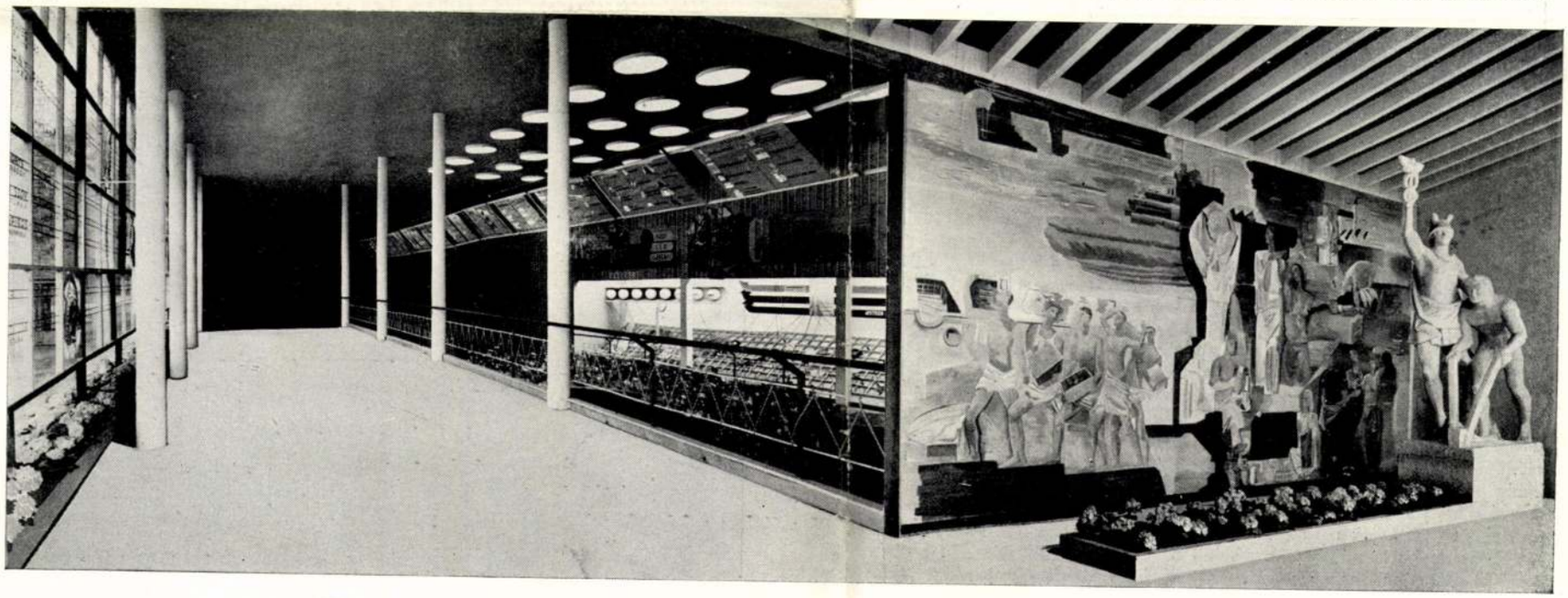

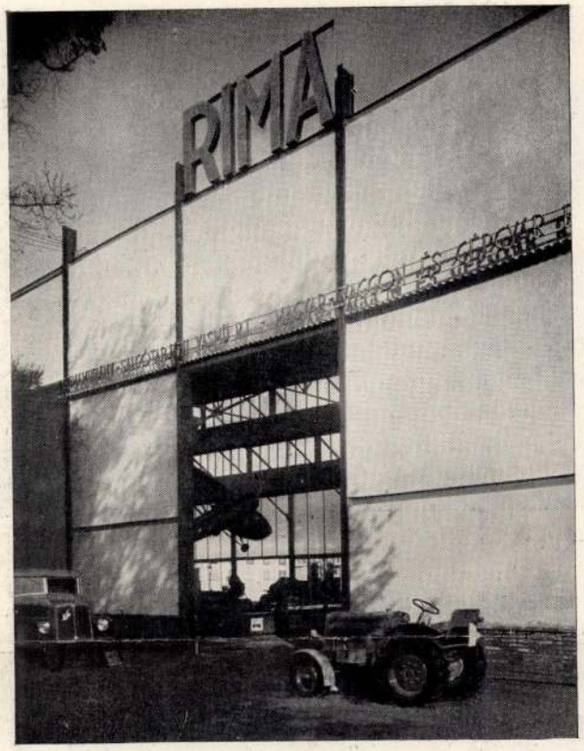

Rima Stahlwerke — Acierie Rima

A Rima pavillonja

Tervezte:
Dr. Bierbauer Virgil

Kivitelezők:
Építőmesteri munka:
Lindwurm György,
szerkezet:
Magyar Waggon
és Gépgyár,
díszítési munka:
Compactor

Felvételek:
Belvárosi Fotóműhely

sen csak mai árut állítottak ki, 1941-re szánt selymet és porcellánt, mai palackozású likőröket, mai közlekedési problémákat, mai világítási berendezéseket. A száz év előttit, tehát kizárólag az épületek hamis oszlopai képviselték. Építészeti torzszülöttek keletkeztek: egy Dreher-műcsarnok, egy Goldberger-mauzoleum, egy Braun-féle zenepavillon, a Zwack-cég egy Andrássy-úti sarki villát mímelt s a Főváros épületét egy olyan formájú emeletes lakóházzá tették, amilyenhez hasonlót Pest-Budán soha nem építettek, ilyenformán Ausztriában, Bajorországban építkeztek. Amikor a gondolatról hallottunk, illetékes helyen azt javasoltuk, hogy a tényleg száz éves cégek számára egy összefogó, száz év előtti stílust utánzó pavillon épüljön és abban, a kor szokása szerinti kis boltokban a cég emlékei állíttassanak ki, meg régi, avagy régit utánzó áru, ilyen csomagolásban, palackokban és a személyzet megfelelő, korszerű jelmezekben. De ez épületen túl adják meg a tervezőknek azt a szabadságot, amely az utolsó években annyira termékenyítőleg hatott a Vásár architekturájára. Ez a pavillon pregnánsan érzékeltette volna a Vásár látogatói számára Hallósy István gondolatát.

Tér és Forma.
1941. 6-7 (A Budapesti Nemzetközi Vásár 1941-ben. A Rima pavillonja.)

KÉT ÚJ FRANCIA KÖNYV AZ ÚJ ÉPÍTÉSZETRŐL

— Le Corbusier — André Lurçat —

Különös jelensége korunknak az, hogy építészeink legjobbjai felfogásaikat és elveiket nem csak műveikben mutatják be, hanem írásban is demonstrálják azokat. Egymásután jelennek meg a legkülönbözőbb nemzetiségű avant gardista építészek könyvei. Sokan nagyon is helytelenítik ezt s a régi idők közmondását emlegetik: a varga maradjon a kaptafánál! Sőt vannak, akik egy építész írta könyvben az illetőnek építészi tehetségtelenségének jelét látják.

Vajjon így van-e ez? Vajjon igazán kontárok: Lechner Ödön, Oud, Schuhmacher, Höger, Gropius, Klein, Tessenov, Sant-Elia, Loos, Le Corbusier, Lurçat, azért, mert mesterségük kérdéseit olyan tisztán látják, hogy arról írni is tudnak és akarnak? És ne feledkezzünk meg a mult nagy építészíróiról: tudunk Bramenti nagy, elveszett trattatójáról, ismerjük L. B. Alberti nagyszerű könyvét, nem is szólva Serlio, Scamozzi, Palladio, Blondel, Perrault, Schinkel könyveiről! Ezek a nagy és mindenki által ismert művészek az írásban művészetük nagyszerű harci eszközét látták, ők is szükségesnek érezték azt, hogy tudásuk, felfedezéseik írásban is leszegeztessenek.

A mai építészek írásainak még más okai is vannak. Mindenekelőtt az a helyzet, hogy az, amit a mai haladó építészek műszaki tudományunk felismerései alapján keresnek, annyira újszerű és sokaknak egyenesen érthetetlen, hogy igenis szükség van ezen gondolatoknak ismertetésére, magyarázására, propagálására. Nem csak a kartársakat kell meggyőzni, hanem ugyanúgy a meggyőzés fegyverével kell hatni az építtetőkre is, hogy azok belássák, hogy az új építészetért folyó harc az ő érdekükben folyik! Ezért fordul a mai avantgardista építész a betűhöz! És mindezen túl van még valami. A XIX. század, mint a magunk századának első negyede, hallatlan lehetőségekkel gazdagította az építészet arzenálját, olyan lehetőségeket adott az építész kezeibe, amelyek legnagyobb része ma még kihasználatlanul hever, amelyek legtöbbjével még alig élünk. Az új építészet művelői a mai viszonyok közt, oly kevés építési alkalom mellett, az építtetők és az építési hatóságok ellenállása közepette ezeket a módszereket egészükben csak ritkán alkalmazhatják. Ezért szükséges, hogy ilyes gondolataikat, eszméiket írásban is propagálják, a köztudatba belevigyék, a kartársaknak rendelkezésére bocsássák.

Az új építészet egyik szellemi vezére Le Corbusier volt, az új építészet gondolatait elsőnek vitte írásban a világ elé. Az Esprit Nouveau 1920. évfolyamának hasábjain jelentek meg először azok a tanulmányok, amelyeket utóbb a „Vers une architecture" címen kötetbe is foglalt Le Corbusier. (Első kiadás, 1924.) Élénken emlékszem e könyv hatására, mikor azt lázas izgalommal olvastam.* Napokon át hatása alatt állottam. Tiszta levegő és napfény áradt belőle s megvilágította építészetünk atavisztikus, elkopott, túlhaladott felszerelését. Különös elégtételül szolgált az, hogy ez a lendületes írás mennyire igazolta mindazon unalmat, amelyel egy évtizede néztem a másolásban már teljesen értelmét vesztett építészeti abécét. Le Corbusier könyve a nagy nyilvánosság előtt összefogott mindannyiunkat, akik régóta kínosan figyeltük korunk építészetének belső meddőségét, elhalását a formalizmusban.

Annak idején elsőnek ismertettem a magyar sajtóban Le Corbusier írását. S ime, most előttem fekszik Le Corbusier legújabb könyve: Une maison — un palais. (Editions Crés Paris. 228 old.) Különös érzésekkel vettem kezembe a könyvet, mert azóta szembe kerültem Le Corbusier stuttgarti házaival és azok igen nagy csalódást okoztak úgy nekem, mint sokaknak. De azóta ismételten hallottam arról is, hogy a mai Le Corbusier semmiképpen sem hasonlítható az első könyve írójához. Úgy mondták, hogy mindazt, amit abban a könyvben szerettem, hogy mindazt amiben a vérbeli, igazi francia kultúrájú építészt ismertem meg, azt Le Corbusier azóta megtagadta. Szerencsére nincs így, hanem csak a régi igazság igazolódott: Isten, óvd meg az embert a barátaitól! Két rövid este alatt elolvastam ezt a mindenekfelett fascináló könyvet, amelyben Le Corbusier, ez a fantáziával megáldott építész lelkes vallomást tesz az *architektura* mellett. Könyve nem hogy megtagadása az öt év előttinek, hanem ellenkezőleg, az abban foglalt felfogásnak felfokozása, további kiérlelése! (Kevesen vannak, akik művészetünk lényegét hozzá hasonló világossággal látják!)

Röviddel Le Corbusier könyve után egy másik jónevű francia építész is megszólalt, André Lurçat. Könyve: Architecture. (Paris au sans pareil. 1929. 186 oldal, 72 képpel.) Lurçat Le Corbusier eszmetársa és bármennyire azonos alapfelfogásuk, építészi hitvallásuk, nagyon különböznek egymástól, de ép ezáltal kitünően magyarázzák egymást, sőt Le Corbusier jelentőségét ép Lurçat-n keresztül érteni meg teljesen. Az összehasonlításból tűnik ki, hogy Le Corbusiert éppen tisztelői mennyire tévesen ítélik meg, mennyire félreértették annak sajátosságát.

Lurçat, amint őt könyvéből megismerjük, a legteljesebb racionalizmus, a tények és a valóság

* V. ö. Le Corbusier könyvének ismertetését a Magyar Művészet 1925. évf. 10. számában!

Tér és Forma
1929. II. évf. 5.-17.

józan megítélése alapján áll, a valóságot a csupa szív-ember, a szociális érzéstől duzzadó ember szemével nézi. Számára *ma* a legfontosabb, a legalapvetőbb tény az, hogy a világszerte uralkodó — ezernyi okból eredő — lakáskrízis megoldása az építész feladata. Olcsón, jól, gazdaságosan kielégíteni a legszélesebb társadalmi rétegek lakásszükségletét — ez az, amin fáradoznia kell a mai építésznek. Ez az építész társadalmi kötelezettsége.

Azonban Lurçat számára ez nem jelent egy végleges állapotot, a mai helyzetnek ilyetén átlátása nem jelenti azt, hogy az építészet elvesztette multbeli mivoltát, hogy az építészet már nem művészet, hogy az építészet soha többé nem törekedhetik már a közösség nagy szellemi hátterű szükségleteinek monumentális kifejezésére. Lurçat nem esik abba a tévedésbe, hogy a momentán helyzetből történelemfilozófiát kovácsoljon, mert Lurçatban él nemzetének évezredes kultúrája. „A monumentális építészet az örököst kereső emberi géniusznak egyik legnagyobb megnyilvánulása... a monumentumnak, annak mindent túlhaladó eszközeivel és hatalmával az építész a szépség és az érzelmek legmagasabb kikristályosodási fokát érheti el. A monumentumok nélküli civilizáció a cél előtti összeroppanás hatását kelti, mert hisz éppen a monumentum az, amely állandóan és egy és mindenkorra megérteti a civilizáció hatalmát és erejét." (76 oldal.) „Persze ma az építésznek elsősorban és mindenekelőtt a lakáskérdést kell megoldani és ha ez megtörtént, kerülhet majd sor a közösség túlhaladott és elévült épületeinek újjáépítésére." (81. old.)

André Lurçat az egész szív-ember álláspontján áll és lemond arról, ami szerinte művészetének leghatalmasabb lehetősége. Ha ez sokaknak száraznak és unalmasnak, kicsinyesnek is tűnik, — nekem úgy tetszik, hogy egy végtelenül tiszteletreméltó álláspont — a fontos az, hogy a világhelyzet áttekintéséből és józan mérlegeléséből ered és semmiképpen sem kívánja azt bizonyos nagyképűséggel filozófiai igazságnak, mától kezdve örökös ténynek feltüntetni.

André Lurçat-t lelki alapdiszpozíciója képessé teszi ez állásfoglalásra. Egész más természetű Le Corbusier. Bár eddig ugyancsak kisebb házakat épített — nagyobbára luxusigények kielégítésére — mégis minden gesztusából az tűnik ki, hogy ez nem elégíti ki. A mai világ legnagyobb feladatai vonzzák őt: a Népszövetség genfi palotája, a nemzetközi társaságok szövetségének genfi épületcsoportja: a Mundaeum; az orosz fogyasztási szövetkezetek központja. Ilyen természetű és méretű feladatok vonzzák őt, ezek kötik le elsősorban, egyszerűen azért, mert fantáziája ezekben szárnyalhat szabadon. Új könyvének egy jelentős része magyarázza meg írásban és képben a Népszövetségi palota tervét. Őszintén megvallom, hogy amíg Le Corbusier e munkáját csak azokból a szakszerűtlenül összeválogatott képekből ismertem, amelyeket a Népszövetség brosürájából ismerünk, semmiféle képet nem alkothattam magamnak Le Corbusier elgondolásából, az itt közölt nagytömegű rajzból ellenben kiviláglik, hogy Le Corbusier mennyire átgondolta a legvégső részletekig tervét s hogy az egészen új, a mai építészi lehetőségekből eredő gondolatok milyen nagyszerű sorozatából építette fel tervét. Ezekután igazán sajnálkozni kell, hogy ezen minden ízében korunk standardját, legutolsó lehetőségeit megvalósító tervet a pályázatok már megszokott intrikái elgáncsolták. Korunk páratlan lehetőséget mulasztott el, amikor egy atavisztikus, romantikus, nagyzoló palota kedvéért lemondott Le Corbusier munkájáról. Ha ez a páratlan természetű feladata napjainknak Le Corbusier tervei nyomán valósul meg, úgy ez az épület architekturánk nagy fordulóját jelenthette volna, amelyet a késői századok mint a XX. század jellegzetes monumentumát keresték volna fel.

A terv és annak magyarázata, elgondolásának alapténye világosságot vet Le Corbusierre. ő a fantázia embere, a nagy feladatok építésze: Le Corbusiernek nagy feladatokra van szüksége, hogy fantáziája csaponghasson, hatalmas összefüggéseket alkothasson. Az apró feladatok egyéniségének alapvető tényét: elképzelő tehetségét béklyóba verik, gúzsba kötik. Egy-egy kis ház szűk keretein belül csak gondolattöredékeket valósíthat meg — lásd a stuttgarti házakat! S ilyen helyen — őszintén elismerem — bírálóinak könnyű a dolga! A nagytömegű lakásszükséglet célszerű és gazdaságos kielégítése nem lehet Le Corbusier feladata. Ezt nemcsak az a tény bizonyítja, hogy a stuttgarti házak menynyire drágák, hanem az is, ahogy Le Corbusier egyszer leírta, hogy e házakban a lakónak miként kell élnie. Ez a használati utasítás nagyúri életmódra szabott volt, inassal és szobaleánnyal számolt s az élet egyéb fényűzéseit is feltételezte. Ez azonban nem az a szükséglet, amelynek kielégítésében látja Lurçat a mai építész nagy feladatait.

Mindennek elmondását erkölcsi kötelességemnek tartottam, de éppen úgy építészi kötelességemnek tartom reámutatni e könyv első harmadára, mely eredetileg egy Zürichben és Barcelonában tartott előadás volt. Ezt az előadást minden hivatásáért lelkesedő építésznek el kellene olvasnia, meg kellene szívlelnie, Le Corbusier ellenfeleinek, mint ideológikus magasztalóinak! Mert az a Le Corbusier, akit szeretnek egyesek az architektura antikrisztusának beállítani, mások pedig az építőművészet forradalmi tagadójaként tisztelnek, ebben az írásában művészetünk hymnikus hangokig emelkedett szeretőjeként nyilatkozik meg. Így kezdődik az írás:

„Eltagadhatatlan az, hogy az építészet szel-

lemi történés gyermeke, az architektúra akkor születik, mikor a szellemet, amely a tartósságra és a célok kielégítésére törekszik, egy magasba szárnyaló lendület ragadja magával: s az már nem elégszik meg azzal, hogy csak szolgáljon, hanem meg akarja valósítani azokat a lírai tartalmakat, amelyek tagadhatatlanul bennük élnek, s amelyek megörvendeztetnek. Ez az építészet meghatározása. Meglehet, hogy valamikor régebben az architektúra csak a házak, templomok, paloták építését foglalta magában. Azonban ma, amikor az ember tevékenysége az objektumok végnélküli számának megszerkesztésén, megteremtésén fárad, — az architektúra a maga hatását kiterjeszti mindenre a világon. Túl megy a házon, a palotán, a templomon, túlárad, felszökik a magasba, — ma az architektúra egy általános, az egész életünket átölelő kristályosodási tünemény és mindenütt érezteti a maga hatását, ahol az emberi munka *többet akar, mint csupán csak szolgálni*..." (1—2. old.)

Oldalakat szeretnék idézni — de ez lehetetlen. Pedig milyen nehéz a megállás. Paul Valéryre emlékeztet Le Corbusier következő mondata: „Az építészet örök alapténye megindítani a szemlélőt."* „De — folytatja Le Corbusier — a mai fiatalok elutasítják maguktól ezt, mert az akadémiák elleni éles harcukban mindenek felett a legvégső tisztaságot keresik és ezért megtagadják mindazt, ami pedig szívük mélyének egyetlen, legmélyebb szenvedélye. Amikor a végső tisztaságra törekszenek s a középszerű embereknek úgy tűnik, hogy csak az anyagi célok kielégítését óhajtják, tulajdonképpen az építészinek nagy enthuziazmusa tölti el őket. Az egyik oldalon ott látjuk a mumiák érzésvilágát, a hullákét, a viaszbábokét, a másik oldalon pedig a nagy szemérmetességet: fojtsuk vissza a bennünk élő érzéseket; egy nagy, komoly tantételt látunk: csak a szükségesre gondoljunk; egy nagy aggodalmat látunk: óvakodjunk a tündértől, aki a mocsár fenekére vonszolhat. A magunk válasza: Jól szolgálni, de szolgálni a lelkünkben élő Istent: felkelteni az Istent, aki bennünk él: a világ mély és igaz örömét." (2. old.)

Innen kiindulva taglalja Le Corbusier, a nagy idealista az örök építőművészetet, azt a művészetet, amely a szükségesnek kielégítéséből fakadt, született, anélkül, hogy a szükségest elhagyná, anélkül, hogy a szükségeshez feleslegest toldana, a széphez érkezik, azt a művészetet, amely kicsiben és nagyban, hatalmasban és szerényben egyaránt megnyilatkozhatik. „Ha az új adottságokat harmonikusan valósítjuk meg, úgy akárcsak a primitívségében szép falusi ház építője, eljuthatunk oda, hogy házaink palotákká válnak... *Mert monumentális az, ami tiszta formákat tartalmaz, amelyeket a harmónia törvényei szerint fűzött építőjük egymáshoz.* A harmónia, úgy hisszük, az ok és okozat tökéletes összhangjából születik. Az ok: térszükséglet, kényelem és strukturális feladat megoldása, az eredmény az a lelkesedés, mely eltölt, ha a házon a szellem bölcs és könnyed játékát látjuk." (52. old.) Művészetünk jövőjéről pedig így szól:

„Ha valamely építészeti kor beteljesedett és befejeződött, akkor valahol bizonyos építészeti tartalékok jelentkeznek, amelyek valamiképpen csirához hasonlók. S ez a csira egy építészeti lehetőség. Amikor azután az új építészgenerációt elégséges lirizmus tölti el s az elegendő erejű alkotó lelkesedéssel lép a küzdőtérre, úgy a csira rejtett tartalékaiból az építészet megújhodik, a házból újra palota lesz: megjelenésének méltóságával meg fog kapni... Persze, az utolsó évtizedek „palotája" más lapra tartozik. Ezek a „paloták" minden józaneszű, tiszta gondolkodású embert megundorítottak. Ezek a „paloták" hasonlatosak voltak a túlpácolt vadhoz, melyben már a férgek mászkáltak. A magunk korának embere az ilyent már nem képes elviselni... Ezek a „paloták" úgyszólván eunuchok művei." (53. old.) „Korunk szellemének egyik legjellegzetesebb vonása az, hogy az igazsággal akarjuk elérni az méltóságteljeset." („Par la verité á la dignité.") (54. old.)

Talán sikerült felkeltenem az érdeklődést e kitünő könyv iránt, talán sokan fogják hasonló örömmel forgatni ez írást! Le fog pattogni szívükről mindaz, amire a mai szomorú viszonyok között kényszerülnek: a megalkuvások egész sora, — az építtető által reánkkényszerített sok félszegség...

S talán sokaknak fog vigasztalásul szolgálni mindaz, amit Le Corbusier a Népszövetségi palota tervpályázatának lefolyásáról részben aktaszerűen elmond. Igen kevéssé épületes dolgok ezek s csodálatos, hogy egy annyira formalista testület, mint a Népszövetség, ilyen formai kisiklásokra képes volt. A könyvnek ez a része elmulaszthatatlan olvasmány!

Dr. Bierbauer Virgil

* V. ö. cikkemet a Kéve könyve 1928. évi kötetében.

KÖNYVISMERTETÉS

Otto Völckers: 12 Mietwohnungen in einem Block von Bernhard Hemkes. 16 oldal, 23 képpel. Verlag Englert und Schlosser, Frankfurt.

A Stein-Holz-Eisen olcsó és felette szakszerű épületi-ismertető füzeteinek legújabbika egy szövetkezeti ház építkezését ismerteti a pénzügyi részletektől a ház belső kiképzéséig. A ház teljes egészében dolgozó nők otthonának épült, igen modern akarású alkotás, a legkorszerűbb szerkezetekkel. Megjelenésében — szélesen kiugró lapos tetővel — napjaink ízlésbeli követelményeit teljesen kielégíti. Vasszerkezetű hatalmas ablakaival, keresztberagasztott ajtóival a német viszonyok között rendkívül alacsony köbméterenkinti egységáron, köbméterenkint 32.50 márkával épült fel. Az olcsó városi takarékpénztári és lakbéradóalap-záloglevélkölcsön (a költség 80 százaléka) révén a 67 m²-es lakások ára havonkint 97 márka, a 90 m² lakásoké pedig 125 márka (136, illetve 175 pengő), amely összegben az amortizáció is benne foglaltatik. *B. V.*

F. R. Yerbury: Moderne Bauten in Europa. 3 oldal szöveg, 94 képes tábla.

A kitünő angol építészfotografus, aki kamerájával az egész kontinenst bejárja, hogy az építész szemével lássa a mai építészetet, e kötetében egy felette érdekes keresztmetszetet nyujt a mai európai építőművészetről. Az angol fejezetet azok a felvételei képezik, melyeket Howard Robertson cikke kapcsán a Tér és Formá-ban a közelmultban közöltünk. Az osztrák fejezetből Holzmeister régebbi munkái domborodnak ki, a dán fejezeten uralkodik Kampmann rendőr palotája, Finnországból csak Saarinen helsinkii pályaudvarát látjuk, melynek tornya ma már szinte kissé idejét multa. A francia képek élén a Tér és Formá-ból jól ismert Salle Pleyel ékeskedik. A németeknél Bonatz, Höger és Kreis munkái játszanak vezető szerepet. A hollandus művekből különösen feltünő Jan Wills remek stadionja, Luthmann rádiótornya, néhány nagyon szép fénykép Piet Kramer Bijnenkorfjáról. Persze itt van Östberg nagyszerű stockholmi városháza és Tengbom koncertháza. Svájcot Moser baseli temploma képviseli. Látnivaló, hogy a képek kiválasztása igen szerencsés, valóban egy keresztmetszet a mai építészeten keresztül. Milyen érdekes lenne ezt a keresztmetszetet egyszerre 20 év távlatából áttekinteni. *B. V.*

Bauwettbewerbe. 1929 április. A szám teljes egészében a harzgerodei gyermekszanatórium pályázatát foglalja magában. A versenyben a legkülönbözőbb irányú és beállítottságú építészek vettek részt, radikálisan modernek és mérsékelten konzervatívok egyaránt.

Der Baumeister. 1929 április. A szám címe: Die Grossorganisation gemeindlicher Baukultur am Beispiel: Frankfurt an der Main. Összefoglaló ismertetése a frankfurti városi építőmunkának, melyet részleteiben a Das Neue Frankfurtból ismerünk. Így azután érthető, hogy a szám újat úgyszólván egyáltalán nem hozhat, viszont értékessé teszi a folyóirat teljes köteteit, mert hiszen a német építőmunkának valóságos enciklopédiájává nő.

Arkkitehti. 1929. 1—3.

A finn építészek folyóiratának ezidei számai közül az első Helsinki városi építészeinek munkáiból ad izelítőt: iskolák, bérházak és egy rendkívül megkapó, szeretetreméltó gyümölcs-kioszk. A második szám a klinika anatómiai épületéről számol be s egy templompályázatról. A harmadik számban a műegyetem épületének bővítéséről és átalakításáról hallunk. Jellegzetes és igen tanulságos példa arra, hogy egy túlhaladott, túldíszített eklektikus épület miképpen újítható meg, miképpen egyszerűsíthető le. Igen megkapó az új gépészeti pavillon, nagy egyszerűségében és szakszerű formáiban. Az uralkodó hangnem a klasszicizmusé. *„T"*

L'Architecte. 1929. 1—2.

Az ezidei első szám Tony Garnier nagyszabású lyoni vágóhíd épületcsoportját mutatja be, annak minden részleteiben. Ismeretes, hogy Garnier e munkájának tervei 1907—1910-ben készültek s az épületcsoport nagyrésze éppen hogy tető alá került, mikor a háború kiütött, úgyhogy a befejezés csak 1928 októberben történhetett meg. Így azután érthető, hogy a nagy csarnok főhomlokzata ma részleteiben már túlhaladottnak tűnik. De viszont annak belseje, gigantikus vasszerkezete minden építész szívét megdobbantja! A mai Garniert talán a gépház, nevezetesen a hűtőtornyok és a kémények képzésében véljük felfedezhetőnek. A második szám az elmult nyáron rendezett rotterdami kiállítás kissé atrapszerű épületeivel foglalkozik, bár a belső terek képzése felette szerencsés lehetett és a magunk hasonló kérdéseivel foglalkozóknak figyelmébe ajánlható volna. Igen érdekes e számban Sauvage egy új munkája: egy falusi ház: nyerskőből és vasbetonból. *M.*

L'Illustration 1929 március 31. „La Maison", husvéti külön szám, 96 oldal, száznál több, részben színes képpel.

Az idők jele, hogy még a régi jó Illustration is nagyszerűen kiállított, a legváltozatosabb technikájú képekkel végtelenül gazdagon teleszórt külön számot ad ki. A „crise du logement" Franciaországban is elérte tetőfokát, a törvényhozás a Loi Loucheurben emlékezett meg arról, s a racionális lakásépítési akció megindul ott is. S ezt akarja a nagy publicitású régi lap is szolgálni, írással és képpel. Persze az, amit Franciaország eddigi háború utáni lakásépítő-tevékenységéről általában képekben elmondhat, nem különösen modern s a külföldi anyaggal versenyre alig kelhet. Viszont annál kitűnőbb a szöveganyag. Henri Sellier nagy tanulmánya a francia lakásügyről megszívlelendő lehetne nálunk is, nevezetesen a külvárosok, a szomszédos községek egészséges bekapcsolásáról. Itt a párizsi és budapesti várospolitika hasonló mulasztásairól hallunk. R. Dautry a város racionalizálásáról ír s külön meg kell említeni a kitünő Henri Sauvage tanulmányát a bérházról, melynek melléklete egy kronológikus táblázat a ház felszerelésének kérdéseiről. A meredek- és lapostető-vitának első francia nyomait is megtaláljuk az érdekes füzetben. *B. V.*

Deutsche Bauzeitung.

A modern építészet egyik tipikusan érdekes problémájáról szól a Bauzeitung márciusi száma és pedig az UFA új műtermi építkezéséről. A nagy üvegcsarnok sok modern szépség érvényesülését teszi lehetővé, a nagyszabású műszaki berendezések pedig nagy technikai tudást igényelnek. Rendkívül érdekes továbbá a kölni kikötőben Abel és Mehrtens által épített raktárház is. Az óriási hosszúságban (közel 100 méter) húzódó egyöntetű üvegablak sok szépséget rejt és a ritmikusan tagolt rajnai oldal is igen szép.

Majd látunk egy Alfred Messel emlékezetére közölt képsorozatot, amelyek közül különösen a forradalmi újítást jelentő Wertheim-épület tervei kapnak meg. Van továbbá néhány tipikusan német épületplasztika, majd egy kisebb, de elég érdekes képanyag georgiai házformákról.

Nagyon szép továbbá Richard Konwiarz breslaui építész sportépítménye, amely egyszerű és kitünően felépített tömegeivel igen jóhatású. A tradiciókkal terhelt heidelbergi tervpályázat kevésbé érdekes, annál szebb Metzendorf és Schneider szanatóriumépülete, visszaugró emeletsoraival. Még néhány gazdasági épület fényképei és szerkezeti rajzai egészítik ki a márciusi és áprilisi számsorozatot. *K. J.*

Bécsi Szemle

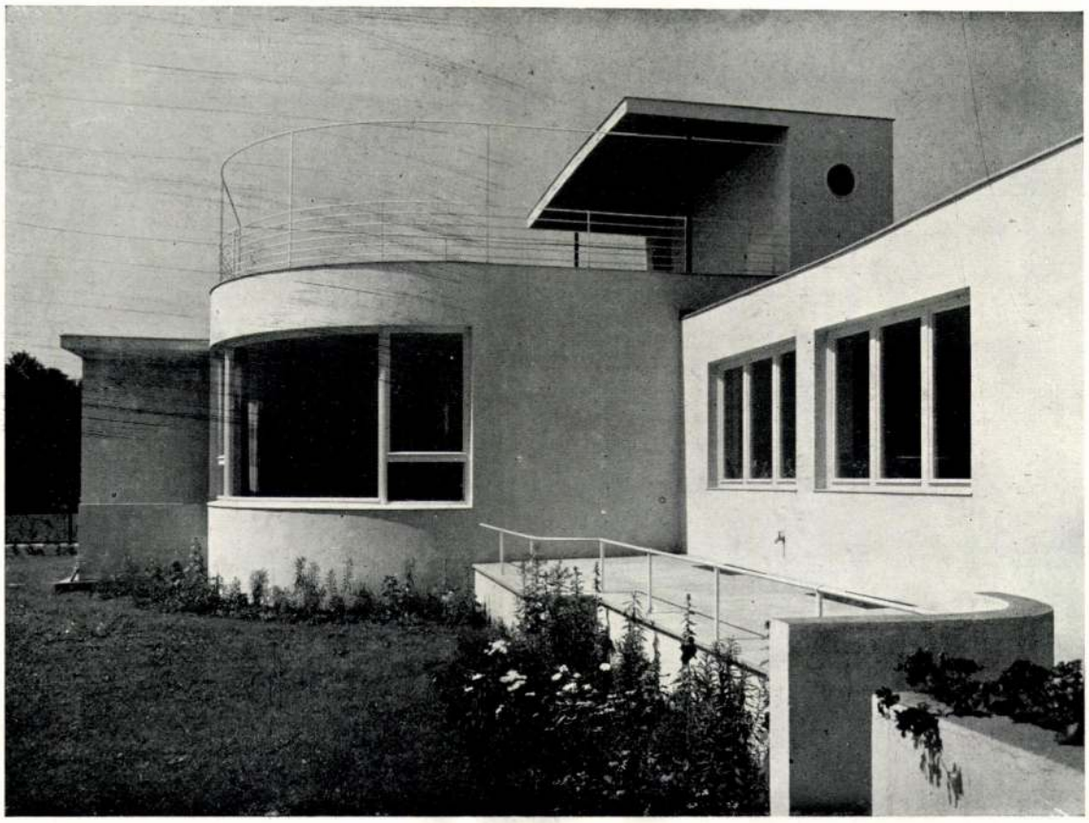

Heinrich Lauterbach: Családi ház

A BRESLAUI „WOHN- UND WERKRAUM" KIÁLLÍTÁS KÍSÉRLETI LAKÓTELEPE

A német építészet és iparművészet pompás elevenségű, folyton tevékeny testülete, a Deutscher Werkbund az ezidei breslaui kiállításon egy 32 házból álló lakótelepet létesített. Egészen csodálatos, hogy ez a sokezer tagból álló, sok helyi csoportba tagolódó testület minő alkotásokra képes, hogy mennyire nem az egyletesdin van a tevékenysége súlya, hanem az alkotómunka megszervezésén. Lapunk egyik utolsó számában beszámoltunk a Werkbund zürichi lakótelepépítkezéséről s visszatekintettünk a Werkbund multjára. Alighogy e sorokat lezártuk, már készülődtünk a Breslauban felépített kísérleti lakótelep megtekintésére. E nagyjelentőségű alkotásról részletesen kívánunk beszámolni olvasóinknak.

Breslau város ezévi kiállításának keretében, a nagyszerű kiállítás területének szélén, többezer holdas parkterület határán, az 1913-as évi ünnepi csarnok közelében, egy kísérleti lakótelep felépítését határozta el s az építés keresztülvitelével egyrészt a Siedlungs-Gesellschaft Breslau A.-G.-ot, másrészt a német Werkbund sziléziai osztályát bízta meg. Az egész telep organizálása Heinrich Lauterbach építész érdeme, — aki, mellesleg szólva, a telep gondolatát már a stuttgarti kiállítás előtt felvetette — míg az elrendezési tervet A. Rading, a breslaui műegyetem tanára készítette.

A telep a kiállítási park szélén széles ívben terül el, úgyhogy a házsor egy észak-déli, illetve később dél-kelet-észak-nyugat irányú tengely mentén épül fel s így a házak nyugat-kelet orientációval bírnak. Szobáik legnagyobb része a park százados fáiba pillantanak bele.

Ellentétben a stuttgarti teleppel, ez a telep nem véletlenszerűen egymásmellé került házak együttese, hanem átgondolt és megszervezett társadalmi település egészét mutatja. Rading legkisebb lakásos házától egészen Lauterbach, Hadda, Moshammer különálló családi házáig, ezt a sort kiegészíti egyfelől Scharoum penziószerű háza, másfelől pedig Heim és Kempter óvodája. Ezen végső pontok közé illeszkednek Heim és Kempter külsőfolyosós házai, Gusztáv Wolff hol-

Tér és Forma
1929. II. 10-17.

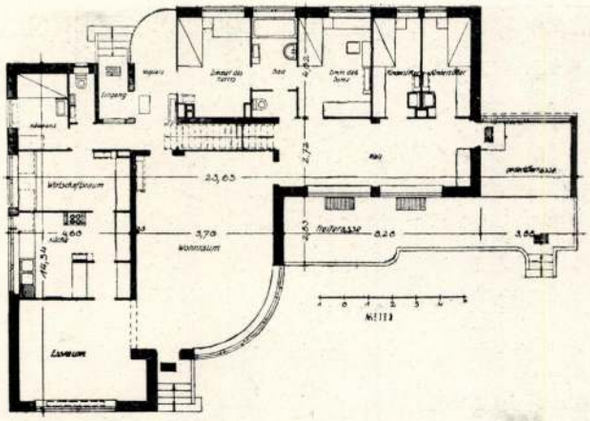

H. Lauterbach: Családi ház alaprajza, lakószoba és gyermek játszószoba

landiai rendszerű egyemeletes sorházai, meg a Rading-féle toronyház mellé sorakozó és középosztály-lakásokat tartalmazó sorházak.

Nincs módunkban minden egyes típust részleteiben ismertetni és ezért csak a legérdekesebbekről és legjobbakról fogunk szólani, mint pedig a teljesen elhibázott Rading-féle toronyházról, hogy így olvasóink a kiállítás szelleméről minél átfogóbb képet nyerjenek. Kritikai méltatásról lévén szó, amellyel az egyes házakban megnyilatkozó értékeket s az azokban kifejeződő szellemet kívánjuk kifejezni, elsősorban azokról a munkákról szólunk, amelyekben ép ennek az új szellemnek és hangulatnak legjobb kifejezését látjuk, nevezetesen H. Lauterbach családi házáról és H. Scharoum „Boarding Hause"-járól.

A Lauterbach tervezte családi ház lakóterülete 180 m², beépített tere 1338 m³, költsége pedig 59.000 Rmk. Az építész terve elkészítésénél olyan házat akart megfogalmazni, amely egy modern nagyipari üzemvezető-igazgatójának lakásigényeit elégíti ki, feltételezvén egyfelől azt, hogy a ház ura hivatásbeli munkáját irodájában végzi, másfelől pedig házában ugyanazon szellemet kívánja látni, mint modern üzemében.

Az ucca felől kis előtérbe jutunk, amelynek egyik fala teljes egészében ruhatár, a szemközti fal pedig, ugyancsak teljes egészében, Luxfer-téglákból készült. Innen négyfelé vezetnek ajtók: a kis gazdasági szárnyba, azon át az ebédlőbe, a nagy lakó- és fogadószobába, a tetőterraszra, mint pedig a hálószobák sorába: az úr, az asszony hálószobája, közöttük fürdő és felsőszellőzésű W. C. és végül a két gyermekszoba. A három utolsó hálószoba tágas, napsütötte gyermeklakószobára nyílik, amelyből részben fedett, részben nyitott terraszra léphetünk ki. Ez a lakás organizmusa.

Részleteiben a lakószoba 5.7×7.0 méter alapterületű, melynek 5.5 m-es negyedköríves tükörüvegablaka a parkra nyílik. Berendezése az úr kis íróasztala, egyszerű, modern formákba hozott zongora, a dohányzóasztal, nikkel lábazaton, opak-üvegtáblával, néhány nikkelcső-karosszék, könyvespolc és a grammofón, falra függesztett hanglemezszekrénnyel.

Az ebédlő 4.5×5 méter nagy asztal, nikkel forgókarosszékkel, falfülkébe simuló buffet-szekrény, csiszoltüveg tolóajtókkal. A hálószobákban, amelyek csak alvásra szolgálnak, mind-

Részlet a lakószobából

Fürdőszoba

össze a szükséges bútorok állanak: a legegyszerűbb, legszabatosabb formájú és egyúttal a legkönnyebben kezelhető, tisztítható és mozgatható bútorok, bőséges faliszekrényekkel. Ugyanígy a gyermekszoba, munkaasztalával, kényelmes és nehezen rongálható fapadjával. A fürdőszobában minden elgondolható felszerelés és komfort megtalálható, s mondani sem kell, hogy a konyha és a hozzá csatlakozó kis munkahelyiség természetesen a mai korszerű felszereléssel, szekrényekkel és munkagépekkel van ellátva.

Ezek a tények s most igyekeznem kell az ezen tényekből előálló szellemet ismertetni és közvetíteni. Szeretném, ha az olvasó legalább vala-

H. Lauterbach: A hölgy hálószobája

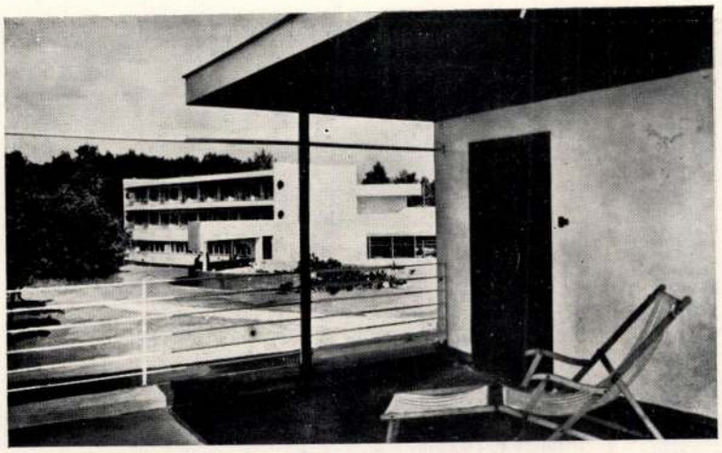

H. Lauterbach: Napozó-terrasz

mennyire is megismerhetné a képekből és a magyarázó szavakból ennek a háznak szellemét és lelkületét. Bizonyos, hogy a képek szemlélői között sokan el fognak borzadni ezeknek az egyszerű interiőröknek a láttára. Operációs szobákat s miegyebeket fognak emlegetni, amint a kiállítás látogatóinak egy része hasonló megjegyzéseket ejtett el. Bizony igen sokan úgy nyilatkoztak, hogy nem kívánnának ebben a házban lakni.

A magam érzése viszont ennek éppen az ellenkezője volt. Ezt a házat, avagy ehhez hasonló szellemben épült házat nagyon is kívánnék magamnak. Miért? Mert ez a ház a mai megfeszítetten, sokoldalúan dolgozó és sokfelé érdekelt ember számára épült. Annak az embernek a számára, akinek szellemi képességeit a legkülönbözőbb dolgokra kell koncentrálnia és aki csak a legmegfeszítettebb munkával képes helyét megállni. Ennek az embernek, az ilyen embernek egy így alakított ház áldás, boldogság és igazi otthon. Ha az ilyen beállítottságú ember hosszabb ideig tartózkodott Lauterbach e pompás alkotásában, csak akkor veszi észre, hogy a megszokott atavisztikus miliőjének menynyi részlete az, ami feleslegesen veszi igénybe szellemi energiáinak jelentős részét. Ebben a házban nincsenek olyan elemek és részletek, tárgyak és felszerelési cikkek, díszítmények és cicomák, amelyekre szüksége nincsen az embernek, amelyek végeredményben életérzését nem fokozzák, csak arra jók, hogy a ház lakójának figyelmét elvonják, lekössék, nem egyszer felbosszantsák és ezáltal elvonják a maga munkájától, életelemétől, sőt a maga belső életétől. Ebben a házban a felállított nélkülözhetetlen tárgyak, bútorok, szekrények szinte nincsenek is ott, ha igénybe nem veszik őket, semmiesetre sincsenek útban, nincs közöttük olyan, amelyik múzeális értéke folytán jelentős, viszont céljuknak mindegyik a legtökéletesebben felel meg. A kis fehérre meszelt hálószobák csak arra valók, hogy bennük megpihenjünk, erőt gyűjtsünk, esetleg olvassunk, végigfekve az egyszerű ágyon, az ablakon át a csillagos égbe bámulva elgondolkozzunk s reggelre kelve, a keleti napfény mellett felébredjünk, a munkához készülődjünk. *Valami egészen különös üdeségnek érzése fogott el,* amikor e szobácskákat ismételten nézegettem, mily jó lehet itt megpihenni, itt ébredni, itt olvasni, itt elgondolkozni, ahol a figyelmet nem kötik le faragott ágyoszlopok, ostoba és unalmas esztergályozott széklábak, hatalmas szekrényműremekek stb., *ahol az ember, a lakó, a cél, ahol a szoba nem arra szolgál, hogy nagyfantáziájú, esetleg barokkal torz fantáziájú*

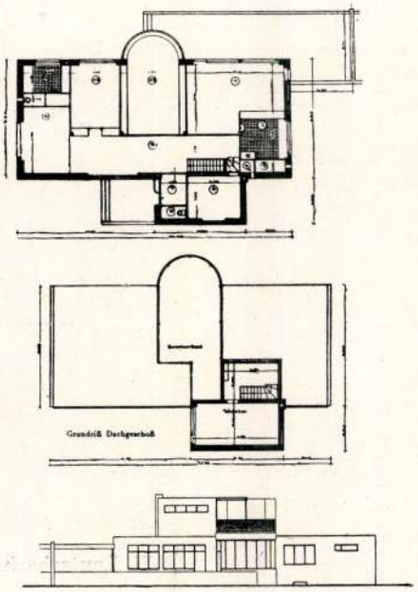

M. Hadda: Családi ház, nézet és alaprajz

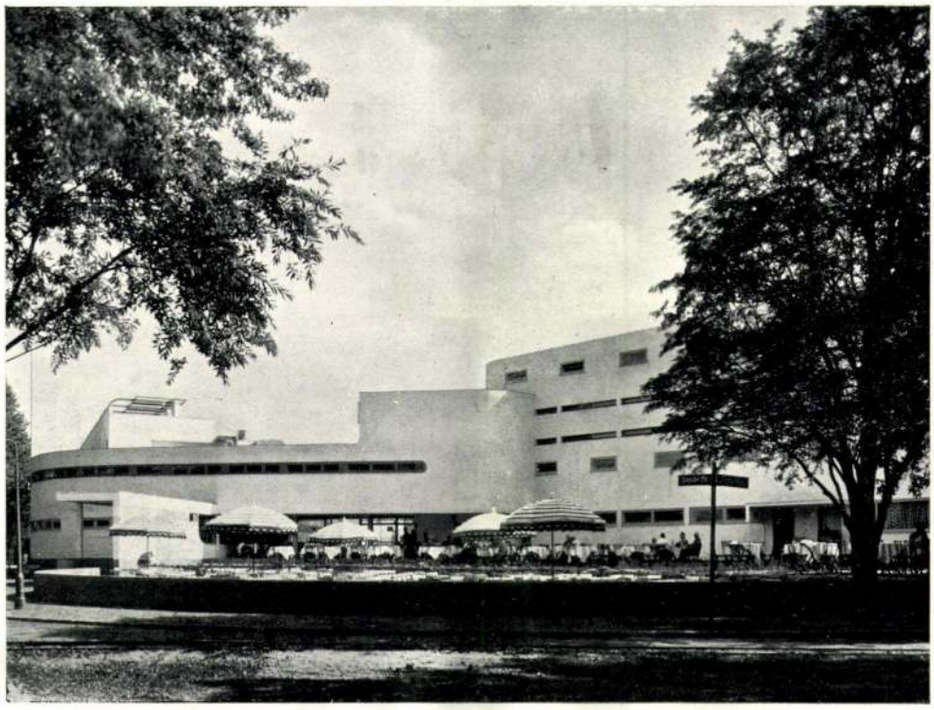

H. Scharoun: Lakóotthon hátsó oldala

iparművészek bútorálmai állíttassanak fel.

Meg kell még említenem, hogy a hölgy hálószobájában Lauterbach egy mélyre lenyúló ablakot tervezett, alatta elhúzódó hosszú, alacsony fiókos szekrénnyel, a sok mindenféle apró női szükséglet számára és egyúttal toalettasztalként, igen alacsony székkel, avagy párnával. Az ágyat itt Lauterbach kissé fényűzőbben kívánta kialakítani, még úgynevezett „Tagbett"-et, amely nappal mint díván is használható. Sajnos, a rendelkezésemre álló költségekből mindezek már nem voltak előállíthatók.

A hálószobából a szinte laboratóriumszerűen tökéletes fürdőbe vezet az élet útja: a berendezés tökéletessége az egyedüli luxus, nem ónix falburkolat, avagy ehhez hasonló játékok.

A négy kis hálószoba lakói a hosszúformájú gyermeklakószoba napsütötte derűjében találkoznak, ahol a gyermekek kitombolhatják minden életerejüket, elevenségüket. Ez a hat helyiség szerves zárt egészet alkot: a családi együttes színterét.

Csuklószerűen kapcsolódik hozzá a lakószoba és az ebédlő. Az utóbbi nem túlnagy. Ne szolgáljon másra, mint az étkezésre. Csillogó nikkel bútoraival keretét képezi az ezüsttel és kristállyal terített asztalnak. Célja nem a reprezentáció, hanem az életszükséglet helyes, célszerű és egyúttal elegáns kielégítése. Itt nem lógnak a falon ízléscsiklandó csendéletek, itt nincsen helye soha nem használt, mert használhatatlan ezüstedényeknek, melyeknek célja csak az, hogy a ház és a család vagyoni jólétének képét adják a látogatóknak. Itt az élet egyik funkciója pereg le, hétköznap munka közben, röviden, tárgyilagosan, tempósan; este békésen, esetleg

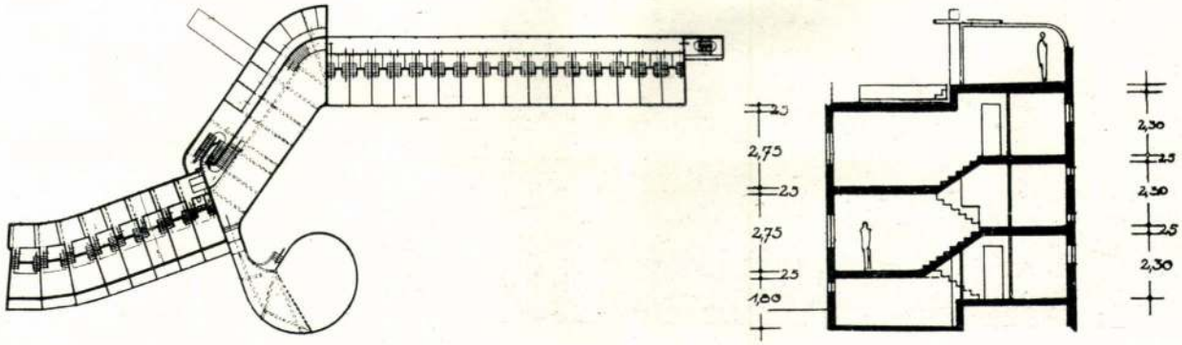

H. Scharoun: Lakóotthon alaprajza és metszete

Kerti nézet

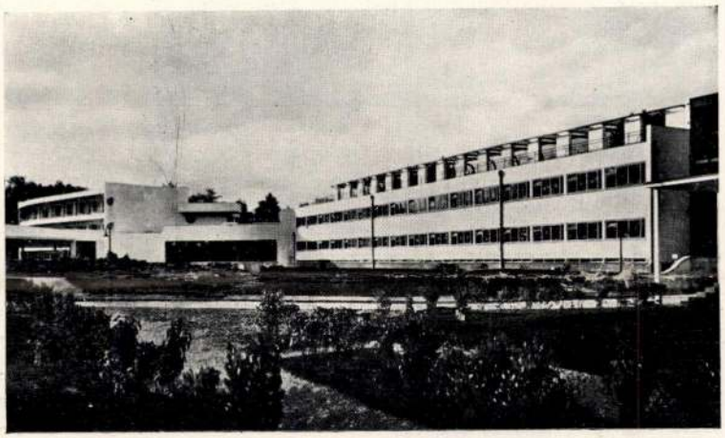

Az „egyedülállók" szárnya

Hans Scharoum: Lakóotthon étterme

vendégekkel, jókedvűen és fesztelenül s nem méltóságteljes unalomban és feszességben.

A lakószoba pedig a ház középpontja: a nagy ablak előtt a testhez szabott, végsőkig kényelmes karosszékben ülni, belecsodálkozni a kert smaragdzöldjébe, boldogság és pihenés. A társaság egy részének profilja ebbe a képbe rajzolódik bele, mert az ablak alatt végighúzódó, az alacsonyan elrendezett fűtésre felépített köríves pad mindenkit leülésre csábít, tarka, színes párnáival. Ha túlsok a napsugár, ha túlnagy a meleg, a lohelandi szövésű narancsvörös függönyön át szűrődik a napsugár. Este az állólámpa a Zeiss-üvegeken át tört fényt szór a kékes tónusú falra. Megcsendül a zongora, melynek hangját nem nyelik el felesleges drapériák s ha úgy tetszik, megszólal a grammofón és az üvegszekrényből a legnagyobb muzsikusok gondolatvilágát hozza a legnagyszerűbb előadó kezenyomán, avagy pedig pompás, eleven ütemű jazz-band szólal meg és felpezsdíti a túlfeszített, munkában elfásult idegeket és izmokat.

A távozó vendégekre kabátfelöltés közben a luxfer-üvegen át kékes holdfény szűrődik, valamint reggel a ház urát a keleti napfény üdvözli a kristályokon keresztül.

A mai ember otthona ez! Talán a legjobb megvalósítása ennek az új *feladatnak*, mert *a feladat új*, radikálisan új, a mai ember élete annyira különbözik a harminc év előtti emberétől, hogy lakása, otthona szükségszerűen új kell, hogy legyen. A legtöbben talán nem is tudjuk, hogy régi formájú berendezési lakásunk menynyire gátolja munkánkat. Csak ha egy ilyen, az új életnek megfelelő házat látunk, vesszük észre mindezt. Már sokszor szólottam e kérdésről és ismételten hangoztattam azt a legelsőrendű indokot: a mi lakásunk ma már nem lehet múzeum. Ez lélektanilag és erkölcsileg lehetetlen. De ezen negatívumhoz Lauterbach háza a megvalósítás pozitívumát adja, Ez a ház, ez az otthon, nemcsak hogy nem veszi igénybe felesleges módon figyelmünket, nem köti le életerőink egy részét, hanem ezenfelül igénytelenségével szerénységével, tiszta áttetszőségével felfokozza azokat. Ez a ház bizonyára

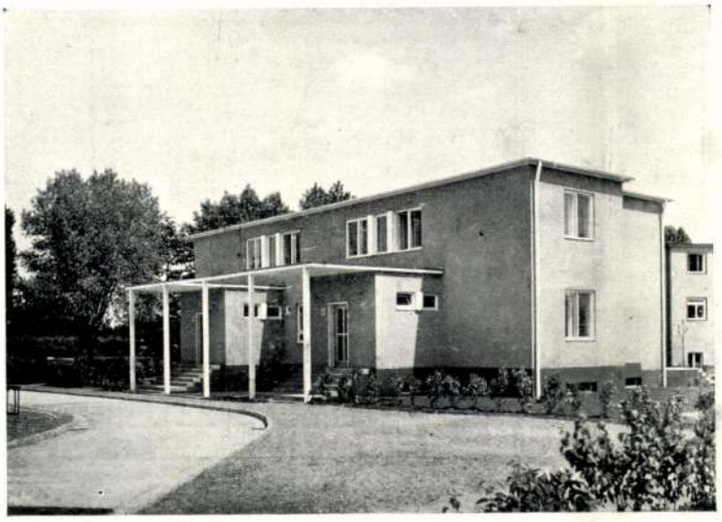

Paul Häusler: Kétlakásosház

Alaprajz

nem a szokott értelemben „hangulatos", ez a bizonyos értéke nincsen meg, legalább is úgy, ahogy a hangulatosnak fogalmát általában értelmezzük. De ép ezért nem is kényszerít bele olyan lelkiállapotokba, amelyek gátolnak, esetleg gátolnak, amelyek nem kívánatosak, legalább is nem állandóan kívánatosak. Ellenkezőleg, ez a ház a maga csodálatos szellemi tisztaságával, puritánságával, áttetszőségével, hasonló lelki beállítottságokra hangol. Ezért tartom nagyon jónak, igen sikerültnek Lauterbach alkotását, amely — véleményem szerint — a lakótelep legjobban sikerült háza. Mindössze két hibája van. Az egyik, hogy igen drága, (82.000 pengő), a másik pedig, — de ezért nem Lauterbach a hibás — az, hogy a gyárigazgatók, sajnos, ma még más kívánságokkal lépnek fel, ha házat akarnak építeni. Ez a ház ma a harmincas években járó generáció számára készült, viszont ez a generáció ma még nincsen abban a helyzetben, hogy ilyen költségesen lakhasson.

A kiállítás másik igen megkapó épülete Hans Scharoum háza. Célja az, hogy abban egyedülállók és gyermektelen házaspárok otthont találjanak. Ép ezért az épület három részre tagolódik: középütt a közös helyiségek, a szárnyakban pedig az egyik oldalon a nőtlenek, a másik szárnyban pedig a gyermektelen házaspárok apró lakásai kerültek elhelyezésre. A hall és a személyzeti helyiségek képezik az épület csuklóját.

A ház megjelenésében egészen sajátos. Sokan azt mondják, hogy egy lehorgonyzott hajóhoz hasonlít, egymáshoz simuló ablaksoraival, terraszaival, sajátos hajlásaival. A hajlott tömegek együttesen első pillantásra, nevezetesen rajzban és ábrában önkényesek. A valóságban első pillanatban is megkap a tömegek sajátos összjátéka és egyensúlya és a házat napfényben látva, a telken bejárva, hamarosan megértjük, hogy a két lakószárny elhelyezése a napiránnyal függ össze: keletre nézve hálószobák, viszont az összekötőszárny, a telek formája folytán, máskép el sem helyezhető, mert egy hosszában az épület itt a terület szélén nem fért volna el. A törött forma pedig úgy elől, mint hátul kedvesen és barátságosan öblössé tette az így alakuló nyitott kertes udvart, amit a keleti oldalon elrendezett kiállítási vendéglőnél mindenki tapasztalt.

Szoba a Theo Effenberger tervezte házban

A lakások elrendezése a következő: minden lakás egy lakószobából, hálószobából és fürdőből áll, kis beépített gázfűtő-fülkével. Ezen helyiségek összeépítése egészen sajátos rendszeren alapul, egy építési ötleten, amely a kiállítás minden látogatóját meglepte. Ugyanis Scharoum-nak sikerült ezen két szobát úgy elrendezni, hogy a folyosóról megközelíthetők és ennek dacára keresztben is átszellőztethetők, tehát egymás mögötti fekvésűek. A

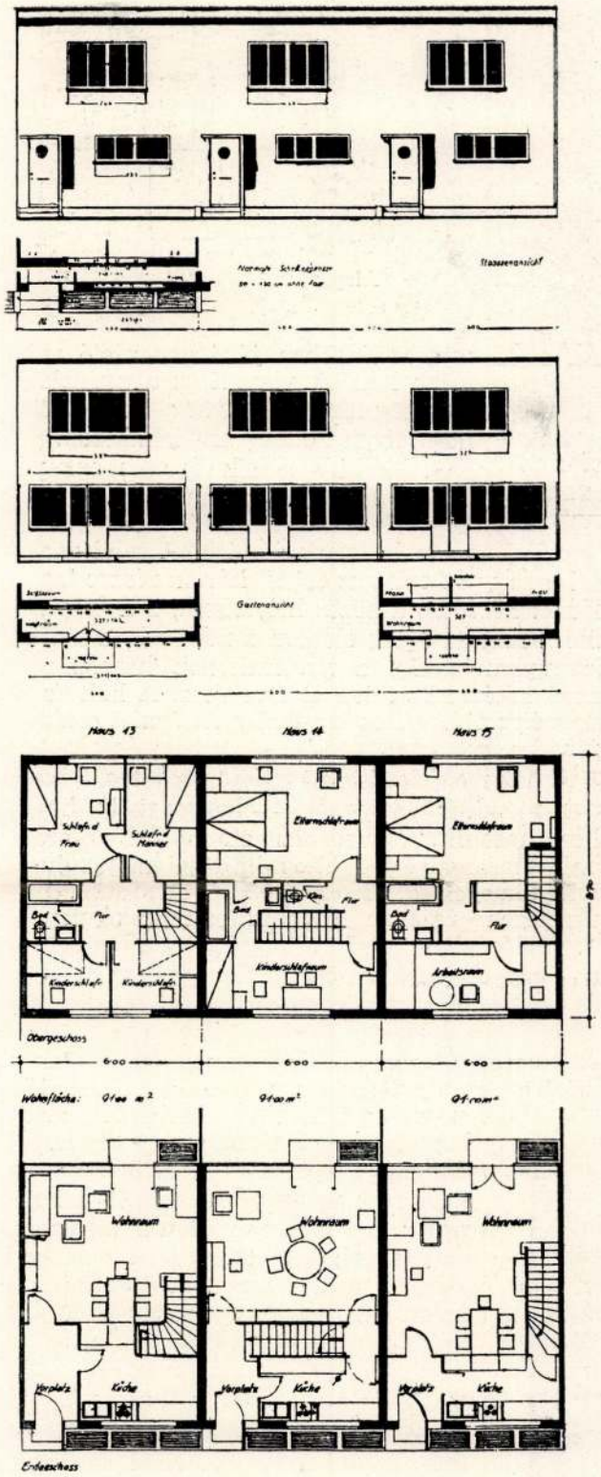

Heinrich Lauterbach: Családi házak sorház rendszerben

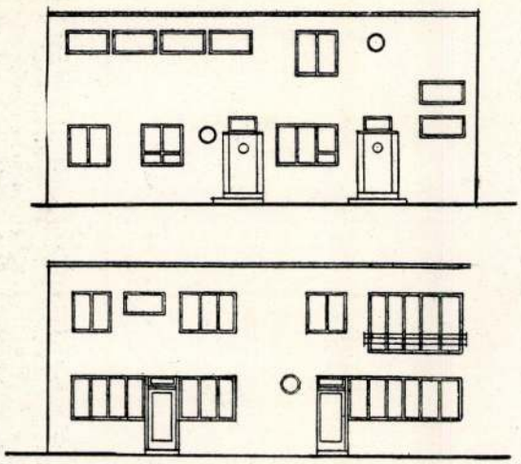

Az azonos alaprajzú házak mindegyikének felosztása más és más

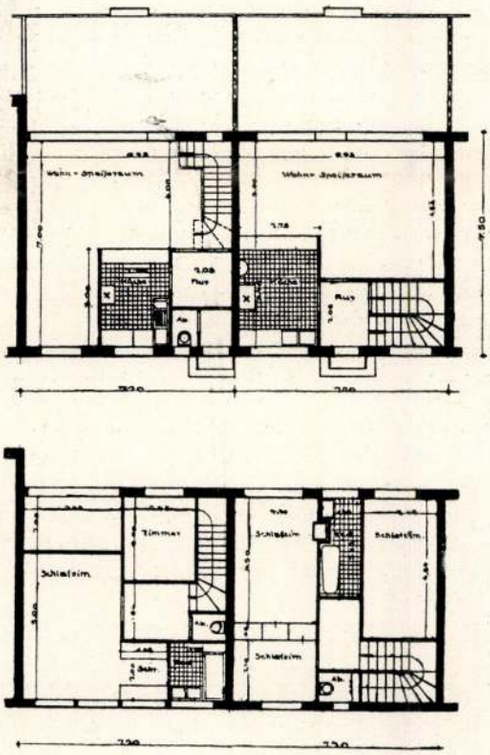

M. Hadda: Családi házak sorház rendszerben

metszetből is kivehető, a lakosztályok közül minden másodikban az előszobából néhány lépcsőfok vezet a lakószobába, és további néhány lépcsőfok a hálószobába. A lakosztály keresztmetszete tehát egy fekvő „V"-hez hasonlítható. A következő lakosztálynál az elrendezés megfordított. Itt az előszobából a lakószobán át felfelé haladunk a hálószobába. Így azután a lakosztályok a hátsó közlekedő folyosó ollószerűen körülölelik. Kézenfekvő, hogy ez az elrendezés teljesen újszerű és Scharoun bizonyára igen fejlett térérzékéből eredt. Bizonyos, hogy vannak hibái és tökéletlenségei, azonban tekintetbe kell venni azt, hogy kezdeményezésről, legelső lépésről van szó.

Az egyedülállók szárnyának egész tetőfelületét hatalmas napozó-terrasz foglalje el, amely kétszeresen lépcsőzött és remek kilátással bír a környező parkra. Innen egy vasbeton, technikailag pompásan kiképzett csigalépcső egy alacsonyabb terraszra vezet, azután a hatalmas hallba. A házaspárok szárnyában minden lakosztály előtt kis terrasz fekszik.

Az épület egyik legsikerültebb, legkifejezőbb és legsokatmondóbb része a nagy közös hall. Hosszú, nagy ablaksoraival, ötletesen vezetett lépcsőivel, erős kék és vörös színezésével, érdekes világítótesteivel, mulatságos formájú acélbútorzatával megkapja a mai életet érző szemlélőt és megbotránkoztatja a süppedő szőnyeges XVI. Lajos stílusú hotel-hallok habitüéjét, a sötét, füstös, sörszagú polgári kaszinók törzstagjait. A modern ember, aki szereti és ismeri a mai életet, aki érzi az új élet-szellem bizsergését magában, elragadtatással szemléli ezt a tervet, képzeletében megeleveníti tarkaruhás, kisportolt mai fiatalsággal, amely meg fogja tölteni ezt a termet, amely ebben a teremben tud majd jókedvű lenni, de bizonyára sok komoly és elgondolkozó beszélgetés is fog itt folyni. Szinte látjuk itt a házban a háborúutáni fiatalságot, amelynek életében erős nyomott hagyott a háború őrültsége és látjuk a legfiatalabbakat, akik a szellemi munka mellett sportban és cserkésztáborokban növekednek, akiknek elemük az élet eleven lüktetése, szellemi és fizikai szépsége, nem pedig a csinált méltóságteljesség hazug csillogása és feszes tompasága. Megértem, hogy egy bizonyos élet-

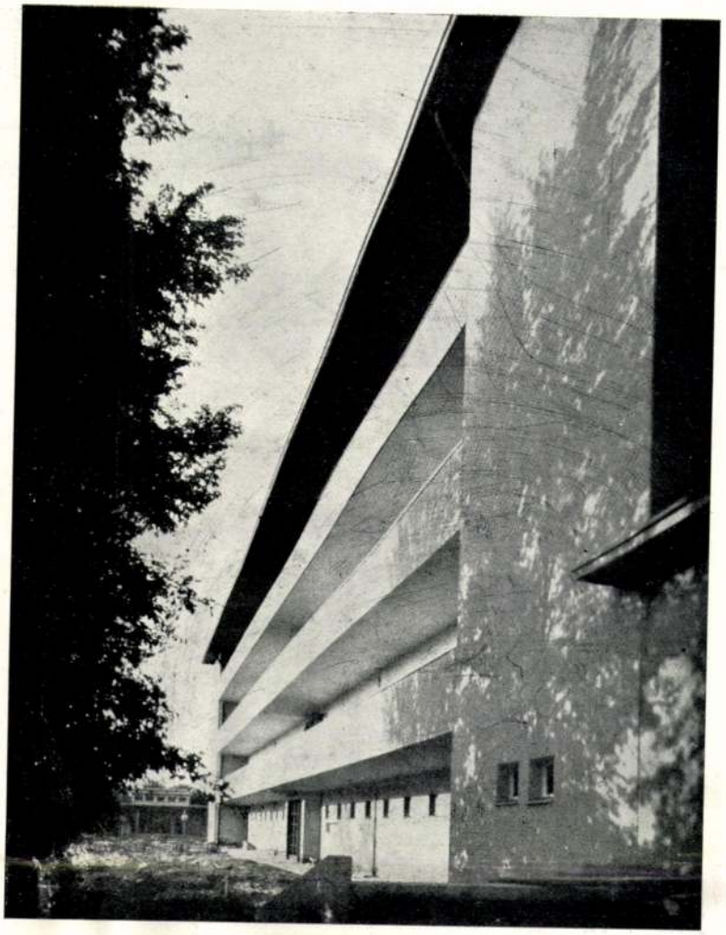

Heim és Kempter: Függőfolyosós lakóház

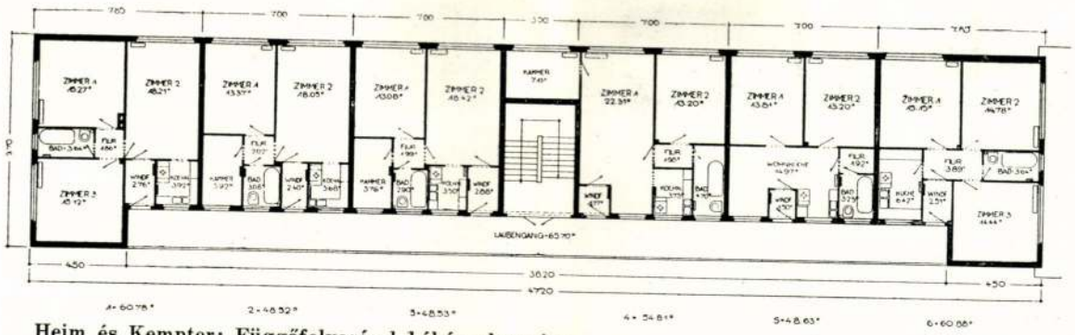

Heim és Kempter: Függőfolyosós lakóház alaprajza

Adolf Rading: Kislakásos toronyház

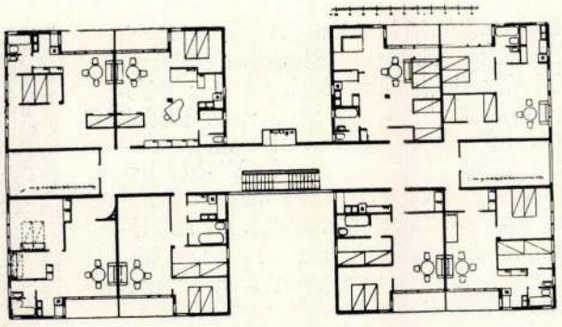

Alaprajz

koron túl ez a ház megfoghatatlan és érthetetlen, még sokkal inkább tudok örülni annak a nagy felszabadulási folyamatnak, amely ebben a házban jelentkezik.

Azonban meg kell jegyeznem, hogy ez a ház, amely Scharoum eddig legsikerültebb alkotása, nem arra való, hogy most majd mindenki által utánoztassék. Szinte azt kell hinni, hogy neki is talán csak egyszer sikerült ez a teljesítmény, mit várhatunk tehát az esetleges utánzóktól? Azok, akikben a mai élet szelleme nem él ilyen intenzíven és akik nem rendelkeznek a térelképzelésnek azon készségével, amely Scharoumban megvan.

Röviden szólnom kell Rading kislakásos toronyházáról, mely egy úgynevezett magas lakóház, 10 emeletes ház, három alsó emeletét valósítja meg. Mint az alaprajz mutatja, egész épületen átvonuló, 3 méter széles folyosó két végén 4—4.60 m² lakás helyezkedik el, melyeknek beosztása tetszés szerinti lehet. A folyosó két végét úgynevezett közös terek foglalják el, ahol „nappal a gyermekek játszanak, este pedig a szülők találkoznak". A lakások beosztása, elrendezése legalább is vitatható, például a konyha legtöbbször a lakás legmélyén, avagy a belépővel szemközt kétágyas szellőzetlen alkóv van. A közös helyiségek értéke legalább is kétséges, nem tudjuk elképzelni, hogy azokat az így összezsúfolt lakók tényleg használják, viszont a nagy folyosók szellőzését lehetetlenné teszik a hatalmas tükörüveg-ablakokkal. Végül pedig kérdésesnek tartjuk, hogy szabad-e ily kis lakásokat ennyire egymás mellé zsúfolni, hogy nevezetesen kívánatos-e az, hogy a munkások, akik egész napjukat a gyárak emberi zsúfoltságában töltik, odahaza ugyanilyen zsúfoltságba kerüljenek.

Egészen világos, hogy ez a ház ideológiából született, abból a bizonyos elmúlt évi berlini vitából: magas ház, avagy alacsony ház, amelyről lapunk ezévi 84—88. oldalán volt szó. A kritika, a tárgyilagos és az elfogult kritika egyhangúlag elítélte Rading kísérletét.

Sokkal szerencsésebbnek tartom Heim és Kempter külsőfolyosós bérházát. Így, ebben a formában elfogadható és helyes ez a háztípus, amelyet rossz formájában, sajnos, nagyon is ismerünk Budapesten. Azonban ez a forma természetesen nem valósítható meg akkor, ha az

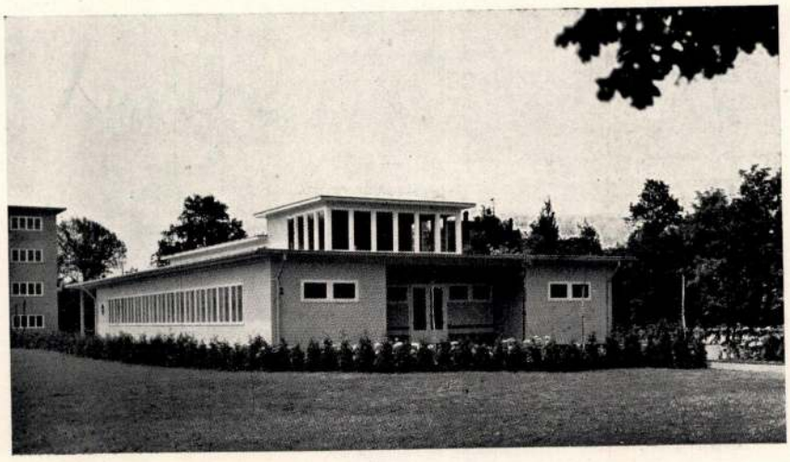

Heim és Kempter kettős óvodája

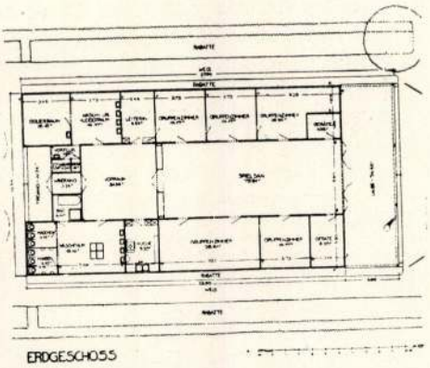

Alaprajz

építési szabályrendelet 17.5%-nyi udvarterülettel is megelégszik. Ilyen körülmények között egy telektulajdonos sem fog Heim és Kempter módjára építtetni. Viszont nem mulaszthatjuk el rámutatni arra, hogy Medgyaszay István Budaőrsi úti fővárosi bérháza milyen sok tekintetben hasonló alapgondolatokon épült fel. (V. ö. Tér és Forma első évfolyam 66. oldal.)

Szólani kellene természetesen a kiállítás többi házairól is, melyek közül néhányat képben be is mutatunk, sajnos, nincs módunkban mindegyiket behatóan méltatni. Szólani kellene Hadda igen kedves családi házáról és a nagyon takarékos elrendezésű sorházairól. Ezen típusnál Lauterbach házaira is fel kell hívni a figyelmet: ez a kitünő művész valóságos mestere a tértágításnak. ötletektől sziporkázik minden munkája, ezt érezni a három azonos alapterületű ház felosztási variánsaiból. A különböző életberendezésű lakók mindegyike megtalálja a neki megfelelő beosztást.

Igen szeretetreméltó munka a telepet kiegészítő óvoda, Heim és Kempter műve, a gyermekek valóságos paradicsoma, ötletes elrendezésű felülvilágításos játszótermével. Épúgy megkapó Konviartz gyermeküdülőháza, napos játszószobáival és napozó csarnokával, amelyben borús idő esetén a napfénylámpák egész sora áraszt üdülést a háborúutáni satnya gyermekekre.

Heim és Kempter: Óvoda játszóterme

B. Konwiarz: Gyermeküdülőház

Nem tudom, vajjon a képekből és az azok kapcsán elmondottakból kiérezhető-e az az új gondolat, az az új szellem, az az új életérzés, amely a breslaui kiállítás kísérleti lakótelepén megnyilatkozik. Valószínű, sőt bizonyos, hogy a felépített házakban a kritikus szemlélő igen sok hibát fog találni, sok mindent, ami csupán elmélet — és nem élet és nem valóság, azonban egészen bizonyos, hogy az ilyen még ki nem forrott elemek mennyisége a stuttgarti kiállításhoz képest jelentősen csökkent, a haladás úgy a telep egészében, mint részleteiben kézzelfogható és igen jelentős. Az új életérzés építészi megvalósításához ismét közelebb jutottunk egy lépéssel. Egészen bizonyos, hogy a kiállítás megtermékenyítő hatása nem fog elmaradni. Külön köszönet illeti meg Breslau városát, hogy ezt a termékeny kísérletet lehetővé tette, hogy a breslaui építészek egész sora szabadon alkothatott, meggyőződése szerinti házakat építhetett és ezzel az építészet haladását előbbre vihette.

Dr. Bierbauer Virgil

SZANATÓRIUM A MONT BLANC TÖVÉBEN POL ABRAHAM ÉS HENRY LE MÉME MŰVE

R. Soubie: a Plain-Joux-ban épülő szanatórium távlati képe

Az új építészet egyik nagy törekvése az egészségesebb, higiénikusabb ház típusának megteremtése. Nap és levegő az, amire a ma embere vágyik, világos szobák, melyeknek minden sarkát eléri a napsugár, az élet legnélkülözhetetlenebb eleme. Eszközeink, anyagaink és szerkezeteink e tekintetben úgyszólván mindent lehetővé tesznek. Csak természetes, hogy a törekvés fokozottan jelentkezik ott, ahol a higiéné a legelső következmény. Hiszen ma már tudjuk, sőt ma már a tudomány módszeresen is bebizonyította, hogy a levegő és a napsugár a leghathatósabb gyógyeszköz mindenfajta betegségnél, úgy benső bántalmaknál, mint azoknál is, amelyeket sebészileg kezelnek. Ma már azt is tudjuk, hogy a padlón, avagy ruhákon elszórt baktériumokat a nap megöli, sőt, hogy a vászon- vagy gyapotrongyon heverő tuberkulótikus köpeteket 24—30 órás napfény meddővé teszi, úgyhogy azoknak beoltása már nem okoz fertőzést. Esmarch lépfene- és tífuszbacillusokat ölt meg napsugarakkal.

A tudomány mai álláspontján álló kórházépítőnek tehát elsőrendű feladata az, hogy gondoskodjon a betegszobáknak, a terraszoknak napfénnyel való elárasztásáról, úgyhogy a beteg minél tovább élvezhesse ezt a gyógytényezőt, sőt ha nincs is szobájában, akkor is átjárja azt a napsugár. Az új szerkezetek, az új építészetért folyó harc által elért szabadság, ezideig soha nem alkalmazható utakat tettek szabaddá a kórházépítés számára is. S meg kell állapítani azt is, hogy igen nagy a száma azoknak, akik ezen a téren lépésről-lépésre haladnak kereső útjukon.

Ezek között igen előkelő helyet foglalnak el: Pol Abraham (Paris) és Henry Le Même (Megevé H. S.), akik a Mont Blanc lábánál, 1400 méter magasságban Plaine Joux-ban építik dr. Brunó, a párizsi amerikai kórház főorvosa, a tuberkulózis elleni Rockefeller-alapítvány volt igazgatója által kezdeményezett nagy tüdőbetegszanatóriumot s ott egészen új utakon igyekeznek ezen követelményeket kielégíteni.

A hatalmas épülettömb földszintje a gyógyintézetet, irodákat, konyhákat tartalmazza, a következő két emelet a fél hatszögletű loggiás betegszobákat a könnyebb betegek számára és a közös termeket foglalja magában. A felső öt emeleten a súlyos betegek szobái, azonkívül a piramidális hosszanti elrendezésénél fogva emeletsoronként közös terraszokat tartalmaz. A leg-

Z. Szabó Ernő

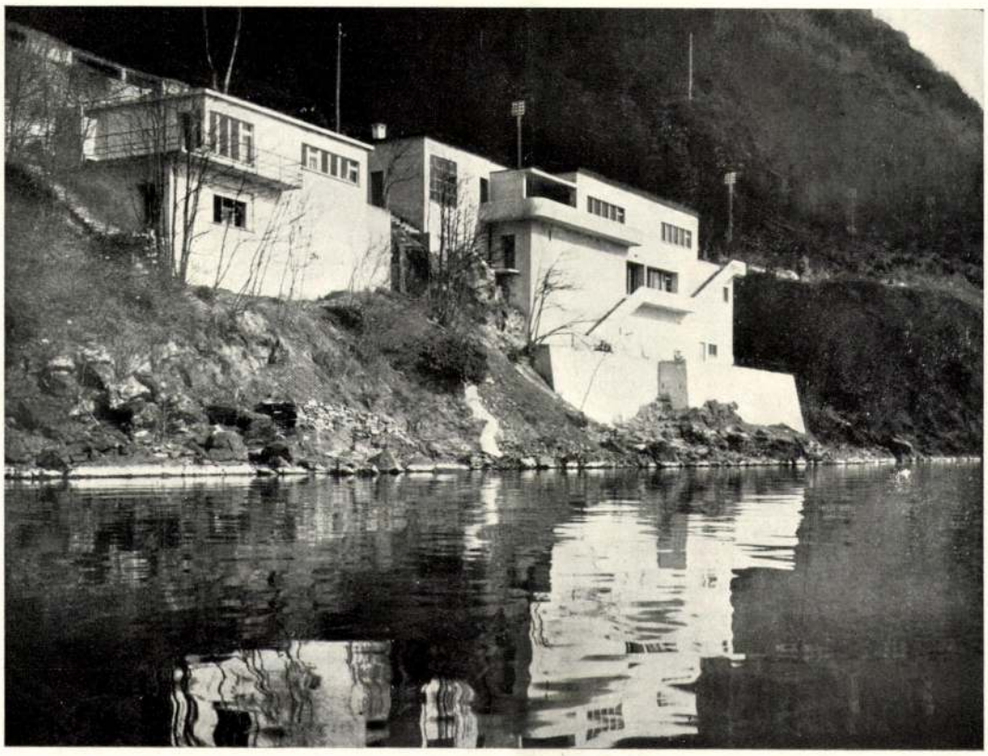

HÁZAK RONCÓBÓL

Carl Weidemeyer újabb munkái

Vannak művészek, akiknek kézírása annyira egyénien jellegzetes, hogy munkáikat messziről megismerjük. A művészettörténész az ecsetvonásról, a vésőkezelésről állapítja meg a művek szerzőjét. Az építész egy-egy ház tömegfelépítéséből, felületkezeléséből, részletképzéséből reáismer élő avagy már rég megboldogult kartársának munkáira. Különösen vonatkozik ez a XIX. század második felének s a magunk századа első felének művészeire. Ami nem csodálatos, mert hiszen az építészek ebben az időben *ép ezt akarták s mindegyikük a lehető legegyénibb stílusra törekedett, a minél individuálisabb formát kereste.* S a kor is ezt becsülte meg bennük.

Ma mintha megváltozott volna a helyzet. Az igazi vezető egyéniségeknek nem a maguk egyéni stílusdifferenciálódása a legfőbb céljuk. Mintha a mai építész nem a maga egyéniségének legélesebb kifejezésére törekedne, mintha nem a maga felfogásának végsőkig menő differenciálása volna elsősorbani célja, hanem sokkal inkább az új építészet sajátos gondolatainak minél helyesebb megvalósítását tűzné ki célul maga elé. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, mintha a mai építőművész egyéniségét feladná, csak beilleszti annak erőit, a maga képességeit annak a nagy törekvésnek keretébe, amely az építészet megújhodását célozza. De másrészt mindez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a mai építész nem tesz mást, minthogy utánozza az új építészet prominens képviselőinek munkáit! Sőt ellenkezőleg! Egyfelől a legélesebb gyakorlati kritika tárgyává teszi azokat, másfelől a maga munkájával, a maga eredményeivel kívánja meggazdagítani az új építészet mindinkább erősödő világmozgalmát. Viszont — és ez a roppantul jellegzetes tünemény — a mások által elért eredményeket felhasználja ellentétben a XIX. századbeli individualista művésszel, aki a maga „egyéni stílusának" tisztaságára annyira vigyázott, hogy őrizkedett minden tanulságnak átvételétől, amire különben a plágiumról vallott felfogás is reá kényszerítette, úgy, hogy a jót is csak titokban vette át!

— — — — — — — — — — — —

Ennek az új felfogásnak, ennek az új mentalitásnak egyik legjellegzetesebb képviselője a brémai származású *Carl Weidemeyer*, akinek munkáit és a Tér és Forma 1929 júliusi számából jól ismerik azok a magyar építészek, akik lelkes figyelemmel kísérik az új építészet fejlődését és a maguk szomorú és szegényes lehetőségei közepette igyekeznek abba belekapcsolódni, a magu-

Tér és Forma
1930. 4. sz.

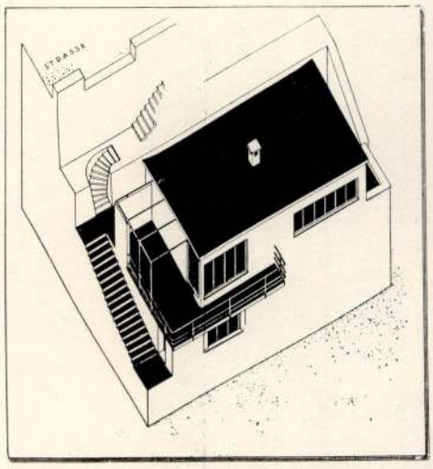

két nemzetközi teljesítményhez hozzáfűzni. És éppen, mert Weidemeyer munkái nagy érdeklődést váltottak ki, örömmel mutatjuk be néhány hét előtt elkészült újabb munkáit, két kis lakóházat a Lago Maggiore partjairól, Roncóból.

Mindkét ház az Asconából Roncóba vezető csodálatosan szép parti út mentén épült és pedig a meredek hegyoldalba vágott autóút alatti keskeny, meredek, sziklás partszegélyen, amint ez a képekből is kitűnik. A házak belső elrendezését és felépítését a rajzok világosan magyarázzák. Mint Weidemeyer korábbi munkái, úgy ezek is elsősorban eleven alaprajzi organizmusok. Egyfelől a bennük lefolyó életre szabott tereket körülölelő házak, másfelől pedig a terep adta sajátszerű lehetőségeknek végsőkig menő kihasználásai. Ugy a nagyobb ház, mint a kisebbik, *a lakók számára épült,* hogy keretül szolgáljon egy

A. C. Weidemeyer: A roncói Fritsch-ház

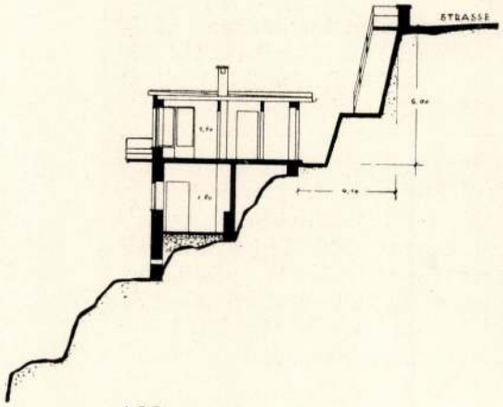

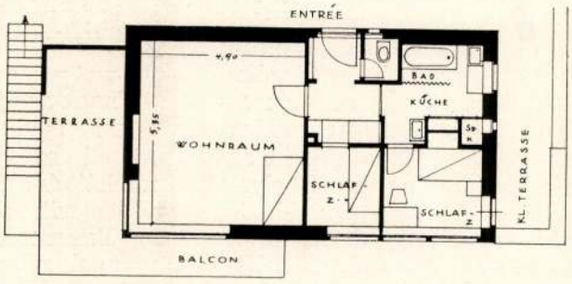

A Fritsch-ház alaprajza

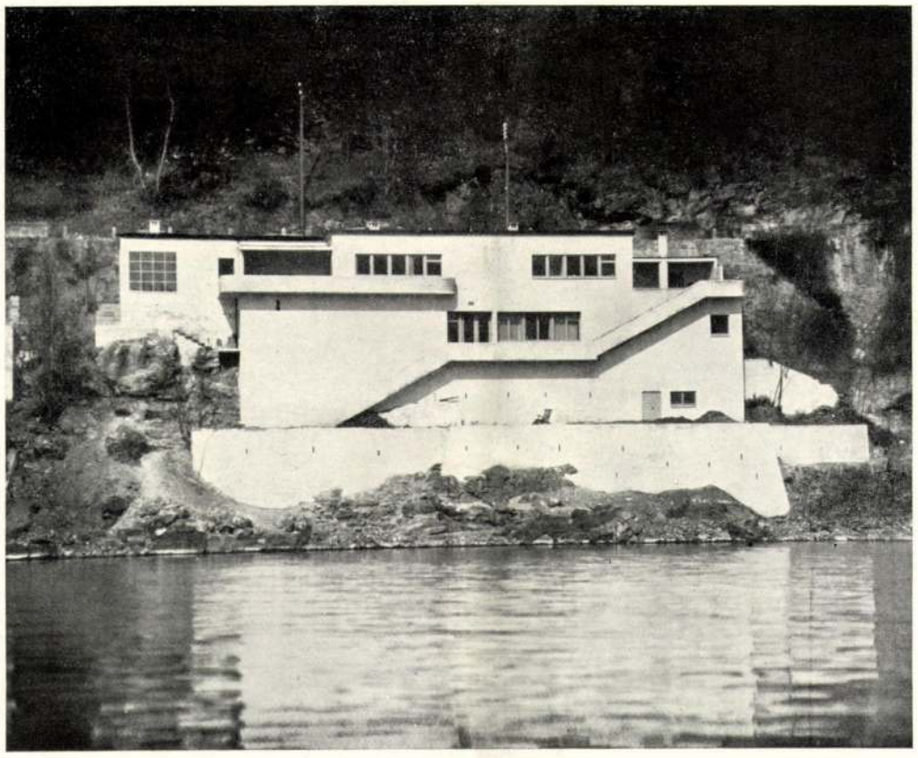

C. Weidemeyer: A roncói Michaelsen-ház lépcsője

lakók számára épült, hogy keretül szolgáljon egy nyugodt, derüs, szemlélődő életnek. Az egyik házban, a kisebbikben, ezt a célt az építész a legszerényebb eszközökkel igyekezett elérni és a legtakarékosabb elrendezéseket kereste. A nagyobbik házban már bizonyos tágabb, fényűzőbb, társadalmi reprezentációra is törekedett, anélkül, hogy ezzel az élettől elvonatkozott volna, azt megtagadta volna, anélkül, hogy a régebbi értelemben vett formalisztikus reprezentáció szintjére süllyedt volna. A tervezés kiinduló pontja Carl Weidemeyer számára itt is, mint eddig, *az élet, amelynek kerete lesz a ház.*

(Ma már szinte úgy tetszik, hogy az unalomig ismételjük ezt az elvet. De ez csak azért történik, csak azért vagyunk kénytelenek ezt tenni, mert igen *hosszú ideig megfeledkeztünk erről* és bizonyos *külsőséges formakényszer hatása alatt építettünk házakat, amelyekben lakni alig is lehetett, amelyekről nem is tudtuk, hogy mily kevéssé alkalmasak erre!* Hiszen ezekben a házakban nem egyszer megtörtént az, hogy a lakó

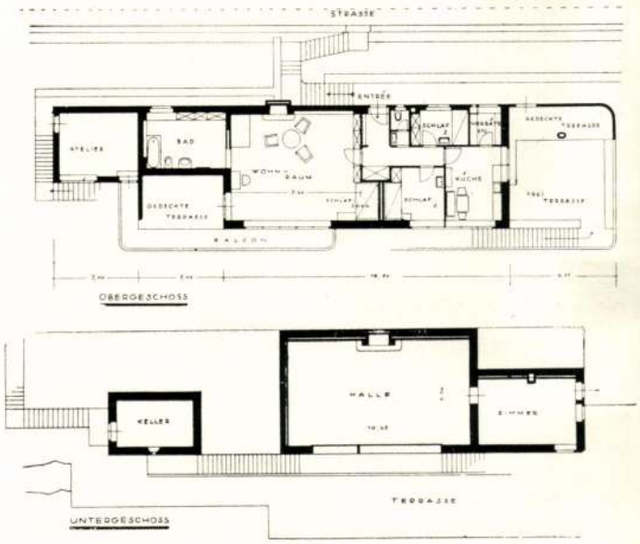

A Michaelsen-ház alaprajzai

Parasztház Magadinóban (Lago Maggiore)

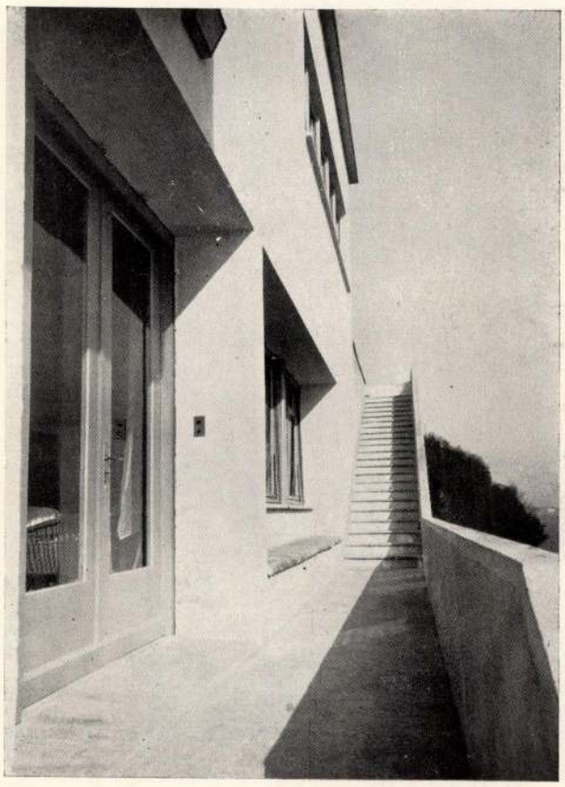

C. Weidemeyer: A roncói Michaelsen-ház lépcsője

csak a kompozíciót megzavaró elem volt, az élet csak a művészi alkotást felborító feleslegességnek tűnt!)

Azonban mindebből nem az következik, hogy Weidemeyer házaiban a szépség nincsen jelen, hogy azok száraz és unalmas, mechanikus jellegű „lakógépek"! Ezt csak az mondhatja, aki Weidemeyer munkáit még csak képekből sem ismeri! Aki azonban látta a Teatro San Maternót, a végtelenül egyszerű és bájos Maasz-házat akár csak a Tér és Forma hasábjain és most végignézi a két új parlamenti villájának képeit, ha csak némileg is nyíltszemű és művészi érzésű, tagadni fogja ezt az elutasító álláspontot és el kell, hogy ismerje azt, hogy Weidemeyer nemcsak az alaprajzi beosztásnak mestere, hanem az azokban rejlő megjelenési, tömegfelépítési lehetőségeknek is felvirágoztatója. Mindenekelőtt minő finom e két különböző igények számára épült ház tömegbeli felépítése a meredek lejtőn. Ez a két külön ház valamiképpen szervi összefüggésben áll egymással és egységes csoportot képez. Mindeniknek kárára volna, ha a másikat elbontanák, mert egyik sem nélkülözheti a másiknak tömegét. És mégis mindegyik önálló egyed.

Úgy ül ez a két ház a parton, mint két jóbarát. És most tessék elképzelni, hogyha ezeket a házakat a jól bevált és kitaposott szimmetrikus rendszerben építette volna fel egy kontár, ha különböző abszolut arányú tömegek elé odakerült volna az obligát görögös portikusz: *más-más, a házak méreteinek megfelelő modulusszal!* Vajjon minő diszharmónia lenne a megvalósult harmónia helyén? Így a két ház összemosolyogni látszik, együtt örülnek a kék égnek, a napsütésnek, a tündöklő tónak, — úgy mindegyik szigorúan maga elé meredt volna, tagadva a másiknak még a létezését is. És mégis mindegyiknek megvan a maga sajátossága, mindegyik jellegzetesen saját maga. De rokonok, testvérek abban is, ahogy délkeletre előre ugró terraszukkal belebámulnak a verőfénybe, ahogy fehérlő testüket odanyujtják a napsugárnak. A kisebbik ház felhúzódva magasabbra, a nagyobbik hosszan elnyúlva a meredek parton, végigfektetett lépcsőjével, amelyen az alapzatot képező terraszra jutni.

Erről a lépcsőről külön kell beszélni, mert példáján egy igen érdekes kérdés tisztázható: ez a lépcső érdekes tényeket vet az új építészet és az ősi népi művészet viszonyára.

Mikor az elmult tavaszon Weidemeyert meglátogattam, rajztábláin a Michaelsen-villa vázlatai sorakoztak. Már az elsőkön megjelent a ház testén elnyúló konzolos lépcső. „Mint egy hajó oldalára függesztett feljáró, *fallrepp*... brémai emlék?" — kérdeztem. „És nem szép-e? Nem találja-e, hogy célszerű és ezenfelül az egyetlen lehetősége a lépcső megoldásának?" — volt az építészválasz. Mindkét tekintetben igazat

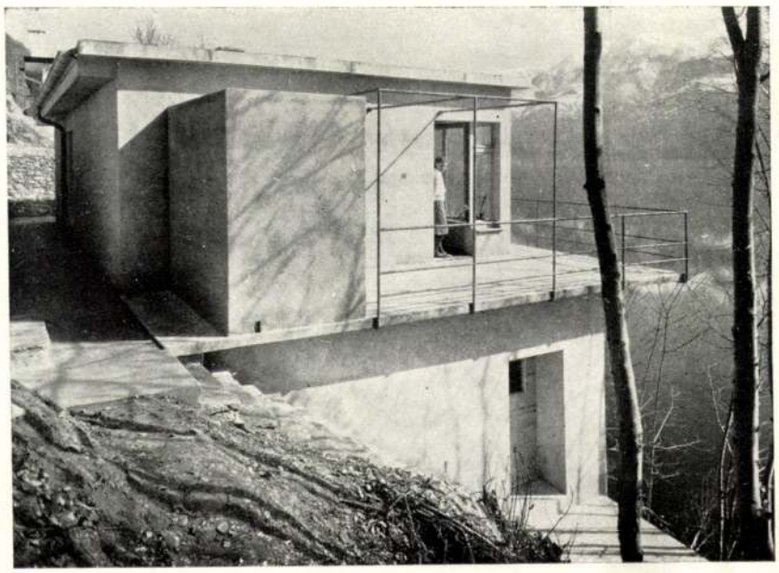

C. Weidemeyer: A roncói házak terraszai

kellett neki adnom. Másként a magassághoz szükséges méretet el nem lehetett volna érni! S bizonyos az, hogy ez az eleven diagonális a ház sarkára helyezett erkélyszerű terrasz vízszintesével, az ablakok foltelosztásával egyetemben végtelenül artisztikus ritmust képez. Bizony kár lett volna mindezt elmulasztani, csak azért, hogy a hajóarchitektura utánzásával ne csúfolódjanak!... Pár nap mulva a tó szemközti oldalára kerültem, egy szegény kis faluba: Magadinoba. S ott egy szerény kis parasztházon ugyanazt a lépcsőt fedeztem fel. Ott is a térbeli helyzet adta legegyszerűbb, legolcsóbb megoldás volt. A képét megmutattam Weidemeyernek: „Ecco... tehát nem hajólépcső, hanem idevalósi motívum. Magadinoban soha nem jártam, nem is tudtam, hogy ez itt népies forma." Weidemeyert ismerve, biztosra kell vennem, hogy igy van s az is bizonyos, hogy a magadinoi kőművesmester nem tanulta ezt a formát Le Corbusiertől.

Az új építész és a népies ősi architektura összefüggése egészen más természetű. Nem ilyen külsőleges, nem ilyen felületi, hanem sokkalta mélyebb. Weidemeyert és az egyszerű falusi kőművest az adott viszonyok, a takarékoskodás vezették reá a célszerű megoldásra. Ez a kis eset roppantul élesen világítja meg ezt az összefüggést a primitívek és az új építészet művelői között. *Az igazi népies architektura lényege* — meggyőződésem szerint — *nem a néha-néha felbukkanó díszítettség, hanem az a találékonyság, amellyel a kézügyében fekvő, helyileg adott anyagokból hallatlan ötletességgel szerkezeteket kovácsol s ahogy ezekkel akénszerű szerkezetekkel a térszükségleteket mindig ki tudja elégíteni. S ugyanerre az útra tér mindinkább az új építészet. A legmesszebbmenőbben igyekszik a mai szerkezeti lehetőségeket felhasználni* s az azokban rejlő lehetőségeket alkotó elemmé tenni. S másfelől a célszerűnek szigorú keresésében *nem hagyja magát a konvencionális formatanok által gátolni.* Bizonyos az, hogy sokak szemében képtelen dolog az, egy homlokzatot egy diagonálissal átvágni, amint Weidemeyer ösztönös bátorsággal tette, valljuk be: bátorság kell hozzá! De örülünk, hogy ma ez a bátorság megvan az építészek egy részében! (Aminthogy ez a népies építőnek csak természetes volt!) S így, itt találnak egymásra az ösztönös, primitív építészet és az új építészet művelői: egy akaratos erőfeszítéssel lerázták magukról az eklekticizmus sokszázados konvencióit, hogy újra igaz, tiszta, őszinte építészetet adhassanak s a szépnek új birodalmát tárják fel. S Carl Weidemeyer ez út harcosainak egyik legjelesebbike. Bátran, nyiltan, melléktekintetek nélkül járja a maga útját — mind többek útját. Legújabb munkái tanuságot tesznek erről!

Dr. Bierbauer Virgil

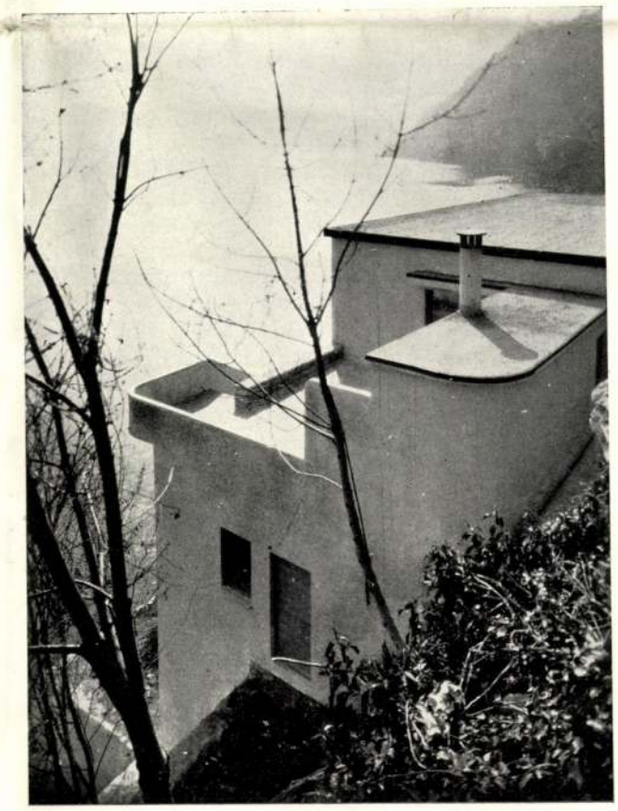

A LEGKISEBB LAKÁS PROBLÉMÁI

A szerző, aki a frankfurti magasépítési hivatalban Ernst Maynak legtevékenyebb munkatársai közé tartozik, rendkívül éles szemmel veszi tárgyalás alá a mai kor legégetőbb problémáját, a legszegényebb néprétegek lakásának kérdését. Itt látjuk, hogy a modern építészek mily hatalmas szociális tényezők, itt látjuk, hogy a legmodernebb német városi építőhivatal, a frankfurti, milyen emelkedett szempontokból, milyen általános emberi megmozdulásból foglalkozik lakosságának életkérdéseivel. A legszegényebb néposztály számára emberhez méltó lakást, otthont teremteni, ennél nincsen nagyobb horderejű kérdés. Ez a cikk is azokkal a lehetőségekkel foglalkozik, amelyek ennek a nagy szociális feladatnak megvalósítása körül tapasztalható. Egyelőre ugyan a lehetőségeknél nagyobbak az akadályok, azonban a német építőmozgalmak ismerője biztosra veheti, hogy az akadályokon keresztül is, a rossz hitelviszonyok, a nagymértékben megdrágult építkezés mellett is, meg fog valósulni az olcsó minimállakás, a kertes, levegős, egészséges és olcsó otthon ideálja.

Sajnos, Magyarországon még nem történtek lépések ebben az irányban. A városi kislakások, a nagy vállalatok telepei és elvétve egy-egy magánvállalkozáson kívül, olcsó lakásban, legolcsóbb lakásban nagy hiány van és még nagyobb a hiány egészséges és a mai kor higiénéjének megfelelő kertes lakásokban.

Ezért mindazoknak figyelmébe ajánljuk Kauffmann építésügyi tanácsos cikkét, akiknek ebben a kérdésben kezdeményező, vagy döntő lépésekre lehetőségük megadatott.

A szerkesztők

A legkisebb lakás kérdését a mai akut formájában a kor szükséglete szülte. Maga a „Kleinstwohnung — minimállakás" új szó, mely olyan megoldásra utal, amelynek méretei már nem kisebbíthetők. Az elmult évtizedek egész munkája, amelyet a leghaladottabb városépítők, építészek, lakáspolitikusok, szociálhigiénikusok stb. végeztek, főkép 60—100 m²-es minimállakások megteremtésére irányult és eközben oly megoldásokat produkált, amelyek sok tekintetben mintaképül szolgálhatnak. Így tehát normális viszonyok közt alig volna egyéb teendő, mint részletkérdésekben csiszolni és a kivitel technikáját tökéletesíteni. Sajnos azonban, hogy a viszonyok egyáltalán nem normálisak és ugyanazok a minimállakások, amelyek 2—3 évvel ezelőtt még havi 50—60 márkáért voltak bérbeadhatók, ma már alig adhatók ki havi 80—90 márkánál olcsóbban. E mellett pedig a lakosság jövedelme alig növekedett. Ennek a drágulásnak főoka az építési index és a jelzálogkamatláb ugrásszerű emelkedése. A technikus számára ilyenformán teljes lehetetlenség ilyen nagy mértékben változó tényezők mellett a tervezés szempontjait állandónak tekinteni. A racionalizálás, az építőmunka összefogása hatalmas lakóteleptömbökbe, a tervezés egyszerűsítése az alaprajzok tipizálása által, a normalizált épületrészek gyári előállítása, mindezen vívmányok teljesen hatásukat vesztették, mert minden általuk származott előny, olcsóbbodás semmivé lett a pénzügyi oldalról bekövetkezett drágulás miatt. Ha a technikus számára kilátástalannak is látszik a küzdelem a pénzügyi hatalmas kérdések ellen, mégis kötelessége a végső lehetőségig következetesen dolgozni. Nem marad tehát számunkra más választás, mint elszántan a számunkra már most egyetlen nyitva maradó technikai útra lépni, a lakófelület további redukálása felé.

Ha ezt felelősségünk tudatában akarjuk tenni, úgy ma természetesen ez már nem jelent visszaesést a XIX. század spekulációs házalaprajzaival szemben, ahol kicsi és legkisebb lakások épültek szűk hátsó udvarokra, keresztszárnyakba, szükséges szellőzés és világítás nélkül. A mai minimállakás megteremtésénél szükségünk van azoknak a feltételeknek kipuhatolására, amelyek mellett a különböző nagyságú családok a legszűkebb kereseti viszonyok mellett, igényük legnagyobb mértékű lefokozásával még használható lakásokat adnak.

A minimállakásokat a család nagysága szerint három főcsoportba sorozhatjuk. Az első csoport, amely egyes ember számára és a legkisebb család részére készül, tehát vagy egyedülálló foglal-

Városok születtek az ország szívében...

I.

Amikor 1933-ban megjelent „Budapest városépítési problémái" című nagyobb tanulmányom, annak egy bírálója kifogásolta, hogy munkámban csak a szorosan vett Budapestre szorítkoztam és nem terjeszkedtem ki a környéki városok és községekre, nem öleltem fel azok fejlődési problémáit. Válaszom az volt, hogy a környéki problémákat még nem érzem eléggé előkészítettnek a feldolgozásra, mert hiányoznak a szabatos és kimerítő adatok, ezenfelül a környéki külvárosok városfejlesztési problémái talán még egy nagyobb kötetet igényelnének, mint a budapestiek. Hét év telt el azóta. A budapesti elővárosok életkérdései előtérbe kerültek, megoldásukat 1938 óta a fővárosi Közmunkák Tanácsa kezébe fektette le a kormányzat. Időközben e telepedések alapvető demografiai adatai — egy lelkiismeretes városfejlesztési tanulmány alapvető tényei! — feltárattak és bizonyos mértékben fel is dolgoztattak. Mindennek folytán immár mód nyílik arra, hogy a Budapest városépítési problémái című kötethez hasonló értelemben komolyan foglalkozni kezdhessek a probléma beható megvilágításával, megítélésével. Idevonatkozó munkáim révén mind mélyebb betekintést kezdek nyerni ennek a már félmilliót felülmúló telepedéscsoportnak életébe és létrejöttébe. Addig is, amíg mód nyílik, hogy e kérdéseket összefoglaló analizis alapján tárgyaljam, néhány diagnosztikus természetű meglátásomat s a javításra, a jövő előkészítendő útjára vonatkozó gondolatomat szeretném közreadni — inkább általánosságban, mintegy leszűrve azokat a megismeréseket, amelyek a telepedéscsoport létrejöttében szinte klinikai példáját adják városok keletkezésének, egy nagyváros körüli telepedésgyűrű születésének, amely folyamat úgyszólván közvetlen szem előtt játszódott le az elmult évtizedekben.

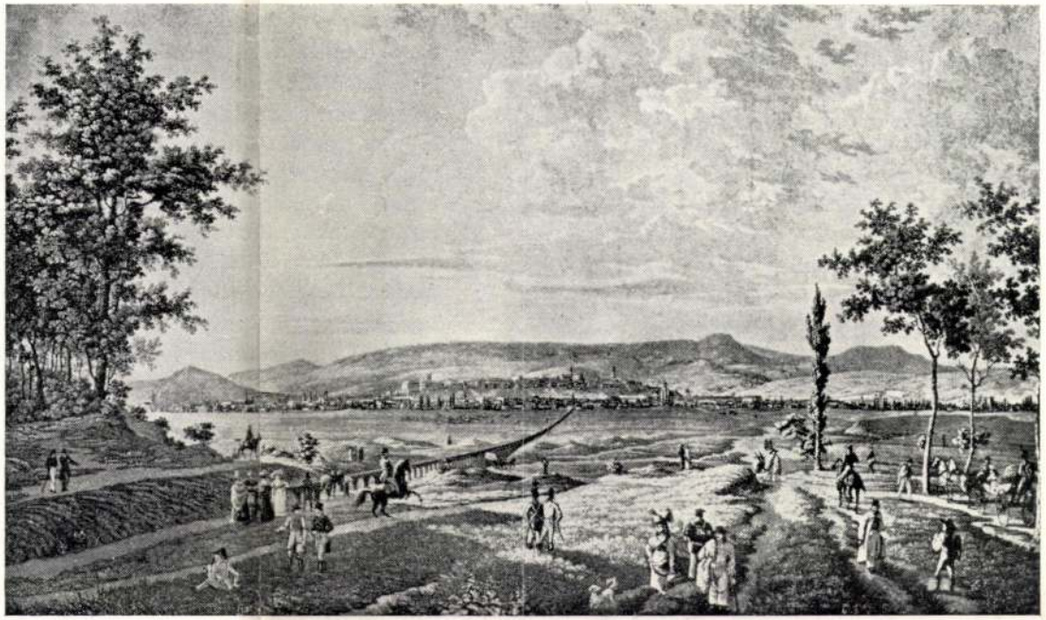

Így nézett ki Pest környéke 100 év előtt, a környék mai félmilliónyi lakosának letelepedése előtt. Hoíbauer metszete.

Mindenekelőtt egy tényt kell az olvasó előtt leszegezni. Az 1938-ban a fővárosi Közmunkák Tanácsa hatásköre alá rendelt 25 városból és községből álló körzetben:

1830-ban 12.580 lakos élt 9 községben,

1939-ben 535.691 lakos élt 5 megyei városban és 20 községben.

A terület népessége tehát 43-szorosára növekedett. (Ugyanezen idő alatt Budapest lakosságának száma 11-szeresére növekedett.) Úgy tetszik, hogy már ez egyetlen tény megdöbbentő jelenségnek nevezhető. Elkerülhetetlennek látszik e rövid tanulmány elején leszögezni azt a kérdést, hogy mi okozta ezt a roppant népszaporodást, az ország lakosságának e nagyarányú aglomerálódását? A másik kérdés, hogy hogyan s miként játszódott le a népességnek ez az összesűrűsödése? S végül, mely városépítési tevékenységet váltott ki e jelenség az illetékesekből?

Tér és Forma
1940. 2. sz.

II.

Az első kérdésre a legtalálóbb választ a környéki és fővárosi népesség növekedésének lázgörbeszerű grafikonja adja. Amint a grafikonból kitűnik, a környéki népesség növekedése 1870—1880 körül kezd nagyobb arányokat ölteni, 1900 után mind meredekebb lesz a görbe s a háború évtizedének kisebb — a fővároshoz képest jelentéktelenebb — visszaesése után, 1920 óta még a háborúelőtti évtized emelkedését is túlhaladja — bár ugyanakkor, 1900 óta, a fővárosban a lélekszám szaporodásának mértéke állandóan visszaeső tendenciát mutat és mármár a vízszinteshez közeledik. Ez a két görbe már sokatmondóan elárulja a környék benépesedésének okait. De mielőtt azok körülírására reátérnék, még egy számsort kell szemügyre vennünk, és pedig azt, amely megmutatja a népesség szaporodásának eredetét. A második grafikon jól megvilágítja a helyzetet, megmutatja a folyamat okait: míg a helybeli születésűek száma állandóan csökken, a betelepedettek száma ugyanolyan mértékben növekszik, a környéki születésűek aránya szinte elenyészik. 1880-ban a 37.000 főnyi lakosságból még csaknem 20.000 volt a helybeli születésű, tehát bizonyos értelemben őslakos, ezzel szemben 1930-ban a 415.000 főnyi lakosságból mindössze 90.000 főnyi a helybeli születésű, 325.000 ellenben bevándorolt: a környék tehát csakis a bevándorlásnak köszönheti népessége gyarapodását. (1930-ban — hogy összehasonlítási alapot adjak! — a főváros lakosságának 38%-a volt helybeli születésű.) Mindehhez még hozzá lehet fűzni azt, hogy a környék lakosságának 20%-a budapesti származású volt, tehát a fővárosból telepedett a környékre.

Ha mindehhez még egy adatsort hozzáfűzünk képünk teljessé kerekedik. Az ipari foglalkozású keresők száma Budapest környékén a következő módon alakult:

1900	55.093	47.1%
1910	124.900	57.4%
1920	155.603	54.0%
1930	232.916	56.0%

A környék népességének tehát fele, vagy annál is több ipari kereső, akikhez még 116.745 általuk eltartott személy járul, tehát 1930-ban a főváros körüli telepedésgyűrűben 350.000 fő, azaz a népesség 85%-a ipari hivatású. A felsorolt három adatcsoport immár teljes magyarázatát adja a fővároskörnyéki területek benépesedésének.

A gyors népesedési, betelepedési folyamat a 80-as évek végén indult meg, míg Budapesten a népességnek gyorsabbütemű fejlődése a 70-es években lendült fel. Ez volt az az időpont, amikor Budapesten az iparosodás nagyobb arányokat kezdett ölteni. E tények mindennél többet mondók: a környékre vándoroltak a Budapesten folyó és növekedő ipari munka segédcsapatai. Az egész országban híre terjedt, hogy Budapesten munkát találhat minden épkézláb ember, aki munkát keres, aki dolgozni akar. S most már seregével jönnek az ország minden részéből a munkáskeresők. Egyik részük közvetlen a főváros lakosságát növeli, másik részük a főváros közigazgatási határain kívül, de annak gazdasági hatáskörzetében marad és ott telepszik meg. Mint mondottuk, az ideérkezettek, az itt megtelepedettek zöme ipari foglalkozású. De érdemes legalább a legutóbbi rendelkezésünkre álló számok alapján a kérdésbe mélyebben beletekinteni.

1930-ban az iparból élők száma . . 350.000,
ebből kereső 237.000,
ezek közül segédszemélyzet 124.000,
még pedig a helyi kisiparban 50.000,
a helyi nagyobb iparvállalatokban . 38.000.

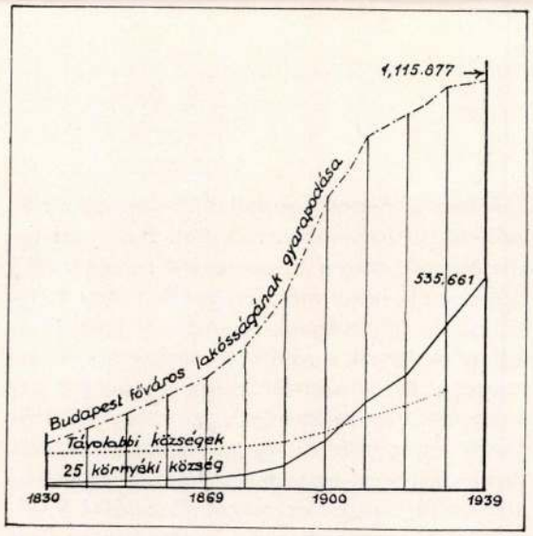

Budapest és a környéki városok és községek népének szaporodása.

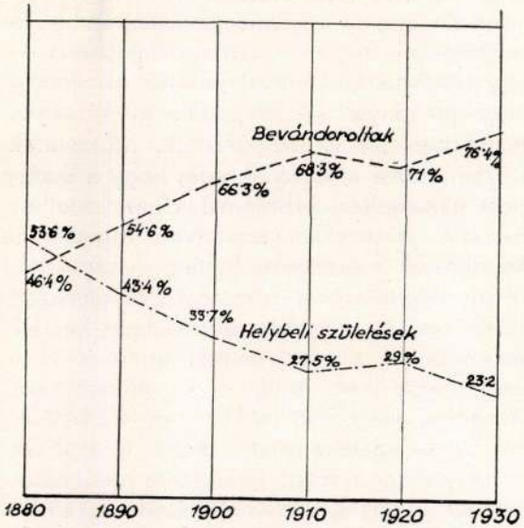

A Budapest környéki községek lakosságának megoszlása származása szerint.

Itt felvetődik az a kérdés, hogy az ezek szerint még hiányzó ipari keresők hol találják meg a kenyerüket? Ez a hiányzó 36.000 ipari kereső Budapestre jár dolgozni. Ami ismét igazolja, hogy a környék népességének jórésze Budapest körül él ugyan, de a fővárosban keresi meg a kenyerét. Hozzáfűzhetjük még ehhez azt is, hogy más hivatásbeliek, a kereskedelem és forgalom terén foglalatoskodók közül további 20 ezer főnyi tömeg ugyancsak naponta megteszi az utat a környék és Budapest között.

Ha az eddig elmondottakat hozzáértők és illetékesek előtt hangoztatjuk, akkor a megszokott válasz, hogy mindezzel semmi újat nem mondunk, ezt mindenki tudja. Ez a válasz könnyű, de szerintem lényegében felelőtlen, mert ha „mindezt mindenki tudja" — a probléma roppant jelentőségét az illetékesek 1938-ig át nem érezték — illetve mindenesetre bizonyos az, hogy mindezek a közismert tények nem váltottak ki cselekvést, nevezetesen nem történt semmi arranézve, hogy ezen tények mögött rejtőző súlyos városrendezési problémák meg is oldassanak? A magyar főváros körül — csupán a belső telepedési övezetben — úgyszólván észrevétlenül egy második félmilliónyi lakosságú aglomeráció gyülekezett össze, nem is szólván a külső övezet 46 további községéről, ahol 1939-ben már további 288.000 lakos élt, amely e táj száz év előtti népességének 3.75%-szorosa. Mindennek dacára, egyetlen kormányzati hatóság sem érezte annak szükségét, hogy a félmilliós városiasodó — mert erősen sűrűsödő népességű — területnek életkeretét szabályozza, a tervszerű fejlődés útjára terelje. Mindennek oka az volt, hogy a 25 város és község még 1930-ban is három járás és 5 megyei város közigazgatási testébe, tehát 8 hatóság hatáskörébe tartozott. Ennélfogva a 25 községet és várost mint összetartozó gazdaságilag és területileg összefüggő telepedést nem is kellett a hatóságoknak látni. A 25 község városrendezési felső hatósága három szolgabírói hivatal volt!

Lehet-e és szabad-e tehát csodálkozni azon a zürzavaros állapoton, azon a civilizálatlanságon, az urbanizációnak azokon a hiányain, amelyeket mindenki ismer, aki valaha is járt Budapest környékén? A főváros beépített területének nyugati értelemben rendezett állapotain túl olyan szégyenletes viszonyok következnek, amelyeket az organizációnak, a gondoskodásnak teljes hiánya okozott.

A 25 község és város létrejötte félmilliós telepedéscsoporttá növekedése számos olyan tanulságot rejt magában, amely teljes világossággal tárja elénk, hogy hogyan s miként keletkeznek városok s e folyamat megismerése, azt vélem, olyan tanulságokkal szolgálhat, amelyek a magyar városrendezés jövőjében hasznosíthatók volnának, nevezetesen és elsősorban a főváros körüli, távolabbi 45 község fejlődésének ellenőrzése és irányítása során. Egyetlen figyelmeztetésként már most a következőt fűzöm ide:

Érd lakossága 1830-ban 2627 főnyi, 1880-ban 3368 főnyi, 1930-ban még mindig csak 5693 főnyi — de 1939-ben már 12.100 főnyi.

III.

Lássuk most már a számokban kifejezett tények nyomán a pestkörnyéki telepedések népének összesereglését úgy, amint az lezajlott. Ha tetszik nem tudományosan, hanem szinte regényesen vázolva:

Az 1867. évi kiegyezés fellendíti az ország életét. Feléled a jövő iránti bizalom s abból alkotómunka fakad, felvirágzik a gazdasági élet, Magyarország az európai iparosodás mezőnyébe kerül, nevezetesen és elsősorban Budapest. Egyre-másra alakulnak kisebb-nagyobb fejlődésképes vállalatok, amelyeknek munkáskezek ezreire van szükségük. A főváros felépítéséhez építőkezekre van szükség, a helyi munkásság létszáma erőteljes kiegészítésére szorul. Egyes vállalkozók vidékről hozatnak olcsó munkaerőket és az ilyen akciónak országszerte híre megy. Ahol munkanélküliek vannak, vagy olyanok, akik elégedetlenek kereseti viszonyaikkal, elindulnak Budapest felé. De a főváros befogadóképessége korlátozott, ezért indulnak meg nagyarányú építkezések, s mivel a város szűk, drága is. Aránylag drága a megélhetés is, mert a főváros élelmiszerellátása még nincs megszervezve. Kiderül, hogy a környéki falvakban olcsóbban lehet megélni — tehát az országból érkezők egy része, az élelmesebbek, odatelepszenek. Csakhamar ez a mozgalom, a környéki megtelepedés jelensége szemmel láthatóvá lesz, ha nem is a hatóságok számára — amelyek e jelenségekkel nem igen törődnek! —, annál inkább azok számára, akik a gazdasági életben állnak s akik a tömegek életéből élnek, a tömegélet jelenségeit a maguk számára értékesíteni tudják. Itt vannak a környéki községek körüli lakatlan területek, szántók, homokos puszták, amelyek értékét fel lehet emelni, ha azokból házhelyeket alakítanak. Ügynökök és ügyvédek, meg földbirtokosok közös érdeke ez. A 60-as, 70-es években így megindul a szántók és puszták parcellázása, lakótelepekké formálása. Az újonnan a fővárosba és a szomszédságba érkezettek számára tehát lakóhelyeket teremtett a magánvállalkozás, mivel a hatóságok ekkor szociális kérdésekkel még egyáltalán nem foglalkoztak: kimerültek abban, hogy anyakönyveltek, adókat szedtek és a pandurokkal a mult idők hőseit, a betyárokat fogdosták össze . . .

Természetesen túlzás e parcellázási műveleteket lakótelepek, lakóhelyek teremtésének nevezni. A parcellázók a szántók felosztását pusztán a maguk szempontjai szerint végzik. Egyfelől kikeresik a birtokok legtermékettlenebb, legsivárabb részeit — a homokosokat és a vizenyős mélyedéseket —, tekintet nélkül azoknak építésre, lakásra való alkalmasságára. Viszont az ilyen területek közül elsősorban azok kerülnek sorra, amelyek szorosan a nagy, országos és törvényhatósági utak — akkoriban poros és sáros földutak! — mentén fekszenek. Az elosztás mikéntjét már ekkor is mérnökileg le kell szegezni, de viszont a felosztási terv nem is akart más lenni, mint sivár kitűzési terv, amely mindössze a 100, avagy 200 négyzetöles parcellák határpontjait jelöli ki, vigasztalan, szellemtelen kockahálózatot, amelyet a legegyszerűbb felrajzolni és a legegyszerűbb a terepen kitűzni. E tervek készítésénél mitsem törődnek a jövendő telepesek életével, azoknak különböző életszükségleteivel. Középületek számára megfelelő fekvésű és kiterjedésű területek ki nem jelöltetnek, legfeljebb egy-egy templom helye, ipari területekről nem történik gondoskodás és főként nem történik gondoskodás üdülésre szánt területekről, ligetekről, parkokról. A nagy utakat városi utcáknak tekintik. Sőt a parcellázás mikéntje során az ilyeneknek természetes alapadottságait könnyű kézzel megsemmisítik, az erdőket, pagonyokat kiirtják, mert hiszen faanyagukat szépen el lehet adni. Emlékezzünk csak arra, hogy a Tisza-család Hidegkút előtti parcellázása egy csodálatosan szép őstölgyes kiméletlen kiirtásával járt! E csak üzleti érdekek szolgálatában álló, a letelepedési helyet keresők kihasználását célzó telekosztásoknál a szociális gondoskodásnak a jövővel való törődésnek legkisebb nyomát sem fedezhetjük fel. Az igazság kedvéért hozzáfűzzük, hogy mindez nemcsak az évtizedes pestkörnyéki parcellázásainak sajátossága volt. A demokráciájáról, népi politikájáról híres Franciaországban, a Páris körüli parcellázások során szakasztott ugyanez történt. Amíg a pestkörnyéki telekosztásokat a földbirtokosok cselekedték, addig Páris körül ugyanezt a harmadik köztársaság újgazdagjai tették, ugyanazok, akik a francia kamarában demokrata pártállásukkal tüntettek. A kor kereskedőinek, kalandorainak, szelleme, nagyvároskörüli Wildwest erkölcsei nyilatkoztak meg a mult század végén Pest megyében és a Szajna departementben egyaránt.

Végeredményben a 19. század második felében létrejött telepedésgyűrű rendszertelenségében, térbeli összefüggéstelenségében és minden előrelátást nélkülöző mivoltában alig különbözik az ősi, első megtelepedésektől, a megszállásszerű telepedésektől. Azok is egy kedvezőnek látszó útmenti ponton rendszertelen házcsoportként növekedtek, elnyúlván hosszan az út mentén, később a házakban lakók családja elszaporodásával az útra merőleges zugokkal és közökkel szétterülvén a tájban. Azonban a régi idő helyes falusi telepedéseinek végtelen növekedésének több körülmény határt szabott. Nevezetesen a háborúk és járványok okozta sokalta lassúbb lélekszámnövekedés, másrészt az odavándorlás sem öltött soha olyan arányokat, mint a mult században. De határt szabott az is, hogy a község népességének a rendelkezésére álló terület, föld, mennyi termést ad. Amikor további földeket feltörni már nem lehetett, akkor a természetes szaporodásból eredő többlet elvándorolt. Nem így a pestkörnyéki telepesekben, sőt ellenkezőleg. És pedig azért, mert hiszen a népességet nem azok földjének termése tartotta el, hanem a közeli főváros iparosodási folyamata. Mindaddig, amíg a végső összezsúfolódás határain belül bárminő rossz és egészségtelen lakások épülhettek, a környéki községek népességszáma, a vándormozgalom révén, tovább növekedett. Ez pedig az eredeti, első felparcellázott területen túl újabb és újabb parcellázások üzleti sikerét biztosította. Az első házhelyosztás után mások kaptak kedvet ilyen üzletekre és ezek is újra a maguk érdekei szerint, a maguk feje szerint osztották fel a szomszédos területeket, minden tekintet nélkül az előző osztásokra. Vadul és rendszertelenül egymás mellé rakott sakktáblák mozaikja keletkezett, rendszerint az egykori földmívelés alatt álló terület dülőutainak keresztül-kasul fektetett hálózatát követve. Végül is ezek a kaotikus telektömbmozaikok itt is, ott is összenőttek (pl. Újpest és Rákospalota), ami az egyes telepcsoportok utcahálózatának elcsodálkoztató célszerűtlen egymásbavágódását eredményezte.

A parcellázók feladatukat a telkek jó áron való eladásával befejezettnek látták és tovább mitsem törődtek az egész teleppel. Utak, csatornák, vízvezeték építése sohasem járt együtt a parcellázással — a telek értékemelkedéséből eredő haszonnak még csak legkisebb részét sem fordították ilyen célokra, a legtöbb amit tettek, az volt, hogy a szerencsésen lebonyolított üzlet befejezéseképpen hozzájárultak egy templom építésének költségéhez, talán azért, hogy ezzel az Isten haragját kiengesztelják! De az új letelepedések rövidesen már nemcsak a parcellázók számára nyujtanak üzleti lehetőségeket, hamarosan a letelepedettek hátán egy másik üzletág is felvirul. Kispest lakossága még 5000 főnyire sem szaporodott, a közlekedés egyik vállalkozója máris felfedezi a bennük rejlő gazdasági lehetőséget és a 80-as évek közepén gőzvasutat indít Kispestről a pesti Üllői-út végére, hogy a naponta munkába utazók minden útért az akkor horribilis 20

krajcáros menetdíjat lefizessék! Ez első példát hamarosan követi a többi. Újpest felé még korábban elindult a Váci-úti lóvasút. Megszületik a békásmegyeri, a budafoki, a rákosi gőzvasút. S a részvénytársaságok, amelyek az első mai szemmel nézve parányi telepek közlekedési szükségleteit és az azokban rejlő üzleti lehetőséget felismerték, csakhamar átlátják, hogy a telepedések mövekedése nemcsak érdekük, hanem ellenkezőleg, a növekedésből közvetlenül is kivehetik üzleti hasznukat, ha maguk is parcelláznak. Tehát földbirtokokat vásárolnak, a gazdaságilag letörő birtokososztály eladósodott földjét összevásárolják és azt apró házhelyek formájában bőséges haszonnal áruba bocsátják.

Jellemző körülmény, hogy bár mai szemmel nézve, a közlekedési vállalatok tulajdonképpen műszaki vállalatok, azaz mérnökökkel dolgozó üzemek, az ilyen vállalatok parcellázásai semmiben sem különböztek a tisztára ügynöki parcellázásoktól. Ennek oka elsősorban az, hogy a vállalatok élelmes kereskedelmi vezetői mellett a mérnökök csak alantas alkalmazottaknak számítanak, akiknek semmi szavuk nincsen az irányításban, mert kötelességük a parancsok végrehajtása, — a másik ok az, hogy a mult századvégi mérnökök sem érezték át, munkájuknak szociális összefüggéseit, jövőt előkészítő jellegét. A kitűzés szabatossága látszott legfőbb kötelezettségüknek.

Mint mondottam, az új telepedések legtöbbször semmiféle térbeli összefüggésben nem állottak az ős telepesekkel. Azok közigazgatásilag is alig törődtek az új részekkel, amelyek határukon belül keletkeztek — legfeljebb mikor az új telepek adóforrásokká kezdettek válni, akkor fordultak feléjük, hogy adókat vessenek ki és szedjenek be. De ezek a bevételek semmiképpen sem szolgáltak arra, hogy az azokat nyujtó új telepek városi viszonyai megjavíttassanak. E bevételeket hiánytalanul felemésztette az adminisztráció, a közigazgatás, azok semmiképpen sem fordíttattak közművek létesítésére.

Az új telepek lakossága teljes magárahagyatottságban élt és növekedett. Nemcsak hogy technikai életigényeikkel nem törődött senki, hanem még közösségi életre való megszervezésük is csak a képviselőválasztások idején történt. Sőt! Az ősközség lakossága az új telep jött-mentjeitől elkülönítette és távoltartotta magát még akkor is, amikor az új telepek népessége már messze túlhaladta saját lélekszámát. Az új telepesek kivetettek és megvetettek voltak, semmiféle közösségi gondoskodásra nem érdemesíttettek. Az elszigetelődést és elkülönödést fokozta a foglalkozásbeli különbözőségük is. Míg a régi telepesek rendszerint földmívesek voltak, az új telepesek ideérkeztükkel földmívesekből iparossá váltak. Lassan és fokozatosan aztán az ősközségek népe is áttért az ipari munkára egyrészt, mert a községi földek házhellyé váltak, másrészt, mivel az ipar több és biztosabb keresetet látszott nyujtani. Ez az utóbbi folyamat 1910 körül játszódott le.

Az új telepek megerősödése, főként számbeli megnövekedése, az értelmiségi rétegek lassú kialakulása, a kereskedelem fejlődése e szerencsétlen viszonyok a községi élet hiányának felismeréséhez vezetett. Ekkor megindult az új telepek községi különválása, ami azonban olyan formában történt, hogy a viszonyok semmiképpen nem javulhattak. Az ősközség alig valamivel nagyobb területet adott át az új községnek, mint amilyent az már beépített, benépesített. Ennélfogva továbbnövekvési, terjeszkedési lehetőségek alig maradtak az új község számára. A különválás után az új községek területe csakhamar teljesen kihasználtatott, beépült — jellegzetes példák erre Pestújhely és Kispest. De nemcsak a lakosság fejlődéséből folyó új szükségletek kielégítése vált problematikussá, a sűrű beépítettségű területen közintézmények számára sem maradt hely, ha ilyenek keletkeztek, azok számára beépített telkeket kellett felvásárolni. Zöldterületekről, üdülőhelyekről gondoskodni már nem is lehetett, mert az ezek számára szükséges nagyobb területek sehol nem állottak rendelkezésre még akkor sem, hogy ha esetleg ilyenek létesítésére az anyagi eszközök előteremthetők lettek volna.

Az új községek helyzetét azonban a legsúlyosabban befolyásolta az is, hogy a különváláskor semmiféle vagyonhoz nem jutottak, mert az ősközség a maga vagyonából semmit át nem adott az elkülönödőknek. Ha továbbá meggondoljuk, hogy ez új községek lakossága nagyobbára a legszegényebbekből és legnyomorultabbakból toborzódott, megértjük azok teljes tehetetlenségét a városiasodás minden követelményével szemben.

Beruházásokra, civilizatorikus munkálatokra semmi költség nem jutott, a szegényes adójövedelmet itt is felemésztette a közigazgatás. Egészen kivételes jelenségek a Wekerletelep vagy Mátyásföld — az első fejlett szintű berendezkedésével, állami költségen jött létre, a második mint a tehetősebb középosztály kertvárosa keletkezett.

De a különös — bár érthető — jelenség, hogy az új telepedések lakóinak legnagyobb része e szegények és nyomorultak számára épp ez a civilizálatlan, kulturálatlan helyzet nem volt elijesztő, hanem egyenesen vonzó volt. A rendezetlen, minden műszaki igazgatástól, rendtartástól mentes községekben a megtelepedés számukra egyenesen csábító volt, nemcsak azért, mert ott az adók alacsonyabbak voltak, hanem még inkább, mert ott az építést mi sem korlátozta, a legképtele-

Bierbauer Virgil dr

nebb, a legegészségtelenebb — de olcsónak látszó! — építkezésekre korlátlan mód nyílott.

Ismételten volt alkalmam kifejteni, hogy a városok születésének mélységes, benső tragikuma az, hogy a jövőjüket nem látják, nem láthatják át, hogy az esetek legnagyobb részében nem is bíznak a jövőben és épp ezért a tervszerűséget, az előrelátó munkát napjainkig szükségesnek sem érezték. Mindez legmesszebmenően vonatkozik a fővároskörnyéki telepek hírére, amely 100 év alatt több 50.000—70.000 lakosú, tehát városias telepek gyűrűjévé növekedett. E városok lakosságának száma rohamosan növekedett, egyes népszámlálók alkalmával az országos szaporodás átlagának 10—15-szörösét is felmutatták és mégis ezzel a roppant népmozgalommal, népvándorlással senki sem törődött, e számok ismerete senkiből sem váltotta ki a cselekvés szükségét, még akkor sem, amikor 1900—1910 között a fejlődés Budapestről már áttolódott a környékre, amikor a környék lakosságának lélekszáma már elérte a főváros lakosságának egynegyedét. A cselekvésre csak akkor került a sor, amikor ez az arány már kétszeresére emelkedett, 1930 után.

Azonban erre az időpontra — nevezetesen a városrendezési törvény meghozatalának és végrehajtási utasításai kiadásának időpontjára — a 25 város és község civilizatorikus, urbanizációs viszonyai már annyira elfajultak, a parcellázási ügynökök okozta vad-telepedési viszonyok annyira leromlottak, hogy az alapos javítás most már csak a legmesszebbmenő erőfeszítéssel lesz keresztülvihető, évtizedes munkával, amelyet természetesen a legbehatóbb analitikus és diagnosztikus munkának kell megelőznie.

IV.

1940-re pedig a kérdés még egy lépéssel tovább fejlődött és most már a problémák új sora előtt állunk. A 25 város és község területe nagyobbára a telitettség állapotába jutott, az egyes esetekben még beépítetlen területrészek további házhelyekre osztása benépesítése csak súlyosbíthatja a helyzetet. Jellemző módon a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörének kiterjesztése óta eltelt két év alatt a házak számának növekedése a belső övezetben megtorpant, mert az építési ügyek rendtartása sokak számára kényelmetlenség forrásává vált, mert az árnyalatilag megnehezítette az építkezést, valamint a parcellázást. Ennek hatása az, hogy a ma is öretlen kitelepedési mozgalom most 25 község és város határán túlra szökött át, oda, ahol e korlátozások még nem jelentkeznek, de főként oda, ahol a parcellázást sem okszerűsíti még Pest vármegye szabályrendelete. Igen tanulságosak az 1939. évi népösszeírásnak már közölt adatai. Megismételjük, hogy a Fejér megyében fekvő Érd népessége az utolsó 9 év alatt 112.5 százalékkal, 5693 főről 17.100 főre növekedett, a házak száma pedig ugyanezen idő alatt ott megháromszorozódott. Tárnok és más fejérmegyei községek adatait még nem ismerjük, de valószínűleg hasonló meglepetések várnak úgy ott, mint például Gyömrőn vagy egyéb helyeken. Immáron városok kedenek születni a távolabbi környéken. A legjellemzőbb erre az, hogy ezek táján se szeri, se száma az új és újabb parcellázásoknak az erre föl feljogosító engedélyek kérelmeinek. Az ügynökök és társaik most már ezen a területen kezdik meg lelkiismeretlen és felelőtlen telepítési játékaikat és pedig ugyanúgy, mint ahogy azt 50 év előtt tették: terv nélkül, a csatlakozások figyelembevétele nélkül, a telekértékemelkedésnek közművek létesítésére való felhasználása nélkül, a természeti adottságok és értékek legteljesebb semmibevételével. Újabb telepcsoportok rendszertelen alakulása fenyegeti az ország szívét nevezetesen azért, mert a közvetlen környékbeli községekben mind nagyobb számban keletkező és felvirágzó ipari vállalatok munkásszükséglete most már a külső gyűrűben találja meg rendezetlenségénél fogva olcsó, kötetlen telephelyét.

1937-ben bátortalanul jelölték ki a Fővárosi Közmunkák Tanácsa kiterjesztett hatáskörét, annak dacára, hogy számosan hangoztattuk e bátortalanság helytelen mivoltát. Bűn volna újra ebbe a hibába esni, bűn volna egy újabb kiterjesztésnek aktusát soka halogatni — legalább is akkor volna bűn ez —, ha súlyt fektetünk arra, hogy a telepedéspolitika rendszerezése könnyebb és eredményesebb legyen, ha súlyt fektetünk arra, hogy a távolabbi környék egészségesebb módon fejlődjék, ha súlyt fektetünk a természeti adottságok megmentésére.

Dr. ing. Bierbauer Virgil.

L'aerogare de Budapest — Airport of Budapest — Kivitelezte: Hesz Lajos — A forgalmi épület összes fényképeit készítette Marsovszky Elemérné Belvárosi Fotóműhely

A budapesti repülőtér forgalmi épülete

Tervezték: dr. ing. Bierbauer Virgil és Králik László

Budapesten a polgári repülés 15 évvel ezelőtt vette kezdetét a mátyásföldi repülőtérről. A forgalom lassan és fokozatosan növekedett és a harmincas évek elején a kontinentális repülőhálózat kialakultával nyert mindnagyobb jelentőséget idegenforgalmunkban. Már 1931-ben Budapest székesfőváros foglalkozni kezdett egy végleges repülőtér kialakításának kérdésével. A gazdasági válság azonban tovább halasztotta ezt a kérdést és így az csak 1935-ben ért meg a megoldásra, amikor is a kormányzat és a főváros úgy döntött, hogy Budapest repülőterét a budaörsi határ mentén, a Kőérberekiút végénél fogja megvalósítani. A fővárosra hárult a mintegy 170 holdnyi terület megszerzésének feladata, valamint az utak kiépítése — nevezetesen a Kőérbereki-útnak a repülőtérhez símuló áttektetése és az 1935-ben megnyitott új balatoni országút bekötése a repülőtérhez. Ez előzetes kérdések megoldása, a repülőtér szintjének rendezése s az útépítések megkezdése után 1935 februárjában tervpályázat iratott ki a forgalom épületterveinek beszerzésére. A tervpályázat eldőlte után hosszas és beható meggondolások nyomán dr. Bierbauer Virgil és Králik László építészmérnökök nyertek megbízást az épület kiviteli terveinek elkészítésére, valamint a művezetésre. Feladatuk az volt, hogy a két különálló és egyes részletekben ellentmondó terveiket egy nevezőre hozzák és a kiviteli tervben a tervpályázat során

213 – 222 képpel

Különnyomatban is. Tér és Forma 1937. 8. sz.

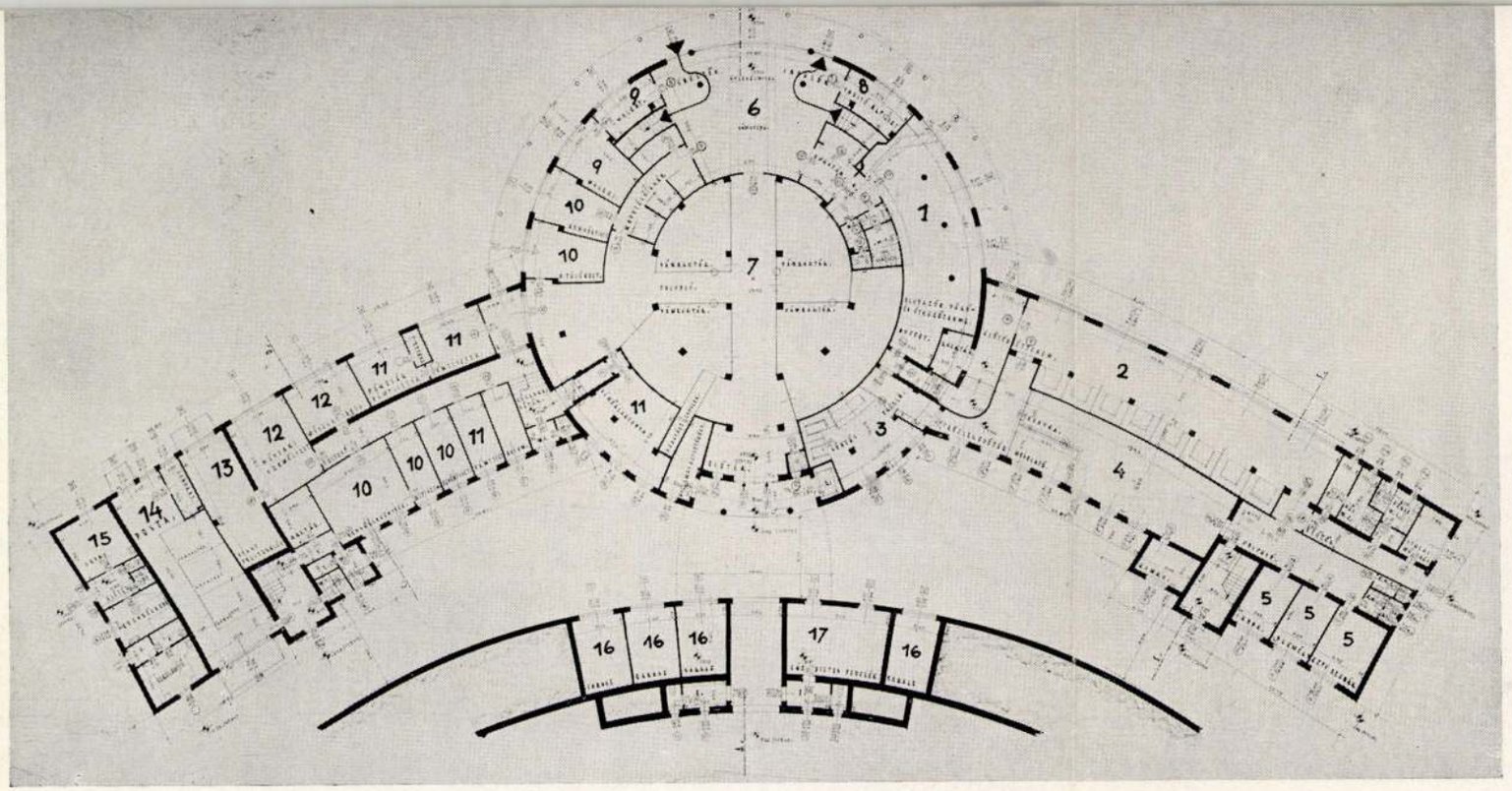

Földszinti alaprajz — 1. Átutazók étterme — 2. Nyilvános étterem — 3. Söntés — 4. Konyha — 5. Szolgálati helyiségek — 6. Vám- és útlevélvizsgálat — 7. Vámraktárak — 8. Ügyeletes-csendőr — 9. Ügyeletes-rendőr — 10. Rendőrség — 11. Vámőrség — 12. Műszaki szolgálat — 13. Műszaki raktár — 14. Pósta — 15. Orvosi szolgálat — 16. Garage — 17. Gázbiztos fedezék

Plan du parterre: 1. Restaurant des voyageurs en transit — 2. Restaurant publique — 3. Estaminet — 4. Cuisine — 5. Service — 6. Contrôle des passports et douane — 7. Magasin de douane — 8. Gendarmerie — 9. Police — 11. Douanier — 12. Services techniques — 13. Magasin technique — 14. Postes — 15. Medecin — 16. Garages — 17. Abri contre gas

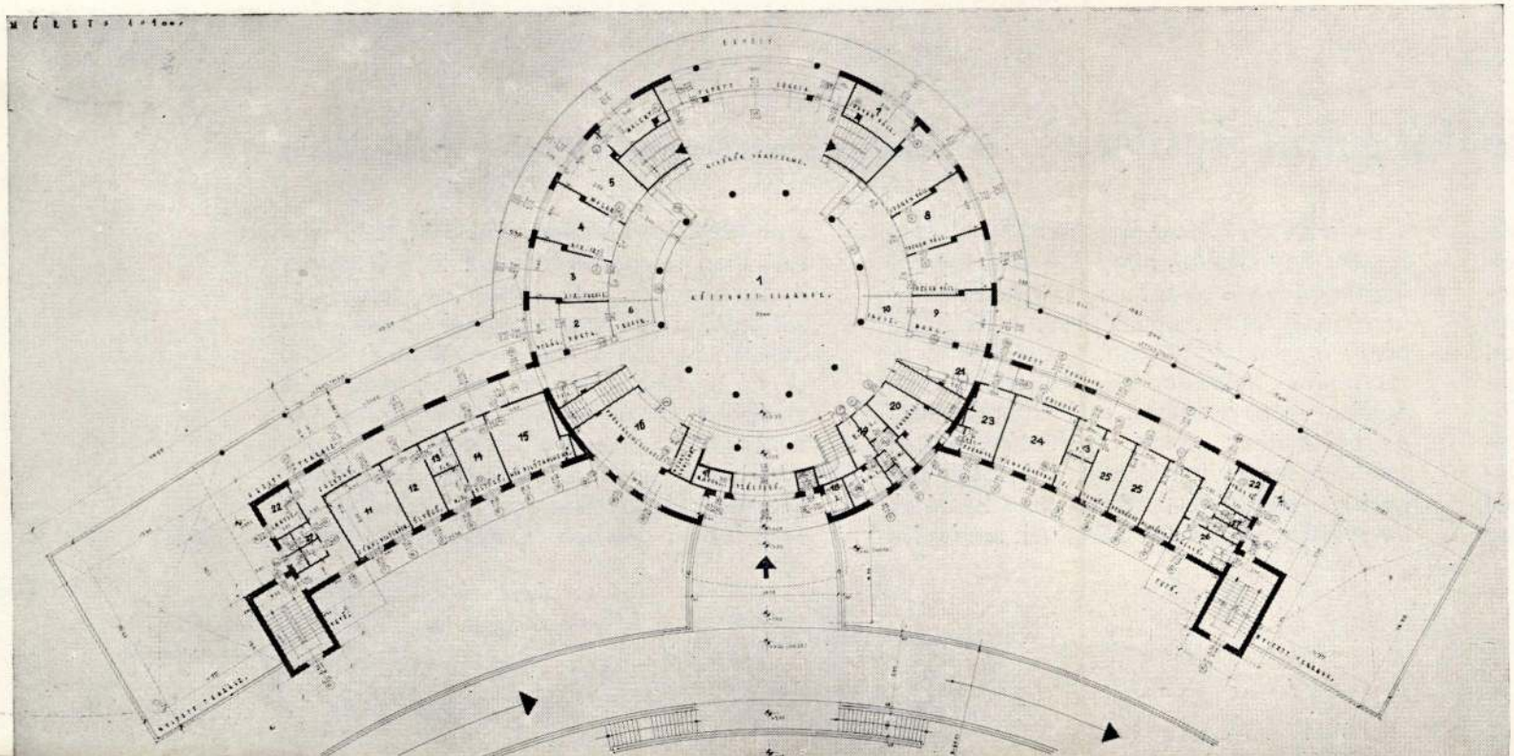

Első emeleti alaprajz. 1. Közönség csarnoka — 2. Bank — 3., 4., 5., 7., 8. Vállalatok — 9. Idegenforgalom — 10. Ibusz — 11—15. Pilóták — 16. Podgyász — 17. Kapus — 18. Felvonó — 19. W. C. — 20—23. Fodrász — 22. Inas — 24—25. Szálloda — 26. Tálaló

Plan du premier étage: 1. Grand salon des voyageurs — 2. Banque — 3., 4., 5., 7., 8. Sociétés de navigation aérienne — 9. Renseignements — 10. Tabac — 11—15. Chambres et bains des pilotes — 16. Bagages — 17. Portier — 18. Ascenseur — 19. WC — 20—21. Coiffeur — 22. Garçon — 23—25. Chambres et bains d'hôtel — 26. Office

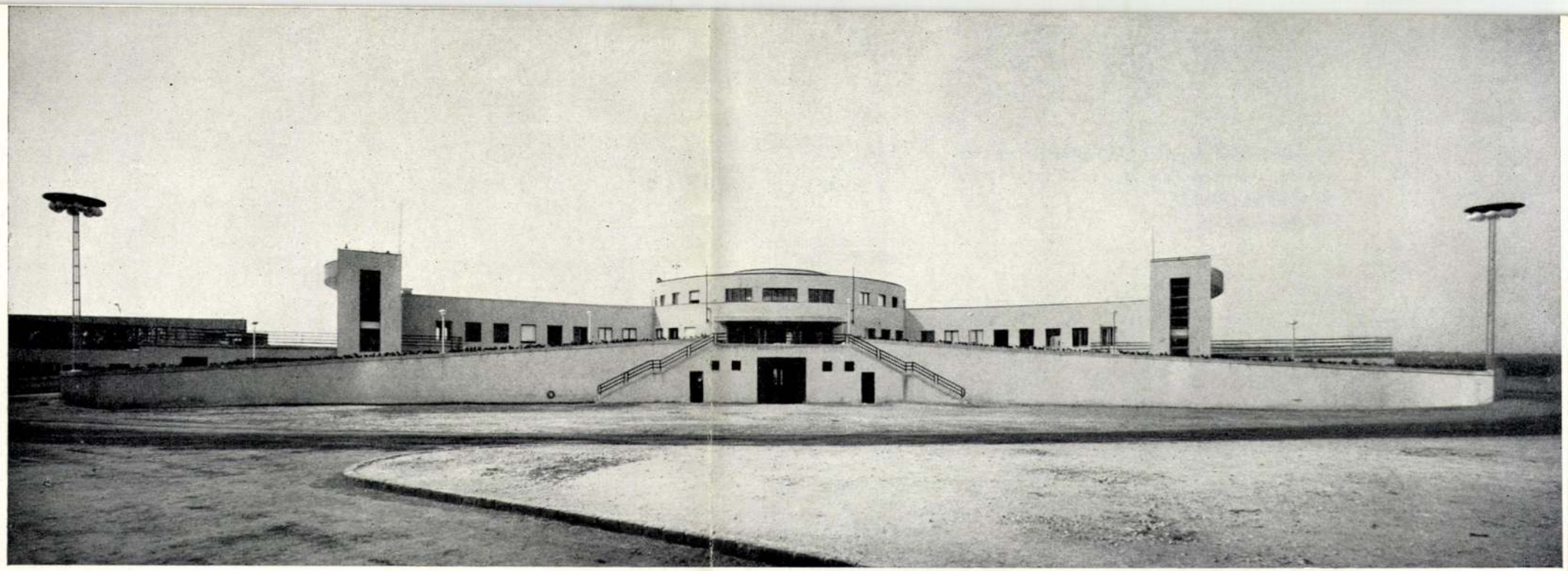

A budapesti repülőtér forgalmi épülete: útfelőli nézet a felhajtókkal — L'Aeroporto di Budapeste — Arch.: **Dr. Bierbauer** e **Králik** — Kivitel: Hesz Lajos — Flughafen Budapest

helyesnek elfogadott elveket megvalósítsák. Dr. Bierbauer pályázati terve szimetrikus és centrális megoldású volt és különös súlyt fektetett az utasnak biztonságos úton a fölszálló beton közepére való vezetésére és ezért azt javasolta, hogy az alagsorban elhelyezett ellenőrző helyiségekből az utas egy földalatti alagúton jusson a beton közepére, illetve az érkező vendég egy másik ilyen alagúton érjen a fölvételi épületbe. Králik terve hosszanti, asszimetrikus elrendezésű volt egy előrenyúló szárnnyal, amely középütt tartalmazta volna a vám és rendőrségi ellenőrző helyet s attól jobbra-balra vezette volna az érkező és induló utasokat.

Mivel a kivitelnél a forgalmi épület a Kőérbereki-út és a MÁV hegyeshalmi vonal tompaszögű elmetsződésébe volt elhelyezendő, az épületnek, mely a tompaszög felezőjébe került, szimetrikus megoldást kellett adni. A földalatti bejáró aggályosnak látszott, mivel az építési terület magas állású talajvize agressziv keserűsókat tartalmaz. Kívánatosnak tűnt az utas- személyforgalom szigorú elválasztása, valamint a vám- és rendőrségi ellenőrzés kettéválasztása érkező és induló utasok szerint. Végül nyilvánvaló volt az is, hogy az épület repülőtérfelőli oldalának közepe ne használtassék fel étterem céljaira, amint ez régebben szokásos volt.

Ez általános alapelvekből formálódott ki a kiviteli terv, amelynek egyik lényeges sajátossága az, hogy az utas autón vagy autóbuszon az első emeletre kerül s a főbejáraton keresztül érkezik a nagy, két emeleten átnyúló kerek csarnokba, amelyre reányílik a repülővállalatok munkahelyei és a mögöttük sorakozó irodái. Az utas podgyásza akár-

Fabbricata passegieri del nuovo aeroporto di Budapest.

I passegieri giungono per mezzo delle rampe nel grande salone centrale al primo piano, che contiene tutti i servizii per i passegieri (biglietteria, poste, telegrafio, giornali, tabbachi, etc.). I bagaglii sono trasportati per una porta di servizio alla bagagleria, contigua al salone centrale, e sdrucciolano di qua al piano terreno, alla sala dei controlli. A torno del salone centrale se trovano nel secondo piano gli uffici del commando, del radio e del servizio meteorologico. Nell'ala destra del batimento, al piano terreno è collocato il ristorante colla cucina, al primo piano l'albergo dei passegieri, — nell'ala sinistra se trovano al piano terreno la dogana, la polizia, la posta e la sezione medica, al primo piano le ubicazioni degli piloti in servizio. La cubatura complessiva dell'edificio è di 15.000 mc. La costruzione era esecuta in 199 giorni.

Másodikemeleti alaprajz: 1. Körfolyosó a parancsnokság, a meteorológia és a rádió helyiségeivel 2. Kilátásos terraszok

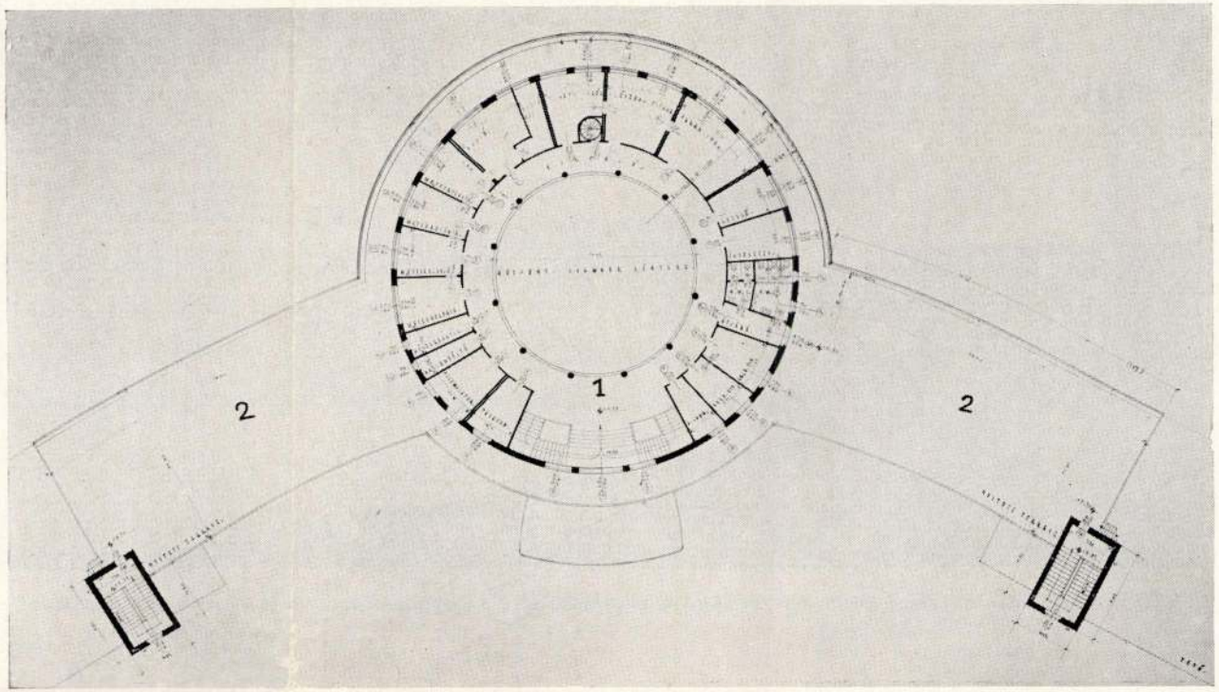

Plan du second étage: 1. Corridor avec les bureaux du directeur, du radio diffusion et de météorologie 2. Terrases tribunes

csak egy nagy szállodában egy mellékbejáraton át kerül a podgyászkezelőbe és mérlegelés után egy csúszdán jut a földszintre, ahol is a vámraktárak közötti folyosón át éri el a repülőtéri oldalon fekvő ellenőrző helyiség asztalát.

Az utas a nagycsarnokban lebonyolítván teendőit, esetleges podgyászdíjak kifizetését, jegyének lebélyegzését stb., a nagycsarnok elülső oldalát képező várakozóban vagy az előtte elnyúló körives terraszon várhatja be az indulás percét és ekkor egy kényelmes lépcsőn jut le a földszinti ellenőrzőhelyiségbe és onnan közvetlenül a repülőgéphez. Érkezéskor ugyanez a folyamat ellenkező irányban játszódik le és az érkezőt az emeleti csarnok előtt várja a vállalati autóbusz vagy kocsija. Ezen elrendezés révén az utas és a podgyász nem keresztezik egymást és a nagycsarnok békéjét nem zavarja a podgyász le- és felszállítása.

A nagycsarnok második emeletét a körfolyosó mentén a parancsnokság irodái, a rádió és meteorologia annyira fontos helyiségei ölelik körül.

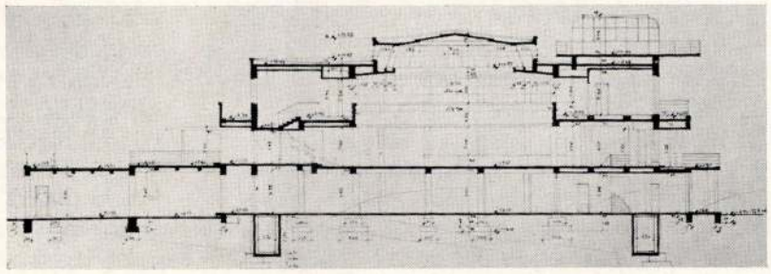

Metszet — Coupe — Schnitt — Sezione — Section

A jobbszárnyon az első emeleten nyer elhelyezést a négy szobából és két fürdőszobából álló kis szálloda, alatta van elhelyezve a nyilvános vendégüzem, amelyhez külön lépcső vezet le. Ezzel kapcsolatban, de szigorúan elkülönítve a vendéglő és az ellenőrző helyiség között fekszik a kisebbik étterem, amely elvben vámhatáron kívül

Die Flugfeldseite des Flugbahnhofes Budapest und die Strassenseite mit den Rampen

van és a már vámkezeltek, mint a csak átutazók számára szolgál. E helyiségek berendezésének terveit a tervezők elkészítették, de e berendezések adminisztrativ nehézségüknél fogva egyelőre el nem készültek.

A balszárnyon az első emeleten a pilótaurak és -hölgyek számára kényelmes öltözők, fürdők és pihenők rendeztettek el. A földszinten szolgálati helyiségek: rendőrség, vámőrség, műszaki vezetőség, posta és orvosi szolgálatok nyertek elhelyezést. Az ezekhez szükséges kocsiforgalom a felhajtó mögött bonyolítódik le, elhaladván a posta, a vámraktárak és a vendéglő konyhája előtt.

Az épület ilyetén elrendezése nevezetesen annak szimetrikus tagolása lehetővé tette azt, hogy középre kerültek a nyilvános helyiségek, jobbra a nagyközönséggel kapcsolatos helyiségek, balra pedig a szolgálat helyiségei és minden fölé középütt az irányító parancsnokság elhelyezésére szolgálók.

The Terminal Building of the Budapest Airport. The passenger arriving on the drive with motocar or bus, enters directly in the main hall of the new terminal building, whilst the luggage is carried through a by-entrance, in the baggage examination, from where it is being slided on a glide into the room of the customs inspection which is to be found in the ground floor, on the airodrome side. Round the main hall are grouped the offices of the operating companies, on the second floor the control rooms and offices, wireless room and meteorologic recording. In the right wing of the building, on the ground floor is situated the restaurant, in the first floor the hotel, — while the left wing is devoted to service rooms on the ground floor, and to pilots rest- and dressing rooms ont the first floor. The clear space of the building is 15.000 cubic mtrs (400.000 cubic feet), the whole construction was executed in 232 days.

A kocsifelhajtó — Les rampes — La rampa — Drives

A főbejárat üvegelőtetője — La marquise de l'entrée principale
Készítette: Márkus Lajos R. T.

Az épületnek a repülőtér felőli lépcsős elrendezésénél fogva, az első emeleten tágas, nyitott és fedett terraszok voltak kialakíthatók, míg az első emeleten ugyancsak hatalmas nyitott terrasz volt kiképezhető. Ezek a terraszok repülőnapok alkalmával sokszáz néző számára nyújtanak kényelmes kilátóhelyet. Az ideáramló közönség az épület két végében elrendezett lépcsőházakon juthat fel anélkül, hogy a nagycsarnokot érintené. Ennek folytán a nagycsarnok előtti terrasz az előkelőségek számára tartható fenn és így azok érkezése és távozása elkülönítve, nehézség nélkül bonyolítható le.

A középépület második emelete fölött a repülőtér felőli oldalon acélból és üvegből épült meg a parancsnoki torony, amely teljes áttekintést nyújt a repülőtér egész terepe fölött és az abban elhelyezett átvilágított vezénylőasztalról az összes világító- és jelzőberendezések gombnyomással kormányozhatók.

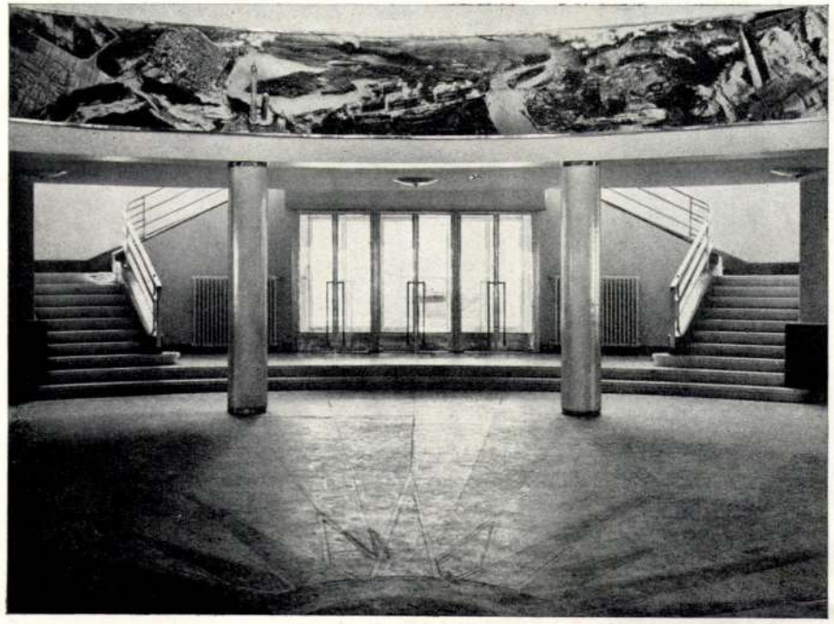

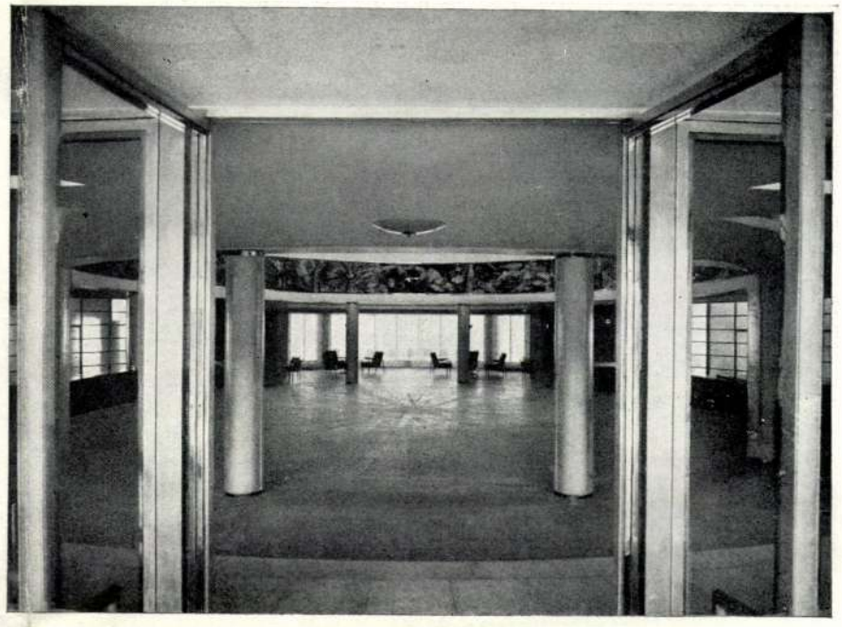

Az előcsarnok bejárati oldala a lépcsővel — bepillantás a nagycsarnokba — L'entrata principale nelle rotonda — Der Haupteingang in die Halle
Fémajtók: Márkus Lajos R. T.

A felhajtó alatti teret garageok és gázbiztos fedezékek elhelyezésére sikerült kihasználni.

A korábban külföldön épült repülőterekkel szemben az új budapesti repülőtér egyik sajátos vonása az, hogy az épületnek repülőtér felőli középrészét nem foglalja el az előzőek szinte hagyományos étterme. A tervezők arra a felfogásra jutottak, hogy a polgári repülés kezdeti időszakában ez az étterem, mint a repülés propagandisztikus eszköze, tényleg olyan fontossággal bírt, hogy az ilyetén elhelyezés indokolt volt. Ma azonban az étterem jelentősége másodrendűvé vált. Ezenkívül a tárgyalások során ismételten kiderült, hogy a repülőtér felőli oldal középrésze az üzem szempontjából mennyire értékes; az üzem legkülönbözőbb tényezői mind itt kívánták elhelyezni helyiségeiket. A tervezők által javasolt megoldásban ez messzemenőleg sikerült is annak dacára, hogy az első emelet nagycsarnoka előtt a fel- és lejáró lépcsők között egy 13 méter szélességű, végigüvegezett, tehát remek kilátású várótermet alakítottak ki. Ez a főbejárattal szemben fekvő hatalmas nyílás azt az esztétikai előnyt biztosította, hogy a nagycsarnokba belépő, a nagycsarnokon átpillantva, reánéz a repülőtér gyepjére és a budaörsi hegyek festői látványára, — nagy gépek indulása esetén a már készenlétben álló gépmadár ragyogó testére. A gyakorlat egyrészt azt

Das Verkehrsgebäude des Flughafens Budapest.
Im Flughafen Budapest gelangt der Fluggast mit dem Wagen auf der Rampe zur Mittelhalle im ersten Geschoss — das Gepäck erreicht durch einen Nebeneingang den Gepäcksbehandlungsraum und gleitet von dort in den Zollabfertigungsraum im Erdgeschoss, auf der Flugfeld-Seite. Rund um die Halle liegen die Büros der Betriebsgesellschaften, im zweiten Obergeschoss die der Flugleitung, der Wetterwarte, und der Radiofonie. Im rechten Flügel ist im Erdgeschoss das Restaurant eingerichtet, im Obergeschoss das Flughotel — im linken Flügel ist das Erdgeschoss von Diensträumen, das Obergeschoss von den Ruhe- und Umkleideräumen der Piloten besetzt. Der Umfang des Baues beträgt rund 15.000 Kubikmeter. Bauzeit 199 Tage.

A nagycsarnok — Main hall — Le salon des passagers — Die grosse Halle — La rotonda — Il salone
Óra: Óragyár r. t.
Felülvilágító: Márkus Lajos R. T.

bizonyítja, hogy ez a látvány a repülőtérre belépőket megragadja és ezt a képet, mint felejthetetlen emléket viszik az idegenek magukkal. Továbbá igazolja ez elrendezés helyességét az a megfigyelés, hogy a repülőteret nemcsak az elutazók és kísérőik, hanem a közönség is mindnagyobb számban felkeresi — amit a főváros áldozatkészsége, amellyel autóbuszjáratot indított az új repülőtérre, is elősegít. Ezek a repülés iránt érdeklődők a nagycsarnok előtti terraszt az erősforgalmú órákban sokadmagukkal ellepik és így eleven életet visznek a repülőtér nyilvános helyiségeibe. Viszont alig valószínű, hogy a mai gazdasági viszonyok között egy szükségszerűen drága repülőtéri vendéglőben ugyanez megtörténne.

A tervezők úgy érezték, hogy a repülőtér forgalmi épületének reprezentativ magját képező nagycsarnokot formailag megnyerően kell kiképezni és bár az épület többi részeiben a lehető legnagyobb takarékosságra ügyeltek, e csarnokban takarékos eszközökkel, de mutatósan, olyan kiképzést választottak, amely különlegességénél és művészi mivoltánál fogva ezt a tér megoldásában is

Le balustrade du grand salon rond de l'aerogare de Budapest est orné d'un photomontage de 44 m de longue et de 1.10 m de haute. La frise donne une vision du voyage en avion et elle est composée à l'aide de quelques centaines de photographies aériennes rassemblées et étudiées par l'architecte. L'execution technique est artistique est l'oeuvre de Mme. Marsovszky. Les cartons ont été faits dans des longuers de 2.50 m et ils ont été aggrandis à l'aide de 70 plaques pour la reproduction finale. Les 70 feuilles sont collées directement au mur. Le matériel photographique a été offert à titre gracieux par les autorités et entreprises suivantes: Institut Royal Hongrois de Cartographie, Budapest, Koninklijke Luchtvaart Maatschappij voor Neederland Haye (Grande partie des photographies du docteur Heim), Ente Nazionale Industria Turistica Roma, Österreichische Luftfahrt A. G. Wien, Reichsbahnzentrale für den Deutschen Reiseverkehr Berlin, Zeppelinwerke G. m. b. H. Frankfurt a. M.

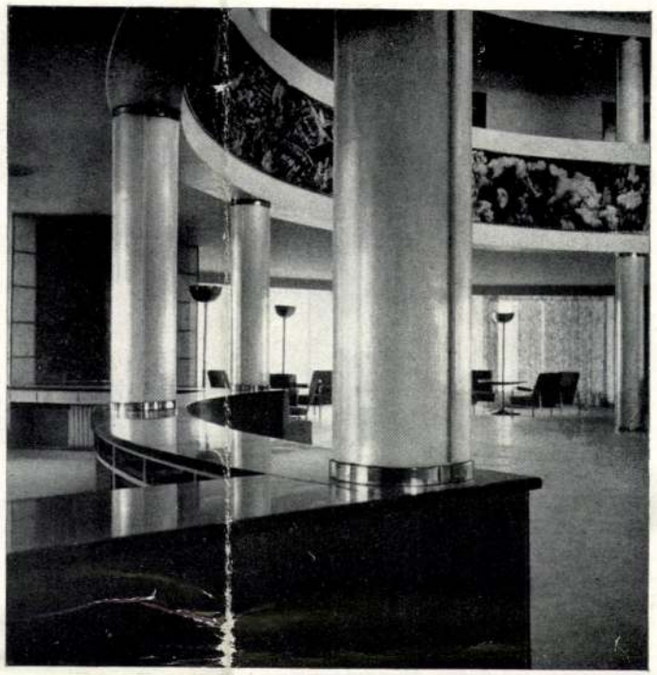

A nagycsarnok zsinórüveg-borítású oszlopai — Les colonnes du grand salon revetues de cristall — Le colonne della rotonda rivestite di cristallo — Coloumns of the main hall covered with ripped glass — Säulen der Halle mit Schnurglas verkleidet — Alól: A nagycsarnok esti kivilágítás mellett — Világítás: Novák Pál

mutatós keretével eredetivé és stílszerűvé teszi. A színek kiválasztásában különböző meggondolások alapján inkább hideg színskála mellett döntöttek és ennek megfelelően választották ki a burkolóanyagokat, azok színét, mint pedig az első emeleti mellvéd díszítő elemét. Ilymódon jutottak arra az elhatározásra, hogy a tizenkét kerek vasbetonoszlopot magyar gyártmányú hajlított zsinórüvegtáblákkal burkolták, ami az oszlopoknak kristályosan ezüstös ragyogást ad és az oszlopoknak súlyát és tömegét tündöklésben oldja fel. A mellvéd egy méter magas felületére egy sokszáz fényképből összeállított frizt alkalmaztak, amely a fotomontage elvének alapján a naturalisztikusan túli művészi látása érzékelteti a repülés csodálatos élményét, azt az új víziót, amelyet a repülés technikája ad az embernek. A fényképfriz, ha tetszik fotófreskó, összeállításának lehetőségét a Magyar Királyi Térképészeti Intézet, a Holland Királyi Repülőtársaság, az Österreichise Luftfahrtgesellschaft, az Olasz Idegenforgalmi Hivatal, a Reichsbahnzentrale für den Deutschen Reiseverkehr és a Zeppelinművek által rendelkezésre bocsájtott eredeti légi fényképek tették

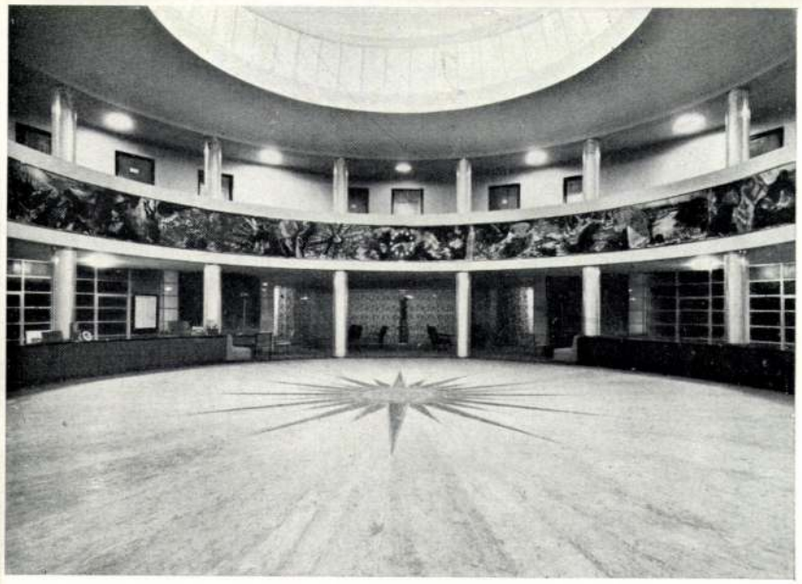

Bierbauer Virgil dr
és Králik László

A várakozó — Warteraum — Waiting room — Sala d'attesa — Sale d'attente — A bútorokat készítette: Nagy Antal és fia — Függönyöket készítette: Hoepfnerné és Társa

lehetővé Marsovszky Elemérnének, aki a tervezőkkel való szoros együttműködésben valósította meg elképzelésüket.

A nagycsarnok jelentős díszét képezi az a két dekorativ térkép, amelyet Pekáry István festőművész valósított meg; a fára festett térképek erős színeik dacára, kitűnően hangzanak egybe az alattuk elhelyezett pamlagokkal.

Meg kell emlékeznünk azokról, kik munkájukkal a tervezet elképzelésének megvalósítását hathatósan előmozdították: Ujj Károlyról, a vasbeton-szerkezetek tervezőjéről, Farkas Sándorról, a gépészeti berendezések tervezőjéről, Kubinyi Sándorról, a kitűnően sikerült világítási berendezés szerkesztőjéről és Vellay István és Bakos Kálmán művezetőkről. Azonban mindezek munkája nem lett volna elégséges a repülőtér felvételi épületének 199, jórészt téli munkanap alatti befejezéséhez, hogyha Bornemisza Géza miniszter úr megbízásából vitéz Petneházy Antal és Kovács Gyula államtitkárok, Fidy Béla miniszteri tanácsos, Majorossy Gyula miniszteri osztálytanácsos, Elischer Pál miniszteri műszaki tanácsos energikus közreműködé-